

2008 APR 15.

55983
33/99 FI H79
2008/2

HONISMERET

A HONISMERETI SZÖVETSÉG FOLYÓIRATA

XXXVI. ÉVFOLYAM

HONISMERET

XXXVI. évfolyam • 2. szám
2008. április

Kiadja a
HONISMERETI SZÖVETSÉG

Szerkesztőbizottság:
ANDRÁSFALVY BERTALAN
BARTHA ÉVA CSORBA CSABA
FELIÉR JÓZSEF
GÁLNÉ JÁGER MÁRIA
HÁLA JÓZSEF KOVÁCS DÁNIEL
SEBESTYÉN KÁLMÁN
SELMECZI KOVÁCS ATTILA
SZABÓ FERENC
SZÉKELY ANDRÁS BERTALAN
TÖLNAY GÁBOR ZIKA KLÁRA

Szerkeszti:
HALÁSZ PÉTER

Szerkesztőség:
Budapest V., Magyar u. 40.
Postacím: 1251 Budapest, Pf. 101
Levelezési cím: 1370 Budapest, Pf. 364
Tel/fax: 36-1-327-7761
Internetes elérési cím:
vjrkft.hu/honismeret.htm
INDEX 25387 E-mail:
honism@interware.hu

Megjelent

az

Oktatási és Kulturális
Minisztérium

a

Nemzeti Kulturális Alap

és

Magyar Nemzeti Múzeum

és a

Magyar Művelődési Intézet
és Képzőművészeti Lektorátus

támogatásával.

Előfizetési díj egy évre 1980 Ft,
fél évre 990 Ft,

az egyes számok ára 460 Ft.

Előfizetésben terjeszti
a Magyar Posta Rt. Hírlapüzletéga
1008 Budapest, Orczy tér 1.

Előfizethető
valamennyi postán, kézbesítőknél
a 11991102-02102799 számlán,
e-mailen: hirlapelofizetes@posta.hu,
faxon: 303-3440.

További információ: 06 80/444-444

Kézirat-előkészítés:
Lengyel Ágnes

Nyomdai munkák:
Opticult Bt. (Kovács Gyula),
ETC-Print Nyomdaipari Kft.
ISSN 0324-7627 (nyomtatott)
ISSN 1588-0672 (online)

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

- Balázs Lajos dr. egyetemi tanár, Csíkszereda
Bárdos Zsuzsa tanár, Orosháza
Boross Zoltán dr. jogász Budapest
Cseh Fruzsina, ELTE Európai Etnológia
PhD program, Budapest
Csorba Csaba ny. főiskolai docens, Budapest
Dánielisz Endre ny. tanár, Nagyszalonta
Fodor István László, helytörténész, Jásziakóhalma
Hadobás Sándor múzeumigazgató, Rudabánya
Halász Péter főtanácsos, Budapest
Halminé Bartó Anna muzeológus, Budapest
Horváth Géza dr. könyvtárigazgató, Jatabánya
Horváth M. Ferenc dr. levéltárigazgató, Vác
Jókai Mária ny. tanár, Aha
Kerékgyártó Mihály ny. műszaki oktató, Ózd
Kovács Dániel dr. ny. főiskolai tanár, Szeged
Krizsa Ildikó néprajzkutató, Budapest
Lukács Miklós egyetemi hallgató, Székesfehérvár
Mihály András diák, Csíkszereda
Miklós Péter történész-muzeológus, Szeged
M. Lovas Krisztina történész, Budapest
Paládi-Kovács Attila dr. akadémikus,
a Magyar Néprajzi Társaság elnöke, Budapest
Róbert Péter egyetemi docens, Budapest
Rohály Vanda diák, Siklós
Ruszoly Barnabás ny. polgármester, Bagamér
Sági Norberta levéltáros, Kecskemét
Sáriné Papp Zsuzsanna tanár, Pécel
Sebestyén Kálmán dr. történész, Budapest
Sebő József tanár, Veszprém
Selmeczi Kovács Attila néprajzkutató, Budapest
Somfai Balázs levéltárigazgató, Veszprém
Szabó Éva diák, Siklós
Szilágyi László tanár, Szepsi
Voigt Vilmos egyetemi tanár, Budapest
Z. Urbán Aladár tanár, Óvár
Zika Klára szerkesztő, Budapest

A Honismereti Szövetség köszönetet mond mindazon
szerzőknek, akik Alapítványunk javára lemondtak
tiszteletdíjukról.

Az első borítón *Ráday Pál* képe,
a 300 esztendeje született Mátyóki Ádám alkotása
látható

TARTALOM

A magyar nemzeti kultúra szolgálatában. Jankovics Marcellel beszélget <i>Zika Klára</i>	3
---	---

ÉVFORDULÓK

Kétszázhetvenöt éve halt meg Ráday Pál, nemzetünk nótáriusa (<i>Sáriné Papp Zsuzsanna</i>)	7
Emlékezés Viski Károlyra (<i>Selmeczi Kovács Anikó</i>)	11
Április 11. Egy elfeledett nemzeti ünnep sorsa (<i>M. Lovas Krisztina</i>)	13
A magyar–cseh-szlovák lakosságcsere-egyezmény (<i>Dr. Baross Zoltán</i>)	18

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

<i>Ilyés Gyula</i> : Mire jó egy nemzet, vagy egy évszázad tanácsai	24
Hagyományörző törekvések egy külső városrészi iskolájában (<i>Bárdos Zsuzsa</i>)	28

EMLÉKHELYEK

Neves személyiségek emlékének ápolása Veszprém megyében (<i>Sebő József</i>)	34
--	----

HAGYOMÁNY

A csanádi egyházmegye alsópapsága 1848/49-ben (<i>Miklós Péter</i>)	38
Huszonhét amerikai magyar népdal? (<i>Voigt Vilmos</i>)	44
Hűsvéti népszokások a Nyitra-vidéki magyaroknak (<i>Jókai Mária</i>)	55

TERMÉS

A hadifogság emlékei családjunkban (<i>Lukács Miklós</i>)	59
Egy optimista fogolytörténet (<i>Bulázs Lajos</i>)	64
Munkástelepítések Kecskeméten a XIX–XX. század fordulóján (<i>Sági Norberta</i>)	68

ZSENGE TERMÉS

XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia Eger, 2007. október 28–30. (<i>Halminé Bartó Anna</i>)	72
A siklósi vár története a török hódítás végéig (<i>Rohály Vanda Szabó Éva</i>)	74
A lövétei Álmos-vár és Székely Mózes udvarháza (<i>Mihály András</i>)	76

KRÓNKA

Tóth Dezső nyolcvan éves (<i>Somjai Balázs</i>)	82
Az emlékezethől (majdnem) kitörölt költő (<i>Z. Urbán Aladár</i>)	82
A bagaméri zendülésre emlékeztek (<i>Ruszoly Barnabás</i>)	85
Emléktáblát avattak az egykori „Bugy Jakab” Gimnáziumon (<i>Kerékyvartó Mihály</i>)	85
Újabb jászákóhalmi emléktáblák (<i>Fodor István László</i>)	86
.....egy csöppnyi i tett!” A Palóc Társaság magyarságismereti diákpályázatáról (<i>Halász Péter</i>)	88

In memoriam

Kisfalusi János (<i>Szilágyi László</i>)	89
Viktor Gyula (1933–2007) (<i>Hudobás Sándor</i>)	90

KÖNYVESPOLC

Könyvek Nagyszalonta 400. évfordulójára (<i>Dánielisz Endre</i>)	92
Vác város levéltárának forráskiadványai (<i>Horváth M. Ferenc</i>)	93
Dél-alföldi haszonbérleti szerződések 1906–1945 (<i>Csorba Csaba</i>)	95
Szucság hét évszázada (<i>Sebestyén Kálmán</i>)	95
Buzinkay Géza: A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve (<i>Kováts Dániel</i>)	97
Eperjessy Ernő: Puszták népe a Zselicben (1900–1950) (<i>Paládi-Kovács Attila</i>).....	99
Kóka Rozália: Hegyen s völgyön járogatok vala... Csángómagyarok közt hegyeken innen, hegyeken túl (<i>Kriza Ildikó</i>).....	100
Ujváry Zoltán szerk.: A gömböri magyarság néprajza I., II. (<i>Cseh Fruzsina</i>)	101
Körmendi Géza: Tata a vizek s a malmok városa (<i>Dr. Horváth Géza</i>)	103
Dr. Rózsa József: Adalékok a németbólyi zsidóság történetéhez (<i>Róbert Péter</i>).....	104
 HONISMERETI BIBLIOGRÁFIA	 106

Tisztelt Szerzőink!

A Honismeret folyóirat nyomdai előállítását könnyebbé teszi, ha a korrektúra megalkarításával esetenként gyorsíthatja a megjelenést, ha a közlésre szánt írásokat hajlékony (flopy) lemezen vagy CD-n küldi el számunkra. Ezeket azonban csak magyar ékezetekkel ellátva és (a tördelés számára leginkább megfelelő) WORD rtf-kiterjesztésű formátumban tudjuk használni. A szöveget kinyomtatva is kérjük. Ha képeket küldenek, azokat JPG-formában mentseék. Akár lemez, akár e-mail esetén, cikket csak pontos névvel és címmel ellátva tudunk fogadni.

Köszönettel a Szerkesztőbizottság

A Honismeret folyóirat megvásárolható:

„Kis Magiszter” Könyvesbolt
(1053 Bp. V., Magyar u. 40. Tel.: 1-327-7796)

Budapesti Teleki Téka, a Teleki László Alapítvány könyvesboltja
(1088 Bp. VIII., Bródy Sándor u. 46. Tel.: 1-266-0857)

Unitárius Könyvesbolt (Bp. V., Alkotmány u. 12. Tel.: 1-311-2241)

A magyar nemzeti kultúra szolgálatában

Jankovics Marcellel beszélget Zika Klára

2008-ban a Prima Primissima-díj egyik kitüntetettjeként ünnepelhetők barátai és gazdag munkásságának tisztelői *Jankovics Marcell* filmrendező, művelődéstörténész, könyvillusztrátor. A felsorolás hiányos, hiszen sokat ír, előadásokat tart, ünnepi szónok, egyetemi tanár és még ezzel sem merítettük ki azt a széles körű tevékenységet, ami jellemzi őt. Ez alkalomból kértünk tőle interjút folyóiratunk számára.

Nagyon sok rangos kitüntetés birtokosa. Örült ennek az újabb elismerésnek? Miben különbözik az eddigiektől?

Természetesen nagyon örültem neki, hiszen ennél a kitüntetésnél a közönségszavazatoknak jelentős szerepük van, s ez azt jelenti számomra, hogy az emberek, akikhez szólok, ismernek és értékelik is a munkámat. A díjjal járó 13 millió forint pedig nagyon jól jött, mert befektethetem a filmembe: remélem, hogy így végre befejezhetem „Az ember tragédiája” című nagyszabású vállalkozásomat.

Úgy tudom, már 1983-ban elkészült a forgatókönyvvel, de csak 1989-ben kezdhette el a munkát, azóta pedig sok idő telt el.

Mindig csak akkor tudtam dolgozni rajta, amikor hozzájutottam egy kis pénzhez. Többen feltették a kérdést, miért akartam a Tragédiát animációs filmként elkészíteni. Amikor az 1970-es években elolvastam Orwell 1984-ét valamikor, akkor jöttem rá, hogy Madách Imre tud arról, amit érdemes tudni a világról. Abban szerepel az a helikopter, ami az ablakok előtt megy és ellenőrzi, hogy mi történik a lakásokban. Ez volt a kiindulási pont. En a Falanszterről is mindig úgy gondolkozom, mintha Madáchnak a mi korunkról szóló látomása lenne. Ennél messzebbre mutat, hogy „elfogy a sajt és éhen veszünk”.

Érdeemes volt kívánni a szocializmus végét, hogy működik-e ez tovább is? Működik, ahogy elnézem, a falanszterizmus továbbra is „tökéletesen” működik. A kukázás azóta terjedt el. Ezt azért mondom, mert bármennyire is elragaszkodtam attól, ami az emberek Madách adaptációja, ahogy bennük él, a filmet rendkívül alázatos főhajtásnak szeretném szánni, mégpedig éppen azzal, hogy megmutassa, milyen fantasztikus, zseniális módon érezte meg, hogy mit hoz a jövő. Ez a legizgalmasabb benne. Ahogy a múltat látja, az nem igazán történelem, hanem a saját korának értelmezése a történelemtől. A jövőt rettenetesen eltalálta. Az eszkimó színnel is, az ür színnel is, s a könyv szerepét, ami sokkal nagyobbá nőtt. A „Fahrenheit 451”-ben ad választ arra, amit Madách fölvet. Hihetetlen, hogy a „science fiction” írók, a filozófikus utópisták, mintha mind ismertek volna Madáchot. És a londoni szín Nyegléje! Ő testesíti meg tökéletesen a mai tv-moderátort, aki mindent jobban tud mindenkinél.

A Honismeret azon kevés folyóiratok egyike, amely túlélte a változó politikai rendszereket. Milyen kötődése van a honismeret témaköréhez szűkebb és tágabb értelemben?

A Honismeret minden értelemben jól csengő név. Amikor az animációs munkáim leálltak, az országot kezdtem jámi, nagyon sokat gazdagodtam ez idő alatt. Felerősödött bennem az, hogy a honismeretet össze kellene egyeztetni a természeti értékeinkkel, hiszen ma már alig ismerjük a magyar növény- és állatvilágot. A „szibériai nőszírom” például keletről származik, mint mi, de az ürge és a kerecsensólyom is sztyeppei múltunkra emlékeztet. A kerecsensólyom nem repül a Fertő-tó nyugati nyúlványán túl, mert ott nem találja meg a táplálékául szolgáló ürget. Amolyan „Hazza a magashan” szellemiségű atlaszt terveztem Magyarországról. Ezek kicsi ügyek, de különösen fiatal korban mélyen elraktározódnak és erősítik a szülőföld iránti kötődést. A történelem, a természettudomány, a hagyományok, a zene, mind-mind ezt szolgálják.

Legújabb tanulmányomban leírtam, hogy a *nemzetfogalom* jelentése az idők során komoly változáson ment keresztül, ezenkívül térben és a tértől függően is változik. Szerencsés népek országhatárai egybeesnek nemzetük határaiival, a kevésbé szerencsések nemzettestvéreinek jelentős része elvágyva él az anyaországtól, vagy még anyaországgal sem rendelkezik. Más országok területén több nemzet, nemzeti kisebbség él. A birodalmak és a nagy országok gyermekeinek nincs kisebbségérzésük, vesztélyérzetük. A kis nemzetek, népek hazájuk iránt elkötelezett lakosainak annál inkább van. Ma már magyarnak lenni sem magától értetődő, gondolok itt a 2004. december 5-i népszavazás eredményére. Az evidenciák számának csökkenése, gyengülésük a társadalmi rendszer betűségéről tanúskodik. A ma uralkodó globális szellemiség nagyon erős, ezért kellene a televízió óriási lehetőségeit kihasználni és legalább egy tematikus csatornát létrehozni, amely a naphoz, időszakhoz kapcsolódna. Minden mű-

sornapnak lenne valamilyen karaktere az adott esztendőben. Vannak állandó elemek, ugyanakkor évenként változók is. Sok magyar, közép-európai témájú műsorra gondolok. Ettől a mieink is otthon éreznék magukat a televízióban. A Spektrum ilyen, csak alig van magyar vonatkozása. Az ismeretterjesztés szinte teljesen megszűnt a magyar adókon. Egy jó példát tudok erre: Kocsis Tibor és Szemadám György barátom fantasztikus filmjét a magyar madárvilágról. A televízió óriási haszonnal járhatna a kultúra szempontjából.

A számoknak különös jelentőséget tulajdonít. s ez már egy újabb megjelenésre váró könyv témája.

Okkal, hiszen az egész mese- és mondavilágunk ezt tükrözi. 2003 óta foglalkozom a 3–1 értelmezésével, a négy évszak szimbolikájával. Három termékeny és egy terméketlen évszak van. A tavasz a természet újjáéledése, ehhez kapcsolódik az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc ünnepe, a nyár a betakarításé, augusztus 20-i ünnepével, az ősz a szüret ideje, október 23-án pedig az 1956-os forradalomra és az azt követő „mártírszüretre” emlékezünk, a télhez a karácsony kötődik, az mára családi ünnepé szűkült. Csak az elszántabb katolikus hívek ünnepelnek együtt: szenteste, az éjféli misén. Szeretnék egy negyedik nemzeti ünnepet bevezetni: a *magyar állam születésnapját*. Augusztus 20-a ugyanis István halálának és szentté avatásának napja, ezért arra gondoltam, hogy királlyá koronázására kelleme emlékeznünk, ami éppen karácsonykor volt (akkor még ez volt az új évezred első napja). A keresztény magyar állam ekkor született meg. Ez az ünnep magyarrá, és ismét közösségivé tenné a karácsonyt.

Legújabb tanulmánya a Magyar Nemzeti Kulturális Stratégiával foglalkozik. Ha jól tudom, ennek már volt előzménye.

Igen, 2006-ban a választások előtt a FIDESZ Kulturális Tagozatának elnöke, Pálincás József bízott meg azzal, hogy az általuk készítendő átfogó tanulmányban én írjak a művészetekről. (A közoktatásról Hoffman Rozsa, a felsőoktatásról Pálincás József írt). Ez az anyag azóta lappang, nem építették be a megismerhető politikai programba – egyébként is most más ideológiai alapján „vezetik” az országot. Mivel szenvedélyesen érdekel az ügy, egy új dolgozatot írtam „Magyar Nemzeti Kulturális Stratégia” címmel. A meghatározásokkal kellett kezdenem: mit jelent ma az, hogy magyar, nemzeti és kultúra. Ezek a fogalmak már nem nyilvánvalók, mintha mindent előlről kellene kezdeni. Az építkezési sor, amin végig megyek: anyanyelv, ifjúság és család, oktatás-nevelés, közművelődés – hagyomány, tudomány, irodalom, művészetek, egészségügy és sport, műemlékvédelem, környezetvédelem, idegenforgalom.

Mivel ebből a felsorolásból olvasóink nehezen érthetik meg Jankovics Marcell elképzeléseit, ezért arra kérem, hogy tanulmánya egyik legizgalmasabb fejezetét, mely „A nemzeti kultúrához való jog és a vele járó állami kötelesség címet” viseli, tegye közzé.

Meggyőződésem, hogy minden magyart megillet a jog, hogy velészületett kultúrája szerint éljen. E téren látszólag csak a határon túli magyarokat éri jogfosztás. Akadályozzák őket abban, hogy használhassák anyanyelvüket, anyanyelvükön tanulhassanak, kulturális autonómiát kapjanak. Fontos pillanatokban az anyaország is eszerbenhagyja őket. Ezen változtatni kell, de ez a nagypolitika feladata. A valóság azonban az, hogy az országhatárokon belül élő magyarok sem élhetnek szabadon jogaikkal. Csak egy példa. A magyar népesség fogyásának nemcsak gazdasági, politikai, hanem súlyos kulturális okai és következményei is vannak. Ha a statisztikai felméréseket nézzük, kiderül, hogy a magyar családok több, majdnem kétszer annyi gyermeket szeretnének, mint amennyinek ténylegesen felnevelésére vállalkoznak. Miért nem követik vágyaikat? E tárgyban a magunk felelősségét elhárító magyarázatok a hasonló európai trendekre hivatkoznak, és talán szándékosan mellőzik a pozitív példákat, mindenekelőtt az íreket, akiknek történelme a miénkénél is nyomorúságosabb, és akik a legutóbbi időkig a legszegényebb európai nemzet bélyegét viselték magukon. Mégis kitortek e karanténból, és imponáló gazdasági és kulturális felemelkedésük fő oka a jelentős gyermekszaporulat, aminek viszont öröklött kultúrájuk, a vallásosság, a nemzeti egység és -öntudat az alapja.

A magyar helyzet okait vizsgálva újra és újra a többségi (korábban kizárólagos) médiatámogatással rendelkező állami, kormányzati felelősségbe ütközünk. A Kádár-korszak urai a leverett forradalom után kénytelen-kelletlen tettek engedményeket, de csak a privátszféra terén. A magánéletre korlátozott lazítás nem veszélyeztette a hatalmukat, épp ellenkezőleg, hosszabb távon meg is erősítette őket. Az emberri gyengeséggel számoló legsikeresebb eszköznek a magánerkölcsök felszabadoitása, a nemzetközi összehasonlításban legenyhébb abortusztiltótvény és a külföldi kölcsönökből finanszírozott „viszonylagos” jólét bizonyult. (De annyira viszonylagos, hogy a helyzetet tükröző egykorú szólások, „kiesi vagy koesi”, „előbb lakás, aztán gyerek” választási kényszert jelentett.) Egyidejűleg minden téren folyt a

nemzet átnevelése. Miközben a magánéletünk feletti szemet hunyták, a közélet terén minden jogtól megfosztottak bennünket. (Jlát ezért vagyunk individualisták.) Megfosztottak nemzeti ünnepeinktől, jelképeinktől, átirták történelmünket, megrostáltak hagyományainkat, meghúzták irodalmunkat. Minden, ami nem volt „haladó” a szemükben, felejtésre, megsemmisülésre ítéltetett. Értelmiségünkből, akit csak lehetett, kommpáltak, ügynökké tettek, más részüket hallgatásra ítélték. Az *internacionalizmus* nevében idegen szokásokat, beszédmódot erőltettek ránk, össznépi büntudatot oltottak belénk múltunkkal, kisebbségi érzést másokkal szemben. Nemzeti sérelmeinkről, a velünk szemben elkövetett bűnről hallgatnunk kellett, vagy ha nem, megérdemelt büntetésként kellett szólnunk róluk.

Két, egymással ellentétes folyamat tanúi vagyunk. Egy felől mintha reneszánszukat élnék a nemzeti törekvések. Egyre-másra születnek nemzetállamok, szétesett Csehszlovákia és Jugoszlávia, a Szovjetunió is, a civilizáltabb, demokratikusabb, többnemzetiségű államok széleskörű autonómiát adnak kisebbségeiknek, több ország nélküli nép változatlanul nem adja fel, hogy saját államot hozzon létre. Ugyanakkor az önálló nemzetállami lét nem garancia a valódi integritásra. A kisebb országok ki vannak szolgáltatva a nagyoknak (az unión belül), az előregedő Európa az USA-nak, a megújuló Kínának, Indiának és a (főleg moszlim) bevándorlóknak. Ráadásul az igazi hatalom még csak nem is a nagy országok politikai, katonai vezetőinek a kezében van, világot ma már a multinacionális gazdasági birodalmak irányítják.

Ez a kettősség a kis nemzetek, népek gyermekeit is megosztja e téren. A miénket különösképpen. Mondhatnók, a nemzet „kétségbe esett”. Az egyik oldal, nevezzük birodalmi pártnak (lett legyen az Habsburg-, szovjet-, amerikai vagy multi birodalom) a nemzetet, nemzeti létezését elavult formának tekintti, és a nagy, pillanatnyilag sikeres, hegemon országokhoz, birodalmakhoz, globális cégekhez való igazodást, integrálódást tekinti a helyes útnak. Szélsőséges képviselői – rendszerint személyes érdekből – a nemzeti önállóság teljes feladását sem tekintik hazaárulónak. Napi politikai, gazdasági és kulturális gyakorlatukban ennek számos tanújelét adják. Ezek a birodalmak, korábban a Szovjetunió, most az USA, különbözőképpen ugyan, de csak a feléljük nyitott, másfelé zárt társadalmakat tűrik meg. Ezért a más nemzetek teljes – politikai, gazdasági – függetlenségének sem hívei. Jóllehet a nyitottságot főleg a gazdaság terén várják el, a kulturális önállóságot is rossz szemmel nézik, mert az elzárkózást szolgálja. A birodalmak – köztük a multiké is – minden téren minút erőszakolnak ránk. Kereskedelmi érdekük is ezt diktálja. Bár óriási nyomás nehezedik a kiszolgáltatottabb kis népekre, rajtuk is múlik, mit vesznek át, hiszen 18 évvel a „kapunyitás” után már nincs gondolkodó ember, aki ne látná a betört civilizációs és kulturális hatások negatív velejáróit.

A másik fél, amelyet magam is képviselek, a *nemzeti érdekeket előbbre tartja*, a megmaradásért fáradozik. A nemzetközi kapcsolatokban az egyenrangúság elve mozgatja, és nem tagadva, hogy van mit tanudnia más népektől, nemzetektől, a tőlük eltanulhatót *integrálni* akarja. A nemzeti oldal szélsőségei ennél továbbmennek, még az uniót is birodalomnak tekintik, jövőkéjük a jelen kiábrándító tényeivel való következetes szembeforduláson kívül nincs, az idealizált múlt légváraiba kapaszkodnak, és a valóban elavult nemzeti elzárkózást hirdetik.

Ez a szembenállás a kultúrában érvényesül a legszembetűnőbben. A szocialista-liberális koalíció értelmisége jó esetben elhallgatással kezeli azt, ami a nemzeti oldal számára érték. Jó eset alatt érve, ha az elhallgatott teljesítmény színvonala megkérdőjelezhetetlen. Egyébként lekezelően véleményezi, vagy ami még rosszabb, politikai szégyenbélyeget süt rá, és mindig általánosítja, mint például Wass Albert egész életművét. A nemzeti oldal csak annyiban különbözik tőle, hogy nem képes elhallgatni, ami gyenge taktikai érzékét jelzi. Ez a kettősség valójában négyesség, amennyiben nemcsak horizontálisan, hanem vertikálisan is kettészakadt az ország és a kultúrája. Felül a két elitkultúra hivatásosai állnak szemben egymással, alul a visszaszorulóban lévő népi kultúra a tömegkultúra előretörő hadállásával néz farkasszemét.

A múlt folytatódik a jelenben. *Internacionalizmus* helyett *globalista szellemben*, ami kultúránk sorát tekintve szinte ugyanaz. Az olyan liberális törvényjavaslatok formájában, mint a kamaszkori meddővé tétel engedélyezése, a drogliberalizáció¹ melletti kardoskodás, a devianciák² népszerűsítése, az ifjúságot az ország elhagyására ösztönző politikusi, miniszterelnöki nyilatkozatok, a 23 millió románnal való fenyegetőzés egyfelől, a bevándorlás szorgalmazása a népességfogyás megoldásaként másfelől, a

¹ szabad önméregzés (szerk.)

² társadalmi normáktól eltérő (szerk.)

másság pozitív diszkriminációja az azonossággal szemben. Mert mi más teszi a *nemzetközösséget*, ha nem az azonosság tudat?

Folytassuk a sort a szűkebben vett jelenlegi, balliberális „kulturpolitika” nemzet-, nemzettudat-romboló megnyilvánulásaival. Ityen a kis falvak halálra ítéltése, a kisiskolák bezárása, az integrálódást siettető, alulképzett és műveletlen szakembereket termelő, drága és sikertelen oktatási módszerek bevezetése; a „multikulturalizmus” propagálása, a politikai hovatartozás szerinti kultúrátámogatás; a politikai korrektség diktatúrája és a gyűlöletbeszédrel való megbélyegzés; a tudatosan főfeszítő, hazug közbeszéd, a közfigyelmet manipuláló provokációkra kapcsolódó hecckampányok; nemzeti szimbólumaink semmibevétele, a nemzeti érzés magyarkodásnak, antiszemitanak, fasisztának minősítése, hagyományaink, történelmünk, teljesítményünk kigúnyolása, szokásaink megmásítása (idegen műfajok: musical, világzene; idegen ünnepek: Hallowe`en, Valentin-nap; idegen köszöntők: „Boldog születésnapot”, „Szép napot kívánok”); a „Merjünk kicsik lenni!”, „Az idegen a szép!” és más hasonló jelszavak hangsúlyoztatása; az írott és az elektronikus közmédiaok többségének mindent alulmúló színvonal.

A gátlástalanul hazug kommunikáció a cselekvést helyettesítő aktivitássá vált. Ez pedig kultúránkat alapjaiban fenyegeti. Egyrészt azzal, hogy a szavak értelmüket veszítik, az anyanyelv pedig hitelét (mondván, a nyelv mindent elbír), másfelől azzal, hogy az üres „kommunikáció”, a semmitmondás válsztható szakmává, egyúttal a legnépszerűbb egyetemi szakká lett. Mindez együtt jár a kultúránkat is lábba tipró diktatúra visszalopakodásával, a politikai jogok korlátozásával, belső ellentétek szításával, a provokáció és rendőrterror bevetésével, magánhadseregek alkalmazásával, az állami bevételek egyenlőtlen visszaosztásával, kormányzati és önkormányzati korrupcióval, az igazságszolgáltatás befolyásolásával, az egészségügyi, szociális tennivalók és a közbiztonság elhanyagolásával, üzleti érdekű környezetrombolással, az owellii, huxley-i, bradbury-i modellek megannyi rémisztő megvalósulásával. (Emlékezzünk: mindhárom szerző a társadalom kasztosodását, a televízió uralmát és a társadalom totális ellenőrzését vizionálja. Ez a negatív utópia az ipari kamerák, számkódok, mobiltelefonok korában lényegében már meg is valósult.) Nem vigasztal, hogy ez nemcsak nálunk van így.

Essek szó a kötelességről is. A felsoroltak egyenként és együtt jelzik, mit várhat a nemzet az ország vezetőitől. A magyar társadalom növekvő szegénysége, a magán meccsnatúra fejletlensége kötelezi az államot: az országgyűlést, a kormányt és az önkormányzatokat, hogy meghatározó mértékben vegyék ki a részüket a kultúra szolgálatából. Mindazonon a területeken, amelyek semmiképpen sem adhatók magánkézbe (állami egyetemek, nemzeti intézmények, közkönyvtárak, nemzeti parkok, világörökségeink, műemlékek stb.). Megengedhetetlen, hogy az oktatást, egészségügyet, sportot teljesen üzleti alapúvá, kizárólag bevételi forrássá tegyék, és ezek költségeit aránytalan mértékben az amúgy is túladoztató állampolgároknak terheljék. A „három millió koldus” sorsán nem kívánnak javítani, a választások előtti közérzetjavító intézkedésekkel fogják őket; az éppen csak magához térő polgárság, a kisvállalkozók talpon maradását ellehetetlenítik; eközben az állami vagyoni joghézagok kihasználásával történő eltulajdonítás révén létrejött milliárdos réteg, a kedvezményezett multik nem, vagy alig járulnak hozzá a nemzeti vagyon gyarapításához, az ország felemelkedéséhez – tisztelet a kivételnek –, épp ellenkezőleg.

Figyelmreméltó adatok a szegénységről! Az elmúlt 200 év során a leggazdagabb és a legszegényebb országok közti különbség az ötszörösére nőtt (4:1-ről 20:1-re)! Ennyit a fejlődésről. „Kelet-Európa az egyetlen olyan térség a világban, ahol az elmúlt két évtizedben mind a mélyszegénység, mind a mérsékelt szegénység nőtt.” 1981–2001 között a mérsékelt szegények évszámára a háromszorosára, az összlakosság 5%-áról 15 %-ra. Ráadásul Magyarország az utóbbi években a régió sereghajtójává vált!³

Aki pedig szegény, annak le kell mondania a kulturálódásról. Nem vehet könyvet, folyóiratot, nem mehet színházba, koncertre, moziba, nem látogathatja a nagy sikerű, látványos múzeumi kiállításokat. (A szenzációs kijelentések, miszerint a kiállításokat százezres tömegek látogatják, valójában félrevezetőek. Egyrészt a látogatók nagy része külföldi turista, másrészt olyan sok lenne 2–3 százezer néző egy 10 milliós országban?) A szegény nem utazik külföldre, de még a belföldi turizmusról is kénytelen lemondani. A szegényeknek marad az ingyen újság, a rádió és a három földi sugárzású tévécsatorna: az M1, a TV2 és az RTL Klub.

Ezzel mindent elmondtam.

³ Matolcsy György: Globális jövőkép című cikke a *Heti Válasz* 2008. január 31-i számában. (Forrása: *Jeffrey D. Sachs: The End of Poverty* Penguin Books, 2006.)

ÉVFORDULÓK

Kétszázhetvenöt éve halt meg Ráday Pál, nemzetünk nótáriusa

„Isten sok mindenre alkalmatossá teheti az embert, de rá bizza a döntést, hogy melyik utat választja [...] Nekem a toll inkább a kezembe való, mint a kard... beérem hát az-azal, amivé lennem lehet [...] És ahol csekély talentumaimmal szolgálni tudok Istennek és embertársaimnak...”¹

A Ráday család élete és tevékenysége csaknem 200 éven át elválaszthatatlanul kötődött Pécel történetéhez. A Rádayak jelentős politikai, közeleti és kulturális szerepet vállaltak Pécel és az ország fejlődésében. A család történelmi szempontból legkiemelkedőbb alakja Ráday Pál. Élete gazdag, tevékenysége szerteágazó. Rákóczi államában ő a művelt és képzett „intimus secretarius” (belső titkár), tudós, politikus, a nemzetköziség nyelvén is szólni tudó publicista.

Saját életrajzát csak vázlatosan, 1712-ig írta meg, mely így kezdődik: *„Én Ráday Pál születtem e világra az 1677-ik esztendőben, július havának 2-ik napján, néhai b.e. Libertsey Rozina kedves asszony-anyámtól, Libertsey Mihálynak Földváry Zsófia asszonytól származott leányától, és Ráday Gáspár atyámuramtól, Ráday Andrásnak Madách Zsófia asszonytól való fától.”*

Losoncon, vagy Alsóludányon született. Szülei gondos nevelésben részesítették, és nagy súlyt fektettek gyermekük taníttatására. Külföldi egyetemeket nem látogathatott egyrészt anyagi okok miatt, másrészt mert iskoláztatásának ideje a törököt kiűző háborúkkal esett egybe. Édesapja mindig a legjobb protestáns iskolákba járatta és kiváló felkészültségű pedagógusokat hozatott mellé (Braxatoris Jánost és Missovcics Mihályt). A losonci alapozó évek után egy híres rahói, nemesi magániskolába került. Később német nyelvtanulás céljából Körömcön és Selmecbányán folytatta tanulmányait. 18 évesen a korabeli magyar műveltség legmagasabb fokát érte el. Kimagasló nyelvtelenségét elismerték, németül, franciául és latinul az átlagos színvonalat messze felülmúlóan beszélt és írt. A szláv nyelveket is ismerte. Korszerű tudást szerzett: széleskörű jogi, irodalmi, történelmi, teológiai (a kor egyházi nevelésében lényegileg a filozófiát helyettesítette) ismeretekkel léphetett az életbe. Az adott kor rendi tagozódását ismerve ez a műveltség, valamint különleges tehetsége, írás- és tárgyalókészsége emelte őt korának nemesi társadalma fölé. Párosult ehhez mélyen érző lelke. A Szentírást alaposan ismerő ember volt, döntéseinek meghozatalában a Biblia felkíséretét követte. Ez tette őt a nemzete és hazája szabadságáért áldozatot vállaló megbízható emberré.

Nógrád vármegye nótáriusa

Ráday Pál akár műveltségét, akár társadalmi helyzetét, akár családi múltját figyeljük a köznemességhez képest rendhagyó típust testesített meg. Nem voltak sem főúri pártfogói, sem nagy méltóságú rokonai. Családjá a protestáns köznemesség sajátos csoportjába tartozott. Iskolái befejeztével a jogi-közigazgatási pályát választotta. Nógrád és Hont vármegyék jegyzőjéhez, a köztisztviselőben álló Kajali Pálhoz – későbbi apósághoz – került patvariára, azaz joggyakorlatra, törvényt tanulni. Kora és rendje követelményeinek ő is eleget tett. 1697 tavaszán kezdődött meg katonai kiképzése gróf Forgách Simon, majdani kuruc tábornagy udvarában. Két év múlva 1699-ben a katonai szolgálat után visszatért szülőföldjére, Losoncra, ahol még ugyanabban az évben a megye nótáriusa lett. Itt a megyei életben szerezte meg politikai jártasságát, közigazgatási tapasztalatait és tárgyalási készségét. Jegyzőként részletesen megismeri a megye és a Felvidék helyzetét, a rendi alkotmány paragrafusait, a nemzeti sérelmeket.

¹ Tóth-Máté Miklós: A szabadság nótáriusa. Irmag Könyvek, 2005. 43. old.

Különös egymásra találás

„Ráday nézte Rákóczit...és abban a pillanatban ótlött fel benne először, hogy itt most valami egészen különös történik. Olyasmi, amit talán ép ésszel fel sem lehet fogni, csak valahol mélyen, ott a lélek háza táján, ahol nincsenek rendek, csak egész van és ezt az egészet úgy hívják: Magyarország”²

1703 nyarán elkezdődött a szabadságharc. A Nógrád megyei nemesség kezdetben parasztlázadásnak tekintette és nem csatlakozott Rákóczihoz. A kuruc csapatok elől Gács várába húzódtak. Viszonylag későn, 1703. október végén döntöttek úgy, hogy leteszik a hűségüket Rákóczi Ferenc előtt. Ráday Pált bízták meg ezzel a feladattal, aki Kajali Pállal együtt elindult Tokajba, a fejedelmi táborba, hogy vármegeje nevében letegyje a hűségüket.

1703 júniusában jegyezte el Kajali Klárát, ezért igyekezett vissza, hiszen vőlegény volt, nősülni készült. Klárától búcsúzáván még nem sejtette, hogy ez a küldetés milyen döntő változást hoz az életükbe... Rákóczival való történelmi találkozás, különös egymásra találás mást tartogatott számára. Rákóczi felismerte tehetségét, és azonnal fontos feladatokkal bízta meg. Ő pedig ettől kezdve teljes elhivatottsággal és ritka tehetséggel szolgált a szabadságharc ügyét.

Miért volt különös az egymásra találás?

Ráday részéről: Könyvtárának és írásainak tanúsága szerint olvasta a különböző országtörténeteket. Webert, aki az adózásról, az államgazdaság összefüggéseiben írt; tanulmányozta Machiavellit, aki a központi fejedelmi hatalom alapelveit dolgozta ki; Justus Lipsiust, aki az országos érdekegységet a konföderáció megvalósításában látta; Grotiust, aki a népek és országok politikai együttélésének szabályait a természetjog alapján fejtegette. Ebből következik, hogy a korabeli európai államelméletekben jártas volt.

Ne felejtjük el, az a nemesi csoport, akikhez Ráday is tartozott, a rendi ellenzékiiséget korszerűtlen, értelmetlen politikának tekintette. A jövőt, a korszerű, okos gazdálkodásban, a magasabb műveltség elsajátításában és a vallási toleranciában látta. Belső rendet, az anarchiát felszámoló államrendszert szeretett volna.

Ráday találkozásuk alkalmával örömmel ismerte fel II. Rákóczi Ferencben államelméleti olvasmányainak államfőjét. Rádöbbsent, hogy meg van a lehetősége a széles nemzeti összefogáson alapuló Habsburg ellenes küzdelemnek Rákóczi vezetésével és lehetőség nyílt a független magyar állam felépítésére. Amikor Ráday a tokaji táborban megjelent Rákóczi már féléve keresett olyan személyt, jó tollú író, aki megérti az ő politikáját és segíteni is képes azt. Ráday Pálban meglátta a megfelelő embert, akire szüksége volt. Ráday a tokaji találkozástól kezdve a politika műhelyében élt egészen az utolsó hetekig, szoros, bizalmas viszonyban a fejedelemmel. Harmonikus együttműködésük záloga azonos politikai felfogásuk volt.

Rákóczi fejedelem bizalmasa, avagy a szabadságharc nótáriusa

1703 végén a fejedelem *intimus secretarius* lett, majd *erdélyi alkancellár, kancellári direktor*. Feladatkörét és államhatalmi státuszát azonban ezek a címek nem fedik. A történészeknek még most is fejtörést jelent, hogy mi is volt tulajdonképpen Ráday gyakorlati politikai státusza. Több volt, mint bármelyik tanácsos, vagy fejedelmi titkár, gyakorlatilag átfogta az állam feladatköreinek minden területét. A különböző kormányzási szervek, testületek és a fejedelem között állt. Összekötő kapocs volt Rákóczi törekvései és az ország különböző rétegei között. Ő írta a legfontosabb kiáltványokat, törvényeket, rendeleteket; ő készítette elő az országgyűléseket és a tárgyalásokat. II. Rákóczi Ferenc nyilatkozatait ő fogalmazta meg. Döntő politikai fórumokon képviselte a fejedelmet, végső formába öntötte a határozatokat. A bizalmas ügyek előkészítését órá bízta a fejedelem. Ő volt a fejedelem első számú diplomatája. Követként bejárta egész Európát Poroszországtól Lengyelorszáig, Svédországtól Törökorszáig. Útjai során megismerte a különböző kancelláriák vezetőit és munkatársait, többekkel baráti kapcsolatot kötött, mint például a porosz király udvari papjával, Daniel Ernest Jablonskival berlini követsége alatt egész életre szóló barátságot kötött. Ez a személyes kapcsolattartás volt diplomáciai kapcsolatának egyik erőssége. Levelezett a követekkel és a külföldi ügyvivőkkel. Irányította munkájukat. Személyes összeköttetésben állt a külföldi udvarok vezető politikusáival és diplomatáival. Mint a titkos kancellária vezetője, az ő kezében futottak össze a kuruc diplomácia szájai.

² Ugyanott 79. old.

Recrudescunt...

Kiáltványai közül leghíresebb a *Recrudescunt diutina Inclytae Gentis Hungare vulnera...* *Meg-újulnak a Dicsőséges Magyar Nemzetnek régi sebei...* kezdetű, amelynek kezdő sorait a parlament előtti Rákóczi szobor talpazatán olvashatunk. Ez a mű dokumentálta a magyar nép igazságos harcát, a szabadságharc okait, céljait és a támadás törvényes, jogos voltát a keresztény világ számára. A Manifestum felsorakoztatja a magyar rendi törvényeket, de ugyanakkor a modern államelméleti követelmények alapján érvel. Huszonegy pontban kiemeli a Habsburg kormányzási gyakorlat legfőbb igazságtalanságát. Többek között az ország nehéz gazdasági helyzetét figyelmen kívül hagyó súlyos adóügyeket, a hatalmasságok korlátlan önkényeskedéseit, a vallásszabadság megsértését. Ez a kiáltvány a Rákóczi-szabadságharc állampolitikai programja lett. Hatása olyan nagy volt, hogy Bécsben szükségessé látták egy cáfolat megírását németül és latinul. „*De ez már csak olyan volt, mint a felszárnyalt sas után dobtott kő.*”³

Ráday felismerte a politikai publicisztika tájékoztató szerepét, a kül- és helppolitikai közvéleményformáló lehetőségét. Ilyen az említett Manifestum, „Égy lengyel királyi tanácsos levele” – amelyben a labanc álláspont hazaáruló voltát leplezi le. „Explosio punctoriali repplicae caesareae” – amelyben a Habsburg-ház és a bécsi udvar álnok magatartását tárta a világ elé. Ő volt a szerkesztője és írója az első magyar újságnak „Mercurius Veridicus”-nak (Igazmondó Mercur), ami a szabadságharc idején hetente jelent meg latinul és magyarul. Ráday Pált ezen publicisztikai írásai alapján politikai közíróink közé sorolhatjuk.

„Nem büjdoshat ki egy egész ország!”

1711-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a szabadságharc nem győzhet a császári erők fölénye, és a megosztott magyar arisztokrácia miatt. Ráday április 28-án elindul, hogy a Vereckei hágón át a fejedelemhez menjen. Még bízott benne, hogy Rákóczit ráveheti a hazatérésre, de a fejedelem a bujdosást választotta, így ő maga is nehéz döntés elé került. Megtárgyalhatta a dolgot apjával, Ráday Gáspárral is, aki józanul mérlegelve a lehetőségeket, az amnesztia elfogadását ajánlhatta. „... *hogy a fejedelem mit vár tőled... azt nem tudom. De hogy én mit várok, azt nagyon is tudom. Neked otthon a helyed... nézd a falevelet, ha elvállik a fától lebeg még kis ideig a szélben, aztán aláhullik megröhadni a sárba. A te életet adó fád Magyarország, hozzá kötödsz elválaszthatatlanul, jó és rossz sorsában egyaránt. Osmertek. A fiam vagy. Te meg lélegezni is csak magyarul tudsz... A te dolgod az, hogy hazamenj. Nem bujdoshat ki egy egész ország! Otthon is szükség lehet rád...*”⁴

Belső tusakodása még sokáig tartott, 1711. augusztus 15-én írta meg búcsúlevelét Rákóczihoz Jaroslóvból, amelyben több társával együtt bejelentette, hogy elfogadja a szatmári békét és hazatér. „... *úgy hisszük, s maga Felsőged jó lelkiismerettel ellenkezőképpen nem tehet bizonyosságot, hogy mióta az Ursten Felsőgedet nemzetséges ügyünknek keresésére felállította, tiszta igaz hűséggel és szorgalmatossággal munkálódtunk édes hazánknek javát és azáltal tehetségünk szerim bizonyítottuk is ulázatos kötelességünket...*”

Ráday Pál II. Rákóczi Ferencel ellentétben – az adott helyzetben – méltányosnak tartotta a békefeltételeket, és miután amnesztiaiban részesült, családjával együtt hazatért Lengyelországhoz és hazahozatta az ott elhunyt édesapja földi maradványait is.

Egyházipolitikai tevékenysége, avagy az egyház nótáriusa

A Rákóczi-szabadságharc után a császár megerősítette, régi jogait visszaadta a katolikus egyháznak, ami uralma legfőbb támaszát jelentette. A Habsburg-ház túlkapásai mind a magyar nemzettel szemben, mind a protestáns egyházzal szemben folytatódtak. A magyar protestantizmus történetének szomorú időszaka volt ez, az ún. esendes ellenreformáció. A szabadságharc bukása után a protestánsok elvesztették vallásszabadságukat. Elvették templomaikat, iskoláikat, elűzték lelkészeiket és tanítóikat. Sérelmüket az országgyűlésen tárgyalták. Ráday Pál hazatérve Lengyelországból egyre-másra kapta a panaszos leveleket az ország minden tájáról. Ezen sérelmek képviselőjét mind az országgyűléseken, mind pedig a királyi audienciákon elvállalta. Számára folytatódott a küzdelem, most hazája és egyháza érdekében harcolt, a protestáns vallási és egyházi érdekek védelmében. „*Az egyházat féltem... mert ha itt is*

³ Ugyanott 85. old.

⁴ Ugyanott 162. old.

elkezdünk torzszalkodni, ha nem teremjük meg az egységet, akkor a mi hitbéli szabadságharcunk is úgy bukik el, mint az országos... Márpedig ezt nem akarom... Nekünk az egyház most a hazát is kell hogy jelentse, ahová behúzódvá, mint egy várba, megmaradhatunk magyaroknak... És ahol hitünk világhosszágánál megőrizhetjük nyelvünket, énekeinket... Károlyi Gáspár, Szenci Molnár örökségét... Ezért vállaltam én ezt a nehéz tisztelet...⁵

Ez a tisztség a főgondnoki tisztséget jelentette, ugyanis a református rendek megalapították az egyetemes főgondnoki hivatalt és ennek élére Ráday Pált választották meg. Széles körű műveltsége, kiterjedt kapcsolatai, megnyerő modora, diplomáciai gyakorlata és erős hite e tisztség betöltésére kiválóan alkalmassá tette. Az ő kezében futott össze az egyházi élet minden száta. Feladata volt a világi hatóságokkal való érintkezés, vallási sérelmek kivizsgálása és a protestánsok hátrányos felekezeti helyzetének megszüntetése. Képviseli a jogaiktól megfosztott kis- és nagygyülekezeteket, az üldözött jobbágynokat éppúgy, mint a sárospataki professzorokat. Gondoskodott arról is, hogy a különböző szintű kormányzati szerveknél a református egyházat jól képzett küldöttek (ágensek) képviseljék, és ezek javadalmozásait is rendezte. Tekintélyét elismerte az ellenfél is. Az esztergomi érsek vele volt hajlandó tárgyalni. Erdődy Gábor Antal egri püspök és főispán olyannyira becsülte Rádayt, hogy igyekezett ácsalogatni őt a katolikus táborba.

Ő irányította haláláig a magyar protestáns egyházak küzdelmét, az egyre erőszakosabbá váló Habsburg rekatolizációs törekvések ellen.

Ráday Pál könyvtára

Ráday Pállal kezdődik a magyar nyelvű könyvek határozott, céltudatos gyűjtése a magyar könyvtártörténetben. Az adott történelmi helyzetben a erősödő katolicizmus hatására a latin nyelv jutott ismét uralomra háttérbe szorítva nemzeti irodalmunkat és kultúránkat. Százötven év magyar nyelvű irodalmát gyűjtötte össze. Ez kuruc tett volt, színvalló lépés, mint az is, hogy fiát, Gedeont nem Bécsbe küldte tanulni, ahol az udvarhoz húzó nemesség fiait okultak, hanem a protestáns és az udvar előtt ellenszenves Poroszországba, Berlinbe.

Rákóczi nótáriusa ezzel is igazolta, hogy továbbra is kuruc maradt. Hagyományosan őt tekintjük a Ráday Könyvtár alapítójának, noha a könyvek többségét fia, Gedeon gyűjtötte össze, jónéhány példány Ráday Pál ideje előtt is a család tulajdona volt. Ezzel a cselekedetével a magyar kultúrát szolgálta, hazánk művelődéstörténetében fontos szerepet játszott. Könyvgyűjtő munkájában megbízottjain kívül lánya, Eszter és fia, Gedeon volt segítségére. Éles kritikával válogatott, minden tudományágak legjobbjait igyekezett beszerezni. Gyűjtése megközelítette az 500 kötetet, ami abban a korban jelentős mennyiségnek számított. 1720-as évek elején saját kezűleg írt könyvkatalógust, ebben 13 szakba osztotta a könyveket: Theologici, Libri theologici adversariorum, Libri ascetici, Historici, Historici in ecclesiasticis, Chronologi, Geographi, Politici, Philosophi, Philologi, Juridici, Poetae, Rhetores et alii classici. Szakrendszere korszerű volt, megfelelt az akkori tudományos álláspontnak. Érdekessége az, hogy a földrajz külön kategóriát alkotott, míg a többi rendszer hol a történelemhez, hol a filozófiához sorolta.

Könyvtárát a korabeli újságokkal is gvarapította. 18 éven át rendszeresen hozatta a fűgában megjelenő Mercuret. A Rádayak egy évszázaddal megelőzték koruk többi nagy gyűjtőit.

Az 1720-as és 1730-as évek között rendszeresen kölesönzött könyveket ismerőseinek. Valamennyien egy rétegből kerültek ki, a Rádayakkal rokon, jó barát, kuruc és protestáns köznemesség köréből. Nagy részük részt vett a szabadságharcban. Ráday személye mellett így a könyvtára is összekötő kapcsolatot volt az üldözött protestánsoknak és az itthon maradt hazafiaknak. Kölesönadott könyveket, szükséges forrásanyagokat rektoroknak, jelkészeknek, professzoroknak. A péceli könyvtár „nyitott” jellege az egész XVIII. században működött.

Lánya, Eszter is gyűjtötte a könyveket. Őt Erdély híres könyvgyűjtő családjának fia, Teleki László vette feleségül, féltestvére Teleki Sámuelnek, aki a híres marosvásárhelyi Teleki Tékát alapította. Egyik dédunokája, Teleki József könyvtárát a Magyar Tudományos Akadémiának adományozta, hozzájárulva ezzel a mai Akadémiai Könyvtár megalapításához. Ráday könyvszeretete tehát három könyvtárral ajándékozta meg nemzetünket: Ráday Könyvtár, Teleki Téka, Akadémiai Könyvtár. A Ráday Könyvtár jelenleg a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteményének része.

⁵ Ugyanott 175. old.

Ráday Pál pártfogolta a tehetséges művészeket, köztük Mányoki Ádámot, a festőt; tudósokat. Támogatta Pápai-Páriz Ferenc latin-magyar nyelvű szótárának kinyomtatását. Szoros barátság fűzte Bél Mátyáshoz. Továbbra is levelezett a követsége idején megismert Dániel Ernst Jablonski porosz udvari lelkésszel, Comenius unokájával. Ez a kapcsolata tette lehetővé több református diáknak, hogy külföldön tanulhasson.

Ráday Pál és az irodalom

„Erősítsd az igazság mellett üldözést szenvedőket, győzedelmeskedő kegyelmednek malasztjával...”

„Te vagy az én hadivezérem, te vagy az én katalozom, te vagy az én tanítómestere.” (Ráday Pál: Lelki Hódolás)

Ráday sokoldalú írói szerepét tekintve irodalmunk fontos alakja: világi verseket, szerelmi verseket, mulattató verseket, prózát, életrásokat, útleírásokat, naplót, vallomás-imádságokat, diáriumokat, valamint önéletrajzi vázlatot írt. Mély hitéről tanúskodó Lelki Hódolás című imádságos könyve a 18. századi kegyességi irodalom egyik rendkívüli alkotása. Első alkalommal 1710-ben, Kassán jelentette meg nyomtatásban. Születése a benderi követséggel van összefüggésben, ekkor rendezte az addig megírt verseit sajtó alá. Itt Benderben, várakozásában, elszigeteltségében alakult ki az a lélektani helyzet, amely őt írásra bírta. Az imádságok nagy részét már 1702 körül megírta deákul (latinul), majd kedves társának, Kayali Klára kedvéért fordította le magyar nyelvre 1706 körül. Az imádságok nagyobb részét a követség idején formálta kötétté, kiegészítette a régi szövegeket, újakat formált. Belső, lelki válságának feltárásába fog. Istennek tesz vallomást és tőle vár vigaszt. 1709-ben már talán látta nemzeti tragédiánkat, és ő is lelki válságot élt át emiatt. A versekben a maga számára is keres bizonyosságot és nyújt vigaszt önmagának és másoknak.

Nagyon érdekesek Ráday diáriumai. A fejedelem 1705-ben ad utasítást diplomatáinak, hogy utazásaik során részletekbe menő feljegyzéseket készítsenek. Ráday, aki jó megfigyelő, megfelelő kifejező-készséggel, elbeszélő tudással rendelkezett a naplóíráshoz kitűnő írói lehetőséget jelentett számára. Felkészültségének és írói hajlamának köszönhetően a követi diáriumok számunkra is értékesek, sok információt tartalmaznak. Nem csupán politikai jellegű feljegyzéseket olvashatunk, nem csak a hivatalos diplomáciai teendőkről ír, hanem mindent észrevesz, pontosan részletezi a bejárt útvonalakat, leírja az útbajtott településeket, emberi szokásokat és nevezetességeket. Maga az utazás, az úti élmények érdekes leírásai tarkítják naplóját. Beszámolt érdekes eseményekről, életbeli viszonyokat örökített meg, részletezte a kortársak eszekecseteit is. Mindent észrevett, fogékonyan reagált mindenre. Ezek alapján azt mondhatjuk, Ráday az első magyar útleírók egyike.

Értéket vesztő világunkban példaképeink kivethetnek bennünket a válságból. Ráday Pál ilyen példakép. Életét, személyiségét, hihetetlen munkabírását és hazájáért való kiállását megismerve valódi tartalmat kapunk korunk „civilizált” szenny-áradatában elvesztett fogalmak: becsület, erkölcs, hűség, hazaszeretet...

Sáriné Papp Zsuzsanna

Emlékezés Viski Károlyra

125 évvel ezelőtt született a magyar néprajztudomány egyik meghatározó személyisége, aki a két világháború közötti szakmai triászban (Bátky Zsigmond és Györfly István mellett) a legtöbbet tett a magyar néprajztudomány nemzetközi kapcsolatainak megteremtéséért és ápolásáért. Szinte az egész Európát beutazta, tanulmányúttjai során nemcsak személyes kapcsolatokat épített ki, hanem alaposan tájékozódott a külhoni múzeumok működéséről, kiállítási, raktározási technikáiról. Utazásainak, külföldi konferencia-részvételeinek, de főképpen nagyszámú idegennyelvű publikációjának köszönhetően nemcsak a maga személyének, hanem a magyar néprajzkutatásnak is mind nagyobb külföldi elismertséget szerzett. Mindezek alapján joggal tarthatjuk Viski Károlyt a magyar néprajztudomány első európai etnológusának.

1883. április 14-én született az erdélyi Tordán. 1902-ben érettségizett a székelyudvarhelyi gimnáziumban, majd egyetemi tanulmányait a kolozsvári bölcsészeti fakultáson folytatta magyar-latin szakon.

Hallgatta Hermann Antal magántanár néprajzi előadásait is. 1906-ban szerezte meg középiskolai tanári oklevelét és bölcsészdoktori címét, ez utóbbit Finnugor nyelvészetből. Egyetemi évei alatt szülővárosában népryelvi gyűjtéseket végzett. Helytörténeti, honismereti érdeklődésének kedvező teret adott első munkahelye, a székelyudvarhelyi kollégium, ahol diákjaival mintaszerű néprajzi gyűjteményt hozott létre a szemléltető oktatás elősegítésére. Középiskolai tanárkodásának második állomáshelye, amit öt év múlva foglalt el, még jobban kedvezett a helytörténeti, néprajzi vonatkozású tevékenységének. A helyszín, Nagyszalonta kezdettől inspirálta a nagy költő emlékének, szellemi és tárgyi hagyatékának felderítésére, annak folyamatos kutatására. Három esztendő nagyszalontai tanárkodása idején mindvégig az „Arany reálák múzeumának” létrehozásán fáradozott. Kezdetől foglalkoztatta Arany János szülőházának rekonstruálása, amit elsőként az 1911-ben megjelent *Milyen lehetett a költő szülőháza?* című cikkében fogalmazott meg. Alapos helyszíni kutatások, történeti forrásfeltárások és összehasonlító vizsgálatok alapján tervezetet is készített a rekonstrukcióra, ami *Aranyék háza* címmel 1917-ben a Nagyszalontai Arany-Emlékegyesület kiadványsorozatának első köteteként látott napvilágot. Ekkor ugyan már az újpesti gimnázium tanára volt, rendszeresen bejárta a Néprajzi Múzeumba, egyetemi diáktársával, Györffy Istvánnal találkozni és szakmai megbeszéléseket folytatni. Ennek a kapcsolatnak és a Nagyszalontához fűződő vonzódásának másik nagyszerű eredménye is hamarosan kiadásra került az *Arany népe* című terjedelmesebb füzetben (Nagyszalonta, 1919). A helytörténeti indítatású munka a bihari népelet tárgyi világát a maga teljességében tárja az olvasó elé, bámulatos tárgyismerettel, amit Arany János által használt terminológiai készlettel kapcsolt össze. A tárgyi minden fontos területét átfigyő „néprajzi vázlat” a Néprajzi Múzeum támogatása révén gazdag illusztrációs anyaggal, csaknem minden fontos tárgyat, fogalmat szemléltető rajzokkal, fotókkal jelent meg, ami a maga korában technikai bravúrnak számított.

Noha még a későbbi években is publikált néhány cikket a nagyszalontai néprajzi, helytörténeti gyűjtéseiből, 1919 őszén a Néprajzi Múzeum szolgálatába lépett, ez időtől már hivatásszerűen foglalkozott a népelet kutatásával. Részt vett a múzeum átköltöztetésében a Könyves Kálmán körüti iskolaépületbe, majd pedig a nagyszabású új állandó kiállítás megvalósításában. Múzeumi kutatómunkájának fókuszában a népművészet állt, aktívan közreműködött az 1924-ben megindított Magyar Népművészet sorozat munkálataiban. Bátky Zsigmonddal és Györffy Istvánnal elkészítette a magyar népművészet első áttekintő rendszerezését (1928), továbbá a velük együtt szerkesztett négykötetes *A magyarság néprajza* című kézikönyv részére a Diszidóművészet és a Bútor nagy fejezeteit írta meg (1933–1935).

Alapvető tanulmányai jelentek meg a népi hangszerekről és világitóeszközökről. Behatóan foglalkozott az etnikai csoportok kérdéskörével. A művelődéstörténeti, néprajzi és nyelvészeti szemlélet együttes érvényesítése jellemezte több jelentős feldolgozását, mint pl. *A magyar jelleg a néprajz tükrében* (1939), vagy a *Népi és írti műveltség összefüggései a tárgyi néprajzban* (1941) című tanulmányit. Viski Károly sokrétű szakmai érdeklődésének egyik, talán legkedvesebb középponti témája maradt a szülőföld, Erdély. Számos kisebb-nagyobb cikke, írása mellett különösen bizonykodik erről a Magyar Szemleiben közreadott dolgozata *Erdély népe* címmel (1934), valamint az *Erdélyi népelet* című tanulmánya a Deér József által szerkesztett impozáns Erdély kötetben (1940).

Szakmai életútjában változást hozott, amikor 1936-tól a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelőségének munkatársa lett, és a vidéki múzeumok néprajzi tevékenységét nagy szakértelemmel és odaadással irányította, kellő hangsúlyt helyezve a helyi sajátosságok, a helytörténeti vonatkozások szem előtt tartására. 1940-ben elnyerte a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékének vezetését, majd a következő évben a budapesti tudományegyetemre kapott nyilvános rendes tanári kinevezést. 1945-ben, halála előtt néhány hónappal választotta a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává.

Viski Károly maradandó érdeme, hogy jelentős szerepet vállalt Erdély, a Dunántúl és a Felföld néprajzának feltárásában, valamint tudányszervező tevékenységével a magyar néprajzkutatásti bekapcsolta az európai etnológia vérkeringésébe. Nagyívű szakmai pályafutásához kiindulópontot, lendületet a szülőföld és Arany népe adott számára.

Selmezy Kovács Attila

Április 11.

Egy elfeledett nemzeti ünnep sorsa

Mára már szinte feledésbe merült az a tény, hogy száztiz évvel ezelőtt, 1898-ban nemzeti ünnepként emelték április 11-ét, az 1848-as áprilisi törvények megalkotásának emlékére. Az 1848-as forradalom és szabadságharc ötvenedik évfordulója tette szükségsszerűvé, hogy az országgyűlés rendelkezzen a polgári átalakulás, az 1848/49-es forradalom és a szabadságharc emlékeről. 1897-ben az ellenzéki Kossuth Ferenc törvényjavaslatot nyújtott be március 15-e nemzeti ünnepként nyilvánítása érdekében, ám a forradalmat és szabadságharcot vérbe fojtó uralkodó, azaz az 1867-ben megkoronázott magyar király, Ferenc József személyes érzékenysége való tekintettel, hivatalosan semmiképpen sem lehetett március 15-ét, az 1848-as forradalom emléknapját nemzeti ünnepként emelni. Mindez annak ellenére történt így, hogy március 15-e titokban már a kiegyezést megelőző abszolutizmus éveiben, majd 1867 után nyíltan, a spontán megnyilvánuló nemzeti emlékezés emléknapjává vált. Éppen ezért az 1898. évi V. törvénycikk, mely április 11-ét emelte nemzeti ünnepként, hosszas vajdálás és heves politikai viták eredményeképpen, a dualista államrendezkedéshez méltó kompromisszumos megoldásként került ki győztesen az 1848-as nagy történelmi időkre való emlékezés lehetséges napjainak sorából, s érvényben maradt egészen 1927-ig, március 15-e hivatalos nemzeti ünnepként emeléséig.

Április 11-e nemzeti ünnepként nyilvánítását báró Bánffy Dezső miniszterelnök terjesztette elő. Ily az emléknap ideális megoldásnak ígérkezett a kényes helyzetben, hiszen az áprilisi törvények szentesítettek a márciusi forradalom vívmányait, a polgári átalakulást, ugyanakkor elfogadható volt az udvar szemében is, mivel a törvényeket a Habsburg uralkodóház részéről V. Ferdinánd király is szentesítette, és maga Ferenc József, birodalmi főhercegeként, szintén jelen volt azok pozsonyi kihirdetésén. Ám április 11-e mégsem válhatott igazán nemzeti ünnepként. Hogy miért nem? Talán, mert felülről vezérelt, kijelölt ünnepnap volt, hiányzott a hozzá kapcsolódó érzelmi kötődés, és hagyománya sem volt, szemben március 15-e megünneplésének ekkora már ötven éves múltjával. A hivatalossá vált április 11-i ünnepen csupán a politikai elit, a közjogi méltóságok, valamint a kormánypárt képviselői és magas rangú tisztviselői emlékeztek, a nép utcai demonstrációja és ünneplése továbbra is március 15-éhez kapcsolódott. A dualizmus kezdeti éveiben már kialakult március 15-i megemlékezések helyszínén, elsősorban az egyetemi ifjúság, valamint a közjogi ellenzék, és később, egyre inkább a polgári értékek mentén szerveződő radikális pártok, valamint a szocialisták egymástól elkülönülő ünnepségein, évről évre több ezer fős tömeg vett részt. Annak ellenére, hogy 1898-ban iskolai tanítási szünettel egybekötve elrendelték április 11-e megünneplését, az oktatási intézményekben továbbra is megemlékeztek március 15-e emléknapjáról is, s a kezdeti politikai nyomás elmúltával, az 1898-at követő években az április 11-i megemlékezések fokozatosan háttérbe szorultak március 15-e mellett.

A társadalom civil rétegeire nem lehetett rákényszeríteni a kötelező április 11-i nemzeti ünnepet. Mivel március 15-e megünneplését a hatalom *nem tiltotta* meg, így magánkezdemenyezésből a különféle polgári társaságok és szervezetek akkor ünnepeltek, amikor akartak. Április 11-én a hivatalos köröknek többnyire maradt a középpótlék fellobogozása és a délelőtti istentisztelet a koronázó Mátyás templomban. Bár 1898-ban március 15-e nem lett hivatalos nemzeti ünnep, az ötvenedik évforduló mégis nagy lökést adott az emléknap későbbi nemzeti ünnepként válásához. Egy évvel a felszázadik évforduló után, igaz ellenzéki indítványára, a kormánypárt elfogadta, hogy március 15-ének tiszteletére a képviselőház szüneteltesse ülését.

Március 15-e illetve április 11-e közötti különbségtétel hűen tükrözte a dualizmus rendszeréhez fűződő ellentmondásos közjogi viszonyulást. Az 1898. évi kiemelt, ám feszültségektől terhes március 15-i megemlékezések után, egyre ingerültebbé vált a hangulat a márciusi ünnepnap kapcsán. Fokozatosan felszínre törtek a dualizmus válságjelenségei. Rendszeressé váltak a tömeges eléggedetlenkedések és tüntetések. A hivatalos Magyarország kormánypárti képviselői többnyire távol tartották magukat az eseményektől, de az ellenzéki pártok annál inkább kihasználták a rendszerrel szemben támasztott kifogásaik kifejezésére a március 15-i emléknapot. A közjogi ellenzék képviselői nemzeti és függetlenségi jelszavakat hangoztattak, a polgári radikálisok a polgári jogok kiterjesztéséért szálltak síkra, a szocialisták pedig saját eszméiket hirdették.

Kiválóan tükrözi a dualizmus kori Magyarország belpolitikai megosztottságát az április 11-ét nemzeti ünnepként nyilvánító törvény körül kibontakozó heves parlamenti vita. A pártok képviselőinek választatniuk kellett április 11-e illetve március 15-e között. A miniszterelnök szerint a törvényjavaslat kielégítő választ nyújtott Kossuth Ferenc 1897. február 13-án tett előterjesztésére, hiszen abban Kossuth azt indítványozta, hogy a törvényhozás az 1848-as alkotmány létrejöttének fél évszázados évfordulóját

ünnepelje meg, s ő éppen erre tett javaslatot. „*Én azt tartom, hogyha akarjuk – amint hogy akarjuk – hogy a felszázados ünnepély a nemzet ünnepe legyen, olyan ünnep, melyen részt vesz mindenki, a koronától le az utolsó szegény emberig, akkor kell, hogy elfogadjuk azt a napot, amely e tekintetben ellenéteket fel nem idéz, és ez a nap április 11-e.*”¹ Zsigárdy Gyula, a kormánypárt törvényjavaslatának előkészítője szintén azt hangsúlyozta, hogy egyedül április 11-e alkalmas arra, hogy megtestesítse a nemzet összetartását és egyetértését, és a jövőre nézve is biztos alapul szolgáljon. Az ellenzéki Kossuth Ferenc beszédében március 15-c nemzeti ünnepé nyilvánítására tett indítványát azzal indokolta, hogy ez a nap „nemcsak a télelemelő pesti mozgalnak emlékét jelzi. Márciusban fogadták el a Karok és Rendek azt a felirati javaslatot, amelyben össze voltak foglalva a szabadság, az egyenlőség, a népképviselőkre fektetett alkotmányosság s a függetlenség elvei. Március 14-én fogadta el a főrendiház a Karok és Rendek felirati javaslatát és március 15-én indult az 1848-iki országgyűlés küldöttsége Bécsbe, hogy a nemzet egyöntetű akaratát tolmácsolja az alkotmányos király előtt, és március 15-én üttötte a nagyszerű népkarát pecsétjé arra, amit a Karok és Rendek már kiváltak. ... Igaz, hogy a nemzet akarata csak akkor lesz törvénnyé, ha a megszavazott törvényt a király is szentesíti, de a szentesítés csak formalitás, amelyet az alkotmányosság alapeszméje szerint alkotmányos király nem is tagadhat meg.”² Kiváló érvekkel jósolta meg a végül kikényszerített ünnepnap későbbi sorsát. „Engedelmisséget parancsolhat a miniszterelnök úr azoknak, akik tőle függenek, de lelkesedést, meggyőződést azokra, kik tőle nem függenek, és akik, csak szívük sugallatát követik, nem parancsolhat.”³ A Nemzeti Párt vezére, Apponyi Albert gróf a századforduló Magyarországnak feszült belpolitikai helyzetére utalva élesen fogalmazott. A jogegyenlőség, a sajtószabadság, a politikai és polgári szabadság magaslatos elveinek érvényre jutását ünnepelni, midőn minden szabadságnak élvezete és gyakorlása a hatóság kegyes jóindulatától függ, nem alkalmas pillanat. Szerinte „a magabizallság és a vezeklés ideje a mostani.”⁴ A kormánypárt javaslatát azonban elfogadta, mivel az véleménye szerint az alkotmányos szabadságjogoknak mintegy másodszeri szentesítését jelentette. A legingerültebb ellenzéki beszéd Barabás Béla képviselő szájából hangzott el, aki már azért is március 15-e megünneplése mellett foglalt állást, mert a törvényszentesítés után három nappal ugyanaz a fejedelem szegte meg esküjét és ezzel az áprilisi törvényeket, aki szentesítette azokat, s ezzel véres harcokba kergette a nemzetet. Polónyi Géza, ellenzéki képviselő pedig azt hiányolta, hogy az áprilisi emléknaphoz a nemzetet semmilyen érzelmi kapcsolat nem fűzi. „49 esztendő nemzet tradíció szól emellett, hogy a 48-i korszaknak emlékünnepéül a nemzet a saját szívébe március 15-ét véste be, mi lehet tehát oka annak, hogy midőn ötvenedik évfordulója következik el annak a nagy korszaknak, akkor a törvényhozás legyen az, mely megtagadja a nemzetnek 49 esztendő tradícióját és szembe állítson a nemzettel egy napot, amelyről ugyan még dajkamesében sem emlékezett meg eddig Magyarországon senki.”⁵

A kormánypárt parlamenti főlényének köszönhetően, 1898-ban a képviselőház többsége nyíltan elhatárolódott március 15-étől. Az ötven éves évfordulón az országgyűlés nem tartott szünetet, hanem rendes ülés volt. Ugyan még mindig a nemzeti ünnep körül folyt a vita, közvetve legalább így „emlékeztek” a nevezetes évfordulóra. Április 11-e törvénybe iktatása ellenére azonban, a nemzet részéről a március 15-i emléknap felé megnyilvánuló rokonszenv és érzelmi kötődés végül azt eredményezte, hogy még a korábbi éveknel is látványosabban, fényesebb külsőségek között és hatalmas tömeges részvétel mellett ünnepelték meg a forradalom fél évszázados évfordulóját. A kötődés e naphoz immár ötven éves volt. A vérmékiült 1848-as forradalom változást ígérő fuvallata már 1848. március 15-én örömmámoros hangulatba kerítette a főváros lakóit, akik még aznap esete spontán ünnepeléssel kísérték a nagy eseményt. Az Életképek március 19-i száma arról számol be, hogy este a két testvérváros – Pest és Buda – ki volt világítva, az utcákon felkes tömeg forrongott és harsogta: Éljen a szabadság! Az ablakokból nemzeti lobogók lüggtek alá, melybe a szabadság nevért írták. Március 15-e első évfordulója pedig már a szabadságharc kellős közepén Debrecenben érte a hivatalos magyar kormányt. A forradalom emléknapját még a háborús körülmények között is lelkes ünneplés kísérte Debrecenben és más vidéki városokban egyaránt.

A szabadságharc leverését és véres megtorlását követő időszakban az 1850-es, majd 1860-as évek abszolutizmusában – leszámítva az 1861. évi március és augusztus közötti, az alkotmányos rend helyreállításának érdekében összehívott országgyűlési időszakot – egészen az 1867-es kiegyezésig nem volt

¹ Az 1896–1901. évi országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. köt. Budapest 1898. 20. old.

² Az 1896–1901. évi országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. köt. Budapest 1898. 10. old.

³ Uo.

⁴ Az 1896–1901. évi országgyűlés képviselőházának naplója. XIV. köt. Budapest, 1898. 14. old.

⁵ Budapesti Hírlap, 18. évf. 1898. márc. 12. 71. sz. 5. old.

lehetőség nyíltan megemlékezni a forradalom emléknapijáról és a szabadságharc hőseiről. Csupán 1860-ban, Ausztria megrendült külpolitikai helyzetének következtében – miután Bécs az 1859. évi háborúban súlyos vereséget szenvedett III. Napóleon Franciaországtól és Piemonttól – rendeztek a pesti diákok nyilvános, utcai felvonulást március 15-e megünneplésére. A fiatalok a Kálvin téri református templomtól a Kerpesi úti temetőbe mentek, hogy megemlékezzenek a 48-as hőskről, itt azonban sor-tűz fogadta őket, melynek során egy elsőéves joghallgató halálos lövést kapott. Három héttel később, az egyetemista, Forinyák Géza temetése a Habsburgok elnyomó rendszere elleni, óriási, néma tömegtüntetésé vált. A tragikus esemény következtében március 15-e jelentősége is megnőtt. Míg a tüntetésen csak néhány száz fiatalember vett részt, addig a temetésen több ezer ember demonstrált. Az éveken keresztül elfojtott nemzeti érzés, az 1848/49-es hősök és kivégzettek iránti gyász együttes, megeléje nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy március 15-e emléknapija megerősödjön és elinduljon a nemzeti ünnepé válás útján. Ilyen előzmények után, az 1867-es kiegyezést követően, elsősorban a diákság és a politikai ellenzék kezdeményezésére, évről évre rendszeressé váltak a március 15-i megemlékezések.

A dualizmusban, az 1867 és 1898 között eltelt 32 év alatt, az 1848/49-es polgári forradalom és szabadságharc eszméire és hőseire való emlékezés már szorosan március 15-e emléknapijához kötődött. Március 15-e ötvenedik évfordulójának megünneplését, a kormánypárt támogatásának hiányában, ismét a közjogi ellenzék szervezte. A Petőfi Társaság Vigadóban rendezte délelőtti disztülését, valamint az esti, Petőfi szobornál tartott megemlékezést leszámítva, minden helyszínen az Országos Függetlenségi és 48-as Párt képviselői tartottak ünnepi beszédet, hangot adva ezzel a közjogi ellenzék politikai véleményének. Az utcai megemlékezések lelkes tömeges részvétellel zajlottak, a korabeli tudósítók szerint Kossuth 1894. évi temetése óta nem volt ennyi ember a pesti utcákon. Am a meghitt megemlékezéseket sorra megzavarták a hivatalos politikai életből kirekesztett szocialista és polgári radikális hangok. A szocialisták (akik egyébként március 14-én külön ünnepeltek a városligetben) március 15-én a Nemzeti Lovardában, a Múzeumkertben, a budai honvéd szobornál, valamint az esti Petőfi szobor mellett rendezett megemlékezésen hangos bekiabálásokkal, és a Marseilleuse timentő éneklésével adtak hangot elégedetlenségüknek. Estére pedig elszabadult a pokol. A belvárosban a randalírozók üzleteket és kirakatokat törtek be, a Függetlenségi Kör épülete előtt pedig verekezés tört ki az un. hazafias munkásság és a szocialisták között. A nap végére azonban a rendőrségnek sikerült helyreállítania az utcák nyugalalmát. Az eredmény 39 letartóztatott és tetemes kár.

Mi sem bizonyítja jobban, hogy a hivatalos Magyarország nem osztozott az ellenzék lelkes március 15-i megemlékezéseiben, minthogy több iskolában eltiltották a diákokat március 15-e megünneplésétől.⁶ Ennek ellenére számos tanintézetben alkalmi ünnepségeket rendeztek.⁷ A kormány rendeletének értelmében nem kerültek ki a nemzeti lobogók az állami középületekre, így a Nemzeti Színházra és az Operára sem.⁸ A főváros magánházai azonban ünnepi díszbe öltöztek, még a főúri palotákat is fellobogózták.⁹ Az üzletek nagy részét a kora délelőtti órákban bezárták.

Mi történt ezzel szemben alig egy hónappal később az első április 11-i nemzeti ünnepen? A kényszeredetten nemzeti ünnepé emelt április 11-e nem érte el célját. Ahelyett, hogy egyékváncsolta volna a nemzetet, erősen megosztotta az embereket. Az ifjúság és az ellenzék vonakodott csatlakozni a parancsolt állami ünnephez. A budapesti asztaltársaságok központja április 1-i összejövetelén kimondta, hogy nem vesz részt a központilag szervezett fáklyás felvonuláson. Ugyanígy tett a budapesti tudományegyetem ifjúsága is. Az eset kapcsán a rektor fegyelmi vizsgálatot indított Tóth Ödön, az Egyetemi Kör elnöke ellen, aki összehívta azt az ifjúsági közgyűlést, melyen leszavazták április 11-e megünneplését.¹⁰ Az első hivatalos április 11-i nemzeti ünnep napja éppen húsvét hétfőre esett, ami még inkább megnehezítette az emléknapi rendezvényein a lelkes, tömeges részvételt. A miniszterelnök még 1898 februárjában elrendelte a törvényhatóságokhoz intézett „körlevelében”, hogy április 11-ét minden körülmények között ünnepélyes, hivatalos közgyűlés egybehívásával kell megünnepelni. Ugyanakkor

⁶ Ezi Barabás Béla, ellenzéki képviselő tette szóvá a képviselőház március 11-i ülésén. Budapesti Hírlap, 18. évf. 1898. márc. 12. 71. sz. 9. old.

⁷ A Kis Ujság név szerint is kiemel néhányat az ünneplő fővárosi iskolák közül. Eszerint megemlékezéseket tartottak a IV. és VIII. kerületi főreáliskola, a IX. kerületi felső kereskedelmi iskola, a III. kerületi polgári iskola, Róser János felsőkereskedelmi iskolája, a IV. kerületi felsőbb leányiskola, a VI. kerületi felső kereskedelmi iskola, a piaristák gimnáziuma, a református gimnázium, valamint a Naschütz-féle felsőbb leányiskola növendékei. In: Kis Ujság, 12. évf. 1898. márc. 16. 75. sz. 4. old.

⁸ Budapesti Hírlap, 18. évf. 1898. márc. 16. 75. sz. 1. old.

⁹ Díszben álltak a Károlyi, Esterházy, Andrássy, Zichy, Festetics, Batthyány és Koburg paloták. In: Kis Ujság, 12. évf. 1898. márc. 16. 75. sz. 3. old.

¹⁰ Kis Ujság, 12. évf. 1898. apr. 6. 96. sz. 2. old.

ismerve a közhangulatot, s főként egyes megyék ellenzéki jellegét március 15-e megünneplését nem tiltotta meg, csupán kérte a törvényhatóságok vezetőit, hogy lehetőség szerint április 11-e emléknapját részesítsék előnyben.

Az ünnepnap körül kialakult feszültségek ellenére az első ünnep méltóságteljesen, többnyire botrányoktól mentesen zajlott. A nemzeti ünnep bevezetésének nyomatékot adva április 11-ére az uralkodó is a fővárosba érkezett. A nemzeti ünnep az országgyűlés két házának együttes díszülésével kezdődött délelőtt fél tizenketőkor. Az utcán óriási tömeg várta az országgyűlés épületébe érkező, díszmagyarba öltözött képviselőket. A Függetlenségi Párt képviselői nem jelentek meg. Távollétükkel csendes tiltakozásokat fejeztek ki az erőltetett ünnepnappal szemben. A csendes ellenállás egyébként valójában a dualista rendszer iránti lojalitásukat tükrözte, hiszen parlamenti eszközökkel, napirend előtti felszólalásokkal, házszabályi vitákkal az ünnepi díszülést is ellehetetleníthették volna, ahogy ezt az ünnep kapcsán hangsúlyozták is.¹¹ Az ünnepi ülést a Főrendiház elnöke, gróf Karolyi Tibor nyitotta meg, ezt követően Molnár Antal, a Képviselőház kijelölt jegyzője felolvasta az uralkodóhoz intézendő hódoló felirat szövegét. A feliratot hosszú eljenzés fogadta, majd Szilágyi Dezső, a Képviselőház elnöke szólt néhány szót az ünnepélyes alkalomból. Az ünnepi ülés jegyzőkönyvének felolvasása után a képviselők impozáns, végtelennek tűnő díszes kocsisorban, az ünneplő pesti polgárság sorfalával övezve a budai várba hajtottak, ahol a trónteremben az uralkodóval való találkozás és ünnepi fogadás pontban egy órára volt kitűzve. Ferenc József megjelenését az alkalomhoz illő viharos eljenzés fogadta. Ezt követően Szilágyi Dezső felolvasta az ünnepi feliratot.¹² A felíratra az uralkodó válaszolt. A válasz szövegét Bánffy Dezső miniszterelnök nyújtotta át a királynak, aki immár ötven évvel az események után, méltatta az áprilisi törvények jelentőségét. Ferenc József az eseményeket fontossági sorrendbe állítva hangsúlyozta, hogy miután a kiegyezés meghozta Ausztria és Magyarország között fennálló közös ügyek alkotmányos rendezését, és a kölesönös védelem szempontjából a Pragmatica Sanction alapuló kötelezettségek is teljesültek, valamint rendeződött Magyarország és társországainak közjogi viszonya, valóban az áprilisi törvények teremteték meg azt az alapot, melyen Magyarország újkori állami léte és szellemi fejlődése nyugszik. A beszéd végén a törvényhozók mind kalapjukat lengetve eljenzették a királyt. A képviselőház hivatalos megemlékezése után, délután négy órakor a főváros is ünnepi közgyűlést tartott. A főpolgármester megnyitóját követően Halmos János polgármester tartott ünnepi beszédet, melynek során Ferenc Józsefet Magyarország legalkotmányosabb uralkodójának nevezte. Beszédét „*Éljen a király! Éljen a királyné! Mindörökké éljen 1848!*” felkiáltással zárta, amit a közönség lelkes tapsa és eljenzése kísért. A dualizmus hivatalos Magyarországnak képviselőinél bekémben megfűrt egymás mellett Ferenc József és 1848. Ezt követően Récnyi Dezső főjegyző felolvasta a királynak másnap küldöttségileg átnyújtott hódolati felirat szövegét. A felírat az 1848. évi áprilisi törvényeket a reformkorban megindult polgári átalakulás beteljesítésének, a népszabadság megvalósulásának tekintette és hangsúlyozta, hogy az uralkodóház és Magyarország közös „alkotásáról” volt szó. Eszerint a dualizmus hivatalos polgári Magyarországa és az uralkodó is „fátylat borított” arra a tényre, hogy 1848-ban Bécs csak kényszer, a birodalomban kitért forradalmak hatására járult hozzá az áprilisi törvények szentesítéséhez, leginkább annak Magyarország és Ausztria kapcsolatát érintő, a későbbi kiegyezés rendszeréhez képest Magyarország számára lazább államjogi kötődést biztosító rendezésének feltételeihez. Valójában 1898-ban, az áprilisi ünnepnap kapcsán, már csak a kiegyezéssel sok szempontból módosított 1848-as

¹¹ Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 13. 102. sz. 2. old.

¹² Részlet a felírat szövegéből: „A nemzet újjászületésének félszázados évfordulóját ünnepelve, törvényben megörökített kegyelettel rójuk le halánkat az iránt a korszak iránt, amely Magyarországnak a történeti egységét, nemzeti jellegét és államjogi önállóságát megfelelő intézményekkel biztosította. ... Az intézmények emez újjáalkotását a Felséged királyi előde által szentesített 1848-iki törvények valósították meg. A népképviselőre alapított törvényhozói hatalom osztályokra, fajokra, felekezetekre való tekintet nélkül lépett életbe, s ezzel kapcsolatosan alakult meg a végrehajtott hatalom gyakorlására hivatott felsőbb minisztérium. Erdély uniójával és kapcsolt részének az anyaországhoz való visszacsatolásával az ország területi épisége helyreállott. Az egyenlő jogképesség és közös teherviseles elvei alapján az előjogok megszüntetésével a nemzet fiar minden osztályra és nemzetiségre való tekintet nélkül fogadtattak be az alkotmány süncaiba; a nemzet erősebb és nagyobb lett. Szabaddá tétett a sajtó, hogy a nemzet állami és társadalmi boldogulásának céljaira, az új intézményekkel kellően élhessen. A nemzet színei visszaállították ősi jogaikba. ... Kegyeletünk ezen gyakorlása fonalán fel kell ismernünk örök időkre azt a nagy tanulságot is, hogy a nemzet és a király boldogulását csak közös egyetértésük biztosítja. A midőn e tudatban nemzetünk ama dicső korszakának és e korszak alkotóinak emlékét kegyelettel ünnepeljük, elfojhatatlanul tör ki keblünkben történeti hű ragaszkodásunk és halánk érzete Felséged iránt, mint aki a jogfolytonosság alapjára állott és a nemzettel teljes egyetértésben törvényben jelölté meg fejlődésünknek útját.” In: Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 12. 101. sz. 3. old.

törvények felmagasztosításáról lehetett szó, de az ünnepi örömmámorban a különbségek hangsúlyozására nem került sor.

Az április 11-i nemzeti ünnep látványos tömegdemonstrációját a kormány által szervezett esti fáklyás felvonulás jelentette. A háromezer fáklyavívő fekete kalapban és sötét polgári ruhában jelent meg a gyülekezésre kijelölt belvárosi helyszíneken: az Fiskü téren, a Városház téren és a Kötő utcában. „Altalában emelkedett hangulat uralkodott, csak itt ott hangzott fel egy két aggodalmas hang, hogy a szocialisták nem fogják-e megzavarni az ünnepséget.”¹³ Némi rendezavarás azért így is történt. A belvárosi plébániatemplom tornyából a fáklyásmenetet indító kürtszó elhangzása után néhány elszánt szocialista rázendített a Marsailleise-re, de ez nem zavarta az impozáns menetet, mely a pesti nép érdeklődésétől övezve a korzón át, a Lánchídon keresztül az Albrecht úton a Dísz térre, majd a Szent György utcán keresztül a királyi palota udvarára vonult. „A királyi palota teljes fényvárban fogadta az érkezőket. ... Főnn a tizenegy ablakos fehérterem minden villamos lámpája égett, s a falak aranyos cifrasággal fényltek az enyhe sugárban. A középső ablaknál vörös terítő volt vetve az erkély falára. Mikor mindnyájan elrendezkedtek, jelentést tettek a királynak, s pár perc múlva megjelent az erkélyen lovas tábornoki ruhában, csáköval a fején. A zászlókat háromszor meghajtották, s felzúgott ez: éljen a király! s hangzott az a megatartósság nyomával nézte a telkes tömeget és katonásan tisztelgett.”¹⁴ Ezután következett a zenés szerenáda, melynek végén a dalárdák a himnuszt énekeltek. Az ünnepség befejeztével az uralkodó búcsút intett és a fáklyavívők elvonultak. A hivatalos program keretében másnap délelőtt még a főváros törvényhatóságának küldöttsége tisztelgett a királynál, majd délután az uralkodó különvontal visszautazott Bécsbe. Indulás előtt azonban a Nyugati Pályaudvar peronján még egyszer odaszólt a főpolgármesternek: „A tegnapi est fényesen sikerült, nagyon meg vagyok elégedve.”¹⁵

Az első április 11-i nemzeti ünnep a korábbi feszültségek ellenére végül békésen lezajlott. A társadalom döntő többsége lojálisan viselkedett a dualista államrendezkedés és az uralkodó irányába. Csúpan a szocialisták adtak hangot elégedetlenségüknek, de sokkal enyhébb mértékben, mint egy hónappal korábban, március 15-e kapcsán. A márciusi ünnepnapon, nyilván mivel ez az emléknapi mélyebben gyökerezett a társadalmi emlékezetben, hevesebben esaptak össze az indulatok. Azok a politikai és társadalmi körök, melyek március 15-ét részesítették előnyben, az áprilisi nemzeti ünnepen inkább távol maradtak az eseményektől. Mint láttuk, a függetlenségi ellenzéki képviselők nem jelentek meg az országgyűlés ünnepi ülésén, s nem mentek a várba az uralkodó elé hódoló tiszteletüket tenni. Az egyetemi ifjúság sem vett részt az április 11-i rendezvényeken, de ugyanakkor lojálisát mutatta a rendszer iránt azzal, hogy az Egyetemi Kör elnöke felhívásban ítélte el minden olyan tüntetést, mely a hivatalos ünnep megzavarására irányulna, s kérte a diákságot, hogy tartsa távol magát minden esetleges rendezavarástól, és inkább maradjon otthon e napon.¹⁶

Mi lett végül e nagy lendülettel indult április 11-i nemzeti ünnep sorsa? Az ötvenedik évfordulót követően az áprilisi megemlékezések fokozatosan veszítettek jelentőségükből és erejükből. 1899-ben a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium, valamint a főváros tanácsa még leiratban utasította az iskolai igazgatókat a hivatalos ünnep megtartására. Valamennyi tanintézetben tanítási szünetet és iskolai ünnepélyek megrendezését rendelték el. Úgyes kihívóval azonban számos iskola a kötelező áprilisi 11-i ünnepen a szabadságharc jeles napjaira emlékezett. Így például az V. kerületi állami felső leányiskola azzal ünnepelt, hogy testületi kirándulást szervezett az isaszegi esataterre.¹⁷ A hivatalos istentiszteletre minden évben a budavári koronázó Mátyás templomban került sor, ahol megjelentek a kormány képviselői és a magasabb állami hivatalok tisztviselői.¹⁸ Az állami, megyei és városi középületekre, az iskolákra és a színházakra, valamint a konzulátusokra kitűzték az ünnepi lobogókat. A fővárosi hivatalokban azonban, a főpolgármester rendeletére, az első ünnepet követően már nem tartottak szünetet. Az 1899. év tavasza amúgy, a szabadságharc 1849. évi eseményeinek ötvenedik évfordulója kapcsán, számos hazafias megemlékezésre adott alkalmat, ezzel is esőkkentve az április 11-i ünnep jelentőségét. Országszerte a szabadságharc 1849. évi győztes csatáira emlékeztek.

¹³ Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 12. 101. sz. 4. old.

¹⁴ Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 12. 101. sz. 4-5. old.

¹⁵ Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 13. 102. sz. 5. old.

¹⁶ Kis Újság, 12. évf. 1898. ápr. 9. 99. sz. 3. old.

¹⁷ Kis Újság, 13. évf. 1899. ápr. 11. 100. sz. 3. old.

¹⁸ Kis Újság, 13. évf. 1899. ápr. 8. 97. sz. 3 p

A március 15-i ünnepségek a dualizmus végéig továbbra is nagy jelentőségűek voltak, s alkalmat kínáltak a napi belpolitikai csatározások és véleménykülönbségek kifejezésére. Az ünnep a korszak végéig alapvetően ellenzéki hangvételű maradt. A közjogi ellenzék emlékezéseibe függetlenségi eszmék hangoztatása és a Kossuth nóta mellett belefért a királyért szóló imádság is.¹⁹ tükrözve ezzel a dualista rendszer sajátos kettősségét. A polgári radikális pártok külön alkalmat kerestek az ünneplésre, míg a szocialisták rendszerint a Petőfi szobornál emlékeztek általában a március 15-ét megelőző, vagy az azt követő munkaszüneti vasárnapon. Április 11-ével szemben, a március 15-i eszmekört erősítette 1894 után, Kossuth halálának évfordulója alkalmából március 20-a körül, a Kerepesi temetőben rendszeressé váló gyászünnepség is. Ez az emléknap a március 15-i ünnepségekhez hasonló tartalmat és indulatokat hordozott. A közjogi ellenzék, a polgári radikálisok és az egyetemi ifjak rendszeres résztvevői voltak az eseményeknek. A függetlenségi képviselők, többnyire Kossuth Ferenc, Illyés Bálint, Hentaller Lajos és Polczner Jenő emlékbeszédei pedig országos politikai jelentőséget adtak a temetőbeli megemlékezéseknek. Ezen alkalmakra Kossuth sírját a főváros tanácsa ciprusokkal, tujákkal, pálmákkal díszítette fel. A „Kossuth Lajos női kör” pedig rendszerint nagyszabású gyászistentiszteletet rendezett a Deák téri evangélikus templomban.

Amennyiben március 15-e virágzó kultusza, az 1894-től rendszeressé váló Kossuth gyászünnepségek, a szabadságharc győztes csatáinak évfordulóit mellett figyelembe vesszük a kiegyezés után szintén gyorsan kiépülő, népszérum és nagyszámú közönséget vonzó október 6-i megemlékezéseket is, még inkább érthetővé válik, miért nem tudott gyökeret verni a felülről elrendelt április 11-i nemzeti ünnep a magyar társadalomban. A sajtóban megjelenő hírek és a levéltári források vizsgálata során úgy tűnik, hogy 1848 ötvenedik évfordulója teremtette kényszerhelyzet mellett, 1898-ban az áprilisi törvényeket báró Bánffy Dezso, akkori miniszterelnök konok elhatározása emelte nemzeti ünnepé, s hatalmának elmúltával utódai a miniszterelnöki székben, már nem ragaszkodtak a kényszeredett ünnepnap erőszakos népszerűsítéséhez. Mivel a dualizmus rendszere megtűrte más emléknapok ünneplését is, érthető, hogy április 11-e háttérbe szorult a spontán nemzeti érzések által életre hívott, olykor nagy hagyományokkal bíró, egyéb 1848-as tartalmú emléknapok mögött.

M. Lovas Krisztina

A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény

A magyar–csehszlovák lakosságcsere-egyezmény az európai történelem egyik gyötrelmes unikuma. A török–görög lakosságcsere-n kívül a történelem hasonló manipulációt nem ismer.

Már a második világháború alatt érkeztek jelzések, hogy az 1938-ban szétrobbantott Csehszlovákia Angliába menekült egykori polgári politikusai, a sok nemzetiségű csehszlovák állam visszaállításakor, nemzeti kisebbségeitől két úton kívántak megszabadulni, éspedig az úgynevezett „Odsun”-nal, azaz a nemzetiségek egyoldalú kitelepítésével és a szomszédos Magyarországon élő szlovák nemzetiségű lakosoknak a csehszlovákiai magyarokkal történő kicserélésével. Az alapelv fasisztikusan reakciós, a pángermanizmus magyar fordítása.

Még a párizsi, 1946 évben megkötött békeszerződések előtt Csehszlovákia – a győztes hatalmak hallgatóságos jóváhagyásával – 1945-ben hárommillió német nemzetiségű volt csehszlovák állampolgárt, a legszükségesebb és kézi poggyászukban elférő javaikkal, Németország szövetséges hatalmak által megszáll, amerikai, angol és francia zónájába telepítette át. Ezek között vannak a szlovákiai németek is, a pozsonyi „krakselhuberek”, a szepességi „cipszerek”, valamint a dobsinai „bukénerek”. A kitelepítés elől egyedül Stúsz városka németisége menekült meg, Fábry Zoltán világhírű író nemzetközi kapcsolatait, a Pen Klub és egyes nyugati ellenálló csoportok segítségével.

A párizsi békekötés előtt kettős irányban kezdődnek meg a tárgyalások Csehszlovákia és Magyarország között. Az egyik a lakosságcsere létrehozása, a másik 200 000 magyar kitelepítése Magyarországra. A Prágában folyó tárgyalások során csak részegyezmény jött létre 1946. február 16-án. Gyöngyösi János külügyminiszter és dr. Clemens Vladimír külügyminiszter-helyettes megállapodnak a Ma-

¹⁹ Székely Aladár, a pesti egyetemi ifjúság megemlékezésén beszéde végén leemelte kucsmáját és imát mondott a hazaért és a királyért. In: Kis Újság, 13. évf. 1899. márc. 16. 75. sz. 6. old.

gyar–Csehszlovák Lakosságcsere Egyezményben, míg a 200 000 magyar egyoldalú, paritáson kívüli áttelepítését – az „odsun”-t – a párizsi béketárgyalások során meghozott döntésre bízzák.

A csehszlovákiai küllügyi szervek, Masaryk János külügyminiszterrel és helyettesével, dr. Clementis Vladóval, abból indultak ki, hogy – Kárpátján kívül – Csehszlovákiában 650 000 magyar él, akikből 200 000 „asszimilált” személy, ezek egy beinduló „reszlovakizációs” eljárás során visszatérnek a szlovák „anyatethez”, azaz magukat majd szlováknak vallják és idők során bekövetkezik náluk a reasszimiláció. 200 000 magyart kívántak egyoldalúan Magyarország területére áttelepíteni, és 150 000 magyart pedig a Magyarországon lakó szlovákokkal terveztek kieserélni.

A párizsi béketárgyalásokon Amerika, Anglia és Franciaország állásfoglalása miatt a 200 000 magyar egyoldalú áttelepítésére nem kerülhetett sor. A reszlovakizációs eljárást viszont szervezetten hajtották végre, és akik meg akartak menekülni a lakosságcsere-egyezmény keretében történő áttelepüléstől, minden meggyőződés nélkül magukat szlováknak vallották, jóllehet a nyelvet nem beszélték és az egész délszlovákiai magyarsággal egy tömbben éltek. Az így keletkezett „álszlovákok” azonban az 1948 februári események után visszatértek magyar nemzetiségükhöz, tehát az egész reszlovakizációs eljárás teljesen csődöt vallott.

A 200 000 magyar egyoldalú kitoloncolásának elutasításától feldühödött szlovák nacionalizmus az eddig is elkövetett embertelenségeken túl, egy hazai „belső” áttelepülést indított be, ez volt a Szudétaföldre szállított magyarok „munkaerő mozgósítása”. Ennek során 22 000 magyar parasztot és munkást telepítettek ki otthonából és az egykori zsidó deportálásokhoz hasonló módon, télvíz idején, köziesomagaikkal együtt, vagonokban vitték az elnéptelenedett Szudétaföldre. Ott a magyarokat már cseh nagyzsákok várták, akik a német területekből jelentős birtokokra tettek szert, s a magyar munkaerőt tetszésüknek megfelelően kiválogatták és a németektől átvett majorságaikba szállították. A 22 000 magyarnak a Szudétaföldre történő áttelepítése azonban politikai fiaskóval végződött. Az időközben konszolidálódott viszonyok folytán, majd a magyar-csehszlovák politikai egyezmény után a magyarok 90 %-a visszatért eredeti lakóhelyére, ahol – bár otthonukat szlovák telepeseknek adták át – a rokonságnál meghúzódtak, majd különböző sikanériákkal a saját házaikat is birtokba vették. A csehszlovákiai magyarok belső áttelepítésének kezdete volt az első ok, ami miatt a Lakosságcsere Egyezmény 1947 őszén és 1948 elején majdnem egy fél évig szünetelt.

Az egyetemes jogfosztás, amiben a csehszlovákiai magyarságnak a felszabadulás után része volt, döntő súllyal befolyásolta a Lakosságcsere Egyezmény végrehajtását. Olyan humanitáriusi szemléletekkel összeütközésbe kerülő anomáliák fordultak elő 1945 és 1948 között Csehszlovákiában az ott egy tömbben élő magyarsággal és diaszpóráival, ami a történelem előtt eddig ismeretlen volt, s legfeljebb a cári Oroszország pogromjaira emlékeztettek. A lakosságcsere végrehajtásánál ezek a súlyos sérelmek befolyásolták az egyezmény zökkenőmentes lebonyolítását, nem egyszer – mint történt a 22 000 magyar belső áttelepítése alkalmával is – az egész áttelepítési aktus végrehajtását rövidebb, vagy hosszabb időre felfüggesztették, sőt, egyes transzportoknak a visszafordulását, vagy vesztéglését is okozták. Ezekről a magyarelles intézkedésekről több barátommal együtt összeállítottuk azoknak a „jogsza-hályoknak” a gyűjteményét, melyeknek egyetlen célja volt, a magyarság kulturális, gazdasági és emberjogi nullifikálása. Fabry Zoltán a barbarizmus szörnyű sorozatát így jellemezte: *„Egy provinciálisizmusban megrekedt sovinizmus nárciszi öntükrözése, öntetszelgése.”*

A lakosságcsere-egyezmény megkötése után megalakultak úgy Csehszlovákiában, mint Magyarországon az egyezményt lebonyolító szervek. Magyarországon létrehozták az „Áttelepülési Kormánybiztosságot”, Csehszlovákiában pedig az úgynevezett „Osídlovaci Urad”-ot, az áttelepítési hivatalt. Míg Csehszlovákiában az Osídlovaci Urad tisztségviselői a patant sovinizista-nacionalista szlovák elemekből kerültek ki, közöttük számos egykori Hlinka gárdistával, addig Magyarországon az Áttelepülési Kormánybiztosság élére az ellenállási mozgalomban részt vett baloldali intellektusok kaptak helyet. A csehszlovákiai Osídlovaci Urad politikai sűgője a magát ugyan kommunistának valló, de féktelen nacionalizmusáról híres dr. Clementis Vladó volt. Ugyanakkor Magyarországon az első áttelepülési kormánybiztos az a dr. Jocsik Lajos, aki az ellenállási mozgalomban aktív szerepet vállalt, s aki a középkelet-európai népek megbékülésének egyik hirdetője, s egykor a csehszlovákiai baloldali Sarlós-mozgalom irányítója volt Balogh Edgár mellett. Így két ellentétes erő találkozott az egyezmény kivitelezésénél. Az egyik oldalon az erőszakos szlovák nacionalizmus, ennek fő irányítója a „doktorok”, azaz dr. Ján Cevh és dr. Vlade Clementis, a másik oldalon pedig Jocsik Lajos és a körjeje csoportosult egykori Sarlós-mozgalom tagjai, akik minden jogi lehetőséget kihasználtak az egyezmény végrehajtásának elkerülésére, vagy emberséges kialakítására. Az egyezmény végrehajtását már az a körülmény is befolyásolta, hogy megkötése előtt körülbelül 20 000 magyart a csehszlovákiai hatóságok, az úgynevezett „Narodna Bezpecnost II.” (amit NB. II-nek ismert a közvélemény) egyoldalúan kitaszítottak Cseh-

szlovákiából, szintén a zsidó deportálásokra jellemző eszközökkel; éjjel, álmukból felverve, a békés polgárokat kocsikra rakták és a magyar határ mentén lerakták, majd utána vagyonukból – éppen az NB. II. tagjai és a hegyekből leszivárgott kétes szlovák elemek – kifosztották. Ezek kártalanítása később, éppen az egyezmény keretén belül oly formában történt, hogy visszatérhettek javaik felkutatására, ami viszont csak részben sikerült a hatalmon lévő reakciós sovíniszta elemek ellenállása és a csehszlovák hatóságoknak az ilyen elemeket támogató magatartása folytán.

Az Osídlovaci Urad megalakulása után szerveik felhatalmazást nyertek, hogy Magyarországon hivatalokat állítsanak fel és onnét kisugározza, a magyarországi szlovákokat propaganda úján vegyék rá az áttelepülésre. Mindez azért vált szükségessé, mivel az egyezmény diszparitások jellegű volt. Míg Magyarországból csak azok telephültek át, akik önként, illetve a propaganda befolyására áttelepülésre jelentkeztek, addig Csehszlovákiában az Osídlovaci Urad 150 000 ember részére adott ki határozatot, amivel vezettek az áttelepülésre önkényesen, tehát a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgár megkérdezése nélkül kijelöltek. Ezek kapták az úgynevezett „fehér levelet”, amiből az tűnt ki, hogy míg a kitelepülésekre nem kerül sor, nem esnek a csehszlovákiai magyarok díszkriminalt, hátrányos jogszituációjába, így nem fizetnek adót, földjeiket művelhetik, egyes ipart, foglalkozásokat üzhetnek stb.

A csehszlovákiai magyarok kijelölése meghatározott telepítési és asszimilációs célt szolgált. Elv lett, hogy egyes magyar jellegű városokat el kell szlovákosítani, továbbá, hogy a tiszta magyar etnikumban szlovák nemzetiségű telepeket kell létesíteni, akik majd asszimilációs szívó hatással lesznek a körülöttük lévő magyar tömegekre. A kitelepülésre kijelölt városok közül első helyen szerepelt Pozsony és Kassa, majd ezeket követte Zseliz, Léva, Komárom, Dunaszerdahely, Érsekújvár, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó és Királyhulmec. Telepítési szigeteknek lett kijelölve Pozsony környéke, Kassa környéke, a Sajó völgye, a dél-gömöri táj, a dél-nógrádi falvak, Guta és környéke, s végül a Csallóköz, ahol már az I. világháborút követően az egykori főúri birtokokra szláv betelepítések történtek. A foglalkozási tekintve az áttelepültek 70%-a paraszt, 15%-a munkás és 15%-a értelmiségi. A parasztok közül általában azokat emelték ki, akiknek szép háztelki ingatlanai voltak, a munkások közül jobbra az egykori osztályharcos kommunistákat, akik a szocializmus lenini elveivel szembehelyezkedő burzsoá nacionalizmus ellen gyakorta tüntetésekkel és az osztályharc eszközeivel léptek fel (pl. a füleki zománogyár). Az értelmiségiek közül a népvezetőket, azaz lelkészeket, tanítókat, kultúrmunkásokat és kereskedelemben jártas üzletembereket jelölték ki. Az áttelepítés után az egykori szlovákiai magyarság összes „kulturharcosa” – zömmel baloldaliak, így az egykori Sarlósok – a kitelepítés sorsára jutott. A visszamaradt tömeg politikai és szellemi vezetés nélkül maradt. Egyetlen embert kíméltek meg – nemzetközi nyomásra – ez Fábry Zoltán, stócsi íróbarátom volt, aki később, a szlovákiai magyarságot ért jogsérelemről kiadta a még 1947-ben megírt, a „Vádolt megszólal” című kiáltványát, amiben összegezte mindazokat a visszaéléseket, amiket az új csehszlovák „demokrácia” a csaknem egymillió lélekszámú, bünbaknak kikiáltott magyarsággal szemben elkövetett.

Az Osídlovaci Urad magyarországi exponensei, több száz főből álló csoport, megkezdtek az áttelepítési propagandát. Egykori feljegyzéseimből megállapítottam, hogy meseországot hirdettek meg a magyarországi szlovákok előtt, aminek gyakorlati valóráváltásakor a magyarországi szlovákokat jelentős csalódások érték. Sokakat közülük egyenesen a Szudétaföldre szállították, míg a magyarok-lakta területre került áttelepült magyarországi szlovákok a minden gazdasági felszerelés nélküli, üresen kongó házas beltelkeket találták, ahonnan az áttelepült magyarok gyakorta még az ablakokat is magukkal vitték.

Az Osídlovaci Urad magyarországi propaganda-hadjáratának gócpontjai voltak Békéscsaba, Pítvaros, a pest megyei szlovák kisközségek, a mátraaljai Hasznos és környéke, a szénégető szlovák munkások telephelyei, de megkísérelték az áttelepítési propagandával „megszédíteni” a városok ingatag jellemű polgárait is. A magyarországi szlovákság a hazai tájba gyökeresedett, különösen a Békéscsaba környéki parasztság. Pítvaros és Szarvas szlovákjai jó gazdasági körülmények között éltek. Természetesen akadtak „hazai” támogatói is e propagandának, így lelkészek és különböző „haszonlesők”. Nagyobb városokból is telephültek át magukat szlováknak valló, de lényegében teljesen magyarrá asszimilálódott polgárok. Sokan voltak ezek között olyanok, akik az 1938. évi bécsi döntés után kerültek az óhaza területére állásokba és kereskedelmi pozíciókba, s bízza a „győztes” Csehszlovákia gyors gazdasági konszolidációjában, köpönyeget fordítva, a jobb megélhetés reményében az áttelepülés útját választották. Sokan kerültek ezek közül később, a „kiéleződött” csehszlovákiai osztályharc során az „osztályellenesség”-nek címzettek soraiba. A „kolbászból font kerítés” mesevilágában csalódvá, az áttelepülés után jelentős számban szivárogtak vissza magyarországi telephelyükre, amit a magyarországi politikai szituáció kíméletlenül tudomásul vett. A magyarországi szlovákoknál – különösen a sokgyermekes szülők

esetében – az egykori „amerikai kivándorlás” példája lebegett szem előtt. Az egyiket a gyerekek közül elküldték „szerencsét próbálni” az „ígéret földjére” Csehszlovákiába. Ma is, nem egy családban található olyan – különösen a mátraaljai szlovákok között –, ahol a család kettészakadt. Ezek a családtagok alig vittek magukkal gazdasági eszközt, vagy felszerelést, bízva a propaganda ígéréteiben. Így történt meg, hogy míg 5-6 szerelvényt adtunk át Magyarországnak – szerelvényenként 3-4 családdal, akik az egyezmény szerint minden ingó javaikat magukkal vihették, ha azokat az áttelepülés időpontjának közelségéig beszerezték –, addig a Magyarországhól érkező áttelepülési szerelvények vagononként egy vagy két családot hoztak át. A szlovákiai magyarok a Mátrából egy pár kecskével érkező szegény szlovákokra célozva, „golyószórós” különítményeknek nevezték el az új áttelepülteket, s új települési helyükön a „pridel” nevet kapták, ami a kikényszerített ajándék fogalmának felel meg.

Az egyezmény értelmében ugyanis az áttelepülésre kijelöltek minden ingó vagyonukat magukkal hozhatták, s így a csehszlovákiai magyarok igyekeztek a „féhérlevél” kikézbécsítése után ingó vagy onukat gyarapítani, különösen gazdasági gépeiket, állatállományukat, vagy deszkákat és egyéb csehszlovák ipari termékeket beszerezni, hogy így új települési helyükön megfelelő anyagi bázis birtokában gyorsabban boldoguljanak.

Sajnos, a magyarországi szlovákság nem hagyott maga után, éppen a családok szétválasztása folytán – talán Békéscsaba és környékét, valamint a nyírségi „bokor” tanyákat kivéve – olyan telephelyeket, ahova mezőgazdasági körülmények között a csehszlovákiai magyar paraszt letelepedhetett volna, ezért a csehszlovákiai magyarok telephelyeit zömmel a németektől elhagyott, kitelepített, illetve elmenekült Volksbund családok helyén jelölték ki. Ezért van, hogy Tolna, Veszprém, Dél-Baranya és Pest megye környékén az egykori sváb települések helyén ma is megtalálhatók az egykori csehszlovákiai áttelepült magyarok.

Azok jártak legjobban, akik Békés megyében elhagyott, nagy szlovák települések helyén találták meg új otthonukat, s akik az ott élő szlováksággal a legjobb viszonyba kerültek, a környezethez alkalmazkodva hasznos állampolgárokká váltak. Ezzel szemben a Csehszlovákiába települt magyarországi szlovákok sokáig bizonytalankodtak az új környezetben. Sokan cseréltek lakóhelyet. Természetesen a második generáció, az asszimiláció vastörvénye szerint, itt is, ott is áthasonult új környezetéhez.

A lakosságcsere-egyezménynek voltak olyan szakaszai, amivel a sovinszta csehszlovákiai áldemokrácia visszaélt, ilyen volt a háborús bűnösök kérdése. A „háborús bűnösöket” paritás nélkül lehetett áttelepíteni, ha ezeket a csehszlovák népbíróóságok jogerősen elítélték. Mivel pedig a csehszlovákiai népbíróósági törvény szerint az első fokon meghozott ítélet ellen nem volt lehetőség jogorvoslattal élni, a helyi hatóságokból regulálódott népbíróóságok tömegesen gyártották a „nagy háborús bűnösöket”, s mellettük a „kis háborús bűnösöket”. Nos, ez a kérdés volt az, ami azután óriási izgalmakat váltott ki, úgy a csehszlovákiai magyarság körében, mint pedig a két állam között alakult Vegyesbizottság tárgyalásai során. Az egyezmény alapján ugyanis a vegyes kérdéseket a Vegyesbizottság döntötte el, amibe mindkét fél 2-2 főt delegált, s a négy tárgyaló félnek kellett egyéges értelmű jogszabályt hozni. Ezek az úgynevezett „vegyesbizottsági határozatok”, amelyek a vitás kérdésekben a közös állásfoglalást kialakították. A Vegyesbizottság felváltva Budapesten vagy Pozsonyban tárgyalt, és küldötteit a Magyar Kormánybizottság és a Csehszlovák Központi Osidlováci Urad jelölte ki. Az idők haladásával kialakult egy humanisztikus szempont, amit azután mindkét tárgyaló fél betartott, de azokat a sovinszta csehszlovák helyi hatóságok – jobbra a reakciós Csehszlovák Demokrata Párt elemeiből kikerült hatósági szervek – gyakorta bagatelizálták, vagy félremagyarázták.

A háborús bűnösök kérdésének az egyezményben történt felvetése tápanyagként szolgált a csehszlovák – különösen a Demokrata Párt – nacionalizmusának kiélésére. Így például, dr. Gyöngyösi János magyar külügyminiszter a párizsi béketárgyalásokon feltárta a csehszlovák sovinizmus mesterkélt „háborús bűnös” gyártásának módszereit, és példának hozta fel, hogy Kassán 1946. július hónapban 750 magyart ítélték el mint háborús bűnöst, csak azért, mert részt vettek a magyarok 1938. évi bevonulásán. Ezeknek zöme „nagy háborús bűnösöként” lett elítélve és így vagyontalanul kitoloncolható volt Csehszlovákiából. A kassai példát követik az összes vidéki, járási népbíróóságok, s lassan úgy nézett ki a szlovákiai magyarság, mintha soraiban nem is lett volna más elem, mint a fasizta rendszert támogató reakciós. Egykori jelentések erről beszédesen bizonyítanak, s hogy milyen anomáliákra került sor, annak eklatáns példája – a mai időkre vetítve –, hogy dr. Varga Imrét, a csehszlovákiai magyar reformátusok püspökét, a Béketanács tagját is elítélték, mint háborús bűnöst, mert részt vett a magyar katonák bevonulásakor tartott városi ünnepségen. E „háborús bűnösök” számának adminisztratív gyártásánál perze a szempont a vagyoni kérdés is volt, mert így lehetett az elítélteket minden vagyonuktól megfosztva kilóditani Magyarországra. Ezek a kérdések azután éles vitákat váltottak ki a Vegyesbizottságban, s eredményeként születtek olyan határozatok, hogy számukat redukálták (1000 fő „kis” háborús bűnös.

500 fő „nagy” háborús bűnös), és csak azokat tekintette Magyarország háborús bűnösnek, akik a magyarországi népbírósági törvény szerint is annak minősültek volna. Ezeknek a száma alig érte el a 150 főt, s lényegében ezek sem voltak főbőnjáró bűnözők.

A lakosságcsere-egyezmény technikai végrehajtása is a vegyesbizottsági határozatokon alapult. A kezdeményező mindig a csehszlovák fél volt. A járási, illetve kerületi Osídlovaci Urad összeállította a kitelepítési névjegyzéket, amin fel volt tüntetve a kitelepítettek neve, családtagjai, az életkor, a lakóhely és a kitelepítés napja. Ezt a jegyzéket adták át (a „főherlapok” alapján) a Pozsonyban székelő Magyar Meghatalmazotti Hivatalnak, ahol összesen 25 fő dolgozott és külön szállító részlege is működött. Magyarországhól átrendelt szállítóeszközök alkalmazásával.

Az Osídlovaci Urad jegyzékét a Meghatalmazotti Hivatal kiadta a körzeti megbízottaknak. Az egész Csehszlovákia magyarul beszélő része négy körzetre osztdott: éspedig Kassa, Rimaszombat, Léva és Dunaszardahely központokkal. A körzeti megbízott tartotta nyilván a kitelepülésre kijelölt magyarokat és intézte azoknak az ügyeit. Személy szerint én a közép-szlovákiai körzeti megbízott voltam. Rimaszombat székhellyel és körzetemhez tartozott a kékői, losonci, rimaszombati, feleldi, tornaaljai és roznyói járás és az ezektől északra fekvő, diaszpórában élő magyarok. A körzetek az Osídlovaci Urad jegyzéke alapján értesítettek a kitelepülésre kijelölteket, hogy melyik napra készüljenek fel, s egyben eljárt annak érdekében, hogy minden elkobzott ingószágot a csehszlovákiai hatóságok azonnal kiadják. Amennyiben a kitelepülőnek jogos kifogása volt a kitelepülés ellen, azaz, hogyha adója miatt elárverezték, vagy lefoglalták ingószágot, elhurcolták javait, vagy más korlátozások alá vették, úgy míg ezek az akadályok nem gördültek el az áttelepülés útjából, a Meghatalmazotti Hivatal – a körzeti megbízotti jelentés alapján – az áttelepüléshez nem járult hozzá. A Vegyesbizottság döntése szerint öregek, utazásra alkalmatlan betegek a település alól kivételtek. Így történt azután, hogy azok a magyarok, akik az áttelepüléstől szabadulni akartak, olyan áldozatokat is hoztak, hogy megoperáltatták magukat. Azt hiszem, hogy a vakbél- és aranyér-operáció számszerű esücspontjára Csehszlovákiában az 1947–1948 években érte el. A kitelepítési jegyzék birtokában a két fél, a Magyar Meghatalmazotti Hivatal, vagy ennek megbízása alapján a körzeti megbízott tárgyalásokat folytatott az Osídlovaci Uraddal az ügynevezett „rezsim” érdekében, ami annyit jelentett, hogy a települési jegyzékből közös akarattal egyes személyeket töröltek, és azok kerültek be a névjegyzékbe, akik kifejezték áttelepülési szándékukat, jóllehet az áttelepülési jegyzékben vagy a „főher leveleseknél” nem szerepeltek. Ezek hosszadalmas és indulatokkal teli tárgyalások voltak. Általában azonban mindig sikerült egy olyan házist teremteni, ami mindkét fél érdekelt kielégítette. Ha a végleges áttelepülési jegyzék parafálva lett mindkét fél részéről, akkor megkezdődött a kitelepülés technikai lebonyolítása. A kijelölt időpontban megjelentek az áttelepítésre kijelölt családi egységeknél a magyarországi leherautók, rakodókkal, és megkezdődött a vagonokba való berakodás mindkét fél kiküldöttjének (szállítási vezetőjének) irányításával. A kitelepülésre kijelölt magyarok bizony sokszor nem tudták hova indulnak. Voltak esetek, mikor csak a magyar határállomáson kaptak meg a szállítási vezető a kirakodási célpontot. Voltak viszont esetek, s talán ez a többség, mikor előre tudtuk, hogy a szlovák partner honnét települ át, mit hagy maga után, s így a magyar áttelepülésre kijelöltnek módjában volt előre felkeresni a település helyét. Persze, akadtak itt is sorstragédiák összekülönbözéssel, különösen sváb falvak esetében, ahol a sváb házakban együtt lakott a kitelepített sváb itthon maradt családtagja és az áttelepített magyar.

Az áttelepülés tehát „fejet fejért” elv alapján történt, de a gazdasági paritás mellőzve volt. A magyarok jelentős mezőgazdasági ingatlanokat és szép dolgotelkeket, házakat hagytak maguk után, s ezért sokszor nem kaptak megfelelő értéket új telepedési helyükön. Magyarországon.

Az áttelepülés 1947. április 12-én kezdődött, és több megszakítás után 1949. március 31-én zárult. Az összes áttelepült magyar száma 62 356 fő, s ebben benne foglaltatnak azok is, aki paritáson kívül (kitoloncolva) kerültek Magyarországra és az úgynevezett „háborús bűnös” magyarok. Az áttelepültek helyét Magyarországon az „Új Otthon” (az áttelepültek lapja) 1947. február 12-i száma közli. Az áttelepülés nem érte el a célját. A csehszlovákiai magyar etnikum jellegét az áttelepítés nem törte meg. Voltak községek, ahol az etnikai összetétel megváltozott, s kölcsönösen megindult az asszimilációs folyamat, azaz „mindég a tenger mosta a szigetet”, ahogyan Jászi Oszkár az asszimilációnak folyamatát meghatározta.

Lettek és vannak városok, ahol a magyar polgári és munkásréteg kitelepítésével a kulturális és gazdasági vezetés nélkül maradt magyarság, a továbbélés érdekében, egy látszatasszimiláció útját találta meg, de lényegében a demográfiai helyzetet átütő változás a peremvárosok kivételével nem következett be.

Az áttelepülés végrehajtását további két körülmény akadályozta. Az egyik a Kommunista Párt 1948. februári politikai győzelme Csehszlovákiában, míg a másik a magyarországi szlovákság ellenállása, az

az, az áttelepülési szándéktól való elállásuk. A nyírségi "tírpákság", a békési, Pest környéki szlovákság is az áttelepültektől kapott kedvezőtlen hírek birtokában elállott az áttelepüléstől. Értelmetlenné vált a természetellenes és humanitáriusi elvekbe ütköző lakosságcsere továbbí szorgalmazása. 1949 nyarán a két állam Poprádon megegyezett a lakosságcsere-egyezmény felszámolásában. Utólagos számítások szerint egy főnek az áttelepítése 10 000 forintba került. Ebből annak idején a budapesti felrobbantott hidakat helyre lehetett volna állítani.

A két ország kapcsolatában mint rossz emlék maradt vissza a lakosságcsere. Az áttelepültek, akik nem tértek vissza régi otthonukba, új hazájukban hasznos állampolgárok lettek, különösen utódaik, akiket már érzelmi szálak sem kötnek a régi otthonukhoz.

Dr. Boross Zoltán hagyatékából

**KOMÁROM-ESZTERGOM MEGYEI
PÉCZELI JÓZSEF HONISMERETI EGYESÜLET**

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

EMLÉKEZZÜNK A 125 ÉVE SZÜLETETT BABITS MIHÁLY KÖLTŐRE!

Az egyesületünk által szervezett regionális ISKOLA ÉS HONISMERET konferencia keretében (tervezett időpontja és helye 2008. november 14–16. Esztergom–Dorog) a „Kertem az egész táj” címmel meghirdetett pályázatok kiírásaira várjuk a meghívottak pályamunkáit:

1. Esszépályázat

A táj, a lakóhely, az európai kultúra színhelyei mint meghatározó élmények Babits Mihály költészetében.

Korosztályok: 1.1. 7–10. osztályosok; 1.2. 11–12. osztályosok (2008. évben érettségizettekkel bezárólag).

Terjedelem: maximum 12 oldal (12 pontos betűméret, 1,5-es sortávolság, Times New Roman betűtípus).

Elküldhető: postai úton (kinyomtatva és floppy vagy CD-n). Kérjük zárt borítékban mellékelni a pályázó nevét, elérhetőségét, iskolájának adatait és segítő tanárának nevét, elérhetőségét.

A jelíges pályamunkákat szakmai zsűri értékeli. Díjkiosztás a konferencia idején.

2. Képzőművészeti pályázat

A táj, a lakóhely, az európai kultúra ihletésében született Babits-versek illusztrációi, illetve továbbgondolt képzőművészeti megjelenítései.

Korosztályok: 2.1. 5–6. osztályosok; 2.2. 7–8. osztályosok; 2.3. 9–12. osztályosok (2008. évben érettségizettekkel bezárólag).

Technika: grafika, színezett grafika, akvarell, linó- vagy papírmetszés, monótipia.

A jelíges pályamunkákat postai úton várjuk. Kérjük zárt borítékban mellékelni a pályázó nevét, elérhetőségét, iskolájának adatait és segítő tanárának nevét, elérhetőségét.

A zsűri döntése alapján a konferencia időszakában az arra érdemes munkákat kiállítjuk, illetve a megjelölt korosztályok szerint díjazzuk.

3. Általános tudnivalók

Pályázhatnak: A közép-magyarországi régió és a Felvidék általános valamint középiskolásai, továbbá a Babits Mihály nevét viselő valamennyi magyar nyelvű általános és középiskola diákjai.

Postacím: Zrínyi Ilona Általános Iskola címén Komárom-Esztergom Megyei Péczeli József Honismereti Egyesület, 2510 Dorog, Bécsi út 45. Érdeklődni az alábbi e-mail címen lehet: lalyosip@mail.hu

Beküldési határidő: 2008. szeptember 20. (Megfelelő színvonal esetén a két pályázat munkáiból kiadványt jelentetünk meg.)

Érdeklődéssel várjuk a pályamunkákat.

Dorog-Esztergom, 2008. március 17.

Kovács Lajos sk. megyei elnök

ISKOLA ÉS HONISMERET

Tanítómestereink

Illyés Gyula:

Mire jó egy nemzet, vagy egy évszázad tanácsai¹

Csüggesztő számvetés

Valahányszor Európa egységesítésének gondolata fölvilian, azt mindig a béke és a veszély kovaja-acélja csíholja ki. És legtöbbször nem is a megteremtendő eszményi béke, hanem az úgy-ahogy már megteremtett béke fogalma. Első írásos nyoma az az 1305-ben kelt körlevél, amelyben Szép Fülöp a török ellen szólítja egységbe Európa fejedelmeit. A következő században, Bizánc elestekor ezt ismétli a cseh király, Pogyebrád György², de ellenfele is, II. Pius. Majd a francia IV. Henrik hugenotta minisztere, Sully. Aztán Comenius, William Penn és – éppoly lelkesen – a kor leghűvösebb agya, Kant. Ismerjük a mi II. Lajosunk koldus udvarának vészüzeneteit is a keresztény világhoz az immár kisedd magyar nemzetet is ostromló iszlám további előretörésének, az európai civilizáció e szörnyeteges katasztrófájának idején; azért nem soroltuk a maga helyén a többihez, mert ezeknek a vészjeleknek annyi hatások sem lett, hogy fölfigyeltek volna rájuk. (Ha ugyan nem éppen az Úr üdvös figyelmeztetésének minősítették, mint Lutherék, vagy hasznos politikai egyensúlynak, mint a Bourbonok.) Nem is igen figyelhetett, nyugtat meg bennünket a történelem, hisz akkor még nem volt meg a nemzet fogalma, a vallásos hit pedig már alig-alig volt hatékony tudatelem ilyen természetű közselekvésre.

A XIX. századra várt a szép – valóban mennyecien eszményi – ajánlatok földi akadályozása. Az osztályharc szerepét nem kell, ki tudja hányadszor, megvilágítanunk.

A másik ok a XIX. század eleje óta megfigyelhető nacionalizmus. A küzdelem ez ellen is a szép eszmények jegyében és stílusában kezdődött. Az írónak dilettáns Coudenhove-Kalergi 1922-ben megható jóhiszemmel fogalmazza és szorgalmazza a Páneurópa Mozgalmát. A Népszövetségnek Briand-megálmodta tervét a kor leghajlékonyabb tollú prózaírója és legércesebb torkú lírikusa párban fogalmazza: Giraudoux és Saint-John Perse. Annyit ért, mint a többi együttvéve. Csináljuk meg az összegezést a század legtöbb szelében megfordult írójával, Malraux-val: la nation est le phénomène dominant du XX. Siècle. Századunk uralkodó jelensége – a francia mondatban: adottsága – a nemzet.

Már most: akadályozója-e vajon ez is Európa, azaz most már az egész bolygó békéjének? Vagy előkészítője-e? Sőt föltétele-e? Hasonlóan az osztályharchoz, mely évtizedek során éppigy minősült hol akadályaként, hol megteremtőjeként az emberiség immár véglegesen esedékes egységesülésének. Mert hisz annak elmaradásával... Hiroshima lángujjai irták a falra, hogy mi jöhet.

Örök fölismerés

Hogy a béke jobb, mint a háború: az írásos irodalom egyik legősibb alkotása is meggyőző versekben hirdette, noha föltehetően arra prózában sem volt szükség. Hogy ez a meggyőzés miért hat nehezen, arról az emberiség két legmélyebben okvizsgáló újabb tudományága – a gazdaságtan és a lélektan – évente fokozódó tömegben rogyasztja a könyvtárak polcait. A baj két kulcsszavát már a legősibb verstörédé-

¹A huszonöt évvel ezelőtt, 1983. április 15-én elhunyt *Illyés Gyula*: *Szellem és erőszak* (Magvető, Bp. 1978.) című kötetéből közöljük ezt az írást. (Szerk.)

²Mátyás király első feleségének apja (Szerk.)

kek tudták: haszon és agresszivitás. Trója mesés kincsei és Achilles kivagyisága. Ellenszertüket meglelni, illetve érvényesíteni nyilván bajos, ha mindmáig foglalkoznak velük. De miért is nem fogadjuk meg mi, értelmes egyének, az oly világosan jó szándékú tanácsokat? Itt honnan elménk e különös renyhésége? A kérdés gyermeteg. Hogy érvényesíthetném én, egyszerű Duna-parti gyalogló véleményemet a hadiipari tanácsokban? De mit tehetek még azokkal a híres agressziós ösztöneimmel szemben is, amelyek világbíró hatalmáról a modern lélektan ugyancsak súlyos köteteket rak a polcokra? A gazdasági okok szerkezetébe belelátni: meghaladja rég az elme közpolgári határait, s így csüggesztenek is. De a lélek nyugtalanságának, magányosodó és támadó tüneteinek kutatógatásához csak vissza-visszatérhetünk. Magam is elsodálkozom, hogy ezt latolgatva miért elmélkedem egyre gyakrabban a nemzetről. Jó úton járok? Bátorít, hogy rengeteg e téren a társam, világrészekre és évszázadokra szöttek-inthetően.

Hosszú volna tehát még egyszer elsorolni, hogy mitől fült kudarcba újra és újra Európa annyiszor megajánlott egységesítése. Hogy mi robbantotta szét a meglevő kereteket is. Az okok különböző burka alatt, nem lehet elégszer ismételni, elsődlegesen mindig gazdasági érdekek erjedtek. E fedő burkok legelőbbit emlegetett neve pedig kétszáz évre visszamenően a kezdetben oly szép hangzású *nemzet*. Ma nincs domináló adottság, amely veszélyesebben csengene – ne annyi katasztrófát idézne az emlékezetbe –, mint a Forradalom ígézetes szülőtte, a Nation. De – változatlanul – nincsen esábitóbb se. Tehát újra, rosszra egyként fölhasználható. Mint folytassuk hát e fogalom honi fajsúlymérését? Milyenek vagyunk nemzet mivoltunkban ma mi, magyar anyanyelvűek? S milyenek lehetünk? Egyaránt a mi magunk s a világ hasznára.

Hogy nemzet vagyunk, ezt a tényt valamiféle kötelességként is el kell fogadnunk. Elsősorban úgy, hogy aki ennek az egységnek a tagja, nem működhet annak nemcsak léte, hanem jóléte ellenében sem. Közös magánérdeklünk, hogy ez az egység kifelé, befelé minél erősebb legyen. Hiszen, ha gyenge, hogy lenne képes engem, a magányos egyént megvédeni? De hát milyen természetű maga ez az erő? S milyen lehet? S mi lehet ebben nekem, az egyének közvetlen szerepem? Túl azon, hogy állampolgár vagyok s meghallgatom a politika helyes tanácsait.

Felelőség a minőségért

Amíg a házak téglából épültek, a gyerek óraszámra elnözte volna, hogyan veszi kezébe a kőműves a téglát: átdobja a másik oldalára, megkopogtatja, szinte meghallgatja, milyen hangot ad. Hogy milyen helyre tesz bennünket a népek együttesében az Idő: tőlünk is függ, akárhogy forgatjuk. (Mert hisz forgattatunk megmérettetésre.) Minőségünket – a kapott anyagból is – mi alakítjuk ki. És nem lesz-e a megoly tökéletes – már békés – világegyüttesben is, ha versengés nem is, de vizsga? És vajon a nagyok mindenféle együttesben nem minőségükkel vizsgáznak-e a kisebbek, az Idők kezete óta? Kisiskolásfokú hát a következtetés: aki nemzetét gyengíti, az épületet árulja el: értsünk azon akár Békét, akár Nemzetközösséget. Közismert dolgok ezek, mondja az olvasó. Gyakorlatuk nem közismert.

És ha az egy érdekkörbe tartozó népek az Építkezés során a versenyt mégis rövidlátóan értelmeznék? Ha egymás anyagát rongják, annak minőségét flymálják, gáncsolják egymást? Megint csak iskolas következtetés: a közös jövőt árulja el az, aki nem esatlakozik ilyen esetben a jogtalanul háttérbe szorított nemzete védelméhez. Annál inkább kell tennie ezt, mert hiszen nemcsak egy távoli közösséget óv, hanem egy közelit is. Az egyéneket, akik az ő közösségét, nemzeti együttesét alkotják. Mert hol vagyunk már az egykori szép szolamú nemzeti gravemenektől! A nemzeti – faji, vallási, anyanyelvi – sérelem ma fokozottan brutális, eleven hórt súroló egyéni sérelem, az osztályharc legzordabb vastörvényei szerint: legkegyetlenebbül a társadalom úgynevezett legalsóbb rétegeit sújtja, a legvédtelenebbeket! S van még egy következtetés. Lévé *dictio in adjecto*, hogy az annyit emlegetett magányosodási érzet fő okozója a közösségtelenség, a nemzeti védtelenségről akár mélylélektani elmélet teremthető. Mire jut az az egyén, aki nemzeti együttesben nem lel otthon? Vagy abból kizáratik. Nem kell lélek-elemző kézikönyvet lapoznunk. Mit írt Kőlcsey nemcsak egy könyvbe, hanem egy himnuszba is? Rettegve bújt az üldözött, utolsó védbarlangjában, tudata mélyén is kardhegy villant felé s az emberietlenedés szörnyeinek szeméi.

De hát hogy szüntethető meg a XX. századnak ez a lelki állapota – hogy már ne csak az okait taglaljuk? S ha volt erre igyekezet, kivette-e abból vajon részét abban a távolibb és közelibb közösségeknk minden tettere képes „tényező”-je. Az idézőjel itt olyasféléképp keríti a kérdést, mint azt a száját a gúnymosoly, amely maga is tudja a választ. A lelkek e sürgető egyezségét miként szolgálta vajon a szellemi élet?

A sovénizmus mint a nemzeti tudat hiánya

Pszichikai vizsgálatok különös eredménye, hogy a közéleti emberek 4-5 évente megtartott bármily demokratikus kiválasztása ártalmára is tud lenni a – demokráciának; magának a közéletnek. Lelkileg különösen. Az alatt a 4-5 év alatt az egyéneknek – ezt mutatják a vizsgálatok – alig van felelős érzésük a demokrácia közvetlen működtetésére. Mindent az intézményekre hagynak: a „felsőbbsegek”-re. Afféle rossz értelmű apa-fiú viszony alakul ki.

Ez az akaratlan áthárítás végzetesen képes zörgővé tenni a nemzet fogalmát is. Századok, de évtizedek folytán ez az áthárítás teljesen üres kigyóbborré változtatja ezt az elején oly hús-vér s ugyanakkor égien szent szót.

Gondolom, nemcsak az én életemnek akaratlan tömegpszichológiai tapasztalata, hogy – épp a hazafias frázisok legsűrűbb durrogása közben – milyen megdöbbentően fogyalékos volt, összevetve a többi nemzetekkel, az úgynevezett magyar köznép nemzeti tudata. Színmagyar vidékről származom, a magyar anyanyelvűség közepéből. A társadalomnak abban a mélysűrűjében, a latifundiumok pusztáin az egyéneknek, nyugodtan mondhatjuk így, fogalmuk sem volt – így helyes a kifejezés: tudatuk sem – arról, hogy ők magyarok. A nemzetnek se múltjával, se jelenével, még kevésbé tehát jövőjével nem gondoltak. Mindaddig, amíg valami külső veszély bőrükön nem érezte velük. Amikor tehát már késő volt. Amikor már a nyilvánvalóan legirányzatosabb demagógia legoicsóbb frázisait vették elméjük helyett rögtön ajkukra – elég tán a legmegszégyenítőbbet, a „megállj, megállj, kutya Szerbiá!”-t földidéz-nem, amely a pusztai eselődéket először ismertette meg ezzel a szóval: Monarchia. Amelyért rögtön – a szörnyű mű „nép-dal” szerint – vére kihűltéig kell lelkesednie és meghalni a nincstelen béreslegénynek. De hiszen ezzel indultak harcha – a magyarság érdekeivel soha ellentétebb kalandba – nemcsak az agrárproletariátus fiainak százezrei, ezt se feledjük. Igen, mindez „földlépítményi” tünet. De a tünet megváltozását pusztán az okozat megváltoztatásától várni – ez meg már valami szellemi csőd bevallása volna, ezt se feledjük. Szembe kell szállnunk magunkkal a tünetekkel is. Kell? Kiknek? Nyilván nemcsak a „felsőbbsegek”-nek. Indulatuk jó ápolásáért és világos vezetéséért a népek világszerte nemcsak a 4-5 évente megválasztott intézményeket működtetik, nem kis erőt fordítva fenntartásukra, nem mindennapi tiszteletet biztosítva nekik.

Vas- és aranytörvény

Különös súlyt kapott (és különös figyelmet igényelt volna) az utóbbi évtizedek során ez a földadat azokban az országokban, ahol a vallási, faji, anyanyelvi különbözőzés is gátolhatta az egységes nemzet kialakulását, igen sok helyütt abban az értelemben, amelyre a múlt század az asszimiláció szót kezdte alkalmazni.

Az írástudó mesterség azt tanítja, hogy gondolataink fonálát a végén kössük össze. Mondandónk magyával a befejezéskor álljunk elő. Szeretném én a csattanót előre bocsátani, az okfejtés elején kiadni, minél félreérthetlenebbül, minél hangosabban. A magyar anyanyelvű nemzet alapja és kerete a magyar anyanyelvűség. A nemzetre lenne pusztítón végzetes, ha e szó ismétlése folytán bármily vonatkozásban számunkra nem az volna a megingathatatlan alapelv: a magyar nemzetbe idomult, idomul s fog idomulni, aki a magyar anyanyelvűekkel vállal közösséget, bármiféle eredet tekintetbevétele nélkül. Úgy értem: érvényesen akár a hetediziglen fölmenő magyar leszármazottakra is.

A bentlétnek ez a megingathatatlan egyenjogúsága arra természetesen nem ad jogot senkinek, hogy a közösség érdekeit sértse, mert ezzel ő is jogot sértene. Ha azt teszi, akár vakságból, akár egyéni érdekből: a közösségtől eltávolodik, maga zárja ki abból magát. De hát ez megint iskolásoknak való tétel. Annál csüggesztőbb, hogy magyarázni kell írást és írályt tanultaknak is.

Ez eddig tiszta beszéd. De mire is akarunk menni vele „közlelebből”? Sőt legközelebből. Az újkori nemzeti tudat világosodása és meg-megvilágítása, mint az újságolvasó is tapasztalhatja, a földkereség minden pontján erőket mozgósít. És erőket győz le. De mi célból is hát?

Száraz ágon csivogó madarak

A „főhív civilizáció” új korának egyik legnagyobb kulturális átka a madárnyelvek, a szellemi zsarogok elszaporodása. Amilyen hasznos a munkamegosztás szakosodása a gondolatcsere terén, olyan káros az „utca emberétől”, maibb szóval a dolgozó tömegektől az az elkülönülés, ami a szellem igényezett fórumain – vagyis illetékesnek tetsző – területein világszerte tapasztalható: megbecsült és kevés-

bé becsült akadémiákon, művészi és „bölcselmi” vitahelyeken, a betű és a szó valamikor közönséglátogatta, tapstól és hurrogástól is élvezetes hangos pástjain.

Ha századunk közösségi elszikeseése a magányosság, e társadalmi társas magánynak nemesak tünetei, de okozói a betűértőknek e sokféle, de lényegében hasonlatos tolvajnyelvi.

Mondjuk tehát, hogy a szellemi élet elhagyta a közéletet? Mondhatjuk még keményebben: az írástudó ritkán árulta el úgy a közügy-tudót, mint világszerte napjainkban. Igen, a hivatott betűvető a hivatott közéleti férfit és nőt.

Abbahagytuk – elfeledtük? – a gondolatközlés fő elemét, a fogalmazást. Holott ez az első követelmény: bármily körülmények között. Százszoros feladata annak az irodalomnak is, amely (a szórakoztatást méltó büszkeséggel más területre hártva) a köz- és magánlélek, sőt az istenkereső lélek föltárása közben valamiféle hivatást is vindikál. A múltban erre nem egy út kínálkozott, sőt úgy-ahogy kúpostattott. De – mi maradt ezekből a mi közlekedési eszközeinknek?

A nemzeti függetlenségi mozgalom természetüknél fogva világszerte haladók. Az önálló nemzeti állam a gazdasági emelkedés lépeseje. Az államokon belüli nemzetiségi mozgalmak – szembekerülve a merev egység polgári államaival, kezdetben reakciósnak tetszenek. Mintha a tartományrendszerű királyságokat sírnák vissza. A köllő Mistral idején a provanszál mozgalomnak néptáncait az egyház áldja, a ci-devant főnemesség támogatja. Ilyen a kép Spanyolországban, Németországban, Nyugat-Európa csaknem minden többnyelvű országában. Ma ezek a mozgalmak rendre szélsőbaloldaliak. A csak „erős tájszólású” tájak helységeknek népszavazással választott tanácsai vörös zászlót lobogtatnak a községházán. Nyilvánvaló a gazdasági háttér: az osztályharc fölvilágosító ereje. „Mit gondolsz, milyen nyelvre fordítottam én most a verseimet?” – kérdezte tavalyelött tőlem Guillevic, aki nemesak a francia költészetben játszik rangos szerepet, hanem a kommunista pártban is. – „Bretonra!” Holott ő már nem is beszéli szűkebb pátriája mellégtöltő anyanyelvét. (Elzászhaz gyermekeskedvén, Párisban iskolázódván.)

Lélek és barázda

A lényegben modern államot mégsem fenyegeti az a fölbontás, ami ellen szinte egyforma szenvedéllyel rázta öklét az ultra-konzervatív Tisza István, a radikális Edouard Herriot és... az olvasó nyilván listával tudja folytatni. Az egység-örző jelszó rég nem az, hogy „egy barázdát sem”, hanem egy lelket sem. Megoldásul pedig a fejlődésnek az az útja kínálkozik, melyet – nem lehet elégszer fölhidézni – Lenin a nemzetiségi önrendelkezés elveként gondolt el és dolgoztatott ki. Ki ne látna itt az ország-fölbontásnak, népi-nemzeti összefogásnak valami olyanfajta szellemét, mely a jó fundusra épülő nemzetköziség kísérője? Ennek eljöttét akár prédikációba foglalva hirdetni, soha békésebb ígéhirdetés a Föltámadás anyját látott ünnepe. Miért akadozik mégis a Nyelv? Pünkösdt vár? Mindent az Égiektől? A tunya segélyeső fülébe hangzott onnan is válasz.

A haladó magyar szellemi életnek századunkkal kezdődő működésére olyan jellemzést lehet mondani, ami egyben vád is lehetne, egy újabb kori nemzeti fölfogás szerint. Rákosi Jenő és Gyula diák hangjának ellenében s annak ellensúlyozására a jobbak rezzenése az volt hogy: mi rosszat, lebecsültöt, akár sértőt lehet mondaniok. Ady zsenialitása ezt a hangot és alapmagatartást makulátlan hévvel verte a köz-tudatba, a korszak tünetei szerint. Ady zsenialitása elnémult, a hang és magatartás itt maradt, merőben más tünetek között.

Szántás és vetés

A politikusok – ellentétben a közhiedelemmel és a régmúlt diktátorainak szent hitével – nem szeretik, ha minden kérdés megoldására őket tartjuk illetékesnek. Hisz – nem szólva arról, hogy vannak megoldhatatlan kérdések is – rengeteg az olyan probléma, amely nemzedékről nemzedékre úgy követi az emberiséget, oly ádázul, mint az ellenszer föltalálásáig a tudóvész, a vérbaj, a depresszió, a szadizmus. Micsoda összefogás, a szellemnek és a gyakorlatnak milyen együttes erőfeszítése kellett ahhoz, míg bekövetkezett egy-egy csoda. De akár tetszik a politikának, akár nem: a szellemi élet dolga, hogy a res publica menet elé szántson, legalább ugart törjön a jó magvaknak. Európa szellemi élete századunkban ezt egyre kihagyásosabban végezte. Megnyerni pedig nemesak a „jobbak”, értsd jobb körök értelmét, hanem a tömegek lelkét is, beleértve, a görög példák nyomán, akár a hal- és birkapiacon lödörgöket, szóra-áhitókat is: már-már épp az eszme elárulásának minősült. A fura az volt, hogy ennek túllontól ismert és megtapasztalt következményein legfölháborodottabban épp az írástudók csodálkoztak.

Mindez pedig arra vág, hogy a köz – ma már lefitymálón; a tömeg – tudatának alakításából semmiféle olyan szellemi élet nem vonhatja ki magát, amely még ismer eszményt s hisz az eszmények gondo-

latalakító erejében. Amelynek épp azért elsődleges feladata volna újonnan is jó tartalommal megtölteni a nemzet megörökölt fogalmát.

Igehirdetés tehát? „Prédikáció?” Ez nem olyan földadat, amelynek elmulasztása honpolgári véttség. De akik ilyenyszerű Szellemi Közszolgálat fejében vesznek-fogadnak el whiskeyre és Courvoisier-re átváltott korsó söröket, pár virsliket a tömpe újjak asztaláról?

Az a jó nemzet, amelyben jól érzem magam. Ahol szívesen adok és fogadok el parolát. Ahol minden honfitársamat velem egyenrangúnak ismerem el. Természetesen az autóbuszban is. Rájuk szeretettel gondolok nemcsak távméretben, hanem testközvetben is. Akikkel ily együttműködésben olyan hazát alakítok, amely a jólétével, műveltségével kelt fiaiban büszkeséget, az idegenben s netáni ellenségben tiszteletet, irigységet akár. Amely nem azzal erős, hogy lökni, hanem hogy vonzani tud.

Folytassuk? Tekintettel a hűsvétra, a megkínzott és megfeszített nemzetek igazsága föllámadhatóságára?

Fúrás a lelkiismeretbe?

Nem is olyan régen – diákkoromban – szájtikkadásig szomjaztam – akkor utoljára –, hogy szószekekre léphessek. Jöttek Pápáról, de még Csurgóról is legációba a velem egyosztályos diákok. Vitték föl a fejek fölé két kar közt a hatalmas bibliát. Fölütötték, és az ünnepre begyűlt a faluvégi, a pusztai szegénység is. No és persze mind a leány; az úri kisasszonyokat beleértve. A Sárviz-menti Cece református templomában vágytam volna hangommal és gondolataimmal ékeskedni; azokkal a ragyogó eszmékkel nagyrészt, melyeket arról a szószekekről egykor a község nagy szülőte – republikánus ige-parazsat – szórt: Madarász László, a trónfosztó debreceni kormányznak gyanús gyémántokat is tiszta kézzel kezelő rendőr és postaügyi minisztere. (Mert ez a kettő akkor még együtt járt.) Vágyamnak nemcsak az volt az akadálya, hogy közben éppúgy iszonyodtam is a szószekei közszerepléstől, meg hogy az én gondolataim még Madarász Lászlóénál is kevésbé voltak templomba való, hanem elsősül az, hogy – bár nagybátyám indította az orgonánál a kórusban a zsolnart – nem voltom református. Előle igehirdetés végett szószekekre tanári nem lenne lealacsonyodás szellemi életünk legmagasabb rangú és tekintélyű képviselőinek részéről sem, ez a hitem. A legigénytelenebb hallgatóság és a legigényesebb igazságok viszonylatában sem. E szándékkal próbáltam kedvüket serkenteni, lelkiismeretüket megérinteni.

Hagyományőrző törekvések egy külső városrész iskolájában

Válságos korunk hullámverései közepette magunk – s ily módon az általunk nevelték –, képesek leszünk-e megjelni azt a biztos pontot, melyen állva „kifordíthatjuk sarkainból a világot”? S ha megtettük, amire sorsunk indított, kétségek, s remények nyugtalan váltakozásában visszatalálunk-e önmagunkhoz? Hiszük, hogy a régiek megismerése ebben is segíthet. Tudjuk, hogy a múltjából kiforgatott ember hályogos szemmel vakoskodik a jövő küszöbén. Ezért indítottuk el egy alföldi település kertvárosi arcú külső negyedében, Rákóczi téren működő iskolánkban 2000 májusában hagyományőrző programunkat. A vállalható feladatok kitzésében és megvalósításában jól tudunk és tudunk ma is támaszkodni irodalmi múzeológusként szerzett tapasztalataimra, gyűjtéseimre, megjelent írásaimra s főképp a napokénti tanári munkára. Diákjaink 6-7 évesen kapcsolódtak ehhez a tanítási óráikat, szabad idejüket egyaránt átható tevékenységhez. Programunk fő gondozója mindig a saját osztályom, de rendezvényeinknek az iskola valamennyi tanulója cselekvő részese, lelkes szereplője. Törekvésünk, hogy felébrésszük gyermekeink érdeklődését szűkebb hazánk: Békés megye, Orosháza iránt; cselekvési kompetenciájuk erősítésével bátorítsuk önálló felfedezéseiket, kutatásaikat; szellemi kalandozásaikkal, kultúrtúráink élményeivel megalapozzuk későbbi nyitottságukat; tájegységi művelődési, vallási, irodalmi emlékeink, népi hagyományaink ismertetésével fokozzuk ide tartozásuk érzését, vigyázva, hogy a provinciális gyökereken át is a nemzeti, egyetemes értékekből táplálkozzanak.

Programunk illeszkedik az irodalom, történelem, osztályfőnöki órákhoz, a hon- és népismeret, tánc- és drámajáték tanításához, a hagyományőrző szakkörökhöz és foglalkozásokhoz, a jeles napok, iskolai ünnepek és rendezvények előkészítéséhez, helytörténeti kutatások, pályázatok megalkotásához. Épi-

tünk az orosházi művelődési intézmények, a városi könyvtár és a területi múzeum, valamint a hozzá kapcsolt megyei irodalmi gyűjtemény nyitottságára. Számítunk a szülők, nagyszülők együttműködési készségére. Úgy gondoljuk, sikerült elkerülni annak a hátrányait is, hogy a felsőbb évfolyamokról minden évben távoznak a nyolcadikosok, s újabb generáció veszi át a stafétabotot. Az iskolák átszervezése során ebben a tanévben megszűntek a gimnáziumi osztályaink, melyek, ha rövid ideig is, de lendületükkel, okos ötleteikkel gazdagították együttes munkánkat. Örömmre azonban több volt általános és középiskolásunk ma is visszájár és részese a hagyományörző munkánknak.

Az első évek témái, tapasztalatai

Az eddig eltelt nyolc év alatt a következő utat jártuk be. A 2000. esztendő Szent György napján városalapításunk évfordulóján *lakodalmas*t rendeztünk. Igaz, a régiek azt tartották, hogy orosházi ember áprilisban nem kel egybe, mert amilyen bolondos a hónap, olyan lesz a házasság is. Ennyiben szakítottunk a hagyományokkal, de a Zombárról ide települt öcsink által meghonosított *kücsös kalács*ból már nem engedtünk. (Orosháza török hódoltság utáni újjanépesítése 1744. április 24-én kezdődött.) Nem tévedünk talán, ha azt állítjuk, ritkán gyarapszik az általános iskolások osztálykasszája menyasszonytáncból származó bevétellel. Ekkor azonban nagy derűltség közepette először az igazgatónk, majd a jelenlévő felnőttek nyíltak a zsebükbe az elkurjantott rigmusok hallatán:

*Íme itt áll előttünk az ékes menyasszony,
Hogy menyasszonyfejvel még egyet mulasson.
Táncoljon most vele mindenki egy kurtút,
De te ne tiporjék a cipőjének sarkát.
Gondoljanak arra, hogy drágáért varrták,
Azán tömjék meg forinttal a márkát.
Az asztalon van egy rosta meg egy tányér.
Én kezdem a táncot, a többi meg ráér.
Addig menjenek el forintért, fillérért,
Hűzd rá, Jóska komám, az új házaspárért!
– Húzzad cigány, disznót adok,
Nem tűrja föl az udvarod!
– Szűrő, szita, tejes lábas.
Álljon félre, aki házas.
– Nem látok én itten egyet se apácát,
Járjuk el hát mi is a menyecske táncát!*

Az ételek s az ifjú párnak szánt ajándékok elkészítésében szülők, nagyszülők irányításával minden diákunk buzgólkodott. A következő tanévtől az akkori 5. d osztály vezetésével további néprajzi hagyományokkal ismerkedtünk. Környékbeli idős emberek élményanyagából merítve, a helyi múzeum gyűjteményében búvárkodva, tanulmányokat, adattári dokumentumokat böngészve. Ennek gyümölcse lett az iskola első hagyományörző napja, melyet a keresztelés népszokása és a népi gyógy módok és babonák köré építettünk. Nehéz döntés elé állítottuk a közönséget:

„– Mondja má’ meg kend, melyönknek van igazsága? Mer’ hogy a dolog úgy áll, hogy Józsi kománk telis teli van szemölcsessel. De nagyokkal ám! Én amondó vagyok, tekerje őket körül szorosán fekete cernával, attól hamarosan leszáradnak.

Ez a féleszű képes lenne lerohasztani a kezét a nyomorultnak. Szerintem meg csak az segít, ha kiáll a sógor a kapuba holdújuláskor, megfogja a szemölcsöt, osztán aszongya:

»Amit nézek, megújújon,
Amit fogok, meg emújon!«

– Bolondok maguk, párjával. Egy gyógyszerert ismer arra a tudomány: vizelje le a gazda a szemölcsesét, aztán kössön rá kakastaréjt. Na, meg lehet köszönni, ide a markomba, aztán igyekezzenek haza az utasításommal.”

Sokat tanultunk a környékbeli gyógynövényeket gyűjtögetve. Felkutatuk azokat, akik jártasak a természet patikájában. Tavasszal a Gergely-járashoz kövte egy száz évvel ezelőti iskola hétköznapijait igyekeztünk megidézni. A Fővigyázó jókora bottal tette nyomatékosá a rend ismertetését: „Mihelyt villámodik reggel, jönni kell az iskolába. A napot itt fohászokdással kezdjük. Amíg a tanító úr a kisebbeket tanítja, a nagyobbaknak írniuk kell, hogy ne legyen módjuk a taszigalódásra. Ha a nagyokkal foglalkozik, a kicsiket egy felsőbb éves vigyázza. Itt és most hirdettetik ki, hogy

- az iskolát reggel 4-kor nyitjuk. Előbb senki ne is jöjjék!
- az írásra használandó fatáblát otthon kell viaszolni!
- mivel a tanító úr az idén már nem tartja a kisebb jószágait az osztályteremben, aki nem hoz magával lúdtollat, hazazavartatik!
- az oktatásért gyermekeként 40 krajczár, azon fölül újévkor egy kakas, iskolakezdekéskor tojás jár!
- fejbe vésendő, hogy a régi köpöladánkat köedényekre cseréltük, ezeket tessék használni!”

Azt is begyakorolhatták, hogyan kell az állatokat a gyümölcsfáktól eltávolítani: felforraltva fél akó agyagot, ugyanannyi ember – vagy baromfiganajt kevés marhavérrel. Az állott anyaggal bekenet fatörzs már nem esábitotta a jószágot. Rövid idő alatt mindenki kórusban fújta, mikor lesz eső:

- „– ha udvara van a Holdnak,
 ha messzire hallatszík a harangszó.
 – ha erősebben csipnek a legyek,
 – ha a fecske alacsonyan száll,
 – ha a hangyák gyorsabban futkároznak,
 – ha mosdik a macska,
 – ha a kutyák füvet esznek,
 – ha a kakasok gyakran kukorékolnak.”

Verebélyi Csabát és Papp Gergőt hónapokig foglalkoztatta a településünkötől néhány kilométerre lévő hajdani Lebuki csárda. Utánajártak, milyen betyárkalandokra emlékeznek a környékbeliek: „Megtudtuk, hogy betyárok gyakran és sikerrel portyáztak vidékünkön is. Üldözésüket akadályozták az olyan épületek, mint az Orosházáról Szentcsre vivő úton, a mai Nagymágochoshoz közel épített Lebuki csárda. A hármás útelágazás melletti alkalmatosság egyik része Békés, a másik Csongrád megyében fekdött. Így a megyehatár átlépésétől eltöltött pandúrok tehetetlen dühvel nézték a másik oldalon helykén mulatozó betyárokat. A ma itt található fabódé mitsem zavarta képzeletünk szárnyalását. Immáron magnószalag őrzí, amit Tóth Katalin a szüleitől hallott: „Rózsa Sándorék a tanyájukat megközelíthetetlen, lápos helyeken ütötték fel. Legtöbb címborájuk a szegények között akadt. Ők is főként a vásárhelyi pusztáról kerültek ide. Szükszavúan, a vásárhelyi nyelv jellegzetességeivel beszéltek. De hogy miattuk valaki meghótt, azt nem hinném. Megverték, meghűntették, kieseztették, aki szolgált, de nem voltak gyilkosok”. A nép hőseiről persze minden idős szomszédunk szívesen mesélt.”

A „Rádió 47” 2001. október 30-án a következő hírt adhatta rólunk: „A rákócziitepi általános iskola hatodik osztálya három díjat is hazahozott a mezőberényi általános iskola pályázatának eredményhirdetéséről a hét végén. Molnár Alexandráék első helyezést értek el a legendás orosházi múzeumigazgató, Nagy Gyula életművét feldolgozó interjújukkal. Ugyanebben a kategóriában lett második az orosházi parasztíró Csizmadia Imréről szóló dolgozat, a néprajzi kategóriában második díjat ért el Verebélyi Bertalan az orosházi lakodalmost bemutató munkájával.”

Tanulóink helyi nyelvjáráskutatásának eredménye egy hangkazetta, mely a környékbeli, ízesen beszélő öregek és óvodások meséit, énekeit őrzí. A hangszájatosságokat s a vidék szokinesét tanulóink ki-ejtésével rögzítettük.

A tanévet pünkösdőléssel zártuk. Az érzékenyebb lelkűekre tekintettel a legények próbái közül kihagytuk ugyan a kakasütést. Megelégedve azzal, hogy a rigmust fújta apraja-nagyja: „Ó, milyen bajos élete, / Akinek nincs becsülete, / Az kakasok es úgy jártak, / Maguk alá vermet ástak, / Szegény kakas, szegény kakas”. A pünkösdi királylány választásánál azonban annál szigorúbbak voltunk.

2001 őszén vidékünk néprajzának elemei közül a táplálkozási szokásokban mélyültünk el, a görhe-, málé-, puliszkakészítésen túl még a disznóvágástól sem riadtunk meg. A nagy munka mellett környékbeli történeteket idéztünk fel:

„Tótéknak tavaly télvízen éppen disznóvágáskor boldogult meg az ányuk. A disznót meg má' leölték, úgyhogy nem maradhatott félbe a munka. A mamát befektették hiát a kerek dagasztóteknőbe, amibe a húst szokták lesózni. Letakarták, kivítették a kamrába. Folyt tovább a munka. Estefelé belopódtak a cigányok, felkapták a teknőt. Meg se nézték, mit visznek, csak a hatodik kert alatt. Úgy megjíjedtek, hogy ott hagyták a halottat. Másnap az egész háznép kellett, mire fellelték szegény ányukat.”

Februárban tollforgató versenyt rendeztünk annak nyomán, hogy Móríciz Zsigmond 1927-es felolvasó körútján az orosházi ember, az orosházi föld és az orosházi búza dicséretét zengte. A született művek

közül Németh Orsolya írásából idézünk: „Anyukám mesélte, hogy a dédszüleink és a nagyszüleink is itt laktak. Ha Szabó tatácknál aludt, mindig korán reggel ébredt, mikor a tehének indultak a legelőre. Tata kinyitotta a nagykaput és a kolompszót hallva már tudták is kifelé a marhák. Amikor estefelé hazajöttek, melyik-melyik magától a saját kapuján ballagott vissza az istállójába. Gyerekefjével anyukám nem értette, hogyan ismerték a haza vezető utat. Ma már csak annyit mond: bezzeg a jószág tudja, hova tartozik.”

A városalapítás következő évfordulóján a gyerekek az eddig szerzett ismereteiket az Orosházán tartott országos néprajzi konferencián villantották fel. A jeles előadókát felvonulató tanácskozás hangulatát a tizenegy éves gyerekek előlegezték meg. Rövid jelenetükkel 1744 áprilisára, a város első lakóinak érkezésére révedtek:

.... – Megérkeztünk. Nézzék csak, atyámfiai! Sítkel uram, ugye jó kövér föld ez?

– Az ám. Meg aztán itt nemesak hetven családnak jut hely.

– De fa sehol. Csak ez az egy árva vadkörtefa a vidéken.

– Sebaj. Jöjjenek hát le a szekerekről az asszonyok, gyerekek. Rajki komám, szóljal csak nekik.

– Nüm addig van az! Mőgállni!

– Adjon az Isten magának is. Jómagam Mojnár Gergely eszmadia volnék. Hát az úrban kit tisztelhetünk?

– Bennem? Bennem bíz' a vásárhelyi előljáróságot. S mint ilyen, jogom van mögnézni a telepíthetési szerződés bizonyosságát. Lássam, van-e írás?

– Ihol ni. Egyenesen báró Harruckern Ferenc ömeltóságától.

– A' bizony, a Jóisten úgy igazgatá a szívet a Békés megyei főispán úrnak, hogy meghallgatott bennünket, szegény száműzötteket.

– Azt is megengedi, hogy szabadon gyakorolhassuk ágostai evangélikus hitünket.

– Könnyebb már a szívünk, mert három évig adót sem kell fizetnünk.

– Már pedig abban ne nagyon bizzatok, hogy itt békében élhettek! Betolakodóknak nincs helyük a határunkban!”

A továbbiakban tanítványaink az első telepes nemzedékek, a „hübj-emberek” rendkívüli szorgalmát ugyanúgy bizonyították, miképpen szóltak az itt is megjelenő, alföldi településekre jellemző hármasmagyar gyűritől, a vidéket Erdély felé átszelő kereskedelmi út jelentőségéről, a „csömpőjeg házakról”. Maguk készítette bábukon szemléltették a helyi népviseletet. Az erre az alkalomra összeállított hatalmas makett az iskola csaknem félszáz ügyes kezű diákjának munkáját őrzi. A használati eszközök és a régi tárgyak bemutatása után arról sem feledkeztek meg, hogy megszentelt búzával segítsék a konferencia résztvevőinek sikereit, szerencséjét.

2002 őszén, a Kossuth évforduló kapcsán Kossuth Lajos környékbeli kötődéseiről a helyi múzeum igazgatójával beszélgethettek tanítványaink. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc múzeumból kölcsönzött korabeli tárgyi emlékeit is kézzel-kézzel adhatták. Nagy meglepetés volt, amikor egy harmadikos fücska rájött az egyik iparosceéh üzenetküldő ládikájának nyitójára. (A díszes darab már évtizedek óta őrizte a felnőttek előtt titkát a múzeum raktárának mélyén.) A nemzeti megbékélés gesztusát óhajtván az iskola udvarán két dílőfát állítottunk egymás mellé: Kossuth és Görgey emlékére.

2003 áprilisában a megye irodalmi hagyományairól gyűjtött ismereteinket rendszerezhetjük. A bemutatott előtt hatalmas tablók készültek arról, hogy a különböző művelődéstörténeti korszakokhoz miként illeszkedett szűkebb pátriánk. A gyerekek tudták, hogy bár a Gesta Hungarorumban is olvasható a „Kőrösök”-ről és „Zeguholm”-ről, ám a megye irodalmi emlékeinek felbukkanása inkább a XVI. századra tehető. Szívesen idézték Tinódi Cronikájából Patócsi Ferenc menekülését a gyulai várból, Csokonai Dorottyájának dicső szavait a békési búzáról, s énekelték Bartóknak a környéken gyűjtött népdalait is. Okosan értelmezték az Ady-Szabolicska vitát. Büszkén emlegették a legnagyobbak: Petőfi, Arany, József Attila megyei kötődését. Remek hangulatot teremtettek a Don Quijote egyik jelenetével, melyet az akkor orosházi pap: Györy Vilmos fordított.

A gyűjtött, megismert hagyományok ébrentartása

Őszi hagyományörző napunkon az akkori hetedikesek felbujtására az eddig összegyűjtött és leírt anyagok dramatizálásával betyárkodtunk. (A nap vezérfonalául szolgáló „Veszélka Imre esküvése” című, itt-ott vaskos népi humort is felvillantó, valóságelmekre épülő jelenettel az országos amatőr talál-

közörségre is eljutottunk). Az iskolát már jóval a nagy nap előtt falragaszok árasztották el, a hajdani körözvényből idézve: „... az é honbani rablógazdálkodás vezérért. Rózsa Sándorról, ki a fölforgató párt által már a vészteljes forradalom alatt műeszközzel volt kiszemelve, s kinek kétségbeesett gonosztevők maradványaival ismét a Kossuthféle utóbbi terveket kell vala elősegíteni, hogy az országban újabb bántortalanságot terjesztszen, kézrekerítési jutalmul 10.000 pengő, vagyis 25.000 váltótörintnyi összeget tűz ki. E jutalmat, bármí sorsú legyen, az nyeri el, ki akár maga, akár másokkal egyesülve, saját tevékenysége, vagly a biztonasági közlönyökhöz avagy a” es. Kir. Katonasághoz teendő bizonyos följelentés által ezen rablónak elfogatását és kézrekerítését eszközözlendi.”

A csábítás ellenére nem akadt, aki a „betyárok” ellen fordult volna. Inkább kezét-lábát törte mindenki, hogy méltónak találtsék a cimboraságokra: pedíg a betyárbanda nem a legszolidabb modorral vízi-telt a jelenethől kiragadott párbeszédék szerint:

„– Be pofa, se kukk, se mukk!

– Nem kutyálkodik, nem mocorog!

– Hát egy se mondja, hozta Isten minálunk kígyelmeteket?

– Sebaj, anélkül is megvizsgáljuk, kinek milyen nehéz az erszénye.

Aki nem fickándozik, annak nem lesz bántódása.

– Jómagam Rózsa Sándor vonék, csakhogy tévedés ne essék, s ami híjával innen kikerülnek, másra nem fogják.

– Üssön a nehézség kendbe, meg a cimboráiba!

– Bora néném, maga sosc tanulja meg, hogy jobb szél alá menni, mint széllel szemben?

Inkább mondja már, ki az a kis piros lány ott?

– Az a hamis nézésű? Hát a vén Szabó unokája, annak, aki tavaly meghött.

– Az a csúnya nézésű meg ott mellette a szüléje?

– Az a”. Én aztán nem mondok senkiről semmit, főképp nem rosszat, de olyan a szeme, mint a kígyóé. Azt se engedné, hogy a lánya kezét megfogják. Aszongya, hogy nem kell mindjárt szerbuszolni. A hálokon se röstell egész éjszaka báméskodni.

– Akkor vissza szó, vegye úgy, mintha nem kérdeztük volna.

– Ne szóljal te az én nevemben, hallgasson az ötödik kerék!

E részlet is érzékelteti, hogy a néphagyomány és az irodalmi hogyan alakította a közgondolkodást a legismertebb magyar betyár személyiségéről, hogyan lett a népi hősök egyike. Akadt diákunk, aki a tanítási órákon nem fogalmazott meg soha egy teljes mondatot sem, de a bemutatkozás előkészítésekor ragaszkodott ahhoz, hogy kulcsszerepet kapjon. Azt a karikáspattogatást a Hortobágyon is megcsodálnák, amellyel a mi szófukar fiúnk az alkalmatlan fejfedőket sorra lekapkodta.

A következő hagyományörző napon Lúdas Matyit idéztük, de nem csak az iskola falai közé. Hiszen a Döbrögi fájdalmaina alkalmas gyógyírokat faluszerte gyűjtöttük, s a nagy csapatát is a település legszebb fájánál kellett elszenvednie, a környékbeliek együtt érzőnek éppen nem mondható derűtsége közepette.

A programban akkor már négy éve résztvevő nyolcadikosok október végén a környék pedagógusait, saját tanáraikat, szüleiket kalauzolták végig a helyi múzeum épületén. Még rendhagyó kiállításvezetőt is készítettek, üzenetvivő tokban átadva minden vendégnek: „Bévül a rákócizélepi iskola nyolcadikosainak a papirosáival. Mindazoknak kezébe, kik elfogadták az ő szives invitálásukat: az Úrnak 2003. esztendeje. Mindszent havának utolsó hetire az múzeumnak falai közé. Megtoldva jókívánásainkkal, mint illendő.”

Néhány kolléga zavartan vallotta be, hogy néhány dologról még csak nem is hallott, melyről tanulóink beavatottak módjára magyaráztak.

Karácsonyra a vidék betlehemes játékaiból, formuláiból állítottunk össze egy darabot. A magunk készítette csutkabábokkal megyénk más városaiban is bemutatkozhattunk.

Élettörténetek gyűjtése

A következő évet önálló gyűjtő- és kutatómunkával töltötték a programhoz kötődők. Nemesak jeles helybéli emberek életével, munkásságával, de az iskola történetével, sőt az orosházi zsidók élete 1944

nyári hónapjainak részleteivel is megismerkedtek. Túlélők, leszármazottak nyomozó emlékeit őrzik a gyűjtött hanganyagok.

Hagyományörző tevékenységünket valamennyi ránköztelepi iskolást megmozgató, látványos rendezvényekkel kezdtük 2000-ben. Azóta is minden tanév elejére kitalálunk egy, az újonnan belépők figyelmét is felkeltő mozgalmas napot. A továbbiakban azonban mind elvontabb elemekkel ismertetjük meg diákjainkat. A rendszeres munkálkodást, a szintetizáló gondolkodást, a téma egyre mélyebb vizsgálatát azonban már nem vállalja minden résztvevőnk, de a kitaróbbak száma – örömünkre – évről-évre nő.

Programunk jelenlegi szakaszában először az orosházi őnéletirő parasztnak munkásságával ismertettünk. Így építhettük a Magvető Könyvkiadónál két kötetet is megjelentető helybéli paraszttíró. Csizmadia Imre 1956. évről szóló emlékeire az iskolai október 23-i megemlékezésünket. Diákjaink rádőbbehettek arra, hogy a XX. század viharai nem álltak meg nagyapáik, dédapáik tanyáinak mezsgyéinél sem. Tiszta lelkű, kérges tenyerű, olykor már-már akarnok emberek bizonyították előttük, hogyan lehet lábukat megvetve őrizni méltóságukat, még akkor is, ha olykor alul maradnak. Az egyszerű szavakkal megrajzolt történelmi tabló hitelesebbnek bizonyult számukra bármely tankönyvnl.

Ezért is vállalkoztunk 2007-ben világháborús emlékek gyűjtésére. Eközben megessett, hogy az érdeklődő unoka döbbsentette rá a szüleit arra, milyen fontos a (még) köztük élő idősebbeket szóra birni. Akik közül mindig örködött a zajló jég mellett valaki. Akik nem akarják saját jelentőségüket felnagyítani, hiszen olykor még szemérmességüket is le kell küzdeni, hogy feltárhassák érzéseiket, gondolataikat, újraformálják énjüket a világ szeme előtt. Akiknek története néhány ponton egybefonódnak, mégis mind egyéniek. Ha ennek a többféleségnek az elfogadásában, a különbözősége való rácsodálkozásban is előrébb vittük tanítványainkat, az a hagyományörzés újabb hozadéka. S talán egy aprócska segítség ahhoz, hogy a tőlünk kikerülő maguk is dacolhassanak a világgal, s a belőle szakajtott darabkán biztosabban állhassanak. Ha kell, rendíthetetlenül, ha kell, huncut kacsinással, ha kell, egyszerű kívánságokkal, miként Csizmadia Imre: „Nagyapám fohásza” című versében olvasták:

*„Nem kívánok én egyebet,
1 jó, hű feleség lelhesse kedvemet.
2 százezer arany üsse erszinyömet.
3 jó ház lögyön Pestön birtokomba.
4 dörök szürke ló befogva hintómba.
5 inas és szakács parantsolatomra
6 tál ítelet hozzon tüstint asztalomra.
Azután 7 jó pipa dohánt kiszívni,
Aztán 8 jó barátommal mulatozni.
9 óra után kívánok jó nyugovást:
Ó, egeknek ura, nöm kívánok én mást!”*

Bárdos Zsuzsa

Mátyás aranyforintját, akár Nagy Lajos pénztét, Szent László csatába induló alakja díszítette.

A mondabeli szegény ember ilyet talált a fazeka fenekén.

Kósa László: Megjártam a hadak útját (Móra, 1980) című könyvéből

EMLÉKHELYEK

Neves személyiségek emlékének ápolása Veszprém megyében

Ez idáig több városban is megadtattam élnem, és mindig arra törekedtem, hogy az adott hely szellemét, azt a bizonyos *genius loci*t megismerhessem. Ennek legjobb megjelenítői, szerintem, a hely neves személyiségei. Akár Zuglóban éltem, akár Esztergomban, Ajkán, vagy Veszprémben, mindig azt tapasztaltam, hogy egy adott helyi társadalomban azok a mérvadó személyiségek, akiknek ilyen-olyan okok miatt kialakult a helyi kultusza.

Természetesen nagyon izgalmas kérdés, hogyan érlelődik meg egy személyiség kultusza. Erre szokták alkalmazni a kanonizáció fogalmát, amely jelen esetben egy személyiség kultuszának kikristályosodását jelenti. A kultusz illetve a kanonizáció hullámzó folyamat: bizonyos kultuszok felértékelődnek, mások elhalványulnak. A két világháború között a középiskolákban a legjelentősebb írók között tanították Kisfaludy Sándort, ma már az egyetemi ajánlott olvasmányok között sem szerepel. A másik véglet Hamvas Béla, aki a pártállami időkben teljességgel ismeretlen volt. Ma Balatonfüreden a jól működő Hamvas Béla Asztaltársaság, ápolja emlékét.

Nemrég került a kezembe Rousseau egyik könyve, és meglepődve olvastam a címlapon, hogy írta Jean-Jacques Rousseau – genfi polgár. Tehát a szerző nagyon büszke volt arra, hogy ő Genfben született, oda tartozik, igaz, már évtizedek óta nem ott lakott, de művei elejére még mindig odairta, hogy ő genfi polgár. Azt hiszem, nálunk is jó lenne egy ilyenfajta szemlélet: a hely jeles személyiségeit az adott település általános és középiskolaiban tanítani kellene.

Természetesen a kultuszápolásnak is vannak relikviái: emlékházak és márványtáblák, helyi kiadványok. Tapolcán, Ajkán is életrajzi lexikon készült. Ajkán könyvjelző-sorozat is bemutatja a település neves személyiségeit. De említhetem a Veszprém megyei életrajzi lexikont is. Párja a kétkötetes, jelenleg is élő személyiségeket bemutató *Veszprém megyei kortárs életrajzi lexikon*.

Egy kicsit szubjektív módon kiválasztottam néhány olyan személyiséget, akikre büszkék a Veszprém megyeiek.

Elsőként – áhécé-rendben haladva – *Batsányi Jánost* említhetem, a magyar felvilágosodás korának jeles személyiségét, akinek emlékét elsősorban Tapolcán ápolják. Az ausztriai Linzben hunyt el száműzetésben 1845-ben, s a két világháború között a felkes tapolcai lokálpatrióták hazahozatták hamvait: feleségét, Baumberg Gabrielláét úgyszintén. Tapolcán él a Batsányi-, illetve Gabriella-kultusz: még Gabriella Hotel és szobor is van.

Békefi Antal a Bakony-vidék népdalait gyűjtötte össze. Ő a mi vidékünk Kodály Zoltánja, aki bakonyoszlópi kántortanítóként kezdte pályafutását, majd Zircre került, ahol kórust alapított. Pályafutását a Szombathelyi Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanáraként fejezte be. Fő műve a *Bakonyi népdalok*.

Borsos Miklós az év nagy részét Tihanyban töltötte, ahol egy csodálatos mediterrán kertet hozott létre, saját szobraival díszítve. Azt vallotta, hogy igazán csak itt, a Balaton-felvidéken tud alkotni, itt található meg az a mediterrán hangulat, ami művészetéhez nélkülözhetetlen. A Tihanyban töltött évek emlékét a *Visszanéztem fátumból* és *A toronyból* című memoárjai őrzik. Ajka, egy modern város és a művész egymásra talált: dísz-kutat, szobrokat alkotott tereire, parkjaiba. Az akkori városvezetésnek köszönhetően nagyon jó munkakapcsolat alakult ki Borsos Miklóssal.

Brusznjai Árpád klasszika-filológus volt, a veszprémi Lovassy Gimnázium tanára, akit az 1956-os forradalom során, jó szónoki képességű és rendpárti lévén, megválasztottak a megyei forradalmi tanács elnökének. A forradalom napjaiban Veszprémben egyetlen puskalövés nem dördült el, ennek ellenére a

megtorlások során első fokon életfogytiglani börtönre ítélték, amit az akkori megyei párttitkár kevesellt, és másodfokon halálbüntetést szabtak ki rá. Veszprémben halálának évfordulóján mindig emlékhangversennyel emlékeznek rá az egyetem aulájában. Munkásságának talán legjobb összefoglalója *A Homérosz-kérdés* című tanulmánya.

Cholnoky Jenő földrajztudós Veszprémben született, a Kossuth utcában, az úgynevezett „ménékfőgós” házban. Azon volt először villámhárító Veszprémben. A testvérei, Viktor és László is írók voltak. De megemlíthetjük a nagybácsit, Cholnoky Ferencet is, aki az ő nevét viselő veszprémi kórházat alapította. Ebből a családból talán a legjelentősebb Jenő volt, aki földrajztudósként elsősorban Ázsia-kutatással foglalkozott. Kinevezték egyetemi tanárnak Kolozsvárra, de onnét menekülnie kellett, ezért Balaton-kutatóként folytatta munkásságát. Engem, mint veszprémit, nagyon megragadott az a gondolata: hogyan lehetett olyan helyre várost építeni, mint ahová Veszprém települt, egy kopár, széles fennsíkra. Nem igazán földrajzi telepítő tényező ez, de, mint írja, őt földrajzi törésvonal, metsződés kereszteződésében található a város, ezért alakulhatott ki itt egy jelentős település. Számos írásában emlékezik meg a városról. Ma lakótelep, iskola viseli a nevét, sőt egy kilátó is a Csatár-hegyen.

Dornyai Béla az egyik utolsó polihisztor. Bárhova vetette sorsa, mindenütt alapított vagy továbbfejlesztett egy múzeumot: Tatán, Keszthelyen, Veszprémben egyaránt. Az ő tollából származik a Bakony első útikalauza, 1927-ből. Amikor megjelent, a fotózás még elég gyerekeipőben járt itt Magyarországon, ezért rajzaival díszítette a kötetet. Előfordult, hogy elyalogolt a Bakony tetejére, a Kőrös-hegyre, de mire odaért, beborult, ezért nem tudta elkészíteni a rajzot, úgyhogy másodszor vagy harmadszor is el kellett mennie, hogy el tudja készíteni azt a bizonyos bakonyi útikalauzt. Évtizedes munkájába került, amíg elkészült. Azóta természetesen vannak modernebbek, de főleg történeti szempontból még mindig jobban használható, mint az újabbak, mert nagyon sok földrajzi nevet tartalmaz, és azok eredetét is megmagyarázza.

Dobrenyai Gábor a Veszprém megyei Somlószőlös szülötte. Ő volt a Magyar Tudományos Akadémia első titoknokja. Bejárta Nyugat-Európát, több nyelvet megtanult, majd hazatérve Erdélyben különböző arisztokrata családoknál vállalt házi tanítói állást. Kolozsvárt megalapította az Erdélyi Múzeum című folyóiratot, amely 1810-es évek elején egy pályázatot hirdetett eredeti magyar dráma megírására. Erre a pályázatra küldte el Katona József a Bánk bán. Erdélyből Pestre került a Magyar Tudományos Akadémiához, ahol járadhatatlan szervezőnek bizonyult. Ma már nem annyira tudományos munkássága miatt tartjuk számon, inkább kiváló szervezőként.

Egry József a Balaton festője, aki egy véletlen kapcsán került ide. Az első világháborúban megsebesült, ezért a badaacsonyi sanatóriumban ápolták, ahol leendő feleségét is megismerte. Évtizedeken keresztül szinte csak a Balatont festette. Azt mondta, hogy Badaacsonyan olyan különleges a szellem, a genius loci, amely sehol másutt nincs sehol másutt a világon. Egykori műhelye ma emlékmúzeum. Sírja a badaacsonytomaji temetőben található.

Eötvös Károly nevét ma a megyei könyvtár viseli. A pápai jogakadémián végzett, majd megalapította Veszprém első folyóiratát az 1860-as évek elején. Ügyvédként működött itt a városban, hírneve öregbödésével Budapestre költözött, ahol elsősorban tisztaeszlári Solymos Eszter perében szerzett nemzetközi hírnevet. Veszpréminek vallotta magát, kívánsága szerint a város földjében nyugszik. A hely szellemét is nagyon ápolta. Itt elég két híres könyvét megemlítenem, az egyik *Utazás a Balaton körül* (nemrég újra kiadták a városban), a másik kötet *A Bakony*, amely a Bakonyhoz fűződő történetek, anekdoták gazdag tárháza. Nemrég a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület és a könyvtár összefogásával új sirműveket kapott, mert a régi megrongálódott.

Esterházy Károly egri érsek a pápai Esterházy család sarja, aki római tanulmányai után először Pápán felépíttette a főtemplomot, Maulbertsch-freskókkal díszíttette, majd Egerbe került. Ott egyetemet akart alapítani, amit II. József nem engedett egyetemmé avatni, de létrejöhett az egri Liceum, benne egy csodálatos szép könyvtárral. Többek között ott őrzik Mikes Kelemen leveleit. Szobra ma Pápán, a főtemplom előtt található.

Fekete István kultusza különösen Ajkán erős, ahol egy országos hatáskörű Fekete István Társaság működik. Az író 1928-tól 1941-ig az ajkai Nirműve-uralom gazdatisztje volt. Itt, Ajkán írta híres regényét *A Koppányi aga testamentumát* 1937-ben, mely nyomán egyre-másra születtek sokszor kiadott regényei. Több művében is megemlékezik Ajkáról. A Társaság tábortokat szervez, kiadványokat jelentetnek meg, főként Fekete István hagyatékából, levelezéséből, hátrahagyott verseiből. Ajkán a városligeti tó kis szigetén, szoborba faragva, az ő állatfigurái láthatók.

Szent Gellért a Bakonyban remetéskedett. Amikor Szent István krisztianizálta Magyarországot, a pogányok igyekeztek elmenekülni térítése elől. És hova húzódtak be? Kiváltképp a Bakony belsejébe. Bakonybél tájékára. Az egyház utánuk ment: monostorokat alapítottak, többek között Bakonybélben, Zircen. És Gellért, aki velencei, itáliai születésű volt, a hagyomány szerint hét évig Bakonybélben remetéskedett. Ott napjainkra kialakult egy szentkultusz. A falu széli szépen foglalt forrást, ahol hajdan állatokkal körülvéve elmélkedett, ma Szent Gellért forrásaként, szentkútként emlegetik. Bakonybélben, a Szent Gellért-kultusz jegyében, nemrég azt a kis kápolnát is helyrehozták, ami az ő emlékezetére épült 1825-ben.

Gizella királyné. Veszprémet a királynék városaként emlegetik, elsősorban azért, mert hajdan a királynék koronázási joga az a veszprémi püspököt illette. Erre utoljára 1916-ban került sor, amikor IV. Károlyt illetve feleségét, Zita királynét megkoronázták, az akkori veszprémi püspök, Hornig Károly által. Napjainkban május elején, a névnaphoz kötődően, Veszprémben Gizella-napokat tartanak, és nagyon rangos kitüntetés, ha valaki Gizella-díjat kap. István és Gizella kettős szobra a vár fokán áll: a Gizella-kápolna úgszintén a város egyik gyakran felkeresett látványója.

Hamvas Béla neve a rendszerváltás tájékán vált hírtelenjében ismertté. A balatonfüredi Hamvas Béla Asztaltársaság nagyon szép meghívókat küld rendezvényeire: emlékfát ültettek, s az írók, műfordítók, akik idegen nyelvekre fordítják Hamvas Béla műveit, azt megkoszorúzza előadásokat tartanak a Blaha Lujza étteremben. Nevezetes műve a *Bor filozófiája*. A Balaton-felvidéken nagyon sok bornapot rendeznek, legutóbb Veszprémben is. És ma már alig van olyan borsátor, borünnepély, melyen ne szerepelne egy Hamvas Béla-idézet, főként a somlai és a badacsonyi borral kapcsolatban. Egy helyütt azt írja, hogy nem is annyira a somlai a nászjezsákak bora, hanem a szekszárdi, mert az nagyon lágy, és a menyasszony is élvezettel fogyaszthatja. A somlai szerinte inkább a filozófusok bora, mert igazán jól csak este, csendben, magányban fogyasztható.

Ilyés Gyula élete jelentős részét Tihanyban töltötte. Nem szeretett reflektorfénybe kerülni, ezért Tihanyba húzódott vissza, ahol nem volt telefonja, nehezen tudták elérni, és mindenféle közéleti szerepvállalásra rábírt. Ebben a tusculanumban a nevezetes malomkő-asztal mellett írta műveit. Áll ott egy kis filagória is; a gerendákon neves írók, költők nevei olvashatók. Hasonlóképpen, mint mestere, Babits Mihály esztergomi házában.

Jókai Mór nyaralója Balatonfüreden látható. 1872-től, 22 éven keresztül a nyarakat itt töltötte. Többek között itt írta *Az arany ember* című művét, melyet a legkedvesebb regényeként emlegetett, de természetesen más művein is ott csillognak a Balaton hullámzó fényei. A téli rianás jelenségét is ő írta le először szépirodalmi eszközökkel.

Keresztury Dezső, aki a XX. század egyik polihisztorja, író, kritikus, műfordító volt, szintén kötődött pátriánkhoz. Családjának Badacsonyan volt pincéje, és Egy Józseffel szoros barátságot kötött. Nemesgulácsi házukhoz, elsősorban gyermekkori emlékei kötődtek.

Kisfaludy Sándor szintén a Balaton írója és költője volt; Sümegen született és ott is halt meg. Regéivel tette ismertté a Bakonyt és a Balaton vidékét. Várákról: Reziről, Tátikaról, Somlóról írt szép regéket. Hajdan *Csobánc* című regényének kezdősorait minden diáknak illett ismernie: „*Úlj mellém a kandallóhoz, föl van szítva melege. Csobánc-várról édes-kedves im halljad, egy agg rege*”. Sümegi szülőháza ma irodalmi emlékmúzeum.

*Kodolányi János*nak Balatonkenesén volt nyaralója, melyet egy közönségiskert aratott szindarabjának honoráriumából tudott vásárolni. Az 1950-es években, amikor felreállították, nem jelenhettek meg művei, itt élt, és a szomszédok elmondása szerint egy-egy jó ebédért kölcsönadta regényeinek kéziratait.

Kopácsy József Veszprém püspöke volt. Elszegényedett nemesi család sarjaként született a város egyik mellékutcajában. Édesanyjának az volt a vágya, hogy fiából valamikor kanonok lehessen fent a várbán. Fia túteljesítette ezt a tervet, mert előbb veszprémi püspök, majd királyi tanácsos lett, és végül királyi parancsra – esztergomi érsek. Ma utca, tér őrzi emlékét Veszprémben. De az esztergomi tanítóképző is Veszprémből eredeztethető, hiszen először itt hozott létre tanítóképződét. Amikor kinevezték esztergomi érseknek, akkor a képzőt is magával vitte székvárosába. Az esztergomi bazilika kupoláját az ő pénzből fejezték be. Ugyanis, mikor kinevezték, a főtemplom még csak félig volt kész, és ő csak olyan feltétellel vállalta az esztergomi érsekséget, hogy átmenetileg megtarthatja veszprémi püspökségét is, hogy annak jövedelméből fejezhesse be a bazilika építését. Ezért a veszprémiek joggal mondhatják: az esztergomi kupola veszprémi pénzből készült!

Krúdy Gyula számos szép írásában emlékezik meg a Balatonról, a Bakony vidékéről, ugyanis nagy-anya Várpalotán élt, és a nyarakat itt töltötte nála. A Bakony-mítosz egyik elterjesztője volt ő. Mint írja, Várpalotán féltek éjszaka aludni, mert a kisváros végén félelmetes hanggal ott susogott a bakonyi erdő. A *Betyárok a Bakonyban* című írása hűen vall erről az érzésről.

Laczkó Dezső a veszprémi múzeum alapítója, piarista szerzetes volt. Ő találta meg a Benedek-hegyen a veszprémi kavicsfogó ősteknőst. A megyei múzeumon kívül a város határában egy forrás őrzi emlékét.

Lóczy Lajos geológusként bejárta a fél világot, de holtában is ide kíváncszott vissza. Sirja Balatonarácson található. Rajta, üveglap alatt, havasi gyopár, amelyet Stein Aurél küldött a Himalájából.

Medgyaszay István Veszprémben építette az ország első vasbeton szerkezetű színházát. A XX. század eleji magyaros stíluselemek egyik legkiválóbb képviselője. A Somló tetején álló, bazaltból épült kilátó ügyszintén az ő tervei szerint készült. Nevét a veszprémi tetőfedő iskola viseli.

Nagy László szülőfaluja, a Somló tövében fekvő Felsőiskáz népi világát emelte be az irodalomba. Szülőházát 1983-ban újjáépítették, ma emlékmúzeum. Pápán, a református kollégium falán emléktábla idézi emlékét. Az ajakai városi művelődési központot róla nevezték el, melyben bronz mellszobra is látható.

Óvári Ferenc Veszprém mindenese: ügyvédként országgyűlési képviselő, a tűzoltóság megszervezője, a Balatoni Szövetség megalakítója, a veszprémi Színpartoló Egyesület és a balatonalmádi strand létrehozója; a nemes ügyek meccénása.

Reguly Antal Zirc szülötte. Innét indult megkeresni a magyarság őshazáját. Többek között a manyisi és a vogul nép körében végzett kutatásokat. Szülőhelyén iskola, emléktábla és múzeum őrzi emlékét. Szobra a város főterén áll.

Rómer Flóris, a magyar régészet atyja a Bakonyról írta első jelentős művét (1860), melyben elsőként hívta fel a figyelmet a tájék természeti és régészeti értékeire. A Bakony-Balaton-vidék kutatói, képletesen, mind az ő köpönyegéből bújtak ki.

Sebő József

*Mátyás teljes uralkodói pompában ül a trónján
(Fametszet a Thuróczi-krónikából)*

Kósa László: *Megjártam a hadak útját* (Móra, 1980) című könyvéből

HAGYOMÁNY

A csanádi egyházmegye alsópapsága 1848/49-ben

A csanádi egyházmegye és plébániáinak történetét, valamint a papok életének 1848/49-es eseményeit *Szentkláray Jenő*¹, *Kováts Sándor*², *Juhász Kálmán*³ és *Varsányi Péter István*⁴ írásai vizsgálták. A csanádi püspöki címet 1848/49-ben két, a liberális politikai elithez és a reformer csoportokhoz kötődő, nagyhatású közéleti aktivitást folytató főpap viselte: *Lonovics József* és *Horváth Mihály*. Lonovics Józsefet 1848. június 25-én V. Ferdinánd császár és király egrí érsekké nevezte ki, s helyébe Horváth Mihály prépostnak adományozta a csanádi püspöki méltóságot, aki később – már Magyarország függetlenségének kimondása és a Habsburg dinasztia trónfosztása után – 1849 májusától a Szemere-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere lett. IX. (Boldog) Pius pápa azonban egyik kinevezést sem erősítette meg.⁵ Mindkét főpásztor sokat volt távol egyházmegyéjétől, ezért püspöki helynököket neveztek ki. Fábry Ignác címzetes püspök 1831 januárja és 1848 augusztusa között. Róka József kanonok 1848. augusztus 27-től látta el a vikáriusi teendőket. A csanádi egyházmegye azonban 1848 októberének végén, novemberének elején – Temesvár osztrák bevétele miatt – kettészakadt.

A császáriak által megszállt területet Fábry Ignác irányította Temesvárról, a magyar kormány ellenőrizte részt pedig Róka József kormányozta Makóról, a püspök nyári rezidenciájáról. Róka megszervezte a székeskáptalant is: a környékbeli plébánosokból és teológiai tanárokból. Utóbbiaknak nem sok dolguk akadt, a papnövendékek nagy része ugyanis honvédeknek állt. A szabadságharc bukása után a püspökség területi egysége helyreállt. A helynök Fábry Ignác – későbbi kassai püspök – lett, Róka Józsefet pedig a máriadnai ferences rendházban tartották házi őrizetben.⁶

Horváth Mihály⁷ (1789–1865) apátfalvi plébános 1849. január 28-án kelt levelét a Makón székelő püspöki helynöknek. Róka Józsefnek írta. A jelentésből megtudjuk, hogy Apátfalvát a forradalom és szabadságharc napjaiban elkerülték a hadműveletek. A falu népe mégis részt vett a magyar szabadságharcban. Apátfalván ugyanis hater ezer délvidéki, a szerb felkelők elől menekülő magyar nemzetiségű lakos talált menedéket és ideiglenes otthont 1849 januárjában.⁸

Kreminger Antal (1804–1885) 1849. június 7-én, Követs Endre (1800–1863) szőregi lelkész 1849. június 20-án írt a püspöki hivatal tájékoztatására írt levele beszámolt a szőregi plébánia és filiái állapo-

¹ *Szentkláray Jenő*: A csanád-egyházmegyei plébániák története. Temesvár 1898. 92–100. old.

² *Kováts Sándor*: A csanádi papnevelde története. Temesvár 1908. 357–351. old.

³ *Juhász Kálmán*: A csanádi egyházmegye 1848/49-ben. Sajtó alá rendezte *Lotz Antal*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*. 21. köt. Szeged 1994. 63–77. old.

⁴ *Varsányi Péter István*: „Szívök legtisztább sugallata szerint.” Fejezetek a csanádi egyházmegye 1848/49-es történetéből. In: Szeged 1998. 3. sz. 38–43. old.

⁵ *Hermann Eged*: Lonovics József római küldetésének (1840–41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Budapest 1934.; *Karácsony János*: Magyarország egyháztörténete főbb vonásában 970-től 1900-ig. Veszprém 1929.; *Márki Sándor*: Horváth Mihály. Budapest 1917.

⁶ *Miklós Péter*: Város, egyház, társadalom. Tanulmányok a szegedi katolicizmus történetéről. Szeged 2004. 79–135. old.; *Miklós Péter*: Vallás, politika, művelődés. Egyháztörténeti tanulmányok. Szeged 2006. 69–96. old.: „A jelen kor vesztes napjaiban”. Dokumentumok a csanádi püspökség 1848/49-es történetéhez. Szerk. *Miklós Péter*. Szeged 2006. 8–86. old.

⁷ Nem azonos és nem is állt rokonságban a főpap és politikus Horváth Mihállyal (1809–1878). Utóbbi váci egyházmegyes pap volt, majd a szabadságharc idején választott csanádi püspök, kultuszminiszter.

⁸ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Egyházközségekre vonatkozó régi iratok. (a továbbiakban: SZCSPL EVRI) Apátfalva. 188.

táról 1849 nyarán, a délvidéki szerb mozgalom elleni harc után, de még a szabadságharc történetében jelentős szőregi csata (1849. augusztus 5.) előtt. A dokumentumokból kiderül, hogy a legtöbb Szeged és Szőreg környéki falu leégett a harcok során, a lakosság nagy része pedig elmenekült. Megtudjuk, hogy Szőregen 1849 februárja és májusa között nem működött a katolikus plébánia. A templomot nagy kár érte (a tűz és a szerb felkelők fosztogatásának eredményeként), s az újjáépítéshez anyagi támogatást az egyházközség – Osztróvszky József szegedi kormánybiztos közreműködésére – a magyar kormánytól várt.⁹

Szőreg jellegzetes pont a szabadságharc történetében. A szeptemberi fordulat után kiéleződő nemzetiségi ellentétek fegyveres villongáshoz vezettek a faluban, a magyarországi politikai folyamatok, és a minden oldalon megjelenő nacionalista ideológiák felborították az ortodox szerbek és katolikus magyarok békés együttélését. A település jelentős állomása volt Perczel Mór bácskai hadjáratának, valamint a szabadságharc utolsó napjaiban egy döntő ütközet színhelye. Szőreg plébánosa, Követs Endre is részt vett a szabadságharcban. Lelkészként szolgált Szegeden és környékén a honvédek és nemzetörök között, amiért néhány évre szolgálaton kívül helyezték.¹⁰

Szücs Antal (1803–1863) kisteleki plébános ellen 1848 áprilisában törtek ki az indulatok. Az erőszakos, összeférhetetlen természetű papot régóta nem kedvelték hívei, de amikor a szöszeken a forradalom és a szabadság eszméje, vívmányai ellen beszélt, végleg meggyűlöltek. 1848. április 9-én, feketevasárnapon (két héttel húsvét előtt) elítélte a liberális eszméket és az átalakulást. A felbőszült hívek kivonultak a templomból, egy héttel később, virágvasárnap pedig nem engedték be a misét tartani akaró papot. Ezen megsértődve Szücs lemondott plébánosi állásáról és Szegedre költözött. Kreminger Antal prépost, kerületi esperes Szegedről – Bartucz Antal bíró vezetésével – küldöttséget menesztett Kistelekre, hogy megismerje a konfliktus okát. A szakirodalomban elterjedt vélemény – Juhász Kálmánnak Lotz Antal közreadta tanulmánya alapján –, hogy Szücsöt a forradalmat pártoló magatartásáért bebörtönözték.¹¹ Az 1848. év nagyhetét lelkész nélkül töltötték a kistelekiek, s húsvétra a szeged-alsóvárosi ferences kolostorból hívtak papot.

Kreminger esperes 1848. április 21-én Oltványi Pált (1823–1909), Lonovics József püspök egykori titkárat bízta meg a kisteleki plébánia adminisztrálásával, ideiglenes vezetésével.¹² A fiatal Oltványit a kistelekiek annyira megkedvelték, hogy szereték volna, ha állandó plébánosként ott marad. Ezért levélben fordultak báró Főtövös József vallás- és közoktatásügyi miniszterhez, illetve Lonovics József eszanádi püspökhöz.

Oltványi Pál üres pénztárat talált, Szücs Antal ugyanis – a korabeli gyakorlatnak megfelelően – a fölsősleges pénzt kamatra kiadta a módosabb gazdáknak. Kreminger prépost 1848 júniusában fölszólította a helyettes plébánost, hogy kérje vissza az elődje által kiadott összeget, vagy – ha az adós nem tud fizetni – terheltesse ingatlanára az adósságot.¹³ Rác Józsefet (1813–1894) 1849. augusztus 1-jei hatállyal nevezte ki a püspöki hatóság Kistelekre helyettes plébánosnak. Miután Oltványi Pál átadta a plébániát és távozott a községből, Kreminger esperes panaszt tett a püspöki hivatalnál. Azzal vádolta Oltványit, hogy saját helátása szerint az esperes és a püspök megkérdezése nélkül döntött a plébánia pénzéről, amit ráadásul azoknak a helybéli gazdáknak adott ki, akik az előző plébánost elbűbűzték.¹⁴ Oltványi Pál augusztus 3-án írt a eszanádi egyházközségnek a vikáriusának. Tétélesen, szellemes hangnemben, határozottan igyekezett cáfolni az ellene fölhozott vádakát.¹⁵

A kisteleki plébános megválasztását 1848. július 3-ra írta ki a szegedi városi tanács, de végül csak augusztus 7-én került rá sor. A javadalomra nyolean pályáztak: Bíró János, Vajda Mihály, Nyáry György, Oltványi Pál, Szabados József, Kovács János, Kaszta István és Bezdán Ferenc. Az új plébános végül a művelt és hívei körében népszerű Bezdán Ferenc (1817–1864) lett, akinek tevékenysége már a szabadságharc bukása és a Habsburg neoabszolútizmus idejére esett.

Nyáry Ferenc szeged-rókusi plébános (1799–1849) lelkesedett a forradalmi és nemzeti függetlenségi eszmékért. Az egyházi előírások ellenére – bajszot, szakállt növesztett, részt vett a nemzetörösi gya-

⁹ SZCSPL EVRI Szőreg, 30–31

¹⁰ Zakar Péter: A magyar hadsereg tábori lelkeszei 1848/49-ben Budapest 1999. 83–115. old.

¹¹ Juhász Kálmán: i. m. 75. old

¹² SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B

¹³ SZCSPL EVRI Kistelek, 28. A.

¹⁴ SZCSPL EVRI Kistelek, 26. A

¹⁵ SZCSPL EVRI Kistelek, 26. B.

korlatain, s Kossuth nevét minden nap a mise után nyilvános imába foglalta. A konzervatív gondolkodású, népszerűtlen Kreminger Antal prépost, szeged-belvárosi plébános eltávolítására 1848 decembere és 1849 áprilisa között többször kísérletet tettek, végül 1849 májusában a plébániáját megürültnek nyilvánította a város liberális vezetése. Ekkor elhagyta Szegedet, de 1849 őszén az osztrákok bevonulása után visszatért.¹⁶ Kreminger az öt ért támadásokra Nyílt Válasz címmel reagált, felsorolva a magyar kormány és szabadság szolgálatában szerzett érdemeit. Erre azonban Nyáry Ferenc a Nyílt Felvilágosítás című röpirattal válaszolt, amelyben élesen bírálta és sértően támadta Kreminger prépostot. 1849 augusztusának első napjaiban – a magyar kormánnyal együtt – Nyáry és káplánja, Szücs János is elhagyta Szegedet. Makón Róka József helynöknek jelentette, hogy állomáshelyét kénytelen volt elhagyni, s a szeged-rókusi hívek lelki ellátásával Magyar Ferenc egri egyházmegyes papot bízta meg. Magyar Ferencnek a püspöki hivatal megadta a joghatóságot, s ezzel a plébániát ideiglenes betöltötte.¹⁷ Nyáry néhány nappal később, 1849. augusztus 18-án kolerában meghalt.

1849. augusztus 2-án délután megjelent Szegeden gróf Cziráky János, a IV. császári hadtest hadbiztosa, egy nappal később pedig báró Julius Jakob von Haynau tábornagy, a magyarországi osztrák hadsereg parancsnoka. Cziráky a város polgármesterét Wöber Györgyöt, Csanád és Csongrád megyék királyi biztosává pedig Temesváry István volt csongrádi első alispánt nevezte ki. 1849. augusztus 5-én vívták a szőregi csatát, amelyben a magyar főerő döntő vereséget szenvedett a császáriaktól. Cziráky a hadsereggel együtt távozott a városból, s helyébe Haynau 1849. augusztus 13-án – a világosi fegyverletétel napján – Gyulai Gaál Eduárdot nevezte ki a szegedi polgári kerület főbiztosává. A kerület Csanád, Csongrád és Békés vármegyékből, valamint Szeged városából állt.

Cziráky János 1849. augusztus 5-én Temesváry István javaslatára – Kistelekről előzőtt konzervatív papot – Szücs Antalt rókusi plébánossá nevezte ki.¹⁸ A gond az volt, hogy Nyáry törvényesen megbízta maga helyett Magyar Ferencet a lelkészi szolgálat elvégzésével. Magyarról azonban nincs adatunk, valószínűleg elhagyta Szegedet, legkésőbb 1849 augusztusa közepén. Szücsöt kinevezték ugyan – Szeged város patrónusi jogainál fogva –, de az egyházmegyei hatóság a rendeletet nem erősítette meg.¹⁹ Ezért Szücs Antal augusztus 19-én, a városi tanács pedig augusztus 22-én kérte Fábry Ignác püspöki helynököt a hivatalos megbízás kiadására. Fábry már 1849. augusztus 18-án, 133. számú rendeletével megadta Szücsnek a joghatóságot és az ideiglenes kinevezést, valamint megbízta szegedi esperesi teendők ellátásával. Kreminger Antal távollétében Nyáry Ferenc halálával azonban a szeged-rókusi plébánia – törvényesen is – megüresedett, s Fábry Ignác szeptember 6-án pályázatot hirdetett a lelkészi állás betöltésére, október 10-i határidővel. Pályázatot nyújtott be Szücsön kívül Hubert József világosi, Holczman Ignác nagylaki, Nyáry György mollyfalvi plébános, valamint Szücs János pécskai segédlelkész.

Szeged város újjáalakult, az osztrákok befolyása alatt álló tanácsa és Temesváry István biztos Szücs Antalt támogatta. A püspöki helynök 1849. október 31-én értesítette Szegedet, hogy Szücsöt szeged-rókusi plébánossá nevezte ki és számára a jurisdikciót megadta. 1849. december 2-án iktatta be ünnepélyesen hivatalába Kreminger Antal esperes, a szakirodalomban, Juhász Kálmán és Varsányi Péter István²⁰ tanulmányaiiban olvashatjuk, hogy Szücs Antal ellen 1849-ben, a forradalom és szabadságharc alatti tevékenysége miatt eljárás indult, sőt be is börtönözték. Ez azonban nem igaz, s támogatói épp királyhűségéért jeltölték a rókusi plébániára.²¹

A márciusi forradalom eredményeként megalkult Batthyány-kormány 1848 májusában tízezer fős önkéntes reguláris hadsereg föllállítását határozta el. A korhatár tizennyolc év volt, s vagyoni helyzettől függetlenül mindenki beléphetett. Szeged a Bihar, Békés, Csanád, Csongrád, Krassó, Temes, Torontál vármegyei, valamint az aradi, gyulai és nagyváradai újoncok gyülekezési helye volt. A toborzást Osztróvszky József és Rengy Ferdinánd országgyűlési követek vezették. Mészáros Lázár miniszter 1848. június 5-én értesítette a város vezetését, hogy az összejárat ezer fő összegyűltéig folytassák. A 3. zászlóalj 1018 – a Nagyváradról késve érkezőkkel együtt 1146 – főből állt, akik közül 150 fő volt szegedi.

¹⁶ *Reizner János*: Szeged története. 2. köt. Szeged 1899. 153–155. old.

¹⁷ *Jászai Géza*: A szegedi Szent Rókushoz címzett r. kath. plébánia 100 éves története. Szeged, 1905. 94. old.

¹⁸ SZCSPL. EVRI Szeged-Rókus, 13. Ezen jelzet alatt olyan levelek és jelentések találhatóak, amelyek Szücs Antal plébánosi kinevezésével kapcsolatosak (1849 augusztusa és szeptembere).

¹⁹ *Jászai Géza*: i. m. 97–98. old.

²⁰ *Varsányi Péter István*: i. m. 43. old.; *Juhász Kálmán*: i. m. 75. old.

²¹ SZCSPL. EVRI Szeged-Rókus, 13.

Az összeírás után mindenki saját lakóhelyén maradt, de a gyülekezés idején a nagyszámú honvéd Szegedre érkezett. A város biztosította a honvédek fölszerelését, fölkészítését: ételmet, szállást, orvost, valamint ruházatot (ing, gatyá, kalap, csizma), fegyvert (puska, kasza) és kiképzést. Az elhelyezés és az ellátás nagy anyagi megterhelést jelentett: a szeged-alsóvárosi ferences kolostorban, a szeged-felsővárosi minorita rendházban és magánlakásoknál szállásolták el őket. Az önkéntesek azonban hangoskodtak, dorbézoltak, viselkedésükkel zavarták a szerzeteseket.²²

Ezért Gaál Damascen házfőnök, a szeged-felsővárosi „minorita atyák elnöke” 1848. június 6-án megírta a városi tanácsnak: rendje ugyan támogatja a kormányt és a haza érdekében hajlandó is áldozatot hozni, de a honvédek állandó borivásukkal és hangoskodásaikkal zavarják kolostorának lakóit, ezért javasolta, hogy a honvédek egy részét az alsóvárosi rendházban helyezték el. Így a zsúfoltság is megszűnne, és a másik szerzetesi közösség is kivenné részét a honvédség szervezésének háttér munkájából: A katonák egy része át is költözött Alsóvárosra, a ferencesek kolostorába.

Győrffy Eduárd (Fdc) alsóvárosi gyárdián 1848. június 26-én írt levelet Fábry Ignác címzetes püspöknek, a esanádi püspök általános helynökének. A szerzetesi előjáró – aki 1847 és 1853 között töltötte be tisztségét – arra kérte a helynököt, hogy a pappá szentelt, kápláni éveiket töltő ferencesek maradhassanak továbbra is segédlelkészi állomáshelyükön, a kolostor nagyobb része ugyanis a honvédek számára (szálláshelyként, illetve kórház gyanánt) van fönntartva. A Bébán, Pádén és Csanádpalotán szolgáló ferenceseket a rendházban nem lehetne elhelyezni. Az iratból megtudjuk, hogy a szerzetesek számára nyolc szoba áll rendelkezésre.²³ Az épület többi része ugyan üres – a honvédek már a délvidéki táborban voltak –, de a városi tanács a használat jogát fönntartja. A szegedi vezetőség előrelátó volt, mert később a sebesültek jelentős részét – csaknem felét – a ferencesek kolostorában helyezték el.

Az Óbecsére, a szerb fölkelők ellen induló katonák számára fontos volt az egészségügyi ellátás. Ezért honvédorvosokat neveztek ki a 3. zászlóalj mellé. A délvidéki harcok azonban áldozatokat követeltek, így a sebesültek és járványtól szenvedők elhelyezéséről is gondoskodni kellett. Az alsóvárosi kolostor 290 beteget tudott fogadni. 1848. június végére szegedi városi kórház, a minorita és a ferences zárda szűknek bizonyult, ezért a piaristák rendházát és iskolájának egy részét is kórházzá kellett alakítani.²⁴

A Csanád megyei Földeákon a falu és a templom védőszentje Szent László volt, akinek június 27-i ünnepét a faluban mindig nagy ünnepléssel tartották. Teljes búcsú engedélyt a templom 1768. március 28-án kapott XIII. Kelemen pápától. A pápai dokumentum szerint minden hívő búcsúban részesülhetett, aki a templomban Szent László ünnepén meggyónt. Ezt a rendelkezést Engl Antal püspök 1768. június 29-i egyházlátogatása alkalmával hirdette ki.

Az ünnepre a környező falvakból is érkeztek búcsúosok, s a szórakozás egészen késő estig tartott. Az átmulatott éjszaka után nehezebben ment a munka is. Így a búcsú alkalmából két nap telt el dolog, robotmunka nélkül – a legnagyobb nyári munka, az aratás idején. Ezért a fölsőr Návay család „a hívek nevében” kérte a Szentszéket, hogy az ünnepet helyezze át a következő vasárnapra. XVI. Gergely pápa 1842. január 28-án kiadott brévéjében helyt adott a kérelemnek, és engedélyezte, hogy Szent László ünnepét a búcsúval ne a napján, hanem az azt követő vasárnapon ünnepeljék. A pápai rendelkezést Lonovics József esanádi püspök 1842. március 22-én írta alá, és küldte meg Földeákra.

1848-ban a jobbágyi állapotból megszabaduló földeákiak levélben kérték plébánosukat, hogy az új faluban az ünnepet ne a következő vasárnap tartsák, hanem annak napján. Az 1848. június 5-én kelt levélből – amelyet többek között Fodor János bíró, Kocsis Antal adószedő, Bakos István esküdtbíró, valamint Bugyi András és Szalma István esküdtek írtak alá – kiderül, hogy a június 1-jei „számos lakos Polgár Társaink egybejöttével” tartott népgyűlésen határoztak így a hívek.²⁵ A levelet Major János plébános 1848. június 10-én – saját pártfogó, kíséző soraival – továbbította Lonovics József esanádi püspöknek. A lelkész levélben kiemelte, hogy a hívek a paplak építésével bizonyítják vallásos érzelmüket, s törvényes kérésüket megtagadni értelmetlen.²⁶ Lonovics József püspök 1848. június 20-i leiratá-

²² Csongrád Megyei Levéltár, Szeged város tanácsának iratai. (a továbbiakban: CSML, SZVTI) 2546/1848. június 6.

²³ SZCSPL, EVRI Szeged-Alsóváros, 15.

²⁴ CSML, SZVTI 2717/1848. június 23.

²⁵ SZCSPL, EVRI Földeák, 52.

²⁶ SZCSPL, EVRI Földeák, 51.

ban – néhány nappal egri érsekké való kinevezése előtt – engedélyezte a földéaki búcsú június 27-i megünneplését.

Az új falu kialakítása, a templom építése és a búcsú napjának kijelölése mellett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is éreztette hatását Földeákon. A község életében nem hozott jelentős változást a polgári forradalom, az áprilisi törvények, csak szentesítette azokat az állapotokat, amú a liberális eszméket követő Návay család teremtett meg. 1848. március 26-án népgyűlést tartottak, amelyen határoztak az új vezetők megválasztásáról és a nemzetőrök összeírásáról. A választást június 1-jén tartották, s szinte változatlan összetételben szavazták meg a faluvezetést. Érdekes és jellemző, hogy a szabadságharc bukása után, amikor a falu előjáróit már nem választották, hanem kinevezték, a makói főszolgabíró is ugyanazokat bízta meg – bíró, adóösszeíró, esküdtbíró és esküdt funkcióba (1849. szeptember 11-én) –, akiket 1848 nyarán a lakosság választott.

Návay Mihály Csanád vármegyei másodalispán június 1-jei jelentése szerint 112 földéaki férfi került a nemzetőrség jegyzékébe. Négy nappal később jött az utasítás, hogy a szervezendő honvédségbe a falunak tíz újoncot kell kiállítania. 1849 májusában újabb nyolc újonc kiállítását kérte a hadügyminisztérium Földeáktól, de senki sem jelent meg a toborzóhelyen. Bár a főszolgabíró minden tizennyolctíz-zenkilenc éves ifjút magához rendelt, és közülük kisorsolta az újoncokat, a szabadságharc bukása miatt bevonulásukra már nem került sor. 1848/49 legfontosabb hozadéka a földéakiaknak – és az egész magyar agrártársadalomnak – a jobbágyság és jobbágyi terhek megszűnése volt. Érdekes megfigyelni, hogy a helyi lakosok a polgári szabadságjogokat a politikai élet (új faluvezetés választása) és az egyházi élet területén is igyekeztek gyakorolni, s hogy egy ilyen kicsiny – 3000 lakossal bíró – dél-alföldi faluban is igény támadt a civil társadalomnak az egyházra gyakorolt befolyására.

A következőkben négy Szegeden és környékén elmondott egyházi beszédet ismertetek, törekedve a papok politikai – elsősorban a közjogi és nemzeti-nemzetiségi kérdéshez kapcsolódó – meggyőződésének rekonstruálására. Szegeden – mint a délvidéki hadszíntér katonai centrumában – 1848/49-ben éreztette hatását a nemzetiségi kérdés.²⁷ A nemzetiségek elleni (geopolitikai) okok miatt érthetően szerbellenes) közhangulat a korabeli hírlapokban (Szegedi Hírlap, Tiszavidéki Újság), rópiratokban, plakátokon is tetten érhető. A korabeli egyházi beszédekben is értékelték a – helyi és országos – politikai és katonai helyzetet. A klerikusok kifejtették a magyarságról, a nemzetről, a nemzetiségről vallott nézeteiket is – természetesen vallási kontextusban.

Szabó Richárd (1820–1873) dorozsmai káplán 1848. április 2-án mondott beszédet „a békés átalakulás végett”. A szónoklatot 16 oldalas füzetben jelentette meg a szegedi Grün-nyomda.²⁸ A fiatal segédlelkész – akinek hivatali elődje volt 1832 és 1834 között Horváth Mihály történetíró, későbbi csanádi püspök és politikus – beszédét az egyetemes történelem folyamatainak jellemzésével kezdte. Történelemfelfogását a ciklikusság és az organikus szemlélet hatotta át. A történelem szerinte – s benne az államok és nemzetek élete – a természet és az emberi szervezet mintájára folyamatosan fejlődik, változik, módosul, átalakul.

Ez a korszellem a XVIII–XIX. században – vagy ahogy Szabó fogalmazott „az újabb korban” – a jogért, az igazságért, a szabadságért vívott harcra szólította polgárait. A szónok üdvözölte a márciusi forradalom eredményeit, az első felelős magyar minisztérium megalakulását, ezeket a „polgári szerkezet” és a „polgári társaság” – azaz a modern polgári állam és társadalom – létrejöttének első lépéseiként, jeleiként értelmezte. A vallás megtartására és vallásosságra szólította föl a híveket, mert a katolicizmust – amely „a legszebb polgári hit” – a jogegyenlőség és az emberi méltóság biztosításának egyik szószóljaként értékelte. A vallásosság mellett arra buzdította hallgatóságát, hogy tartsák meg a rendet és „a még fennálló törvényeket”. Intó példaként – nem megnevezve ugyan – a francia forradalom túlkapására utalt.

1849. március 15-én, a forradalom évfordulóján a szeged-rókusi templom mögött, a Mars téren volt ünnepi mise, amelyen Szabados József (1818–1892) mondott szentbeszédet. A beszéd Kőrösi József költéséén, Grün János nyomdájában jelent meg.²⁹ Szabados a magyar nemzet nagyságát, a szabadság, a keresztény vallás fontosságát részletezte. A szónok a magyarok – pontosabban a történelmi magyar

²⁷ *Szántó Imre*: Szeged az 1848/49-es forradalom és szabadságharc idején. Szeged 1987.

²⁸ *Szabó Richárd*: Egyházi beszéd, melyet a békés átalakulás végett a váci egyházmegyei komány által rendelt, s Dorosmán ápril 2-án megtartott egyházi ünnepély alkalmakor mondott. Szeged 1848.

²⁹ *Szabados József*: Egyházi beszéd, melyet 1849-ik évi mártius 15-kén, midőn új alkotmányunk évünnepe tartaték, Szegeden a Marstéren mondott. Szeged 1849.

nemesség ellenállási joga (az 1222-es Aranybulla záradéka) alapján buzdította híveit a polgári vívmányok védelmére. Hangsúlyozta az áprilisi törvények jelentőségét, az egyenlő, igazságosságon és közteherviselésen alapuló magyar társadalom kiépítésének fontosságát. Hirdette a népfőlség elvét, és az állami vezetők céljaul a köznép boldogságának elérését jelölte meg. Felismerte a bécsi udvar nemzetiségi politikáját, amely a magyar kormány ellen uszította az ország területén élő nemzetiségeket. Ennek előzményeként tudta be a Habsburgok XVIII. századi nemzetiségi és betelepítési intézkedéseit, amelyek privilégiumokkal bástyázták körül a szerb és román – a török elleni védekezést biztosító és katonai föladatokat ellátó – csoportokat, s ezzel a magyarság pozícióit és potenciálját fokozatosan gyöngítve. A korra igencsak jellemző, hogy beszédében Szabados csak a magyart nevezi nemzetnek, a többi népfajnak. A beszéd zárása a szegedi polgárok buzdítása volt, a szerb fölkelők elleni februári – Perczel Mór vezette – győzelmes hadjárat földözése.

1849. május 20-án Szabados József ismét beszédet mondott. A szeged-palánki Szent Dömötör templomban a nagysarlói ütközetben (1849. április 19.) elesett honvédek lelki üdvéért bemutatott gyászmise alkalmával hangzott el, s szövege megjelent nyomtatásban is Grün János nyomdájának termékeként.³⁰ A pap – aki ekkor a Szent Dömötör-templom helyettes plébánosa (adminisztrátora) volt – szerint a szabadságharc alatt a magyar nemzet bizonyította életképességét, életerejét. A magyar nemzet bizonyosságtétele szerinte egész Európa számára példaadó. Majd kifejtette, hogy a magyar honvédek és fiatalok véérére azért volt szükség, mert a nemzet újjászületése vérkeresztséget kívánt. Ezzel párhuzamot vont a magyar nemzet és állam geneziséhez köthető – Anonymustól eredő – történeti hagyománnyal, amely szerint a honfoglaló vezérek Almost fejedelmüké választották, s szerződésüket, szövetségüket, paktumukat vérel erősítették meg. A nagysarlói ütközet 300 magyar honvéd áldozatára mondta, hogy az áldozatok egy egész nemzet szívében fog majd élni. Az elmúlás (itt az egyén erőszakos halála) és a világrajövetel (itt a nemzet küzdelmes, áldozatokat követelő születése) oppozíciója végigkíséri a szónoklatot, amelyet végül azzal a toposszal próbált meg földolani Szabados, hogy a hősi halottak sirjaiból nő ki és táplálkozik a magyar szabadság fája.

Alig két héttel később a szeged-rókusi templomban is misét, körmenetet és könyörgést tartottak az orosz intervenció elleni harc sikeréért. Horváth Mihály választott esanádi püspök, a Szemere-kabinet frissen kinevezett vallás- és közoktatásügyi minisztere kezdeményezésére a magyar kormány és a püspöki kar keresztes háborút hirdetett ellenük. 1849. május 31-én Rókuson Korompay (Krum) Antal katolikus pap, a temesvári főgimnázium történelemtanára mondott beszédet, aki 1849 augusztusában, a fegyverletétel idején világios plébános volt. Szövegét szintén Grün János betűivel nyomták.³¹ Korompay kemény hangon bírálta a Habsburgokat, akiket a magyarság elnyomónak, romlott erkölcsű zsarnokoknak nevezett. Áttekintette a magyar szabadságmozgalmak háromszáz évét. Különös a katolikus paptól, hogy az 1674-i pozsonyi vérbírótságot és Caraffa eperjesi mérszárlását is sérelemként idézi. Ezek ugyanis a protestantizmus fölszámolását (és nem utolsós a protestánsok vagyonának megszerzését) célozták meg, a katolikus egyház tagadhatatlanul szolgalelkű támogatásával. A XVII. századtól a magyar nemzeti – függetlenségi – mozgalom szorosan összekapcsolódott a protestáns emancipációs törekvésekkel. Elsősorban a református egyház állt ki a magyar nemzeti tudat, hagyományok mellett, mert az evangélikus hívek nagy rész német vagy szlovák nemzetiségű volt. A katolikus felső klerus köztudottan aulikus beállítottságú volt.

Az osztrák önkényuralom elnyomásának példaként a szónok II. Rákóczi Ferenc, Martinovics Ignác és a börtönt megjárt Kossuth 1. ajos sorsát említette. A dinasztia azonban a bécsi, itáliai, cseh és magyar forradalmakból, sőt a trónfosztásból sem tanult. Korompay a császári dinasztia teljes morális züllesztének utolsó állomásaként szözl az orosz cárhoz való fordulásról. Szónoklatában hosszasan sorolta az ortodox orosz kormányzat vallási türelmetlenségének példáit: föllépésüket a lengyel római katolikusok, az ukrán és litván görög katolikusok, a hálti – német – evangélikusok ellen. Az egyesült görög katolikus egyházakat el lehetetlenítették, vagyonuktól megfosztották, végül visszakényszerítették a moszkvai pátriárka juriszdiکیója alá.

³⁰ Szabados József: Gyász-beszéd, melyet 1849-ik évi május 20-án a magyar nemzetnek Nagy-Sarlónál f. évi ápril hó 19-én nyert győzelemkor elesett hű fiaírt, a Szeged Szent-dömötői egyházban tartott engesztelő-áldozat alkalmával mondott. Szeged 1849.

³¹ Korompay (Krum) Antal: Alkalmi beszéd, melyet a Szeged Sz.-Rókusi egyházban a muszka bevakozásból származható vesztély elhárítása végett rendelt Isó egyházi szentmenet alkalmával 1849-dik évi május 31-kén mondott. Szeged 1849.

Az orosz beavatkozás ellen szerinte a kormány a leghathatósabb lehetőséghez nyúlt és keresztes háborút hirdetett. A cári csapatokról mint a hitszegő Habsburg család véreibeiről beszélt, amelyek a magyar nemzet, a magyar szabadság és a római katolikus vallás legvilkolására vonultak az országba. Korompay Antal is a szegediek buzdításával fejezte be beszédét. Előképként Kapisztrán Szent János és Hunyadi János csapatait említette, amelyek Szegeden gyülekeztek, mielőtt 1456-ban Nándorfehérvár védelmére vonultak volna.

Ezek az egyházi beszédek egy folyamat állomásai. Nyomon követhető, hogy a klerikusoknak – és velük együtt híveiknek, s legtöbb kortársuknak – hogyan módosult a véleménye a magyar kormány és a bécsi udvar politikájáról, a független Magyarország szerepéről és lehetőségeiről, a szabadságharc esélyeiről és a nemzetiségi kérdésről. A szegedi egyházi szónokok 1848/49-ben a nemzet fogalma alatt mindig a politikai nemzetet értették, és nem a nyelvi, kulturális, vallási közösséget. Így egyedüli nemzetnek – a szeptemberi fordulat, de különösen a trónfosztás után – egyre harsányabban és radikálisabban az államalkotó, politikai önállósággal bíró magyart tekintették. A nemzetiségeket a magyar nemzet ellenségének, a szarnokság támogatóinak tartották, s bennük is csalódást keltett – mint a liberális politikusok többségében –, hogy a nemzetiségek a polgári államért és vívmányokért, a jogegyenlőségért cserében nem akarták vállalni az asszimilációt, vagy legalább a magyar államtalhoz való tartozást.

Miklós Péter

Huszonhét amerikai magyar népdal?

Nagy Dezső (1920–2006) emlékére

Köztudott, hogy magyar népdalszövegeinket igazában csak a XIX. századtól kezdve gyűjtötték, gyakran nem is írták fel, pontosan mikor, hol és kitől, és a dallamokat sem jegyezték le. Az is köztudott, hogy a XIX. század végétől milliók vándoroltak ki Amerikába, zömmel olyan emberek, akik itthon falun éltek, ismertek „népdalokat”, és ezekre biztosan emlékeztek az Újvilágban is – noha ott legtöbbször már más életkörülmények közé került, és ritkábban volt alkalmuk a „rég” magyar népdalokat, vagy ezek „újabb” változatait énekelni.

Mindezek ismeretében is feltűnő, milyen keveset is tudunk erről az „amerikai magyar népdal”-hagyományról. Eltekintve néhány kinti – legtöbbször egy-egy közösségen belül ismert – kiadványtól, a hazai folklór-kutatók ritkán foglalkoztak e kérdéskörrel.

Kutatástörténeti áttekintés

Jószemű magyar folklór-kutatók ugyan már a XIX-XX. század fordulóján itthon is felfigyeltek arra, hogy az Amerikába kivándozók, vagy onnan éppen hazatért emberek erről a világról is dalokat formáltak és ismernek. Már Kálmány Lajos feljegyezt a Dél-Amerikába kivándorlást emlegető szöveget, illetve Amerikát említő szerelmes népdalt, majd a *Folklore Fellows* gyűjtéseiben már az első világháború előtt is megtalálhatók ilyen dalok: zömmel Sárospatak vonzásterületéről, ám az ország más részeiből is. Néprajzkutatóink később is, egészen a XX. század utolsó negyedéig, fel tudtak jegyezni ilyen témájú dalokat. Nyilván azokon a tájakon, ahol erősebb volt az Amerikába kivándorlás (és volt visszavándorlás is) több tere volt az amerikai daloknak. A régebbi gyűjtéseket azonban a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatában a gyűjtőmozgalmat megszervező Sebastyén Gyula már nem tudta kiadni, többek között az első világháború okozta anyagi csőd miatt. Szerencsés módon a második világháború után, Sebastyén balatonszepezdi villájának fürdőszobájából mégis sok-sok ilyen kézirat került elő. Az iratokat Katona Imre szállította a budapesti Néprajzi Múzeum *Etnológiai Adattárába*, ahol ezek most is megtalálhatók. Voltaképpen innen tudta Ortutay Gyula, Dégh Linda, Katona Imre, Nagy Dezső: milyenek is az „amerikás” magyar népdalszövegek. Az 1950-es években a magyar népköltészet több, újszerű, a szociális szempontokat hangsúlyozó áttekintésében említették is ezeket, legtöbbször igazán pontos forráshivatkozások nélkül, ám a főbb témákat és a mondanivalót illetően találó módon.

E korból az egyik legérdekesebb, úttörő jellegű dokumentum a kolozsvári folklorista, Faragó József *Felszállt a páva. Szemelvények a magyar népköltészetből* című kis antológiája, amely Bukarestben jelent meg, 1951-ben, a Gaál Gábor szerkesztette a *„Haludó hagyományaink”* kiadványsorozat 1. száma-

ként. Kétszáznál kevesebb népdal és ballada (olykor más műfajú folklór szöveg is) olvasható e kötetben, amely a türelmetlen és agitatív "szocializmus" korának egyik "csúcsteljesítménye" volt a magyar folklórisztikában. Van itt a "tökös-földesúri rendszer"-hez, meg "útban a szocializmus felé" cím alá besorolt népdal, 9 dal a "munkásfolklórt" reprezentálja, és 10 alkotás olvasható az "amerikások népköltészeté" című fejezetben. Arányokat nem tud pontosan érzékelteni e kis tüzet, ám eszerint a magyar népdalok több mint 5%-a Amerikában született volna! Faragó szövegközlése megbízható, noha éppen az amerikás dalokról semmit sem árul el, legfeljebb a nála is megismétlődő szómagyarázatokból gondolunk arra, hogy ő is az alább említendő (nyomatásban megjelent) dalokat közli újra. Minthogy nem a romániai magyar népdalok, hanem a magyar népdalok gyűjteményét adta, e szövegek sem kellett, hogy, mondjuk, Erdélyből származzanak. Azt viszont, hogy e szövegeket pontosan honnan ismerte, nem tudjuk. Minthogy évtizedeken át voltunk munkakapcsolatban, mégis csak most – Faragó halála után – jutott eszembe ez a tisztázandó probléma, és sajnálom, hogy sosem kérdeztem erről. Gondolom, Faragó a budapesti kollégától és kiadványokból tájékozódott. Mégis leszögezhetjük, az amerikás népdalok először Faragónál kerültek be a magyar népdal-antológiákba.

Dégh Linda a magyar munkásfolklór akkori irányító kutatójaként ilyen keretben az amerikás magyar népdalokat éppen hogy csak megemlíti.

Hasonló szemléletet képvisel Ortutay Gyula 1955-ben megjelentetett, háromkötetes *Magyar népköltészet* című antológiája. Am itt a „Jobbágyorsztól a szabadságig” című kötetzáró részben, összesen csupán 8 amerikás dal van (csak e fejezetben 98, az egész kötetben pedig sokszáz más tárgyú népdal között), tehát itt viszont elenyésző az „amerikás dalok” aránya. Ami egyébként jobban tükrözi a magyar népdalok tematikus megoszlását. Katona Imre, aki a dalok jegyzeteinek elkészítésében segédkezett, hivatkozik mind a Sebestyén Gyula hagyatékában talált szövegekre, mind Kemény György később tárgyalandó dalsokrára, amelyet ő *Hungarian Magazine* Cleveland, 1913. július 15-iki jelzettel idéz, vagyis ekkor még azt nem tudta, hogy ez a megjelölés egy amerikai magyar újság, a *Dongó* angol alcíme volt.

A magyar népdalszövegek mindmáig legjobb, részletes (kétkötetes) antológiáját Katona Imre állította össze. Először 1970-ben jelent meg, és jellemző módon a második kötet legvégén, vagyis a „klasszikus” szövegektől a legtávolabb olvasható 28 „amerikás dal”. Közülük 9 Körömendy kötetében már megjelent, néhány pedig régebbi vagy újabb kiadványból is ismert volt, van azonban kéziratból származó első közlés is. Négy szöveg esetében a forrás Kemény György: *A magyar nóta Amerikában* című cikke a *Dongó (Hungarian Magazine)* 1913. július 15-iki jubileumi számából, amelyben mintegy 20 „amerikai magyar népdal” volt olvasható.

Katona népdal-antológiájának 1975-ben új, lényegesen bővített kiadása (összesen több mint ezer dalszöveg van a két kötetben) is napvilágot látott, ahol, szintén a II. kötet végén, a 46. számú tematikus csoportban, ugyanez a 28 szöveg olvasható, és a jegyzetek sem bővültek. Mintha 1970 és 1975 között mi sem történt volna e dalkines kutatásában. Sőt, az „amerikás dalok” aránya – mivel közben tematikusan is, a dalok számát tekintve is bővült az antológia – még esőkként is. A magyar folklórisztikai köztudat is ezt az 1-2% körüli arányt ismeri. (Ez e dalokat nem sokra becsüli.) Jellemző, hogy az új akadémiai kézikönyvben a lírai népköltészetet terjedelmes fejezetben tárgyaló Vargyas Lajos egyetlen „amerikás” magyar dalt sem említi.

Ami az „amerikás” népdalok külön kiadványait illeti, itt is csak néhány munkát említhetünk.

Gy. Körömendy Mária (és a könyvben közölt hivatkozások szerint mások is) itthon, a hazatért amerikaiak körében (1934 és 1953 között) gyűjtöttek ilyen dalokat. Ebből az anyagból 79 dalt tett közzé (dallamokkal) a szerző, áttekintő bevezető tanulmánnyal, szöveg- és dallamjegyzetekkel, mutatóval. A kis könyvben azonban inkább „munkásdalok”, mint a „parasztdalok” bemutatása volt a cél, és ezért a Kossuth-hagyomány, sőt az 1919-es amerikai magyar emigráció dalai is a kötetbe kerültek. A mindjárt említendő Nagy Dezső szerint (*Folklór Archivum* 8 (1978) 269. lap, 13. jegyzet) „a dallamok és a gyűjtés hitelességét a szakemberek többsége megkérdőjelezi.” Igaz, hogy egyébként nem ismert népzene-kutatóról van szó, és „adatközlői” a kis kötet kiadásakor már zömmel matuzsálemi korúak lehettek (és ezért megkereshetetlenek) – ám Amerikába csakugyan a XIX. század végén mentek ki a legtöbben. Körömendy egyébként ismeri az amerikai magyar dalkultúra történetét, és erre vonatkozó publikációkat.

Maga Nagy Dezső – a magyar munkásfolklór legszorgalmasabb kutatója – a magyar Munkásfolklór Munkaközösség (1951–1953) tagjaként találkozott „amerikás” szövegekkel. Több (főként a munkásfolklórral foglalkozó) kiadványban is tett közzé az amerikai magyar folklórból eredeztetett szövegeket, később zömmel oitani sajtótermékekből – pl. *Pitty-palatty!* (1903–1904), *Dongó* (1904–1932), *Gara-*

bonciás (1908–1909). *(Képes) Családi Lapok* (Cleveland 1910–1914). *Kanadai Magyar Újság* (1924–1925) stb. – ha nem is mindig pontosan. Egyébként az amerikai magyar sajtó olyan szövegeket is közölt, amelyeket már akkor is más kiadványokból vettek át. Nagy Dezső gyűjtése nem teljes, és e nehezen hozzáférhető újságokból voltaképpen egyetlen könyvtárnak sincs teljes állománya.

Nagy Dezsőnek e tekintetben legfontosabb műve, 1978-ban és 1979-ben megjelent kétkötetes antológiája, amelynek bevezetőjében áttekinti „az amerikai magyarok folklórjának kutatását” (*Folklór Archivum* 8 (1978) 7–8, 9–11). Úgy tudja, Kemény György (1875–1952), az egykori zirci papnövendék, majd költő, aki családjával együtt 1896-ban vándorolt ki az Egyesült Államokba és 1903-tól 1933-ig Cleveland-ban a *Dongó* című szórakoztató újság (nemcsak „életlap”, ahogy az utókor emlegeti) szerkesztője és kiadójaként működött, volt az igazi kezdeményezője az „amerikai magyar népdalok” gyűjtésének. Kemény legelőször 1909 decemberében a clevelandi *Képes Családi Lapok* hasábjain tette közzé azokat a dalokat, amelyeket South Bendben, egy vendéglőben (*szalon*) az Ádám Pista nevű népdalénekestől gyűjtött. Ugyancsak 1909-től kezdve a *Dongó*-ban is megjelentetett amerikai dalokat. Másodszor a fennállásának tizedik évét ünneplő *Dongó* 1913-as jubileumi különszáma hozta az ilyen dalok „antológiáját” és Rickert Ernő innen vette át az általa 1920-ban az *Amerikai magyar költők* e kötetben közreadott szövegeket. Ezeket használta Nagy Dezső is, a maga antológiájának elején, azaz a „történetileg” legrégebb amerikai magyar dalokat tartalmazó részben.

Nagy Dezső adattárának első közzétett kötetében különböző műfajokhoz tartozó, sok száz verses alkotást publikált, forrásjegyzetekkel és néhol további megjegyzésekkel. A nála olvasható 140 dal és nóta legérdekesebb részének zömét az amerikai *Dongó* című újság 1912-ben és 1913-ban megjelent számaiból vette. Munkája későbbi részeiben bőségesen idéz Kriston Antal és Kukoró Ferenc (1912), Harsányi István (1913), Gell Antal (1914), Maller László (1914) kéziratoss hazai népköltési gyűjtéseiből, amelyek a Sebestyén Gyula szervezte (ún. *Folklore Fellows*) gyűjtőmozgalom termekéi voltak. Nagy Dezső tud Rickert említett költői antológiájáról is, és a maga 1978-as szövegkiadásában gyakorlatilag a Rickert-kötetben megtalálható mind a 27 amerikai magyar népdal-szöveghez találunk változatot, olykor ezek egymásutánja is azonos. Rickert egyébként nem jelöli meg a népdalok forrását, ám azt sehol sem állítja, hogy ő gyűjtötte, vagy ő adta volna ki először ezeket.

Nagy Dezső az általa közölt 13–17. számú dalokról elmondja, hogy ezek első megjelentetője Kemény György volt. Őt ilyen „régji” dallal indul Rickert népdal-közlése is. Rickert kötetében a 6-tól a 26-ikig beszámolható dalok is mind a *Dongó* 1913-as „jubileumi albumából” valók, ahol Kemény *A magyar nóta Amerikában* címmel közölte ezeket, a dalok közötti szövegátvezető megjegyzésekkel. Nagy Dezső megállapította, hogy ez a jubileumi album több ezer példányban készült és közülük sok eljutott Magyarországra is. Sőt, a *Pesti Napló* 1913. évi augusztusi számában ezt az egész dalanyagot és Kemény cikkét is újra leközlölte. Ezt is sokan megismerhették Magyarországon.

Nagy Dezső a maga kiadványában a 12–19., majd a 26–43. számokon Kemény 1913-as amerikai szövegekét vette alapul. Ha ezt összevetjük Rickert kötetével, a szinte szó szerinti egyezés ellenére néhol volt betűcsere, egy sornak Rickert pontosabb szövegét adja, és nála megvan a Nagy Dezsőnél elveszett egy strofa. Rickert két szövegét Nagy Dezső nem eredeztette.

Tudtommal Nagy Dezső 1978–1979-ben szinte belső kiadványként közzétett adatgyűjteménye óta nem közöltek újabb antológiát „amerikai magyar népdalokból”, viszont az egy-egy táj vagy falu népköltészetét bemutató kiadványokban régebben is, újabban is jelentek meg ilyen dalok.

Amikor ő, a már említett akadémiai kézikönyv V. (*Népköltészet* című) kötetében (1988) áttekintette a magyar „munkásfolklór” egészét, csak igen röviden írt az Amerikát említő szövegekről – utalva viszont a maga korábbi kiadványaira.

Az amerikai költők antológiája

Ezért volt öröndetes meglepetés, amikor a közelmúltban végre a kezembe került Rickert Ernő vezetés antológiája: *Amerikai magyar költők*. Ez Budapesten, 1920-ban jelent meg, mint a Gyomlay László szerkesztette *Magyar Jövő Könyvtára* I. kötete. A fűzött és nyilván olcsó könyvben 118 lapon 67 verset közölnek tíz költőtől, van, akitől csak egyet. A költők között ott van a fentebb említett Kemény György csakúgy, mint az antológia-összeállító Rickert, Rickert Ernő (1887–1947) a bácskai Bajmokon született, mint papnövendék vándorolt ki 1906-ban az Egyesült Államokba, a teológiát a Minnesota állambeli St. Paul-ban végezte, és 1912-től itt lett római katolikus plébános. (1921-ben költözött át Ohio-ba, Clevelandban egy ideig újságot és népszerű kiadványokat is szerkesztett.) 1920-as antológiája az első gyűjteménye az amerikai magyar költőknek, akik leginkább a saját életkörülményeiket

bemutató műkedvelőknek tekinthetők. Maga a fiatal Rickert is közéjük sorolható. A nyilván a trianoni elkeseredést ellensúlyozni kívánó, új programra is rámutató kötethez (1920 novemberében) Apponyi Albert írt hazafias „Előszót”. Ez után Radványi Károly „Amerikai magyar költők” című tájkezoztatója olvasható, amely az első amerikai–magyar verseskötvetől (1850 Kerényi Frigyes) kezdve 13 amerikai magyar író sorol fel. Még hét további költőről is tud, ám tőlük a kötet nem hoz verset.

A kötet vége felé, a 93. és 103. lapok között „Amerikai magyar népdalok” címmel 27 vers olvasható, különösebb forrásmegjelölés nélkül, olykor a szövegekben magyaros fonetikával említett nevek vagy egyéb vonatkozások rövid magyarázatával. Ezeket a helyszínnel ismerős amerikai magyar készítette. Nem tudjuk meg, hol, mikor, ki énekelte vagy ismerte e szövegeket, kiadták-e nyomtatásban is bármelyiküket? A kötet nem közli a dallamokat sem. (Éppen e népdalok után azonban vannak kézzel írott kották: Tarnóczy Árpád *Bujdosik a madár*, Szarvas Pál *Nem, Nem, soha!* és Rickert Ernő *Turul madár* című verseihez. Ezek közül az első vers zenéjét Fűzy István, a másik kettőét maguk a költők szerezték.) A kötet végén tartalomjegyzék van, valamint a „Magyar Jövő Könyvtára” reklámszövegei olvashatók.

A 27 vers sorrendje különösebben nem tematikus (noha előbb az Amerikába utazókról szóló dalok olvashatók, a záró vers éppen a hazatérésről szól). Amíg Kemény korábban „magyar nótának” minősítette e szövegeket, Rickert a „népdal” kifejezést használta. Egyébként mindkét megnevezésnek van létjogosultsága, ilyen is és olyan is található szövegek között, maga a „műfaj” pedig e két fogalom közé illeszthető. Az Egyesült Államokban játszódó dalokban említett események, egy szövegben van kanadai helynév. Általában a gyári munkába kerülő emberek szólalnak meg. Természetesen a hangvétel már nem a „régí magyar népdal” stílusát idézi, és bizonyára a közzétevők sem szívesen nyomtatták ki az általuk ismert változatokat. Mégis érdekes és találó képet kapunk e versekben az amerikai magyar „nép” életéről. Gyakran kerül elő a kiutazás, a kinti csalódások, a hazavágyás gondolata. A kinti életvitelt hol nevetségesnek tartják, hol büszkének az ottani életükre, és noha hazavágyanak, ám azt is észreveszik, otthon is sok a baj: *Odahaza se jó, / Igen sok az adó, / Sok a végrehajtó, / Jegyző, szolgabíró!*. Egyébként a kötetben név szerint szereplő költők verseiben is felcsendülnek hasonló témák, ám náluk már az első világháborúnak Magyarországra nézve tragikus kifejelete is szót kap. Ami magukat a „népdalokat” illeti, ezek kései alkotások, írást ismerő emberek művei, ám még közel a kor divatos népszerű, népies és népdalaihoz. Nem is tudjuk ezen összetevőket pontosan megkülönböztetni bennük. Az ismert vagy vélhető dallamok esetében is ugyanilyen rétegekre kell gondolnunk.

A versek átlapozásakor rögtön feltűnt, hogy több szöveget ismerünk az itthoni publikációkból is. 17 dal megvan Kőrmendy Máriánál, mégpedig dallammal. Ezek mindegyikéről a budapesti szerző azt közli, hogy itthon énekeltek egykori amerikaiak, akik hazatértek, és azt is elmondja, kik és hol gyűjtötték e dalokat, néha a szövegek eredetére is utal. Katona Imre említett antológiájában 10 szöveg (és néhány további párhuzam) található meg. Ezek közül ő négy dalt Kőrmendy kötetéből vett át. További négy dal forrásaként Kemény György már említett, 1913-as cikkét idézi. A maradék kettő egyikét Farago József tette közzé 1951-es magyar népdal-antológiájában, a másik lelőhelye a Néprajzi Múzeum *Ethnológiai Adattára*. Rickert Ernő kötetében összesen 20 olyan szöveg olvasható, amelyet itthoni folklór kiadványok is közöltek. Az egyezések igen közeliek, olykor több strófa terjednek. Kőrmendy is, Katona is utalnak további kiadványokra, felhívják a figyelmet hasonló dalszövegekre.

Noha ily módon Rickertnél csak mintegy hét „új” szöveget találtunk, ez mégis számottevő, mivel egyáltalán nincs sok „amerikai magyar népdalunk”. Ahol pedig eltérnek a szövegek, vagy más a versszakok sorrendje – az is tanulságos. Általában az eddig ismert/ismeretlen szövegek stílusa, formája, szemlélete nem tér el egymástól. Noha e kiadványt 1920-ban nyomtatták, a dalok az első világháború kitörése előtti korszakot idézik – ami Kemény korai publikációit ismerve – jól érthető tény. Ami a párhuzamként felhozott „hazai” variánsokat illeti, ilyen kapcsolatra eddig is következtetni lehetett, ám most jobb okunk van az első világháború előtti datálásra, míg az 1935-től kezdődő gyűjtések esetében a dalok egykori használatát illetően csak „bemondásra” építhetett a folklórlista. Természetesen 1909, 1913 és 1920 csak a közlés ideje, maguk az egyes szövegek ennél régebbiek.

Fontos az a tény is, hogy itthoni nyomdatermék Rickert kiadványa és hogy a cserkészmozgalomhoz kapcsolódik. A kis irodalomtörténeti áttekintést készítő szerző, Radványi Kálmán budapesti tanár, 1919-től a cserkészújság, a *Zászlónk* szerkesztője. Nem tudjuk, hány példányban készült e füzet, hova is jutott el? Terjesztették-e a cserkészek, énekeltek-e az amerikai népdalokat? Nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy a későbbi adatközlők ismerték vagy látták e füzetet, ez is hozzájárult szövegismeretükhöz, csak csökkentette a feledést.

Móricz Zsigmond és az amerikai magyar költők

E költői antológia nevezetessége az is, hogy eljutott Móricz Zsigmond kezébe, aki egyébként szépirodalmi alkotásaiban, cikkeiben, riportjaiban többször is beszél az Amerikába kivándorlásról és tisztában volt ennek jelentőségével a magyar népelet átalakulásában. Érdekes körülmény, milyen nagy hatással volt az íróra ez a turulus—cserkészes kötet.

Móricz először *Az Est* 1921. február 13-iki számában *Bujdosó magyarok szivhangjai. Amerikai magyar költők. Az igazi magyar népirodalom* címmel számol be a könyvről. Február 10-ére keltezett cikkében elmondja, egy korábbi írására válaszul „valaki” (később elárulja: Schöpflin Aladár) küldte el hozzá a kiadványt, amelyet Móricz nagyra értékelt, őszinte műnek tart, és a „bujdosó” amerikai magyarokkal fenntartandó kapcsolat fontosságáról beszél, attól félve, hogy az amerikás magyarok elvesznek a magyar kultúra számára.

Ebben az első cikkében Móricz legkivált a kötetben szereplő amerikai magyar költőkről beszél, és hangvételüket olyan egyöntetűnek tekinti, mintha egyetlen ember írta volna az egész kötetet. Bizonyára a népdalokat is ehhez a körhöz tartozónak tekinti Móricz. Ám a nyilván ez után írott, gondolatait tovább fejlesztő tanulmányában – amely a magyar nemzet újraértelmezésének szükségességéből indul ki (*Nemzeti irodalom*) a *Nyugat* hasábjain (1921. I. félév, 245–256.) – cikke második részében, amely az egész kötetet mutatja be, külön is tárgyalja a kötetben olvasható „népdalokat” (a 250–251. lapokon, a mi számozásunk szerint a 7, 4, 8, 14, 17, 18, 21, 22, 23. népdalokat, olykor egy strófiát) és némi, átvezető szöveggel kommentálja is ezeket. Azt is elmondja, a maga népdalgyűjtő útjain, „a kis szatmári falvak ragyogó nyári estéin” már hallotta ezek némelyikét. Móricz 1903 és 1906 között voltaképpen öt ízben gyűjtött népköltészetet szülőföldjén, a Kísfaludy Társaság megbízásából. Amikor majdnem egy évszázaddal később (1991-ben) két kötetben közzétettük Móricz verses népköltési gyűjtésének legjavát, Katona Imre 6 ilyen dalt adott közre (*Szamoszeg, Csécse, Mílotá, Botpalád, Rozsály* községekből, vagyis Móricz 1903 nyarán és 1904 nyarán hallotta ezeket). A tájat és az emberek dalait jól ismerő Móricz arra is felfigyelt, hogy az amerikás dalok hogyan terjednek. Tudjuk, Móricz nem minden, általa hallott vagy megismert dalt jegyzett le, és Katona Imre kiadása is válogatott. Annál biztosabban jelenthetjük ki, mind a népdalgyűjtő, mind a cikkíró Móricz tájékozottsága széleskörű, véleménye megalapozott volt.

Móricz „nemzeti irodalom”, „nemzeti költészet” minősítéssel értékeli nagyra az egész kötetet, mivel a társadalom valódi problémáiról szól, és az elkeseredésig hű képet ad az amerikás magyarok életéről. Nyilván ugyanezt gondolja az amerikai magyar népdalokról is, amelyek szövegét különben pontosan idézi.

A Rickert-kötet huszonehét amerikai „népdala”

Mint hogy Nagy Dezső a Kemény-szövegeket közölte (és munkája csak a szakemberekhez juthatott el) indokoltnak tartjuk, hogy most a Rickert-kötetből az összes szöveget közöljük, az ott szereplő egykori lapalji magyarázó jegyzetekkel. (Nem hozzuk viszont Kemény vagy mások a dalok közé írt össze-kötő szövegeit – noha ezekből szokás volt idézni – minthogy eddig e forrásokból születtek a publikációk.) Noha természetesen további szövegmagyarázatok is elképzelhetők lennének, ezeket most nem tartottuk szükségesnek elkészíteni és közzé tenni. Az egyes dalokhoz oda írtuk, hogy Faragónál, Körmenydnél és Katonánál hol olvasható a szöveg vagy változata, és azt is, Nagy Dezső milyen számon közölte őket. Körmeny Máriánál minden dalhoz közölték a dallamot is. Katona Imre erre csak akkor utal, ha azt másutt publikálták, Nagy Dezsőnél közvetlenül nem lehet megtudni, milyen dallamról lehet tudomásunk. Egyébként az Amerikában valóban énekelt dalok dallamáról szinte semmit sem tudunk. Legtöbb esetben azt az általános felismerést érvényesíthetjük, miszerint közismert dallamokat használtak, nem is mindig valódi népdalokét, ha szükséges, némi módosítással. Egyébként néha utalnak is e körülményre a megfigyelők. A máshonnan ismert, még nem „amerikás” dalszövegek átalakítása, aktualizálása is ezt jelzi. Körmeny egész kötetében felbukkan az a megoldás, hogy a dallam kedvéért fordulatokat ismételnék, vagy változtatnak a szövegek szótagszámán.

Mi most nem foglalkozunk a szövegek dallamaival, vélhető előadásmódjokkal, vagy annak helyszíneivel. Az utóbbiakra (például Nagy Dezső és mások jegyzeteiben) olykor már volt utalás.

Egyszóval ez a 27 szövegünk mindmáig a legfontosabb forrásunk arra vonatkozóan, mit is daloltak az 1914 előtti amerikás magyarok. A Nagy Dezsőnél vagy másoknál olvasható további dalok mind társadalmi, mind költői szempontból sokkal heterogénebbek, nem egyszer – gyengék. Természetesen az alább közölt huszonegynehány szöveg sem „klasszikus” a szó szoros értelméből. Csupán egy csepp a tengerből.

Érdeemes lenne a hazai gyűjtésű „amerikás” dalokat is végre pontosan közzétenni. Néhány irodalmi közlés után ilyen szövegeket Kálmány Lajos majd Móricz Zsigmond írt le, őket követik a *Folklore Fellows* magyar osztályának már említett gyűjtői. Jóval később, 1970-ben Gunda Béla saját gyűjtését említi, ám az általa csak angol fordításban közölt dalszövegek ekkor már más magyar publikációkból ismertek voltak. Egy-egy tájat, falut bemutató népköltési gyűjteményeinkben ugyan esetenként kevés az ilyen adat, együttvéve azonban számuk tekintélyes, még akkor is, ha megint csak viszonylag kevés számú dal különböző értékű változatait találtuk meg. Talán egyszer ezek antológiáját is közzé lehetne tenni...

Természetesen mostani szövegközlésünk betűhív és megfelel a magyar folklór-textológia gyakorlatának. A né nyelvvi. nyelvjárási, vagy éppen „amerikai magyar” szóalakok egyébként általában érthetők. Az egyes dalok szövegét is az eredeti közlésben választották el három csillaggal. Az eredeti közlésben is az egyes versek szövegében vannak a jegyzetszámok, és ehhez a megfelelő lap alján van a jegyzet. Ezt a megoldást is megtartottuk. Megemlíthetjük, hogy a fentiekben is hallgatólagosan korrigáltuk az eddigi állításokat, ezeket kiegészítettük és korszerűsítettük is.

Összegezve azt mondhatjuk, az amerikai magyar „népdalok” pontos társadalmi háttérének, hagyományozódásának a kérdéseit külön tanulmányokban kellene vizsgálni. Most csak azt a huszonegynéhány dal szövegét tárgyaltuk, amelyek e hagyományból ott is és itthon is a legismertebbek, és talán a legjellemzőbbek is.

193. lap/ AMERIKAI MAGYAR NÉPDALOK.

/a mi sorszámozásunk: I, – a szöveg máshol is közlése: Nagy Dezső =ND) 13. szám, helyesírási eltérésekkel – legelső közlése: 1909/

Nagy Ociján tenger vize

Ne hánd a hullámod.

Úgy is tudod, régen láttam

Szép Magyarországot.

Ha még eccer megláthatom.

Megmaradok benne.

Nem kell nekem soha többet

Amerika kincse.

*

12. – ND 16. apróbb szövegeltérésekkel. Körmeny Mária (= K) 18. szám apróbb szövegeltérésekkel – legelső közlése: 1909/

Édesanyám fia vótam, de is kedves vótam.

Mert ha bús vót, vagy szomorú,

megvigasztótam.

De immár most nincs fia.

Nincs, aki vigasztalta,

Sajnálhat engem.

Bácsbe utem az omnibusz leghátulába,

Onnaj néztem édesanyám hervatt arcába,

Szája el vót hervadva,

Két orcája meghalva.

Siratott engem. (ND: sirathat)

194. lap/ *Mikor engem a gőzös vitt a tengerpartra,*

Leültem én ebédelni, mint egy legruta.

De én enni nem tudtam,

Csak mindég siráncoltam

Érted angyalom.

*

13. – ND 17., Faragó József (= F) a 140. lapon csak a helyesírásban eltérő szöveget közöl. K 17. egy második strófát is közöl, egy 1952-es gyűjtésből. Katona Imre II. kötet (= K1) 16. szám, Körmeny változatát közli) – legelső közlése: 1909/

Ne csodálkozz rajta, hogy én hervatt vagyok,

Kilenc esztendeje, hogy köszörős vagyok,

Tizediket tötöm az Alber gyárába,

Vasat köszörülök farmerok számára.

*

14. – ND 15. kifejtette a 3. strófát, ám az utolsó után még egy, eredetileg aligha idetartozó strófát is közöl, K 2., két-két strófát egybefoglal, és a dal végére még egy négy soros strófát is illeszt. – legelső közlése: 1909/

*Eljöttem én jóbarátom
Nagy Amerikába.
Beötöztettek itt engem
Csúf német ruhába.*

*Az egek is meghasadnak,
A csillagok sírnak,
Hogy a magyar emberre itt
Il csúf ruhát húznak. (ND: Oly)*

*Rám attak egy bé pantallót,
Egy iszonyú sapkát.
Bánatomba elkerítem (K: elkerekítem)
Azt a rézangyalát.
Ha felhúgom a pantallóm,
Itt=ott vagyok benne.
Ha felveszem a bakancsot,
Úgy csosztatok benne.*

*/95. lap/ Ha felteszem a sapkámat,
Leér a vállamra;
Nem merek rátekinteni
A magyar lányokra.*

*Jaj Istenem mit csináltak, (K: Cudar világ, mit csináljak,)
Mégölöm magamat.
Nem merem megszólítani
Kedves galambomat.*

*Akit magyar ötöztetbe
Az ölembé vettem ;
Rám se tekint, mint a páva
Úgy elmegy mellettem.*

*

/5. – ND 14. egy sor szövege „szelídítve” – legelső közlése: 1909/

*Amerikába gyűttem ki munkásnak;
Hajón hozták, hogy én gyalog ne járjak.
Járjon gyalog a tót, polák, vagy olá. (ND: aki minket lealáz.)
Nem érdemes hajót adni az alá.*

*

/6. – ND 26. eltérő kurzívával. K 24. 1940-ből datálva – legelső közlése: 1913/

*Nem megyünk, nem megyünk
Pencelvánijába,¹
De csak itt maradunk
A kacengárdába²*

*

/96. lap/

/7. – ND 27., KI 26. mindkettő apróbb helyesírási különbséggel. F a 143. lapon csak a második és harmadik strófát közölte. – legelső közlése: 1913/

*Fehér holló, jaj, de régen bujdosol;
Nem láttad-e a galambom valahol?
Láttam bizony a nyujorki dipónál.³
Hajójegyet váltott ott az ágentnél.⁴*

*Nevijorkból elindul a gőzhajó.
Szónorkodik rajta a sok utazó.
Árbocára selyem zászló van tűzve,
Isten hozzád Amerika örökre. (F: Amerika)*

*Kapitány úr, jól vezesse a hajót,
Magyarországnak vegyen direkciót. (F: szülőházámnak)
Ott vár engem feleségem, gyermekem,
Akiért megreped a gyenge szívem.*

*

/8. – ND 28. helyesírási eltérésekkel, az első strófa más változatban: ND 130., a második strófának is több változata ismert, KI 21. csak az első strófát közli, és ez után négy másik strófát közöl, Harsányi kéziratos gyűjtéséből (1913), amelyet egy „átányi verses levél”-nek nevez – legelső közlése 1913/

*Amerikát de régóta hujdosom. (ND: jaj de régen)
Kimennék én belőte, csak tudnék hon.
Kimennék, de a nagy tenger kerüti,
Szívemet a bűhánat keseríti.*

¹ Pencelvánja (Pennsylvania): állam.

² Kacengárda (Castle=Garden): A régi bevándorlási állomás New=Yorkban.

³ Nyujorki dipó (newyorki depot): newyorki vasúti állomás.

⁴ Ágent (Agent): ügynök.

*Amerika nekem nem szülőházam,
Még sohase volt benne egy vig órám;
Jártam pedig, vándoroltam eleget,
De a szívem csak jobban keseredett.*

*Jóbarátim jertek ide sorjába,
Kísérjetez engem az állomásra,
Majd ott aztán felülök a gőzökre,
Visszamegyek a régi szülőföldre.*

*

/97. lap:/

/9. – ND 29. apróbb eltérésekkel, négy soros strófákra tördelve, az első strófát némileg más változatban közli ND 101., K 1., két négy soros strófiára tördelve, K1 6., két-két hosszú sorból álló strófiára tördelve – legelső közlése: 1913/

*Hallottam Amérikáról
Sok szépet beszélni.
Elindultam én is oda
Szerencsét keresni.
De engemet a rossz talál
És a jó elkerül;
Boldogtalan a világon
Én vagyok egyedül.*

*Nem okozhatok én senkit,
Magam vagyok oka.
Nem kísért ki a falumból
Senki karanfogva:
Se a bíró, se a csendőr,
Se a falu szája.
Csak az átkos pénzvágy hozott
Az idegen tájra.*

*

/10. – Első négy sorát közölte F. a 143. lapon, a verset másutt nem közölték, műköltői stílusú szöveg/

*Meguntam már éltet
Nagy Amérikába:
Vágy a szívem haza
Szép Magyarországra. (F: szülőházamba.)
Míg a világ világ lesz,
Míg egy szálló madár lesz,*

*Mind csak azt dalolja :
Szép a magyar haza.
Ha itt a hant eltakar,
Akkor is leszek magyar.
Hazámnak hű fia,
Élve is, meg halva.*

*

/98. lap:/

/11. – ND 30., négy soros strófákra tördelve, apróbb eltérésekkel – először közölve 1913.

*Jaj, de nagyon tornyosodik
Fejem fölött a felhő.
Talán bizony ő=hazából,
Magyarország felől jó.
Oly epedve bánatosan
Nézegetek utána ;
Jaj, Istenem, csak egy szóra
Fejem fölött megállna.*

*Állj meg felhő, barna felhő,
Ha szép hazámból jöttél ;
Az én gyászos homlokomra
Csak egy pár cseppet ejtsél.
Hát ha abba a pár cseppbe
Orvosságom ottan lenne,
Ő=hazában értem síró
Feleségem bús könnye.*

*

/12. – ND 18. – Először közölve: 1913./

*Amerika határába
Leszállott egy vándor páva,
De sok levél a szájába.
A magyaroknak számára.*

*Mindenkinek vigát hozott,
Csak nekem szomorút hozott ;
Az van a levélbe írva,
Hogy a feleségem csalfa.*

*Ugyan páva mit gondoltál,
Hogy ily bús levelet hoztál?
Nem gondoltam én egyebet :
Feleséged másat szeret.*

*

/99. lap:/

/13. ND. 31., egy vidám, harmadik strófa hozzáadásával, F 140. lapon, hosszú négy soros strófában, K 19., K1 15. hosszúsoros egy strófiába tördelve. Más hazai közlésekben is szerepel. – legelőször közölve: 1913./

*Az oakdalei dugógyárnak (K: Akdalei)
Bádog a teteje,
De sok magyar legénynek ott
Hervad a kedvese.*

*Az enyém is benne van,
Az én édes babám :
Bánatosan ki=kinéz
Rostélyos ablakán.*

*

/14. ND 32., K 41., KI 24. – Először közölve: 1913./

*Barna kislány több levelet ne írjal;
Mert engemet Steeltonba nem talál már. (ND: már nem talál)
Holnap este sej=haj! kimegyek a dipóra,
Kiváltom a tiketer⁵ Ohijóba (K majd KI: a hajóra)*

*

/15. ND 33., K 4. két strófára tördelve, a második két sorral kiegészítve – először közölve 1913/

*Éjfél után egyet ütött az óra;
Gyere babám, kísérlj ki a dipóra.
Nem megyek én; mer a szívem meghasad,
Ha vissza kell, ha vissza kell*

*Onnan jönni magamnak.
Nem jösz vissza, elmenyünk Fioméba.
Felülünk a sej=haj!
Felülünk a Kárpáthia hajóra.*

*

/16. ND 34., F a 141. lapon, KI 14. mind igen apró, helyesírási különbséggel – Először közölve 1913/

*Hamiltoni Ferry utcán
Véges végig járok...
Hó esik az útra,
Hideg szellő fujja;
Barna kislány bánatosan
Kiáll a kapuba.*

*/100. lap:/ Hamiltoni Ferry utcán
Véges végig járok...
Barna kislány várja,
De hiában várja;
Azt a szölke magyar legényt
Mégölte a bányá.*

*

/17. ND 35., F 141. lapon a második és harmadik strófát közölte. K 46., KI 13. mind apróbb, helyesírási eltérésekkel. Először közölve: 1913./

*Nincs szebb élet a miénknél,
A bányászti mesterségnél;
Mert mi adót nem fizetünk.
Mikor teszik elmehetünk.*

*Héjfélon reggel virradóra.
Jön a pitbósz⁶ az ajtóra. (K: bitbósz)
«Föl bányászok, hut az óra!
Eldudált már a bojlerba.⁷»*

*Miszter pitbósz nem dolgozunk,
Mind egy szálíg bestrajkolunk; (K: besztrajkolunk)
Bestrajkolunk, megmutatjuk,
Hogy a szemet nem tudoljuk.⁸*

*

/18. ND 36., K 27. – Először közölve: 1913)

*Szép élet a bányász élet,
Egy fináncsal nem cserélget. (K, ND: cserélek)
Bánya mélyén a munkája,
A misziszke a babája
Csuhaaja! (K: Csuhaaja! ND: Csihaaja!)*

*

⁵ Tiket (Ticket): jegy.

⁶ Pitbósz (Pit=boss): Tárna-felügyelő.

⁷ Bojler (Boiler): Kazán, itt azonban gépház.

⁸ Ladolni (To load): rakodni.

/23. ND 19. más változatot közöl, a *Dongó* 1912. július 1-i száma után, mint Robert Dalc-ban gyűjtött bányásznotát. A dal eleje sok ifthoni mulatódalhoz hasonlít. F 142. lapon, helyesírási eltéréssel. K 23./

*Ha bemegyek a szalonos⁹ úrnál, (F: Ha bent vagyok)
Nagyobb úr vagyok én
Kárneki¹⁰ Andrásnál.
Addig iszom míg a zsebem bírja;
Ha nem bírja, a szalonos
A hitelt felírja.*

(A Nagy Dezső által közölt szöveg:

<i>Hu bemegyek, ha bemegyek, A szalonos úrnál, Nagyobb úr is vagyok én ott Kárneki Andrásnál, Addig iszom amíg bírja</i>	<i>A pénzem a paketbukba. A hitelt meg a szalonos, A többihez meg felírja. Haj! Csuhaj! Misziském, De be vagyok rúgva!)</i>
--	---

*

/103. lap:/

/24. ND 41., K 22. – Először közölve: 1913/

*Mit ér olyan főburdosnak¹¹ élete, (K: főburdusnak)
Kinek mindig nadrágzsebben a keze :
Nem meri a sejhaj! misziszér¹² megölelni,
Mert attól fél, hogy a polic¹³ elveszi.*

*

/25. ND 42., K 18. – először közölve: 1913/

*Feleségem jár a szivargvárba,
Gyűjti a pénzt a lúdafióba;
Csak te gyűjtsd édes feleségem,
Én lassacskán elmulatom szépen. (ND: lassanként)*

*

/26. ND 43., K. 40. négy soros strófiával, a közlő szerint a sorok végén, olykor kórus-szerűen ezeket énekeltek: Ne hidd fiam – Ne hidd fiam! – Hidd el fiam! – Úgy lesz fiam!"/

*Amerika aranybányák hazája, (ND, K: Amerika)
Sült galamb száll minden ember szájába.
Lám, hogy diktál, komandiroz velem is (ND: komandéroz)
Csak azért is (K: Jövő nyáron haza megyek magam is!)
Kífogok rajt' az eszén is.*

*

/27. – Közel áll hozzá ND 11., K 44., K1 27. Közismert dalból átalakítva. –

Legelőször közölve: *Magyar Iparosok Naptára* 1909. 19. lap./

*«Nevjorki¹⁴ kikötőbe áll egy hadihajó,
Tetejibe, tetejibe nemzeti lobogó. (K: Tetejére ki van tűzve a
nemzeti zászló. K1: tetejibe, közéjibe)
Fujja a szél, fujja : hazafelé fujja,
Kilencéves Amérikács megy az ókontriba.¹⁵ (K: amérikács indul Ákontriba.)*

⁹ Pikkelni (To pick): ázni, csákyányolni.

¹⁰ Szalonos (Saloonkeeper): Korosmáros.

¹¹ Kárneki (Carnegie), az «acélkirály». Az amerikai magyar szereti az angol neveket «megmagyarosítani». Így lesz nála «Vanderbilt»=ből Vándorbél, «Rockefeller»=ből Rakodfele, «Conneaut»=ből Komját stb.

¹² Burdosház (Boardinghouse): Ház, ahol nőtlen emberek laknak egy-egy feleséges gazdánál. Főburdos (Star=boarder) : Az egy háznál lakó magyarok vezére.

¹³ Miszisz (Mistress): Asszony, itt : a gazda felesége.

¹⁴ Polic (police): rendőr

¹⁵ Nevjork: New York.

E dolgozat anyaggyűjtése még az MTA ELTE Folklór Szövegelemzési Kutatócsoportja keretében, sőt az OTKA NRZ T 037900 sz. pályázata támogatásával történt, megfigalmazása már viszont az OTKA NI 61252 sz. pályázatának köszönhető. Külön köszönöm az ELTE Folklóre Tanszéke, valamint a Néprajzi Múzeum könyvtárosainak segítségét, akik, egyszerűnek látszó, ám mégis nehéznek bizonyult módon az eredeti forrásművekhez segítettek.

Irodalom

Amerikai magyar költők. Összegyűjtötte. *Rieckert Ernő* amerikai magyar. *Apponyi Albert* gróf előszavával. Budapest 1920. A „Magyar Jövő [Ifjúsági Irodalmi R.-T. Budapest]” kiadása – A „Magyar Jövő” könyvtára. Szerkesztő: *Gyomlay László*. I. szám. – Felszállott a páva... Szemelvények a magyar népköltészetből a XVI. századtól maig. Összeállította és bevezette: *Faragó József*. Budapest (1951) Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó – Elindultunk idegenbe... Amerikai magyar munkásdalok. Közreadja *Gy. Kormendy Mária*. Budapest, 1965. Zeneműkiadó Vállalat. Magyar népdalok. Szerkesztette és a bevezetőt írta *Ornatay Gyula*. Válogatta és jegyzetekkel ellátta *Katona Imre*. I–II. Budapest 1970. Szépirodalmi Könyvkiadó – második, bővített kiadása: Budapest 1975. Szépirodalmi Könyvkiadó – *Nagy Dezsdő*: Az amerikai magyarok folklórája. I–II. Folklór Archívum 8. és 11. Budapest, 1978–1979. (Gyakorlatilag az I. kötet) – Kemény és Rieckert életrajzat a mostani Magyar Katolikus Lexikon hozta. Mórincz két említett cikke későbbi kötetekben is megjelent. Az *Est* cikke olvasható *Mórincz Zsigmond*. Tanulmányok és cikkek. Budapest 1959. Szépirodalmi Kiadó 113–116. old. A *Nyugat*-ban közölt írás a hasonmás újrakiadásban is olvasható. Mórincz „amerikás” dalait lásd. Szatmári gyűjtés. Gyűjtötte *Mórincz Zsigmond*. I. kötet: halladák, dalok és versek. Szerkesztette és sajtó alá rendezte *Katona Imre*. Budapest 1991. Magyar Néprajzi Társaság – a Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatóintézete 104–106., 289–290. Old. (Magyar Népköltési Gyűjtemény XVII.) további tájékoztató irodalommal

A további művekre való hivatkozások szövegemből kikereshetők

Völgel Vilmos

Húsvéti népszokások a Nyitra-vidéki magyaroknál

A húsvéti ünnepkör kezdetét nagyjából virágvasárnaptól számíthatjuk. Az ünnepkörhöz fűződő szokások ettől az időponttól a húsvétvasárnapot követő fehérvasárnapig, illetve az azt követő hétfőig tartó időszakban helyezkednek el.

Mint minden nagyünnep, a *nagyvasárnap* is tiltott nap az asszony-nép (*fehércseléd*) számára. Szerencsétlenséget hoz arra a házra, ahová ezen a napon női személy látogat. Az utóbbi ez a tilalom is enyhült, oly módon, hogy férfilátogató után jöhet az asszony-nép is. Dologtiltó nap, csak a legszükségesebb munkát végezték el. Húsvét nagy ünnepnek számított, nem volt szabad semmit sem dolgozni.

Gyerekkoromban még én is vittem ételt a templomba. Az első misén (pásztor mise) szentelték a kati-csat, morványt, húst, tojást. Kasza vittük és az oltár elé sorba leraktuk, a pap meg körbement, és úgy szentelte meg. A papnak nem adtunk semmit. A kegyuraktól – Bartakovics, Kohanovszky – vittek egészbe báránykát. (Menyhe. 1985. Kovács Jánosné Kostyál Apollónia, sz. 1900)

Nagyszombaton nem ettünk húst. Vasárnap reggelire már lehetett. Vasárnap korán reggel még mink gyerekek aludtunk, apám kis gebrikét (bádogbögre) vitt, benne szentelvíz, hóna alatt volt a sapkája, és ment a határhoz. Egész úton imádkozott. Először a keresztfához, ott is imádkozott, majd elment, és megszentötte a búzát. Hazafelé is imádkozott. Már hét órakor otthon is volt. Addigra az állatokat is ellátuk. Az asztal meg volt terítve (csak ünnepnapon és vasárnap terítettünk abroszt az asztalra), rajta tálcskában kocsonya, sonka, kolbász, tojás, pálinka; bent akkor mondtu köszönetét: „Dicsértessék az Úr Jézus Krisztus! Jézus Föltámadt! Nem találtam a sírban.”

Utána megszentelt minden ételt, ami az asztalon volt, és ezután már mi is mehettünk az asztalhoz, de előbb öntött egy stampelli pálinkát, majd mindenkinek osztott sonkát, kolbászt, és ekkor ehettünk. (Aha. 1983. Jánoska Istvánné Jókai Mária, sz. 1902)

Az ételszentelés szokásának elmaradása a helyi plébánostól is függött, az adatok erre vonatkozóan sokszor ellentmondásosak. Volt, ahol az első világháború idején elmaradt, és volt olyan falu, ahol még az 50-es években is megtartották.

Feltámadás után már lehetett húst is enni. Általában kaláccsal, tojással kezdték és kocsonyával folytatták. Ott, ahol szokásban volt az ételszentelés (és ameddig a szokás tartott), csak vasárnap kezdték húst enni, amikor hazahozták a templomból. A hagyománytisztelő családok (vagy családtagok – általában az idősek) még akkor is betartották, hogy csak vasárnap kezdték el húst enni, amikor az ételszentelés szokása megszűnt. Jellegzetes húsvéti étel a kocsonya. Füstölt disznólábakból, bőrből főzik.

Vicsápon, Egerszegen húsvétvasárnap délután, estefelé jártak a lányocskák az udvarokba, ahol lányok laktak, és az ajtóból bekiáltottak: „*Váltsa ketek meg a Julist, Marist, Honkát, Rózit!*” – amilyen nevű lány lakott ott. Aztán kijött a gazdasszony, néhány fillért meg kalácsot adott, és mentek tovább a következő házhoz.

Zoboralján és a Zsitva-mentén *nagyvasárnap*, azaz húsvétvasárnap délután az asszonyok, lányok dolga a tojásfestés volt. A rokonok, udvarhölgyek összejöttek, és *hímesték* a tojásokat. A lányok a *villázéskor* kapott tojásból főztek az öntözőknek. Amikor kihült, jól megtörölték, meghímesték, majd befestették.

A tojáshímzés

Hímző, hímző vagy írónő – kb. 15-20 cm hosszú fapálcika, a vége behasítva. A behasított részbe egy kb. 2 cm hosszú fémcsővet illesztenek, régebben cérnával, ma dróttal odacrosítva. Régen a fémcsővecskét a cipőfűző végéről nyírták le. Kolonban a fémcsővecskébe hajszálat, vagy cérnaszálat is tettek, így vékonyabban lehetett „írni”. A megfőtt tojásokat lehűtötték. Amikor már kihült, szárazra törülték, akkor kezdték el a munkát. Az égő gyertya lángjánál a hímzöt felmelegítették, az olvadt *gyertyafolyadékba* mártották, így kezdték *írni* a tojásokra. Mindaddig lehetett vele írni, amíg meleg volt. Amint kihült a hímző és megdermedt a *gyertyafolyadék*, újra felforrósították, folyadékba mártották, és folytatták a munkát, az *írást*, hímzést. A tojást a mutatóujj és hüvelykujj között tartották, és hosszanti részben forgatták. Amikor az összes tojásra ráhímesték a *gyertyafolyadékkal* a mintát, akkor a tojást az előre elkészített hideg „festőbe” helyezték. Meleg festékbe nem lehetett tenni, mert a fagyú leolvadt volna róla. A festékben addig forgatták, amíg a kellő színárnyalatot megkapták. Azután kivették a festékből, megszáritották, a *gyertyafolyadékot* (fagyút) óvatosan lekaparták róla, majd szalonnabőrrel kicsit bedörzsölték, hogy fényes, csillogó legyen. A kész tojásokat szakajtóba, tányérra rakták, és az öntöző fiúknak, legényeknek adták.

Mindenkinek ügyességétől, gyakorlatától, izlésétől függött, hogy milyen minta került a tojásra. A lányok képzeletereje is határtalan volt, ezért találunk oly sokféle mintát a Zoboralján. A legrégebbi alapminta szerint nyolc részre osztották a tojás felületét, és abba rajzolták a különféle mintákat (lásd az ábrákat a hátsó borítón).

A Zsitva mentén és Nagycétény környékén egy másfajta tojásfestési technika ismeretes. A tisztára mosott nyers tojásokra friss, zöld leveleket (petrezselyem, *börke* vagy más apró levecskét) helyeznek, szépen eligazítva, majd ráerősítik, gézbe vagy csipkébe csavarják, szorosan összekötik, régebben vászonrongyba csavarták és így *törték meg* a *hagymahajában* (hagymahéj fözetében). Elég sokáig kell főzni, hogy kemény legyen. A hagyma héjától szép sárga színt kap, és a tojás is jó ízű lesz. Nagyon szépek ezek a levélmintás tojások is.

Cétényben még egy fajta tojásdíszítési móddal is találkoztam. Itt a megfőtt tojást *fikető csipkébe* csavarták (természetes anyagú csipke), jó erősen megkötötték és színes – piros, zöld, kék – „festőbe” tették; ehhez a drogériában kapható festéket oldották föl. Az így megkötött tojásokat forgatták a feloldott festékben, hogy egyforma színt kapjon minden oldalról. Amikor megkapták megfelelő színárnyalatot, kivették, levették a csipkét, megszáritották. A csipkeminta fehéren maradt, így sok szép mintájú tojást kaptak. A megszáradt tojásokat szalonnabőrrel átkenték, hogy fényesek legyenek.

Húsvét másnapja, öntözőhétfő

Az egyház az öntözőhétfőt nem sorolja a nagy ünnepek közé. Ez a nap nem parancsolt ünnep. De a Nyitra-vidéken mindmáig *öntöznek, öntözködnek, locsolkodnak a gyerekek, legények* – egyszóval a férfinep.

Régebben, az 1960–1970-es évekig a kisgyerekek már vasárnap délután kezdték az öntözködést, mégpedig kint az utcán. Ilyenkor a lányokat sétálás közben lepték meg. A nagyobbak vödörrel, a kisebbek bögrével, vagy otthon, fűzfából készített „vízipuskával”. Vízet szívtattak bele, ezzel jó messzire lehetett célózni, így a gyanútlan járókelőt nagy meglepetés érthette, ha eltalálták. A víz mennyisége itt nem volt jelentős, inkább az erős vízszög okozott ijedséget, riadalmat a lányok között. A vasárnap délutáni öntözködés nagy zajjal, zívajjal járt, mert a lányok *hangos sikongatás közepette futva menekültek, próbálták elérjétni a fiúk előtt*. A házak előtt ülő felnőttek hol az egyik, hol a másik félnek segítettek, de sokszor ők is kaptak a rozszzsal célzott vízből. A vasárnapi öntözködés az egész falunak szólt, ekkor csakis kúti vízzel öntöztek.

Az igazi öntözés, locsolkodás, öntözködés azonban mégis csak hétfőn volt, amikor a házhoz mentek az öntözködők, ahol szívesen fogadták őket. Az 1930-as évektől a gyerekek már „szagos vízzel” is öntöztek. A szegényebbek narancshéjat, virágot (ibolyát) vagy szagos szappant áztattak vízbe, és ezt öntötték bele az üvegecskébe. Az üveg száját még így is felig befogták, és ilyen spórolósan locsolták a lányokat, asszonyokat. Rokonokhoz, szomszédokhoz, jó ismerősökhöz mentek. Mindenhol kaptak valami ajándékot, pénzt, hímestojást, piros tojást, kalácsot, almát, narancsot – a rokoni kapcsolattól függően.

Az 1950-es évektől az ajándékozási forma is megváltozott: csokoládé nyuszival-tojással, desszerttel és különféle ajándékokkal lepik meg a gyerekeket. Ezen kívül megkínálják az előkészített édességgel, étellel-itallal. Régebben a fiatal suhancokat alkohollal is megkínálták, és nemegyszer előfordult, hogy a legények berúgtak, annak ellenére, hogy otthon előre figyelmeztették őket, sok esetben a felelőtlen felnőttek rájuk erőszakolták az italt. A gyerekek rövid versikét is betanulnak erre az alkalomra. A legáltalánosabb, az egész nyelvetületen ismert versike:

*Zöld erdőben jártam,
Kék ibolyát láttam,
El akart hervadni,
Szabad megöntözni!*

Rövid időszakban a vízzel való öntözés is alábbhagyott, de 10-15 éve újra divatosná vált. Falvanként több csapat azonos korú legény műanyag vödörrel sorra látogatja a lányos házakat, és friss vízzel öntözik elsősorban a lányokat, de a ház többi asszonyát sem kímélik. Utána persze kölnivízzel is megillatosítják őket. A legényeket ezután behívják és megkínálják üdítővel, alkohollal is, és ami ilyenkor mindentől van: sonkával, süteménnyel.

Csiffűron öntözőhétfőn korán reggel jártak a legények csoportosan, négyen-ötten pártjásak egy partiban, és a lányos házakhoz mentek. Amikor én fiatal voltam, akkor a kútágyhoz kötötték a lányt, és a legények úgy öntözték vödörrel. Ahányan vótak egy partiban, annyi vödör vizet öntöttek rá, a lány nem mozdulhatott, oda volt kötve. Akkor ez úgy volt. Azután behívták, megvendégelték, volt minden az asztalon, sonka, bor, pálinka, kinek mi költött. A lány átöltözött, és várta a következő partit. Öntözőhétfőn délután Csiffűron a legények részére a vendéglőben (kocsmában) volt a nagymulatság. A caltát, begyújtott kalácsot, amit a legények nem ettek meg, azt rakásokba rakták, és szegényebbek megvették pénzért. A pénzt, amit kaptak érte, azért meg horti vásároltak a vendéglőben. Azután a legények körültették a stókokat (hosszú asztal, ami mellett harminc is elférnek), rákerült a 10-15 liter, mikor mennyi bor, aztán megkezdődött a mulatság. Ilyenkor nagyon jót mulattak a legények. Az én legénykaromban csak mulattak, daloltak, ment a nagy nótázgatás, sok éneket tudunk. Az én időmben ilyenkor nem volt táncmulatság, mert ez a nap is nagy ünnepnek számított, és olyankor tilos volt a táncmulatság.

Csiffűron a legényavatást – eltérően Zoborvidék településeitől és a többi Zsitva menti falutól – nem a téli időszakban, hanem öntözőhétfő délutánján tartották.

Fiatal legények, akik már belevótak a 15-16 évbe, akkor aztán megkérték az idősebb nagylegényeket, hogy el megy-e keresztapának? Szívesen vállalták ezt a szerepet, mert ez nekik csak fél liter borba vagy amennyi pálinkába egyeztek, annyiba került. A fiatal legény meg minden keresztapának egy liter horti vagy pálinkát fizetett. Egy-egy legénynek négy keresztapát kellett hívni, akkor ez neki 4 liter borba, pálinkájába került. Négyet muszáj vót, ez vót szabály, ennek így kellett lenni. Délután, amikor összegyűntek a fiatalok, akkor lenittek a stók köré és ittak, és kezét fogták, ekkor mindenki látta és tudomásul vette, hogy kinek ki a keresztapja, így fogadták be, így álltak be a legények közé.

A keresztfinak úgy mondták, hogy krszni, ez olyan szlovák szó. A keresztfi pedig a keresztapát utyusnak szólította. Engem még máma is úgy hívnak, még van vagy 6 vagy 7 krsznim, keresztfiam. Ez egész életem keresztül tartott. A legények közé való beállítás azzal járt, hogy az utyus megvédte a veszedelemtől

a fiatalokat. Amikor a fiatalok mámorba gyűttek, kezdtek vitatkozni, verekedni, akkor odament a keresztapa és mondta, nuku; szétszedte őket, és így nem lett verekedés, ezért volt jó, ha volt atyus. (Csiffár, 1983. Gaál Lajos, sz. 1904)

Nagycétényben olyan mondás járja, hogy azért mennek a legények öntözni a lányokat, *hogy akit beporoztak, azt meg is kell öntözni.* Vagyis akit farsangkor megtáncoltattak – beporoztak – a mulatságon, azt illet megöntözni, azaz lemosni. Itt az 1940-es években már rendeztek mulatságot a faluban, ahol ismét „beporozták” a lányokat. (Valóban beporozódtak, mert régen a földes padlózatú táncteremben, kocsmában kigyúrták, kitáncolták a talajt, és nagy por keletkezett.) Öntözöhétfőn csak az 1950-es évek végétől vált általánossá a táncolás, bálozás. Korábban iratlan szabály volt, hogy *nagyünnepeken zajos összejöveteleket, mulatságokat, táncokat nem tartottak.*

Jókai Mária

Az utcán is öntöznek Ahán (Jókai Mária: Hamvazószerdától Szent Ivánig című könyvéből)

TERMÉS

A hadifogság emlékei családjunkban*

Családjunk férfi tagjai szinte valamennyien részt vállaltak a haza védelméből. Hosszú katonáskodás, frontszolgálat, hadifogság, hősi halál lett osztályrészük. Mindkét ágon sok katonát, apai ágon kevesebb, anyai ágon több hadifoglyot tartunk számon.

Apai ágon a legkorábbi katona, akit megőrzött a családi emlékezet. Böde Ferenc, úkanyám sógora volt. *Böde Ferenc* (1859–1945) nősülése előtt hosszú ideig huszár, kürtös (*hornista*) volt Boszniában. Leszerelése után nősült. 1884-ben épített házat Zámolyon (Fejér m.). Ő lett a zámolyi önkéntes tűzoltó egyesület szertárnoka, kürtöse, egyúttal a zámolyi tűzoltó zenekar tagja.

Dédnagyapám, *Lukács József* (1883–1940) 1915-ben vonult be Zámolyról a magyar királyi székesfehérvári 17. honvéd gyalogezredbe. Az orosz fronton, Galiciában harcolt, ahol 1915-ben fogságba esett. Bekerített rajuk honvédeként az orosz katonák lelőtték volna, ha nem érkezik oda egy tiszt, aki megparancsolta, hogy a hadifoglyokat kísérjék hátra. Négyéves hadifogsága idején orosz és ukrán parasztgazdaságokban dolgoztak. Mindvégig összetartott, nem hagyta el egymást négy Fejér megyei hadifogoly: két zámolyi, egy csákvári és egy vétesacsai. Az 1917-es októberi forradalom kitörése után fő tőrökvésük az volt, hogy nyugatnak, hazafelé tartsanak. Bizonyos ideig dolgoztak egy gazdaságban, majd az így keresett pénzért vett vonatjeggyel hazafelé utaztak. A vonaton gyakran agitálták őket, lépjenek be a vörös hadseregbe. Dédapám erre nem volt hajlandó, ezért kidobták a robogó vonatból. Szerencsére nem történt nagyobb baja, csak az arcát és a keztejeit zúzta le a vasúti töltésen. 1919 őszén ért haza társaival együtt. Lepsényi nevű zámolyi fogolytársa a hadifogság emlékére látvának kereszteltette. Csákvári fogolytársával is tartotta később a kapcsolatot, búcsúkor többször is vendégül látták egymást. Vétesacsai sváb fogolytársával már Oroszországban megbeszélték, hogy azonos korú fiúgyermeküket nyelvtanulás céljából kicserélik majd. Tervüket nagyapám hiúsította meg, aki nem volt hajlandó egy esztendőre a vétesacsai családhoz költözni cseregyerekeknek, mivel négy éven keresztül apa nélkül, édesanyja és nagyanyja nevelte, akikhez nagyon ragaszkodott.

Dédnagyapám öccse, *Lukács Pál* (1899–?), árvagyerek lévén, 16 éves korában mint önkéntes bevonult a 17. honvéd gyalogezredbe. Harcolt az olasz fronton. Tízennyolc éves korában már szakaszvezető volt. Megkapta az I. és II. osztályú ezüst vitézségi érmet, a Károly csapatkeresztet és a sebesülési érmet. Vitézzé avatták. Vitézi címet elsőszülöttségi joggal legidősebb fia, Pál örökölte, akit 1938-ban Székesfehérváron avattak vitézzé.

Nagyapám, *Lukács József* (1909–1998) zámolyi kőművesmester 1930-as bevonulásától 1945-ig összesen hat és fél évig katonáskodott a győri utászs században. Egész életében büszke volt erre az elit alakulatra, ahol együtt szolgált Dunántúl építő iparosaival, kőművesekkel, ácsokkal, vízimolnárokkal. Gyakran emlegette, hogy mestere, Csörgei János is utász (*pionír, szapor*) volt az első világháborúban.

Nagyapám bevonulása előtt Balogh Lajos zámolyi asztalosmesterrel átfestette dédnagyapám 1915-ben készült katonaládáját. A *Lukács József 1930* feliratú *katonakuffer* a székesfehérvári Szent István Király Múzeum *Festett ládák* című kiállításán látható. A győri utászs század öreg tiszthelyettese, vitéz Gálfi János azzal fogadta, hogy nagybátyjával együtt harcolt az olasz fronton, egyszerre avatták őket vitézzé. Nagyapám a hathónapos katonai szolgálat idején tisztessiskolát végzett, örvetetői rangot kapott. Részt vett 1938-ban a felvidéki, 1939-ben a kárpátaljai, 1940-ben az erdélyi, 1941-ben a délvidéki bevonulásban, a magyarlakta területek integritásának megteremtésében. 1938 őszén ők építették Vámoszabadi és Medve között a hadihidat, amin a Magyar Királyi Honvédség egységei bevonultak a Csallóközbe. Elhelyezési körletük Győrben a Frigyes laktanyában volt, de mozgósítás alkalmával a be-

* Elhangzott Székesfehérváron 2007. október 28-án, az Önkéntes Néprajzgyűjtők XX. „Hazafiság és katonai hagyományok” témájú találkozásán. (Szerk.)

hivottakat elhelyezték a győri ágyúgyárban, az ácsi cukorgyárban és Komáromban a monostori erődben is. Itt szerelték fel, és indították a frontra az utász menetszázadokat. 1942–1945 között frontszolgálatot teljesített, az Északkeleti-Kárpátokban részt vett a Hunyadi- és az Árpád-vonal kiépítésében, Nagyberezna, Ökörmező térségében erődített, a Kárpátokon kívül a Stryj folyónál, Starý Sambor, Sambor, Lemberg környékén építettek hidakat, utakat. Visszavonulásuk során Ökörmezőn, Máramaros megyében kellett volna rájával felrobbantaniuk egy főút menti malomépületet, hogy a romok akadályozzák a vörös hadsereg előrenyomulását. Magyar területen nem voltak hajlandók rombolni, a robbanóanyagot a malom melletti bodzabokrok közé szórták, és elvonultak. A földiek még a fronton is összetartottak. Nagypámék erődítési munkáin sok ezer munkaszolgálatos dolgozott. Közöttük is a Fejér megyeieket kereste, s ha valakiről kiderült, hogy innen való, észrevétlenül leejtett mellé egy darab kenyert vagy egy konzervet. Kétszer sebesült, a tarkóján és az alsó lábszárán, de a szilánkok nem értek csontot, izmot vagy ideget. Második sebesülése Utcáson, Zemplén megyében történt, ahol a robbanó lövedékkel géppuskázó szovjet repülő támadásakor egy kőfal fedezékébe húzódtak. A légiveszély elmúltával tovább indultak, ekkor figyelmeztette egy bajtársa, hogy vér szivárog a rongyos utászcsizmájából. Krasznahorka büszke vára alatt állítottak meg egy német katonai teherautót, amely bakancsokat szállított. Rakományát lefoglalták a század számára, az új bakancsokban Nagytétényig vonultak. Felszerelésüket a nagytétényi templom udvarán helyezték biztonságba. 1944 őszén a Magyar Királyi Honvédség alakulatait szállították át a Dunán Csepel és Budalók között a vörös hadsereg géppuska- és aknatűzében. Még a főváros körüli ellenséges gyűrű bezárulása előtt, 1944 decemberében Pilisvörösvárra, majd az Esztergom megyei Bajnára vonultak, ahonnan nagypám Zámolyra távozott, családját Balatonfüredre menekítette. Füredről Győrbe ment, a honvédséggel Mosonmagyaróvárig vonult. A Német Birodalomba nem ment át. 1945 márciusában Balatonfüredre távozott. Füredről az év augusztusáig több alkalommal is Székesfehérvárra utazott vonattal, hogy háborús károkat szenvedett zámolyi házáat tatarozza, szőléjét művelje. Székesfehérvár-Repülőtér vasúti megálló után a vonatok a Balatoni útnál is megálltak, a kálauzok szóltak a fiatal férfiaknak, hogy szálljanak le. Ne jöjjenek be a főpályaudvarra, mivel ott oroszok állomásoznak, s esetleg a hadifogolytranszportba befogják őket. Nagypám minden esetben leszállt a Balatoni útnál, s gyalog ment a városon keresztül Zámolyig, a szovjet járőröket is kerülve.

Apai nagyanyám két bátyja is a világháborúban harcolt. *Keszthelyi József* (1893–1975) az első világháborúban a tábori esendőségnél teljesített szolgálatot. Légnyomás érte, napokig kómában feküdt. Hosszu és súlyos betegségéből felépült, a Magyar Államvasutaknál kapott állást. Öccse, *Keszthelyi Károly* (1908–1944) molnár mesterséget tanult, majd belépett a Gömbös-hadseregbe. Jutason elvégezte a tiszthelyettesképző iskolát, Baján. Hajmáskéren, 1938 után Kassán szolgált. Hajmáskérről az ő javaslatára küldték egy utászszakaszba, akikkel nagypám az 1938-as székesfehérvári vítérvavatás ünnepi trübünjét a Romkert melletti utcában felépítette. Keszthelyi Károly a 4. gépkocsizó lövész zászlóalj főtorzsrörmestereként Lengyelországban Nadwornán halt hősi halált 1944. április 22-én. A nadwornai görög katolikus templom kertjében temették el, ahol sírját nagypám frontkatonaként felkereste. Három kicsi fiú maradt utána árván, a legkisebbiket egyszer látta.

Anyai ágon a legkorábbi katona, akiről tudunk, *Lengyel János*. Édesapja, idősebb Lengyel János a Balassagyarmat melletti Szügyben volt molnármester. Ifjabb Lengyel János az ácsmesterséget tanulta, ami a XIX. század második felében még a molnárral rokon szakma volt. Ifjabb Lengyel János az osztrák-magyar császári és királyi közös hadseregben, Bécsben katonáskodott. Itt ismerkedett meg feleségével, a kőniggrázi származású Alenyák Alojziával, aki kalaposnő, *masamód* volt. Leszerelése és nősülése után a Magyar Államvasutaknál kapott állást Tiszolcon, Gömör megyében. Itt született fia, *Lengyel Károly* (1892–1968), aki 1912-től 1918-ig az osztrák-magyar haditengerészetnél, a *Viribus Unitis* zászlóshajón szolgált. Az első világháború idején apa és fia is katona. Családunk őrzi azt a képeslapot, amit Lengyel Károly matróz, hajótűzér 1916-ban a hadihajóról küldött az orosz fronton, Galiciában harcoló édesapjának, Lengyel Jánosnak.

Két évvel korábban a *Viribus Unitis* vitte végzetes útjára, a boszniai hadgyakorlatra Ferenc Ferdinánd trónörökösét és feleségét. A sarajevói merénylet után a holttesteket is a zászlóshajó szállította Triestbe, a matrózok álltak a koporsó mellett diszorséget. Erről az eseményről dédapám egy képeslapot őrzött. A merénylet következtében kitört első világháborúban a vezérhajó matrózaként dédapám részt vett a hadiflotta hadmozdulataiban. Közülük a legfontosabb az 1914 augusztusában a Cattarói-öbölben vívott ütközet. 1915 májusában Ancona és az adriai olasz part tengeri bombázása, valamint az 1917. május 15-én vívott ütközet, mellyel elérték az Otrantói-szoros tengeri blokádjának feltörését. A padovai fegyverszüneti tárgyalások értelmében 1918 őszén az osztrák-magyar hadiflótát a Dél-szláv Nemzeti Tanácsnak kellett volna átadni, a *Viribus Unitist* 1918. október 31-ét hatálytalanná. Az átvételt egy olasz ak-

ció megakadályozta: november 1-jén két olasz bűvár időzített aknákat szerelt a hajóra. A békaembereket elfogták. Dédapám erre az eseményre úgy emlékezett, hogy az olaszok nem akartak új versenytársat az Adrián. Ezért robbantották föl a hajót, amelynek legénysége az utolsó pillanatban a vízbe ugrott. Dédapám a hajó orrából ugrott, hogy a robbanás után az oldalára dőlő hajótest ne temesse maga alá, és mint korábbi úszóerősen győztesnek, sikerült partot érnie. Az ugrás helyéről egy képeslap tanúskodik, amelyre ráírta: *Itt ugrottam vízbe.* A háború befejeztével Balassagyarmaton megnősült, öt gyermeke született. Közülük a három fiúra a második világháborúban katonáskodás, hadifogság, eltűnés várt. Ezt megelőzően dédapám 48 évesen, 1940-ben nagygyakorlatra hívták meg. Mivel a haditengerészet megszünt, ekkor már nem matróz, hanem utász tizedes az I. lovasdandár hadihíd oszlopánál Tokajban. Innen küldött képestaport feleségének. Fiai születési sorrendben vonultak be katonának.

Lengyel Károly (1919–1995) Rétságon 1940-től páncélos kiképzést kapott. Részt vett az erdélyi bevonulásban. Elmondta, hogy mindenütt virággal fogadták őket, valóságos diadalmenet volt ez, és elégtétel Trianonért. Örült és büszke volt rá, hogy ő is az igazságot szolgálókat között lehetett. Magyarország hadhalálése után visszatartották, csupán 1943 telén szerelték le három hónapra. Az orosz fronton ott volt a Don környéki harcokban, az urívi ütközetben harkocsizóként. Lányja, Lengyel Anna visszaemlékezése szerint: „Az orosz fronton a katonabajtársak elvesztése, a rendkívüli hideg, a brutális harcok és a tank viselte meg a legjobban. A tank iszonyatos hangjáról, a bezártságról, arról a veszélyről, hogy felrobbanthatják őket az oroszok minden pillanatban, és benn éghetnek – ezeket emlegette a legtöbbit. A tankot mozgó koporsónak mondta! Ha erről beszélt, az mindig nagyon felkavarta és megviselte őt. Azt szokta mondani, hogy a háborúban csak kétféle ember van: aki fél, és aki nagyon fél.” 1944 januárjában újra behívták frontszolgálatra. Ekkor már páncélos őrmester volt. 1945-ben orosz hadifogságba esett. Fertőrákosról hurcolták el. Ausztriából, az Enns folyótól jött haza, mert a születési és négy testvérét szeretete volna látni. Dnyepropetrovszkba, majd Jaltába vitték, ahol a szakmájában, géplakatosként foglalkoztatták. Balassagyarmatról Kerek György fogolytársával együtt dolgoztak. Hadifogságheli helyzetükről ismét lányja visszaemlékezéséből idézek: „A hadifogságban a megalázottság és kiszolgáltatottság, az örök embertelenség, brutalitása, az éhség és betegség (flekktiluszt és skorbutot kapott), a teljes reménytelenség viselte meg a legjobban. Nem tudták mikor jönnek haza, haza jönnek-e egyáltalán? Édesapám dohányzott, de tudta, ha erős akarattal nem szokik le erről, akkor éhen hal. A nagy dohányosok még a kevés enniavalójukat is odaadták a cigijért. Ő leszokott, így a nikotínéhség legalább nem gyötörte. Erre biztatta bajtársait is, akiket mindig szinte önfeláldozóan segített! Az élelmük esalánleves volt, vagy más valami üres, langyos lötyű és 20 dkg fekete, keletlen kenyérnek nevezett ragacs. A levesben esalán alig volt, így ahol láttak valami zöldet, azonnal „lelegették”. A legnehezebben az ünnepeket viselték, különösen a Karácsony volt nagyon keserves. A bonvágó és éhség mellett az egyik karácsonyon a munkából a táborba menet fenyőágacskákat (nem nagy gallyat, mert azt észrevették volna az őrök!) vittek, és azt égették az illata miatt, krumplihéjat sütöttek a tüzeuskén, és a Mennyből az Angyalt énekeltek! Mikor az őrök ezt meghallották, kizavarták a hideg éjszakába őket, és reggelig minusz 20 fokban álltak kinn egy száll akármiben, hiszen csak rongyaik voltak.” Két és fél évi fogságából 1948 februárjában tért haza. Szabadulását, életének további szakaszát isteni adománynak tekintette.

Lengyel Ottó (1921–2006) a veszprémi repülőszókhöz vonult be, ahol fedélzeti lövész kiképzést kapott. Olaszországban került amerikai fogságba. A postabélyegző dátuma szerint 1945. október 3-án Rómából küldött a Szent Péter Bazilikát ábrázoló képeslapot szüleinek, ezzel a szöveggel: Lengyel Károly Balassagyarmat Patvarei utca 16. Nógrád m. Hungaria. „Kedves Szüleim! Ne tessék haragudni, hogy idáig nem írtam, de nem tudtam, mert mindig utaztam. Itt vagyok most Rómában, de innen is el fogok menni 1. héten belül Franciaország felé. Címet nem tudok írni. Jól vagyok, ne tessék aggódni. Laci után érdeklődtem még Ausztriában. Legközelebbi helyemről azonnal írok. Karsai meg e jött már? Kezét csókolom Ottó.”

Az amerikai fogságból még az év végén kiszabadult, hazatért Balassagyarmatra. Szabad élete nem tartott sokáig: 1946 farsangján a megyehál alkalmából a megyeháza előtt levegőző, dohányzó férfiak arra lettek figyelmesek, hogy Lengyel Ottó és társát orosz katonák kísérik a főutcán. Életének erről a váratlan fordulatáról Lengyel Ottó így nyilatkozott 2001-ben a vele készült interjúban: „1946-ban a GPU – a szovjet politikai rendőrség – letartóztatott. Okát maig nem tudom. Egy fél éjszakán át történő vándorlás után Pesten kötöttünk ki a Keleti pályaudvaron. Ott felüldözték a barátommal egy padra a váróteremben. Közben körénk gyűlt a hajnali utasok tömege. Ők buzdítottak, hogy tünjek el a tömegben, ők majd fedeznek. A barátom nem mert megmozdulni, én felugrottam, a tömeg mintegy paransszóra kinyílt előttem egy pillanatra, s én eltűntem. Atletizáltam az ÚTE-nél, tudtam futni. Néhány nap múlva a még lazán őrzött határon átmentem, és meg sem álltam Olaszországig. A Róma melletti híres filmgyár

díszletfestő műhelyében dolgoztam két évig, persze közben bejártam a gyönyörű mediterrán országok városát. 1948-ban hazajöttem, szerencsére a magyarok nem kerestek, a befűgynél nem volt priuszom.” Keleti pályaudvari szökését követően pesti nagynénjénél, Szánthó Andrásné Lengyel Máriaéknál bújkált, innen indult el Ausztria-Tirol-Olaszország felé. Rómában a Cinecittá filmgyárban dolgozott mint díszletfestő. Itthon 82 templomot festett ki, oltárokat, szobrokat, képeket restaurált.

A harmadik fiú, *Lengyel László* (1926–?) a nyilas hatalomátvétel után SAS-behívót kapott. Édesapja megpróbált intézkedni, hogy harmadik, még leventekorú fiának ne kelljen bevonulnia, mivel két bátyja már a fronton volt. Ennek ellenére 1944 november második felében, három leventetársával együtt Balassagyarmatra bevonult. Egy tért vissza közülük. Ki akarták képezni őket, talán Hunyadi-páncélosnak, valahol a Felvidéken, Losonc környékén. A kiképzőtáborból négyen megszöktek, négy irányba mentek civilben. Lengyel László elindult Budapest felé gyalog. Vác és Pest között egy faluban elfogták az oroszok, pincébe zárták, ahol már sokan voltak. Kihallgatták, elmondta, hogy megszökött a kiképzőtáborból, erre szabadon engedték. 1945-ben a vasutasnapra jött Balassagyarmatra egy vasutas, aki Lengyel Lászlóval volt együtt a pincében, szüleinek ő beszélt arról, hogy az oroszok elfogták, majd kihallgatás után elengedték. Pestre ment nagynénjéhez, Szánthó Andrásné Lengyel Máriaéhoz. Itt beállt az új magyar hadseregbe. Debrecenből tábori postai levelezőlapot küldött nagynénjének, amelyen a postai bélyegző nem debreceni, hanem a budapesti 72-es számú postahivatalé, kelte 1945. március 8. A levelezőlapra ezt írta: „Cím: Szánthó András Budapest VII. ker. Cserhát u. 6. A feladó neve: Lengyel László, csapatteste: 17/1. 2. század. A tábori posta száma: Debrecen pavilon laktanya. Kedves Mariska néni. Január 18-án fogságba estem és most debrecenbe vagyok az új magyar hadseregbe szolgálók mint fegyveres katona. Arra kérem mostan mariska nénit, hogy ha rá tetszik írni tessék szíves lenni egy lapot írni gyarmatra papájéknak, hogy élek és hogy nincsen semmi bajom és hogy nemsokára megyek haza. Kedves Marika néni tessék szíves lenni címemre megírni, hogy otthonról nem e jött mariskanénikéhez levél. Most pedig zárom soraim. Búcsúzom a boldog viszontlátásig sokszor csókol mindenkit Laci.”

Szüleit is értesítette a Vöröskereszt segítségével:

„Hadifogolytudósító Iroda

Magyar Vöröskereszt Tudósító Iroda

Budapest, VIII. Szentkirályi u. 7.

Lengyel László honv. értesíti, hogy egészséges. DEBRECENBEN, a 17/1. honv. gyalog zif. 2. löv. szd-nál szolgál. Levelet várja. Budapest. 1945. március 28-án.”

Ez az utolsó hír Lengyel Lászlóról. Szülei, testvérei hiába várták haza. Valószínűleg az oroszok Debrecenben befogták. Egy pénzért, aranyért, vagy italért kiváltott hadifogoly helyére kerülhetett a Szovjetunióba induló fogolyszállítmányba, ahol eltűnt. Egyetlen élő testvére, az én nagymamám, 80 évesen még mindig várja, keresteti.

Dédapám, *Demeter János* (1879–1972) a magyar királyi beszercebányai 16. honvéd népfelkelő gyalogezred szakaszvezetőjeként Pfmysl erődrendszerében, a kapu védelmében „az ellenség előtti tanúsított különösen derekas magatartásáért” II. osztályú ezüst vitézségi érmet kapott. A kitüntetés adományozásáról az 1915. február 26-án megjelent, 121. számú *Tábori Újság* számolt be. Kuzmanek Hermann gyalogsági tábornok, várparancsnok felterjesztését dédapám kitüntetésére I. Ferenc József király is megerősítette. Legfelsőbb elhatározása a Magyar Királyi Honvédség *Rendeleti Közlöny*nek 1915. augusztus 28-ai számában jelent meg. Ekkorra a pfemysli erőd már elesett, dédapám századparancsnokával, Gyóni Géza költővel együtt orosz fogságba került. Az 1917-es októberi forradalom Szentpéterváron érte. Mivel szlovákul jól beszélt, addigra az orosz is értette, megpróbálta figyelemmel kíséreni az eseményeket. Fogolytársai megbízták, hogy figyeljen, őket is informálja a történetekről. Egy alkalommal a foglyok képviselőtében ő tárgyalt az oroszokkal. 1918-ban tért haza Balassagyarmatra. Felesége imádkozott érte a Szent István Társulat által 1915-ben megjelentetett *A háborús idők imakönyvéből*, amelyben a hadifogolytérn elmondott ima is van.

Későbbi vejük, *Harmath András* (1898–1986) is az első világháborúban katonáskodott, Olasz fogságba esett, ahol parasztgazdaságokban, tanyákon dolgozott. Hazahozta jegyzetfüzetét, amibe az olasz szavakat gyűjtötte. Szógyűjteménye arról árulkodik, hogy a család nőtagjai, a lányok tanították olaszul, ők voltak otthon. A feljegyzett szavak között nehéz paraszti munkáról, durvaságról tanúskodó egy sincs, annál több a vidámságról, szerelemről, szórakozásról.

Nagyapám, *Demeter János* (1919–2004) 1941. október 1-jén tényleges katonai szolgálatra vonult be Miskolcra a Magyar Királyi VII. Honvéd Gépkocsizó Vonat Osztály pótszázadához. 1943-ban hadap-

röd őrmesteri rangban hadi szolgálatra tartalékosként benntartották. Tartalékos tisztí iskolát végzett Budapesten. A honvédelmi miniszter 1943. november 20-án zászlóssá nevezte ki a miskolci gépkocsizó vonat osztályhoz. Egységével az orosz fronton szolgált: 60 mentőautóból álló gépkocsioszlop parancsnoka volt. Az autókkal az első vonalba élelmiszert és lőszeret vittek, visszafelé pedig sebesülteket hoztak. Fő célja volt, hogy azokat az embereket, sofőröket és szerelőket, akiket kivitt a frontra, biztonságban haza is hozza. Egységét sikerült megőrizni, a gépkocsioszlop zárt kötelékben húzódott a fronttal együtt nyugat felé. Felső-Ausztriában, Linzben amerikai hadifogságba kerültek 1945. május 4-én. Fogásáráról mint kalandos, sok munkával járó időről beszélt: az amerikaiak hagyták a foglyokat, hogy dolgozzanak, pénzt keressenek a közeli parasztgazdaságokban. Így a nyugatról hazaérkező foglyok meghívva, ruhával, pénzzel felszerelve jöttek, amitől a foglyátvevő bizottságok szabadították meg őket a székesfehérvári vasútállomáson. Nagyapám Linzben csináltatott új egyenruhája és esizmája helyett rongyos gyalogsági egyenruhában, lyukas bakancsban távozott Székesfehérvárról, ahol teli bőröndjét is elvették tőle. Ráadásul meghélyegezték, megfélemezték, mint nyugatról hazatért foglyot. Igaz viszont, hogy lelkiismeretes orvosi bizonyítványt kapott 1945. október 15-én arról, hogy be van oltva és tetvei nincsenek.

Unokaöccse, *Havay Sándor* (1926–2004) egész fiatalon tapasztalta meg a háborút és a hadifogságot. Pécsen a Magyar Királyi Zrínyi Miklós Honvéd Gyalogsági Hadapród Iskolában érettségizett 1944 júniusában. Az ezt követő időszak eseményeiről önéletrajzában olvashatjuk: „Ezután hurcoltak bennünket egyik faluból a másikba, míg 1944 október 15-én szét akarták engedni az egész évfolyamot, de egy nyilas százados átvette a parancsnokságot, és bennünket Sopronba szállítottatott. Itt minden katonai képzés és tisztí tanfolyam nélkül az egész osztályt zászlóssá neveztek ki, és 1944 november 23-án mindnyájunkat Németországba szállítottak. Engem a 87/1, újoncképző zászlóaljhoz osztottak be. Egységünk szedett-vedett, mindentféle korosztályú emberekből állt – fegyverünk nem volt. Három hét után fegyvelmiileg leváltottak, majd Berlinbe vezényelték a nagy bombázások okozta romok eltakarítására – német tégyveres őrizet mellett. 1945 áprilisában az Odéra melletti Frankfurtba szállítottak, ahol a megmaradt német hídfőhöz kellett védőárkot ásniunk. A szovjet csapatok nagy nyomása miatt két hét múlva kiűritették a területet, és bennünket is nyugat felé kísértek. Kétheti menetelés után a németek magunkra hagytak, és a következő napon, 1945 május 3-án angol fogságba estünk. Egyik táborról a másikra hurcoltak bennünket, a Magyar Vöröskereszt hazaszállítási kísérleteit rendre visszautasították, míg végül 1946 szeptemberében mégis hazaszállítottak. A katonai szűrővizsgálatok után közölték velem, hogy törvénytelen előléptetés miatt rendfokozatom érvénytelen...”

Havay Sándor az angol fogságból több dokumentumot is hazahozott. Őrizzük kétkötetes angol-magyar és magyar-angol szótárát, amit a „Keresztén Ijúsági Egyesület” Világszövetség hadifogoly segítségakciójától kapott. Ezek zubbonyzsebében is elfértek. A New York-London-Budapest székhelyű Egyesült Biblia Társulatoktól megkapták János evangéliumát. Még egy orosz nyelvű János evangéliuma is hozzá került. A Brit és Külföldi Biblia-Társulat kiadásában megjelent *A zsoltárok könyvében* Károlyfalvi Béla evangélikus lelkész ajánlása olvasható: *Zsolt. 116 – Zsolt. 119: 1–19.v.* Isten áldását kérve, szeretettel Regőczy-Nagy László zls-nak emlékül az angol fogságból. Eselheide, 1946. aug. 27. – A 116. zsoltár 13. versében ezt olvashatták: *A szabadulásért való hálaadásnak poharát veszem, és az Úrnak nevét hívom segítségül!*

A Daloljatok az Úrnak! című füzet két kiadását is hazahozta, amely római katolikus leventék és katonák számára nyomtatott imákat és énekeket is tartalmaz. A korábbi kiadás impresszuma: Ezen ima- és énekfüzet a rajnavidéki és westfaliai foglyótáborokban lévő magyar leventék és katonák számára készült 3000 példányban. Kiadja: Kovács Mihály piarista tanár, a leventék felkigondozására kiküldött római katolikus tábori lelkész. A szedést Vinnai Ferenc végezte. Lintorf bei Düsseldorf, 1945. október. Később a Magyar Vöröskereszt németországi angol zónai kirendeltsége is kiadta (Rhede, 1946. február). Ebben az *Apostoli hitvallás* előtt ezt a mendedat olvashatták: *A megpróbáltatásokban legnagyobb erősségem a Hitem.*

Havay Sándor megőrizte a schwiebkuhli hadifoglyótábor *Fogolyderű* című, kézzel írt újságját, valamint négy képeslapot a kelet-holsteini Lübbenburg városáról. Észak-Rajna-Vesztfáliában a Lintorf-i táborban (*Lintorf-Camp, Lintorf bei Ratingen*) hosszabb időt töltött. Innen magával hozta a már nyomdában készült, magyar és német nyelvű *Lintorf-i Tábori Újság* (Lintorfer Lager-Zeitung) hat számát, az 1945. november 21-én megjelent első számtól, az 1946. január 9-én megjelent, II. évfolyam első számig. Magyar ékezeteket nélkülöző betűkből szedték. Lintorf Duisburg környékén fekszik, itt is járhattott, egy duisburgi képeslapot is őrzött.

Hozott a fogságból egy térképet is, ami Németország és Nagy-Berlin amerikai, brit, francia és orosz megszállási övezeteit, valamint a Lengyelországnak és a Szovjetunióknak ítélt egykori német területeket ábrázolja.

Hazahozta a fogságból *dögcéduláját*, amelyhez egy alumínium medált kötött. Egyik oldalán kettős kereszt, kardos államalapítónkkal, *Szent István királyunk, erősíts bennünket* felirattal. Másik oldalán Szűz Mária jobb kezét óvón egy frontkatonára fölé tartja, *Baldogasszony anyánk, oltalmaz minket* felirattal.

Lukács Miklós

Irodalom: *Bús János-Szabó Péter:* Béke poraikra. Dokumentum-émlékkönyv a II. világháborúban, a keleti hadműveletek során elesett magyar katonákról és munkaszolgálatosokról. Bp. 1999. – *Demeter Zsófia:* Nagypapa történelmi leckéi. Lengyel Károly (1892–1968). Székesfehérvár 2003. – *Demeter Zsófia:* Hárman elmentek. Demeter János (1919–2004), Havay Sándor (1926–2004), Miloszermi Pálné Lengyel Jolán (1923–2004). Székesfehérvár 2004. – *Demeter Zsófia–Gelencsér Ferenc:* Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár anno... 2. Székesfehérvár 2002. – Legfelsőbb elhatározások. Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára. 88. szám. 1915. augusztus 28. 1283–1295. old. – Memento Lengyel Ottóra (Balassagyarmat 1921–Balassagyarmat 2006). Balassagyarmati Honismereti Híradó 2006. Balassagyarmat 2006. 176–177. old. – *Sipos Gyula* (szerk.): A m. kir. székesfehérvári 17-ik honvéd gyalog- és népfelkelő ezredek története. Székesfehérvár 1937. – Tábori Újság. Ptzomysl 1915. február 26. 121. szám – *Tóth András:* Balassagyarmat festőmestere. Magyar Festőmester Bp. 2001. október, 2–4. old. – Vitézek könyve. Budapest 1939.

Egy optimista fogolytörténet

A fogolytörténetek többsége – elbeszélések, dokumentumfilmek – drámai vagy tragikus élethelyzetekről szól. A kínzás, az éhezés, a fizikai megnyomorítás, a tömeghalál, a fizikai és lelki tortúra, a szublimált emberi szenvedés stb. történetei. Az a fogolytörténet, amelyet 1987-ben gyűjtöttem Csík-szentdomokoson, szintén nem nélkülözi a fenti szenvedés-leltárt, ám mégsem ezért érdekes a számomra. Közlésével nem tényfeltárást, tanúvallomást – mert szerintem minden fogolytörténet tanúvallomás egy elképzelt nagy tárgyaláson – publikálása az elsődleges célom, hanem a fogolysors másfajta megvilágításba való helyezése. Néprajzkutatói látásom arra készített, hogy a megkerülhetetlen történések mögött felfedezem: milyen helyzetbe hozta a fogolysors mint nem tapasztalt, nem tanult élethelyzetet a paraszti hagyományokon, kultúrában nevelkedett embert, pontosabban másfajta alkalmazásra kényszerítette-e a népi kultúra rendszerében szerzett sajátos tudását, éleltapasztalatát, morálját? Érvényesíthető-e hadifogsági helyzetben, mint merőben más sorshelyzetben a paraszti kultúra által modellált sajátosan férfiúi személyiségi vonások együttese?

Amit előre elmondhatok, anélkül, hogy szájarágós néprajzi értelmezésbe kezdenék annyit, hogy a fogság a paraszti műveltség, a népi kultúra – tudás –, erkölcs és szemlélet másfajta provokációja, alkalmazási területe volt, de kiemelném, hogy ez a kultúra az életben maradás esélyét nem kis mértékben növelte is.

A magam gyűjtött anyagban a más emberről és hősről, az észrevétlenül vezéregénységgé válás helyzetét láttam meg, amelyekben az elbeszélő saját személyiségébe ivódott paraszti mentalitását, tudását, reflexeit ösztönösen hasznosította a helyzet kívánta módon.

Elbeszélőm olyan ember, aki mintha küldetéssel született volna – nevé születésekor beirták az imakönyvbe –, noha nem tanult magas hadtudományokat, erkölcsiant, szónoklattant (négy osztályt végzett), hagyományos környezetétől több ezer kilométerre, idegen környezetben is hasznosítani tudta a paraszti műveltségéből szerzett összetett és rafinált tudását, és kikialtás, közakaral nélkül is vezér lett. Aki a paraszti kultúra értékrendjét, világlátását, erkölcsiségét divózni tudta a helyzet kívánta másfajta személyiségjegyekkel, eszjárással. Tradicionális paraszti létérzéséből eredő előrelátásából, „a sohase lehet tudni, mire lesz jó” pragmatikai elvtől vezéreltetve úgy készítette elő és úgy nyert meg a németekkel szemben egy útközvetet, amire előre nem is gondolhatott, mint igazi népmesei hős. A történet paraszti hőse idegen nyelven is tudott és próbált értekezni, alkura jutni az arrogáns ellenféllel, és mikor látta, hogy próbálkozása sikertelen, tudta, hogyan kell elkezdeni a cselekvést, illetve hogyan és milyen kéznél lévő eszközzel kell kiprovokálni a zendülést. Ő tudta, hogy mivel lehet világítani a lágerben, amikor nem volt mivel világítani. Megvetette a kishitűséget, ésszel, leleményességgel, bátorsággal és megfont-

toltan lépett fel: stratégiának is nevezhető székely paraszthezér lett belőle. Ő az, aki rendet tudott teremteni az önzés és kapzsiság, éhség és szomjúság okozta káoszban, akárcsak a népmesében, az elosztandó javak tekintetében. Aki paraszti módon racionalizálta a fogyasztást és ezt pardon nélkül rákényszerítette a felsőbbrendűség göggyével viselkedő, velük sorsközösségben levő németekre is.

És végül, ő az optimista székelyparaszt és mesefigura, aki mindenén felül tudott kerekedni, aki a hitvesztett, morálisan és fizikailag is összeroskadt bajtársát talpra állította, a tragikus végkifejletet is győzelemre fordította azáltal, hogy az életéről lemondani készülő férfinak belopta tudatába a gyermeket nemző, újra férfiúvá válás távlátát, a nemzőképesség becsúgyát és garanciáját, a családi és társadalmi lét értelmét. És mindezt úgy hitelesítette, hogy ígéretet tett: a születendő gyermek minden hagyomány szerinti sorsfordulóján mindig mellette lesz. És igazi hőshöz méltón szavát betartotta: úgy lett, ahogy előre megmondta, és úgy történt minden, ahogy megígérte.

És most következzen maga az elbeszélés!

Én, Szabó Árpád, Csikszentdomokoson születtem, 1911. március 11-én, 10 óra 10 perckor. Úgy írta be édesapám az imakönyvbe! Hogy: miért csak engem, s miért nem a testvéreimet is, nem tudom.

Négy esztendőt voltam az Ural tővibe, s hogy min mentünk keresztül, azt mondom el magának, tanár úr.

Az oroszok itt fogtak el Menaság s Potyond között, a Físág fejibe. Onnat aztán áthajtottak az Uzbó. Ott temettünk két hétig, legalább százan. Csak ami az úton volt, s az útról látszott, azt temettük el. Ami nem látszott vagy bennebb volt, arra nem jutott idő. Hát ott rengeteg volt az út mellett két felől: orosz, német, magyar, civil s fehérnép, gyermek s mindenféle.

Nem lehetett hozzájuk nyúlni, me ná meg vótak szagosodva. Úgy álltunk örökké, hogy a szél ne rejánk fűjja a szagot. A gödört a halott mellé ástuk, me másképp nem lehetett ázni, s akkor két lapáttal, a fejünket félrefordítottuk, belé tisztítottuk vagy belérántottuk a gödörbe, s akkor a földet gyorsan nyomtuk reá. Úgy es úgy beszédtek azt a szagot, hogy: bocsánattal legyen mondva, ha szeleltünk, valósággra olyant szeleltünk, mint a halott amilyen. A szájunkon ugye hévettük a szagját, s az orrunkon. Egy hétig enni se tudtunk, úgy teli vótunk a szaggal, hogy rosszul vótunk belé. De kellett csinálni, aztán beléjöttünk.

Aztán kihajtottak Szeredába, s ott vótunk egy pár nap. Vótak ügyesek, akik el tudtak szokni. Eccer engem es egy hívutt:

– Árpád bá, most ehejt bíjjuunk ki!

– Te, megláinak, s meglőnek - mondtun.

És kibíjt, s haza jött, s ma is lithon van, nem volt fogságba. Én nem mertem kibíjjni, ugye ő fiatalabb vót, legény vót, s ő kibíjt, s lithon tőttue az egész életit. S én négy esztendőt odavótam.

Szeredából Brassóba hajtottak. Megháltunk Tusnádon s Sepsiszentgyörgyön.

Értünk épp bé Szentgyörgyre [ti, Sepsiszentgyörgyre], s arról felől jött egy szekérvel egy öregember. Hatalmason meg vót rakodva lucernával-e, herével-e, nem tudom. Elég annyi, hogy mű, ahogy mentünk, két felé kellett váljuunk, hogy a szekeret elkerüljük. Az oroszok jöttek hátul, s éppe kezdett szürküldöni. S ahogy értünk oda, valamelyiknek eszibe jutott, hogy az oroszok nem veszik észre, s fel kellene másszon a szekerre. Úgy es lett, s lebiútt a kötőrúd mellé. S fel a másik utána, s fel a másik, s megrakják a szekér tetéjít jól. Oda mind lefeküdtek. Mú a szekérvel szembe mentünk, ugye, úgyhogy a menet vége hamar odaért. Elég annyi, hogy még egy mászott fel, hogy az es szőkjék meg a fogsághól, s meglátta az orosz. Elordította magát. Igen de az ókrók közti, a szekér rúdjárá, s az ágos orrára es vaj őt fel vót csütörködve. Hogy vigyék ki az ókrók az oroszok közül! Az orosz, hogy meglátta azt, amelyik mászik fel oda, arra egyet reautótt, s az asztán visszaesett, s akkor az orosz kezdett felmászni a szekerre, s a fent levők kezdtek leszökösni, s futni mindenfelé. S hát krü-kru-krü! Istenem! Istenem! S ajj-ja-jaj, trr...! Hogy hányan hótak meg s kik, nem tudom. De mű es meghaptuk a magunkét.

Szentgyörgyön hogy épülő iskolába hajtottak bé. Arról vót szó, hogy ott hálunk meg. Ők az ajtót s az ablakokat elállták, aztán, nekünk ott úgy bémutatkoztak az oroszok, hogy egymáson majd felmászunk a falra. Két orosz bėjött s kenni kezdett. Ott, akit elértek, a puskatusával úgy megverték, hogy egész éjjel nyögött, hogy poszult belé.

Én nem mondom, met én erős vótam, úgy mondom, ahogy van, én bébüttam a többi közti, őket bírtam tartani, s engem nem üttek.

Aztán behajtottak Brassóba. Ott kertet csináltattak velünk, s ott vótunk egy hétig. S akkor aztán felraktak egy vagonra, s bévittek Focsaniba. Ott tartottak öt nap egy csomó németvel. Mű 18-an vótunk Dánfalvától felfelé: szenttamási vói kettő, dánfalvi három, s a többi domokosiak.

A hatodik nap behúztak egy nagy szerelvényt, s kezdék a németeket felrakni. Mű húzódtunk hátra, hátra, mind hátra. Arra számítottunk, hátha vagy egy jó üres vagoni kupunk, vagy nem es marad, s visszavisznek a lágerbe. De a lágerkapun kihoztak-e? Többet oda vissza nem! S akkor mű 18-an megmaradtunk, s vagon nem maradt. Akkor kezdtek hajtani, s egy helyt az orosz az ajtót megnyitotta, „Igyitye!”, s ahajt oda bé kellett menjünk. S hát németvel teli van. Őköt kétfelé szakították, s munkót középre bé.

Hát ugye mű úgy vótunk, hogy a legelső a hátát az ajtóba megvette, s én ültem az ölibe, az ő mejinek vettem a hátamat neki, a harmadik ült az én ölembé, s úgy 18-an, ahogy te tudunk ülni. Mű így mentünk egy és fél hónapot, november elejüöl december derekáig. Ha fel akart állni ez, a hátamnál fogva, a bajára, akkor előlem fel kellett keljenek, hogy én es fel tudjak kelni, s meg másképp ő se tudott vóna. Lefeküdni egyáltalán nem tudtunk. Aztán csináltunk mű helyet két felé, met hát azok, a németek, nyújtózkodtak.

Ment a vonat éjjel, nappal. Étlen vótunk: se nem ettünk, se nem ittunk. Három egész napig semmi féle ételt nem kaptunk. Semmit, de semmit! A németek se!

Aztán ennek a Sárosi Jánosnak, amelyik velem vót még él –, kilenc évvel fiatalabb nálomnál, a lábát egy német megrugta. S azt mondja nekem keservesen:

– Árpád bá, úgy megrugta a német a lábomat, hogy szinte eltörött. Mit tudjak csinálni?

– Hadd el – mondtam –, mei segitünk rajta.

Három nap után beadták az ételt az oroszok. Két kandérvál. De hát az vót a helyzet, ugye, hogy nekünk három kandér ételt kellett vóna beadjanak. Mei mű hatvanan vótunk kettő héjával. S akkor az egyiket elvette ez a 20 német, s a másikat elvette az a 20 német. S mű ezt néztük. Eltelt így az első beadás, s el a második. Mondom a többieknek, fiúk, ez így nem jó. Kérdezzük meg, hogy lám, ki tud magyarul vagy románul. S kérdezem magyarul, s nem szólott egyik sem. S kérdeim románul, Care styi romonyesti? (Melyik tudsz románul?) S erre se szól egyik se semmit.

Met hogy mindent eszekeverjek, én tudtam jól románul. Hát egy román papnál vótam tényleges katonai esztendőit s három hónapot. S én ott úgy megtanoltam, hogy amikor hazá jöttem, akkor úgy beszéltem románul, hogy beszéltem magyarul, s hát románul beszélgetek.

Na hát aztán nem szólott egyik se semmit. Na jó! S akkor adták bé a vizet. Az orosz az ajtót húzta elé, s mikor a német akarta megfogni, akkor úgy megrugtam, hogy a németek alá bement falásig. Ebből nem isztok! S akkor ők krucifixeltek, hogy csak elgyőzték. Németül! Pedig úgy szomjaztunk, olyan es vót, még kétszer is megitta a vizeletjét, mert nem kaptunk vizet. Még háromszor es!

– Hagyjátok el, me minnyá elfő a sorsotok – mondtam –, csak várjatok. Mű es eszünk nemcsak lük!

Mondom az anyémeknek: fiúk, vagy meghalunk, vagy az egész német meghal, s mű es! Vagy ők es esznek, vagy mű es eszünk!

– Mű csinálunk Árpád bá?

– Mindenkinek van egy sója – mondtam. Egy bog sója.

Mei úgy történt, hogy az állomásban, még ott Focsaniban behajtottak munkót egy raktárba. S ott vót egy rakás só. S mondtam az anyémeknek: mindegyik tegyen el egy bog sót. Mei tudja az Isten, hogy hova visznek, hátha még szükség lehet a sóra. S melyik mekkorát tudott, de mindegyiknek vót, nekünk tizennyolcunknak egy-egy darab kősz.

S mondom, a sóit mindenki vegye kézügybe! Kezdeit szürkülnödni, s akkor kérdeim még eccer: Care styi romonyesti? Nem szólott most se senki. Jól van! Mondom Sárosinak, hogy annak a németnek, amelyik a lábodot megrugta vót, lőjj belé a seggibe. Kezdődjék el a menet.

Sárosi békent egyet a bakancs orrával, s az aztán kezdett krucifixezni. S akkor, tessék elhinni, 18-an elosztottunk két felé. Ide kilenc, s oda kilenc. Én elosztottam őket. Suppantani kezdük a németeket kőszóval. Fele ezt a felít verte, s fele azt a felít. A fejit, orrát, száját, kit hol találunk a setébe. Üssed s üssed! Üssed és üssed!

Na aztán mű olyan rendet csináltunk, hogy hát jól térünk, hát te tudunk feküdni. Mű úgy bévettünk közükbe, hogy vértócsa vót. Mikor annak három napja vót, hármat eltemettek közülük.

A plafonba fel vót köve sátorlappal s szíjjal egy német. Olyan három V vót a karján. S az onnat dirigált te ezeknek, s ezek itt lent csinálták. Na de aztán Máks-em Jánosval mű úgy felnyúlógattunk annak kőszóval úgy ellátuk azt es ott a hegyibe, hogy többet nem beszélgetett.

S hát hogy bévertünk kozikbe úristenesen, reggel, mikor megvilágosodott egy azt mondja, hogy Care styi romonyesti? (Melyik tudsz romány?)

– Én! Futuz..., kárinkodtam rományul, ahogy csak tudtam. Sara de ce nu spus? Che styi romonyesti? De ce? Numai pentru voi de muncure? Pentru noi nu trebe? Noi murem de foame si voi muncati? Câte de, perțim in trei și muncam. Dacă nu, toți murim! Toți muriți aiți! Batem până morți.

(– Én, basszom a... Az este méi nem mondot? Hogy tudsz rományt. Méi nem? Csak nektek adnak enni? Nekünk nem kell? Mi halni meg az éhségtől, és ti esztek? Mennyit adni, asztunk hávomba és ettünk. Ha nem, mind meghalunk! Mind itt haltok! A hafotiakig verünk!)

Ez aztán leadta, hogy mi a helyzet. Attól a perctől akármit ádunk és akármeckorát, azt mi elvágtuk három felé pontosan; a pokrócot terítettük le: ez a teéd, ez a teéd, s ez az enyém. Én aztán porcióra mindenkinek elvágtam arnyit felé, ahányan vótunk. Aztán így mentünk ki végig az Uralig. De hát a németekből aztán ötöt es elvittek tőlünk, me meghótak.

Amelyik tudott rományul, az mind mondta, hogy nem kellett vóna ilyen vastagon, s méi vertük úgy meg őket.

– Mind megütünk, mondtam neki. Met tū azt akartátok, hogy közetek pusztuljunk meg éllen, s azt hittétek, hogy csak a tiétek a vagon s minden. Münköt szoritattatok a két ajtó közi, ahol a hideg csap bé. Met ugyebár Ázsiáig mentünk.

Mikor megérkeztünk egy nyílt mezőbe, pilinkálni kezdett. Ez még világodatkor vót. Éjfél után két óráig hajított nekí egy oldalnak. Akkorát havazott, hogy a térdünkkel tasztítottuk. Aki tudott menni, ment. Tizennyolcat lőttek meg, amíg a helyszínre értünk. Met aki nem tudott menni, azt lőttek meg.

S hát mit ad Isten? Abba a lágérbe vittek, amelyiben a 16-os magyar katonák vótak. Minden úgy vót hagyva, csak a tetejiről a deszkák vótak lehulladozva. Azokat mi megjavítottuk. Annyit csináltuk az oroszok, hogy fákot hasítottak el keitábe, és leborították a gombolyag felivel felfelé. Azon háltunk, abba, ami rajtunk vót. A barakkban nyírfa didóval világítottunk. A nyírjának azt u küsső kérget, azt megsírtettük, meggyújtottuk, s az olyan szépen ég, mint a gyertya. Sokáig. Ezt itthonról tudtuk. S az orosz es csudálkozott réta.

Másnap azt mondja egy fehérnép. „Nade do cva cselovek!” S arra mondom én, hogy „Pázsálsztá”, kéremszépen. S mentünk, s hát egy kert, s benne olyan dombocskák, s hát kereszt mindegyiken. Cserefűből. Kicsi terpe kereszték. S azt mondja a Szesztra, az ápolónő, hogy „Vot papka tibe tam, kaput idity”. Azután értettem meg, hogy ű mit mondot, met aztán oroszul jól megtanultam. Tolmácsnak most es beállhatnék, ha a lábham birná. „Papka tibe”, azt mondja, apátok, a ti apátok, „Papka tibe tam szegyit kaput”, itt vannak meghalva, itt vannak eltemetve.

Magyar katonák vótak, akiket a tizennégybéli háborúkor eltemettek. Hát abba a lágérba vittek münköt es.

A szesztra tudta, hogy mi magyarok vagyunk. Hát a gyermekek es mondták, „Vengerszki posti domoj, Fritz nyet posti domoj.” Ez az egy vigasztalt a legjobban. A gyermekek beszedje. Biztosra vetük, hogy hallották a szüleiktől, hogy a magyarokat engedik haza.

Aztán egy nap héasztottak temetni. Március elejütl április derekáig. Met február farka felé bécsapott a pestis, s aztán minden éjjel 20–25-től 40-ig el minden éjjel ennyit eltemettünk.

Első héten vittük, s úgy gúnyástól vettük belé a godorbe. Második hét valamennyedik nappján hát azt mondják, hogy a fesső gúnyát le kell vetni. S hát eccer azt mondják, teljesen le kell venni az alsó ruhát es. Aztán úgy márciusnak az utossó felitől április derekáig el tiszta anyaszülti meztelen temettük el őket.

Mű 25-ön a temetőbrigádba vótunk. Egyebet nem csináltunk, csak temettünk. Gödröt ástunk nappal, s éjjel temettünk. Este, mikor bésötétedett, az öt lovat, me ennyi vót erre adva, a kocsisok fogták bé a szánba, hajították elé a hidegház elejibe, s mi raktuk fel.

A föld egy méter negyven centire úgy megvölt fagyva, hogy a betoni jobban lehetett vóna vágni, mint azt. Tűz nélkül nem tudtuk ázni egyáltalán. A kovácsok úgy megcsinálták a csúskányokat, hogy lehetett vóna beretvátkozni velök, de ahogy belévágtad, egy akkorácska a föld színéről felpattant, s több semmi.

Azt mondtam, emberek, tüzet kell tenni a földre! A harmadik rend tüzvel tudtuk keresztül törni, hogy avval má nincs megfagyva. Egy rend tüzet tettünk, s akkor széjjelszedtük, s amennyit tudtunk, ástunk, s még egy rend tüzet tettünk, az es elégett, s még egyet, s azes. De hát aztán tizenöt ember egyebet nem csinált, csak az erdőt vágta. A nyírját vágta, hasította, hordta s tüzeltük. Így dolgoztunk. Egy godorbe az összes egy napi halottat belévágtuk. Akkorát ástunk, hogy amennyit egy este vittünk, az mind belé kellett ferjen. Egymásra raktuk belé őket, mint a gyufát a tokjába. Ha valamelyiknek u korja félre vót fagyva a testitől, biza előre féltünk s szégyeltük, sajnáltuk, de aztán beléjöttünk, s mondtuk: „Pajtás, hüzd esze a

karodot, met szük az Uralban a hely! Nincs az Uralban hely!" S hezzavágtunk a fészivel, s akkor a karja leesett, mint az ágcsap a fáról, hogy a másikat ne tárnja fel. Ilyen vót a temetés.

Mikor a temetőből bėjöttünk, a lovakot vették átal, mü mentünk öton, fogjuk meg a huszonötnek a sajkáját, me mü külön szobába vótunk, tötötték meg ételvel, s vittük vissza s ettük meg, s feküdtünk le, s reggel hét óráig aludtunk. Nyolc órakor indultunk ki az erdőbe esmeni gödör ásní.

Tudja-e, április derekáig el, aki meghalt, a meghalt, s autól errefelé aztán esztendő es eltelt, s nem hoi meg egy se. Pedig a csihánt ettük. Megforrázták s megettük. S ha nem, anélkül. Itt a feleségem, megkérdezheti. Amikor hazajöttem a fogságból, megmutattam, hogy a csihánt rántással hogy ettük. Csudálkoztak. Ez a rántás ne; a földből kirántottam, s megettem elföttük nyersen. Mind toptek, a könny itt hullott le nekik, úgy sajnáltak. Az én szájamot nem csipte. Megszokta. Meg, met nem vót vér benne. Elvágta az újdot, vagy leütöd, csak egy kicsi véres lé jött ki. Színe se vót. Annyi vér vót bennünk. A kosztól! A gyenge kosztól.

Aztán eljött az idő, hogy hazaengednek. Úgy vót, hogy május 10–15. körül indulunk haza. S akkor beütött a malária. Mindenkit beötöttak. Aztán az egy hónapot visszarugott, úgyhogy június 24-én délbe értem ide a házhoz.

Két esztendeig nem tudtak rólam semmit itthon. A feleségemet hitták es férjhez, s készítették s minden. Vót egy jásember, idefel Sárosúba lakott, s az azt mondta, „Róza, nincs méi várd uradot, met nem jó haza. Ha úgy érzed, s ha olyan ember kerül, menj el férjhez”. „Nem, azt mondta az én asszonyom, én addig férjhez nem megyek, amíg híre nem lesz egy fogolynak, hogy hátra van. Még haza jó az es.”

Mikor két esztendő letöt, akkor minden fogolynak adtak egy levelezőlapot, s öt szót szabadotti írni rea: „Jól vagyok, egészséges, a viszontlátásra”, Szabó Árpád.

Még csak annyit akarok elmondani, hogy Mákszem Árpádot én mentettem meg a haláltól. Ezt még el kell mondjam. Hogy én mennyit hurcaltam egy egész nap s egy éjen. Hogy ne löjék meg. Ha én nem lettem volna, meglövük szigorán. Ezt tudom bizonyítani: ott van Sárosi János, itt az átjáró mellett, a harmadik házban lakik. Ó tanusítani tudja.

Mikor hajtottak az Uralba, térdig érő hóba mentünk. Amelyik nem bírta a menést, lötték le. De én fél felől úgy megfogtam, hogy végedes végig vittem azt az embert. Úgye, egyedüli gvermek vót, s olyan kényesen vót nevelve. Az ilyen annál hamarébb elpusztult. Ez se bírta a terüt. El kezdte mondani, hogy: „Árpád bá, a fogságot tovább nem bírom. Maga jól bírja, s maga hazakerül – akkor még magázott, nem vótunk komások – s mondja meg, hogy ott haltam meg, nem meglöttek, hanem végkimerülésbe.”

– Szedd esze magadot, aki megistenelt! Hát te tíz évvel fiatalabb vagy nálomnál, s elhagyod magadot!? Szedd esze magadot! Menj, dolgozzál, s egyél, amit adnak. Gyűjtsd esze magadot! Meglátod, hozományunk. Fiad lesz, s megkeresztelem! S hétöt-e? Bétöt! Amit én megmondtam. Me leszidtam, lehordtam s minden. Hogy fiatalember létedre elhagyod magadot, hogy posztulj el a gyengeségbe.

S hát eltöt egy hét, s hát nem mondja, hogy meghal. Hát dolgozik, hát bírja.

Hazajöttünk negyvennyolcba. Fia született, me megvót má itthon a felesége. S megkereszteltük. S ott vótunk a keresztelőn, a fia katonavacsoráján, bérnálásán, mindenütt ott vótunk a fiának minden ünnepén.

Balázs Lajos

Munkástelepítések Kecskeméten a XIX–XX. század fordulóján

A futóhomok megkötése érdekében Kecskemét már az XVIII. század végén osztott ki homokterületeket, s a parcellázás a XIX. század utolsó negyedében nagy méreteket öltött, amikor a város a filoxéra pusztítása után (1875-től) immunis homoktalajának köszönhetően a szőlőtelepítések célpontjává vált. Ekkor a homokterületeken országsszerte is sokan hozzáfogtak a szőlőültetéshez.

A XIX. század végi elhúzódó agrárválsággal egy időben, a korszak egyik figyelemreméltó jelensége volt az általános népmozgás és kivándorlás, melynek okozója az elavult birtokszerkezet és az országsszerte jelentkező munkanélküliség volt. Kecskemét gazdasága azonban bőven kínált munkalehetőséget. A város földbirtok-poliitikájának alapja a városi birtok volt, amit hosszú ideig saját tulajdonban tar-

tott, s amiből szükség szerinti parcellázott és egy-egy nagyobb homokterületet arra vállalkozóknak egészben is eladott. Ez a kétféle birtokjuttatás határozta meg a kecskeméti mezőgazdaság fejlődését. A város vezetősége a városi birtokokból szinte minden évben parcellázott 2-5 holdas területeket, s ennek köszönhetően a XIX. század végén az itt lakó földnélküli parasztok kedvezményes áron, hosszúlejárátú kölcsönre házhelyet és kisebb birtokot vásárolhattak. A parcellázások eredményeként a zsellérség feltörekvő elemei önálló egzisztenciájuk alapját vetették meg, állandó munkalehetőséghez jutottak a szőlőkben. A tavaszi és nyári napszám elég magas volt, a kecskeméti és környékbéli szőlőtelepítések pedig téli munkát is adtak, így a munkáscsaládok egész évi megélhetése biztosított volt. E vidéken munkanélküliség, elégedetlenség nem volt, sőt az izgatok sem jutottak eredményre. [BKMÖL. IV. 1908/b. 1.4148/897] Ellenkezőleg, a századvégi homokmegkötési, szőlőtelepítési munkákat éppen a munkáshiány miatt nem lehetett a kívánt ütemben végezni.

Kecksemét történetében az első jelentős munkástelepítés 1892-ben kezdődött, ekkor alakult meg a később Helveciának elnevezett szőlőtelep, mely a svájei származású Wéber Ede magánbirtokos kezdeményezésének és munkálkodásának köszönhetően jött létre. A várostól vásárolt birtokára Balaton-vidéki szőlőmunkásokat telepített le.

A magánkezdeményezések mellett Kecksemét város vezetősége is törekedett az egyre értékesebb homok kihasználására, értékesítésére. 1895-ben a szikrai szőlőskertek környékén és a szikrai városi szőlőtelep szomszédságában a városi tanács a munkásigény kielégítésére két munkástelepet hozott létre. (Ezek közül a nagyobbikat 1902-ben Árpádszállásnak nevezte el a városi tanács.) Az ideköltöztetett munkáscsaládoknak állandó munkaszerződésük volt, s elegendő munkát találtak a megélhetésükhöz, nem szorultak rá arra, hogy máshová elszegődjenek. A város kezdeményezésére keletkezett a ma Lajosmizséhez tartozó Kláber-telep, mely a város, illetve Kláber Mór szőlőbirtokainak munkásigényét elégítette ki.

Az említett telepek létrehozása kapcsán a város vezetősége felismerte, hogy nem előnyös, ha a betelepített munkások nagyon különböznek, ha nincsenek kellően megvalogatva. A város vezetősége saját, valamint a már említett helveciai munkástelepítés tapasztalatai alapján arra a megállapításra jutott, hogy *„kíspróhált testi és szellemi erejű, lehetőleg egy környékből való szapora fajú magyar munkás elem telepítendő”*. A telepeseket ott kell letelepíteni, ahol könnyen találhatnak napszámos munkát. A részükre adott ház és föld utáni törlesztő részletek és kamatok olyan alacsony összegűek legyenek, hogy azt megerősítés nélkül fizetni tudják. A telepesek első két évét próbaidőnek tekintették. *„mert amennyiben a telepesnek akár erkölcsi magaviselete ellen lehet kifogás, akár renyhének vagy civakodónak találta-tik, a város jogosítva van elbocsátani.”* Minden telepest kötelezni szándékoztak arra, hogy az első évben 2 kh-as birtokának ¼ részét, azaz 800 n.olt (kb. 3200 m²) szőlővel beültessen.

Ezeket az alapelveket szem előtt tartva keresett a városi tanács 1902-ben újabb mezőgazdasági munkásokat, napszámosokat munkástelepek létrehozására. Ebben az esetben a cél nem egy városi birtok kialakítása volt, hanem az egyébként nem nagy hasznot hozó legelők, Ballószög pusztá golyófogó (lövöldé) melletti részének és az állami Miklós-telep mellett fekvő Vágójárás elnevezésű pusztá értékesítése. Kada Elek polgármester bejárta a tiszamelléki községeket és tájékoztatta az érdeklődőket az áttelepülés feltételeiről. Útját követően úgy találta, hogy a „legjobb telepítési anyag” Szegvár, Mindszent és Kistelekéről szerezhető. Mindszentről és Kistelekről jelentkeztek is sokan a Kecksemétre való áttelepülésre. A kistelekiek eljöttek és megnézték a Vágójárásban kijelölt területet. A felkínált rossz minőségű és bucskás területek helyett inkább jobb minőségű földet kértek, és hajlandók voltak akár többet is fizetni és a törlesztést mindjárt az első évben megkezdeni. Kérték még azt is, hogy a földjük felét veteménynek használhassák és hogy tehencik számára legelőt kapjanak. [BKMÖL. IV. 1908/b. 5119/1931, (1.6052/901) Hivatalos kiadvány a munkástelepek felállítása ügyében tartott értekezlet jegyzőkönyvéből. 1902. január]

1902. március 26-án Kada Elek polgármester Mészáros József tanácsnokkal Mindszentre és Szegvárra utazott, hogy az onnan Kecksemétre települni szándékozők viszonyairól, a „munkás-anyag minőségéről” tájékozódjanak. *„Haber mindkét község kitűnő termőtalajon fekszik, munkás népe különösen a tavaszi időben valóságos nyomorog”* – a birtokszerezés ugyanis szinte lehetetlen és nem is kapnak olyan napszámos munkát, illetve keresetet, amiből a családot eltarthatnák. *„Ennek folytán az itteni munkások az ország különböző vidékeire, sőt az országon túlra is munkakeresés végett elvándorolnak, minek folytán ki van zárva az, hogy ez a nép gyarapodhassék. Maga a munkás nép, akikkel érintkezünk, józan, eszes és komoly gondolkodású. A két község munkásai között mindössze az a különbséget észleltük, hogy míg a mindszentieknek nagy vágyásuk van az ide településre, a szegváriak aggódók, hogy ro-*

viden fejezzem ki magamat, félnek a homoktól.”- jegyezte fel a polgármester a látogatás után. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931, (1.6052/901)]

A jelentkezők összeírását követően a th. bizottság felhatalmazta a városi tanácsot a munkásházák építésére és elkezdődtek a telepkialakítási munkálatok. Ballószögben és Vágójárásban is 100-100 kh területet szánt a város erre a célra. 1902 márciusában kijelölték a házak számára a 2-2 holdas területeket. A szoba-konyha-kamra beosztású, sárfallal és nádtetővel tervezett lakóházak építésére *árlejtést* hirdettek, melynek eredményeképpen a két telep házainak megépítését két különböző helyi mester nyerte el. A feltételek szerint az építkezéshez a város nádtermését és a városi erdőkben termelt épületfát kellett felhasználni. A városhoz benyújtott iparos számlák és kifizetett előlegek, bérek alapján a következőket tudhatjuk a házakról: földszintes, nyitott kéményes házak voltak, melyeknek 100x70 cm-es, dupla, kétszárnyú, ki- és befelé nyíló szobaablakai és ugyanilyen magas egyszárnyú kétfelé nyíló konyhaablakuk, kétszárnyú kamraablakuk volt. Minden ablak vasráccsal készült. Az ablakokat az asztalos egyszer fehérre mázolta, a falakat szintén lemeszelték. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 14364/902]

Az építkezéseknél elsősorban a szegvári és Mindszenti leendő telepescsaládok férfitagjai dolgoztak napszámban. Ez a telepések kérésére történt így. Lakóhelyükön ugyanis nem találtak volna munkát, ezért kérték a várost, hogy már áttelepülésüket megelőzően is teremtsenek számukra munkalehetőséget. Ezt a város természetesen örömmel fogadta, hiszen munkáskézben nagy hiány volt a városban [BKMÖL IV.1910/c 5119/1931 (3429/1902)] 1902 áprilistól fennmaradt bérlisták szerint a munkában résztvevők száma nagyon változó volt, míg áprilisban 27 Mindszenti férfi és 99 szegvári dolgozott 10–28 napot, addig júniusban, júliusban voltak olyan hetek, amikor csak 3-4, vagy épp ellenkezőleg, 40 férfi szerepel a listán. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 10757/902.]

Mindszenti és környékéről 52, Szegvárról, Kistelekről 26-26 család jelentkezett, összesen kb. 500 személy. A Miklós-telep szomszédságában létrehozott és az ősi elpusztult községről 1902-ben Hetényegyházának elnevezett telepre a Mindszenticet – a szintén 1902-ben, a közgyűlés határozatával a telepítő. Kada Elek polgármester után Kadafalvának elnevezett – ballószögi telepre pedig a szegváriakat és a kistelekieket költöztették. [BKMÖL IV.1910/a, 22/1903]. A telepések Szent Mihály napjára költöztek. Sokuk számára gondot okozott az útiköltség és szállítási díj előteremtése. Mivel a város a velük kötött szerződés értelmében kötelezve volt a beköltözéskor felmerülő vasúti szállítási és utazási költségek elengedésének kieszközölésére, a polgármester kérvénnyel fordult a kereskedelemügyi miniszterhez és ingyenes utazási és szállítási lehetőségért vagy legalábbis jelentős kedvezményért folyamodott számukra. A miniszter a kérésre fél áron való utazást biztosított a költözőknek. A telepések a hurcolkodásra a várostól kölcsönt vehettek fel, melyet évi 5%-os kamat mellett kellett visszafizetniük. [BKMÖL IV.1910/a, 131/1902, BKMÖL. 1908/b, 5119/1931 (1.6052/1901) 18747/902.]

Az általában kb. 2 holdnyi föld a lakóházzal együtt átlagosan 1200 koronába került, amit 5%-os kamattal, a korcsoportonként megállapított életbiztosítási díjjal és az épület tűzkárbiztosításával együtt kellett 30 év alatt féléves részletekben kifizetni. A telepések első két éve próbaidő volt, a házat és földet csak ideiglenesen használták, nevüket is csak két év után jegyezték be a telekkönyvbe. A két év próbaidő alatt a város megismerte a telepések erkölcsi magaviseletét, a telepések is megismerhették a helyi viszonyokat, s mire állandósították őket tulajdonukban, akorra azt termékes állapotba is hozhatták. A városi tanács feladata volt, hogy a próbaidőn belül elbocsássa és másokkal helyettesítse azokat a munkásokat, akik a szerződésben foglaltaknak valamilyen ponton nem feleltek meg. [BKMÖL IV.1908/b, 5119/1931, (1.6052/1901)] Ezzel a jogával élt is a polgármester, a beilleszkedni nem tudó vagy nem akaró, rossz magaviseletű személyeket eltelepítette, az üres helyeket meghirdette és másokat hozott helyettük. Ezáltal több esetben előfordulhatott, hogy a kibocsátó településen, tehát Szegváron, Kisteleken, Mindszenten maradt rokonok (szülők, testvérek) az idetelepültek után tudtak jönni. [s.gy.] A beköltözésük után így fogalmazott a polgármester: *„Habár az idei rendkívül szigorú tét nem nyújtott elegendő alkalmat arra, hogy a betelepültek jellemét, munkaerjét kellőképpen kipróbáljuk, amennyiben a mostoha idő folyán majd minden munkából kiverődtek, mégis kellő figyelemmel kísérvén magaviseletüket, biztos reményem van, hogy igen csekély kivétellel kiváló munkaerőket nyertük bennük, akik ugyan még ez ideig nem képesek teljes mértékben versenyezni a helyi munkások erejével, mert legnagyobb részüknek a homoki kultúrában nincs meg a kellő gyakorlata.[...] Egy részük szociálista irányú, ez legkevésbé sem aggaszt, mert készakarva éppen ebből az elemből is óhajtottam telepéseket szerezni azért, hogy beigazoljam, miszerint itt, ahol a szorgalmas elem gyarapodásának minden feltétele megvan, a hétköznapi szociálista elemek mai gondolkodásra térnek, s e tanok terjesztésére itt alkalmas talajt nem találnak.”* [BKMÖL IV.1910/a, 22/1903]

A munkások kötelesek voltak földjükből az első és második évben fél-fél holdat elegyíteni, megfordítani és szőlővel, gyümölcsfával beültetni. Az ehhez szükséges szőlővesszőt és gyümölcsfát a város ingyen adta. A beköltözés évének kemény tele, a fagyok miatt azonban a szőlővesszők nem voltak alkalmasak az ültetésre, ezért a polgármester a kecskeméti állami Miklós-telepről kért ültetésre alkalmas szőlővesszőt (kövidinka, szlankamenka, fehér bakar, kadarka, chasselas, olaszrizling és csemegefajok) és nemes gyümölcsfákat (kajsziibarack, alma, cseresznye, meggy, szilva, valamint az utakra eperfákat). A kiosztott területek mellett mintegy 80 holdnyi a munkások jószágai részére legelőül hagytak. [BKMÖL. IV. 1908/b. 5 [119/1931, (22653/1901)] A város a szőlővesszőkön és gyümölcsfaoltványokon kívül kötelezte magát arra, hogy elegendő közutat létesít és az utak fasításáról gondoskodik.

A telepesek a vállalt köteleységük, vagyis földjük meghatározott módon való művelésbevétele mellett szabadon mehettek munka után. Mindkét telep lakosai könnyedén találhattak munkát a közeli birtokokon vagy a városban. Többnyire napszámra jártak vagy konvencióss cselédnek szegődtek el. Emellett a saját földjükön természetű szőlőből, gyümölcsből, nevelt jószágból jutottak keresethez. A törlesztő részleteket a város igen alacsonyan állapította meg, úgy, hogy azt mindenki ki tudja fizetni a legszegényebb munkások is. Az adatközlők elmondása szerint a téli törlesztő részletre elegendő volt 2 kacsát fizetni, nyáron pedig például két *garaboly* meggy árából ki lehetett fizetni a részletet.

A telepítésnél szem előtt tartották, hogy lehetőség szerint egy helyről származzanak a telepesek. A házhelyek kiosztásánál is tekintettel voltak arra, hogy a Mindszentről és környékéről származó nagyobb csoport Hetényegyházán kapjon helyet, a kistelekiek és szegváriak pedig Kadalfalvára költözhetek. Az azonos helyről és társadalmi helyzetből származó telepés csoportok összetartása segítette az egyének talpon maradását, kitartását. Mindenki új életet kezdett, s hosszú kitartással, munkával saját egzisztenciáira tehetett szert, megalapozhatta gyermekei jövőjét. A kibocsátó településeken ezek a családok majorokban, uradalmakban éltek és dolgoztak. A felemelkedésre gyakorlatilag gondolni sem tudtak. A szülőföldtől való elszakadáshoz és idegenben, új élet kezdéshez nagy bátorság kellett, amit a hátramaradottak mégis irigykedve kommentáltak. Egy adatközlő emlékezete szerint, amikor Kada Elek szekeret küldött érte a költözőkészkor, szomszédasszonya ezt a kommentárt fűzte a helyzethez: "*Vera, székérre' mész, de talicskával jössz vissza!*" S mint elmondta, talán el is indult volna, olyan nehéz volt itt megszokni az életet, de nem akart a szomszédasszonya elé állni. A telepesek évtizedekig úgy érezték magukat, hogy itt csak dolgoztak, igazán Szegváron, Kisteleken, Mindszenten érezték otthon magukat. Bálókra, lakodalmakra, nagyobb ünnepekre, névnapköszöntésekre hazajártak, otthonról nőültek. „Ott-hon” mindenki rokon és barát volt, társadalmi kapcsolataik elsősorban odakötötték őket.

A telepesek következő nemzedékénél már a telepés-identitás kialakulása volt jellemző, azok, akik itt már együtt nőttek fel, de mégsem tudták idevalósinak érezni magukat, összetartottak. Ez az összetartás még az 1970-es évekig fennmaradt, még ma is számon tartják egymást.

Kecskemét gazdaságtörténetének e rövid fejezetét helytörténeti, néprajzi módszerekkel való vizsgálattal igyekeztem árnyalni, színesíteni. Bizom benne, hogy a tanulmány gazdaságtörténeti témája: a legelők művelés alá vonása, a városban érezhető munkáshiány megoldása, a munkástelepítés a levéltári források elemzésével, az adatközlőkkel készített interjúk segítségével ember- és életközelivé válhatott. Így értelmezhető már a következő, Erdői Ferencről származó idézet is, melyben a XX. század elején menedékként szolgáló Kecskemétről ír: *„Sziget az Alföldön, mely a megoldatlanság, a kinlódás, elégettelenség, feszültség és kirobbanni készülő lázongás tengeréből éppen annyira emelkedik ki, hogy meg lehet támaszkodni rajta: pihenni, főtudolni és reménykedni.”*

Sági Norberta

Felhasznált irodalom, forrás: Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára IV.1908/b Kecskemét Város Tanácsai Iratai - BKMÖL. IV.1910/a Kecskemét város polgármesterének iratai Elnöki iratok. - BKMÖL IV.1910/c Kecskemét Polgármesteri Hivatal, Közigazgatási iratok. - *Erdői Ferenc*: Futóhomok. In: Erdői Ferenc összegyűjtött művei. Bp. 1977. 85 old.

ZSENGE TERMÉS

XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia

Eger, 2007. október 28–30.

Summáját írom, no, nem Eger várának, de a XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémiának, amit az idén Egerben rendezett meg a Honismereti Szövetség és a házigazda szerepét betöltő Heves Megyei Honismereti Egyesület. Az ország minden részéből és Erdélyből érkező mintegy ötven diákot gazdag programmal várta az egri Forrás Gyermek és Ifjúsági Központ és az Egri Vármúzeum. Nem véletlen persze a város kiválasztása, hiszen ebben az évben az Akadémia témájául történelmünk tanúit, a várakat választották a diákok. Kegyes volt az időjárás is, és az őszi verőfényben a legszebb arcát mutatta a város. Sétára csábították az ideérkezőt az apró utcák, a rejteket adó belső udvarok, de erre nem volt most sok időnk, mert a résztvevő diákok közül több mint harmincan jelentkeztek korreferátummal előadásra.

Az első nap délutánján, az Akadémia megnyitóján *Habis László*, Eger Megyei Jogú Város polgármestere köszöntötte a résztvevőket e nagy hagyományokkal és sok érdekességgel rendelkező városban. Elményekkel teli, sikeres tanácskozást kívánt, és reményét fejezte ki, hogy újabb ismeretekkel, tapasztalatokkal gazdagodva térnek vissza otthonaikba, s más alkalommal is visszatérnek majd ide.

A délutáni programot *Fabulya Lászlóné*, a Békés Megyei Karácsony János Honismereti Egyesület titkára, az első Ifjúsági Honismereti Akadémia szervezője vezette. Elsőnként *dr. Csorba Csaba* főiskolai tanárt, a magyar várak jó ismerőjét kérte fel a nyitó előadás megtartására, aki előadásában összefoglaló képet festett a magyarországi várak szerepéről, jelentőségéről, kialakulásuk, virágkoruk és romlásuk idejéről, melyekről megállapította, hogy azok nemcsak történelmünk tanúi, hanem annak alakítói is voltak. Ezután elkezdődött a diák-korreferátumok sora.

A miskolci Zrínyi Gimnázium három tanulójának, – *Rózsa Katalin, Palencsák Viktória és Szilágyi Ildikó* – előadása nyitotta a sort *Diósgyőr várának* jól válogatott képanyaggal illusztrált bemutatásával. Ezután a sárlósi Tancsics Gimnáziumból *Rohály Vanda és Szabó Éva* következett az egyik legépebben megmaradt várunk, a *sárlósi vár* különböző korszakainak történetével. Az első napot a *gyulai várról* készült korreferátumával *Nagy Balázs és Proh Róbert* zárta.

Még ezen az estén érdekes „túraprogram” várta a hallgatóságot. Az egykori érseki pincét kerestük fel, melynek nemcsak a látványa, de a méretei is lenyűgözők voltak. A három kilométer hosszan húzódó pincerendszer a Hatvani-kaputól a Rác-kapuig húzódik a város alatt. A török idők után, 1688-ban visszatérő Fenessy György püspök új palotáját a domboldalból kivájt tufaközből építtette, ezáltal jött létre az egymásra merőleges pinceágakkal kialakított pincerendszer. Itt tárolták a papi tizedként befolyt – évenként mintegy 10-13 millió liternyi – bort Gyöngyöستől Munkácsig, Kassától Nagyváradig.

A második nap délelőttjén az egri Vármúzeumban vártak bennünket, ahol *Somfai Tihorné, Elvira néni*, a Heves megyei Honismereti Egyesület elnökének köszöntője után *Féress Gábor* régész mesélt a hallgatóságnak igen érdekesen és szemléletesen az egri vár korai történetéről, majd *Fodor László* régész vette át a stafétabotot és kísért végig bennünket a vár külső, feltárt és épített emlékei között.

A délután ismét a korreferátumoké volt, amikor kilenc várról „regéltek” az előadók. Először *Filotás Dániel* a Somogy megyei *Törökkoppány váráról* beszélt, melyet nem máshonnan, mint Fekete István: A koppányi aga testamentuma regényéből ismerhetünk. Szemléletesen beszélt a végvári katonák életéről, s a ma is ott élő elmagyarosodott törökök leszármazottairól. *Mikolai Marcell Fehérkő váráról* beszélt igen szemléletesen, melyet egy háromdimenziós virtuális utazással zárta az előadást. *Vidus Tibor*, – aki előadását saját fotóival illusztrálta – *két kicsi menedékvár Somogyban* című előadása azért volt

rendhagyó a sok híres vár között, mert részben két elfelejtet várról, Kási és Börc váráról szolt, ami Nyim község mellett található, másrészt ezekkel a várakkal nem igen foglalkoznak a kutatók, hisz csak a lakosság számára szolgáltak menedékkül, folyamatosan nem voltak lakhatók. Ezután *Farkas Csaba* tartott kiselőadást teljesen szabadon, felnőtt előadókat megszégyenítő biztossággal *Esztergom várának* középkori történetéről. Őt *Csendes Krisztina* és *Bisztrán Beáta* követte két, ma már Szerbiában található vár történetével *Szendrő és Galambóc váráról*, *Cseke Balázs Szeged várának*, *Sós Anita a gyulai vár* történetével keltett érdeklődést a hallgatóságban. A korreferátumok második részében *Keckés József a reformáció váru a szabadság őrvárosa* címmel tartott rendhagyó „várismertetést” a debreceni Nagytemplomról, majd *Mezei Mihály a bihari várkapitányokról* – Bajji András és Csukát Péter várkapitányokról, illetve Nagy András hajdúgenerálisról – előadott élvezetes bemutatója tartotta ébren a már negyedik órája türelmesen hallgató közönséget. A délután végén *Szabó Eszter*, az egyik legszebb fekvésű magyar vár, *a szegedi vár két évszázadának* szépen szerkesztett történetével keltette fel a figyelmet. Végül *Gábor Diánától a szász-jenesi leányvárhoz* és szülőfalujához, Jegenyéhez *fűződő mondák, legendák* gyűjteményével örvendeztetett meg bennünket, majd *Deritei Gábor az almási vár* bemutatásával zárta a második nap korreferátumainak sorát. Az este már a vigasságé volt, mert a táncházba mentünk. Jól esett a délutáni észmozgató után a lábunkat is megmozgatni kiesít.

A hétfő délelőtti ismét a váraké volt. Autóbusszal kerestük fel az Egertől nem messze található kishánai vár szépen restaurált romjait, ahol dr. *Csiffary Gergely* levéltáros mutatta be a vár történetét, illetve tartott előadást a vár uraként és az Egri esíllagokból ismert Móré László családjának történetét.

Aztán visszamentünk a városba, hogy folytassuk a korreferátumok sorát. Rendhagyó és kedves hangulatot keltő előadással indult a délután. *Csomor Renáta és Duróczy Tímea* Óriáscsiga Esztergomban címmel *az esztergomi Babus-házról* meséltek hangulatos történeteket, emlékezve nagy köllönkre, akinek jövőre ünnepeljük 125. születésnapját. E kedves kitéró után *Krkos Borbála a tatari várról* készült munkájával nyitotta a várakról szóló korreferátumok sorát, majd *Fekete Iláikó* beszélt az elpusztult aicsúti Hábsburg-kastélyról. Ezután a esikszereai Segítő Mária Római Katolikus Gimnázium tanuló következtek. *Bodor Zsuzsánna és Jánó Iláikó a gyimesbukki Rákóczi vár* történetéről és hozzá fűződő legendákról beszéltek, felidézve távoli tajak hangulatát. A sort *Mihály András a lövétei Almos-váráról és Székely Mózes udvarházáról* írt munkája folytatta, aki szülőfalujában gyűjtött, eredeti forrásokat használt fel dolgozatában, majd *Saitoc Gizella a gergelyszentmiklósi Bothváru történetéről* előadott dolgozata zárta. Veszprémből két leány, *Kovács Dulma a veszprémi várkült feltárásáról* és *Gazsó Irén a veszprémi várban található Dubniczay-ház* törtérelről beszéltek igen szemléletesen. Végül *György László és Szalai Becca Pápa és Somló váráról* tartottak ismertetőt.

Este ismét izgalmas és érdekes program várt bennünket a várban. Szalainé Krály Júlia, a Vármúzeum irodalomtörténésze mesélt az egri remetéről, Gárdonyi Gézáról, az Egerben töltött éveiről. Kézbe foghattuk híres titkos naplóját, megismerkedhettünk a rejtélyes betűk megfejtésének történetével, sőt magunk is megpróbáltunk szövegeket megfejteni a kapott kulcs segítségével. Ezután még izgalmasabb események részesei lehettünk, mert a közben leszállt este és az októberi ködbe burkolódzó vár kazamataiba tettünk látogatást. Először az első, tágas, kivilágított terem kiállítását tekintettük meg, megnéztük Bornemissza Gergely tüzet köpködő kerekét és kipróbáltuk egy ágyú elsítését. Aztán fákllyákat gyűjtve egymásután beléptünk a szűk, sötét, nyirkos kazamatafolyosókba. Ha falat robbantó törökkel nem is, néhány denevérrrel azért találkozunk, riogatva bennünket, hogy sötét és csendes birodalmukba merészkedtünk. Sétánk végén megállunk Gárdonyi sírjánál, elhelyeztük az Ifjúsági Akadémia koszorúját és a halványan lobogó fákllyák fényénél elénekeltük a Himnuszt és Gárdonyi kedves nótáját, a Daru madár fenn az égen kezdetű dalt.

Az utolsó nap délelőttjére is maradt még néhány korreferátum. Nemes zárása volt a kiválasztott témának *Biró Szilviának a Luxemburgi Zsigmond-korabeli vártípusok* összefoglaló előadása, valamint a *Kéri Anita és Horváth Barbaru* közelműhat idéző előadása egy rábaközi község és az utolsó magyar királyi családról és IV. Károly kapcsolatáról készült munkája.

A XII. Országos Ifjúsági Honismereti Akadémia zárásaként Bartha Éva titkár összegezte a négy nap eseményeit. Megköszönte valamennyi résztvevőnek, hogy jelenlétével megtisztelte a rendezvényt és külön megköszönte a korreferátumok készítőinek lelkiismeretes felkészülését, figyelmzett magatartását, az egymás iránti figyelmét, érdeklődését.

A titkárszöny megköszönte a vendéglátók, a közreműködők és a láthatatlan segítők körültreintő, figyelmes és fáradságos munkáját, a Forrás Gyermekek- és Ifjúsági Központ igazgató asszonyának,

Mészárosné Pusztai Évának és munkatársainak, valamint a Heves Megyei Honismereti egyesület elnök asszonyának, Somfai Tibornénak áldozatos közreműködését.

Végül bejelentette, hogy a Honismereti Szövetség a következő Ifjúsági Akadémiát a Baranya Honismereti Egyesület meghívására és közreműködésével Pécsen rendezi meg a reneszánsz jegyében, megidézve Mátyás király korát.

Halminé Bartó Anna

A siklői vár története a török hódítás végéig

Siklós vára a Villányi-hegység és a Dráva-menti-síkság találkozásánál helyezkedik el fontos közlekedési útvonalak mentén. Nevét először a XIII. századi oklevelekben említik. Ezekben a Siklóson történekről, illetve Siklóshoz kötődő személyekről olvashatunk, ami azt jelenti, hogy a település ennél korábban keletkezett. Azonban alapítására vonatkozó dokumentummal nem rendelkezünk.

Siklós, mint családi birtok

A legkorábbi említések változatos írásképi formában rögzítették a település nevét, a *Soclous*, *Suklous* írásmód a leggyakoribb. A név „családnévként” szerepel, ami egy nagyobb rokonsági körön (nemzettség) belül egy kisebb csoport (ág) megkülönböztetésére szolgál. A Siklői család a Kán nemzettség egyik ágát alkotta.¹

A Siklősiak Kán nemzettséghez tartozására egy 1336-ban keletkezett oklevél utal.² A Siklősiakat azonban, mint baranyai nemesi családot már egy 1251-es oklevélben említik, ami annak bizonyosságát küszölte, hogy a Siklősiak megosztottak az addig közösen birtokolt dél-baranyai birtokon.³

Hogy mikortól is létezik Siklós, sajnos nem tudható pontosan. Hogy Siklóson vár áll, arról egy 1294. november 30-i keltezésű oklevélből szerezhetünk tudomást.⁴ A pécsi káptalan intézkedett Siklősi Gyula ispán és Kemény mester harsányi birtokos hatalmaskodása ügyében. A torzsalkodásokba bekapcsolódtak szervcenseik, várnagyai és jobbágyaik is. Gyula ispán castellanusát Omoinnak hívták. Az oklevélben Siklós várát nem említették, de a vár biztosan létezett, mert nélküle aligha lett volna szüksége Gyula ispánnak várnagyra.

Tehát Siklós vára 1294-ben már állt, feltehetőleg Miklós fia Gyula építtette. A vár építését történe-szek 1251 és 1294 közé teszik és valószínűleg az 1270-es években kezdődött meg.⁵ Ekkor a Harsányi hegyen már állt Harsány vára, amit a siklősi birtok határára emeltek, ezért Siklós földesura, hogy birtokait és jobbágyait védje a szomszédos földbirtokok hatalmaskodásától, várat építtetett.⁶

A Siklősiak téglalap alakú várat építettek, amelynek végein egy-egy torony állt. A mai bejárathoz közel eső torony kaputoronyként szolgált. Innen belépve a vár és a várfal közötti falszoroson át lehetett bejutni a vár udvarába. Az épület emeletén lovagterem létezéséről tanúskodnak a falban lévő térlefedő falfödém gerendafeszkei és a tölesérbéltetes ablakok nyomai. Alatta lehetett a földszint, amit három középpillér és lőréses ablakok jeleznek.⁷

A baranyai köznemesség vízálykodásának a Kőszegi család megjelenése vetett véget. 1315-ben Kőszegi Henrik fia János megostromolta Siklóst, de Beremendi Miklós fia István megvédte a várat. Bár a Siklősi család Károly Róbert oldalán állt, Siklősi Péter mégsem került az országos méltóságok közé.

¹ *Karácsony János*: A magyar nemzetiségek a XIV. század közepéig I–II. Bp. 1900–1901. 280–288. old.

² *Kristó Gyula*: Laszlo Kan i Transilvanija. Studia Historica Academiae Scientiarum Hungaricae 134. 1980. 10. old.

³ *Karácsony János*: Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig. Szeged 1988. 58. old.

⁴ *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a XIII–XIV. századi Magyarországon. Értekezések a történelmi tudományok köréből 82. Bp. 1977. 187–188. old.

⁵ *Uo.*: 187. old.

⁶ *Kristó Gyula*: A feudális széttagolódás Magyarországon Bp. 1979.; *Szűcs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp. 1993. 330. old.

⁷ *Czeglédy I.*: Siklós. Vár. TKM 96. Bp. 1996. 1–2. old.

ugyanis 1325-ben szembekerült Garai Andrással, az uralkodó egyik fő támogatójával. Ezután a Siklói család egyre inkább elszegényedett és Siklói Péter ükunokájától Zsigmond király 1387-ben hűtlenség címén elkobozta a várat és két hívének, Kakas Lászlónak és Pásztói Jánosnak adta.

Siklós a Garaiak birtokában

Siklóst 1395-ben cserével a Garaiak szereztek meg. Amikor Bebek nádor 1401-ben fogságba ejtette Zsigmondot, ifjabb Garai Miklós, fiát túsul adva, az uralkodót siklói várába vitette.⁸ Majd közreműködött a barók és Zsigmond közötti megegyezésben, s még ugyanebben az évben mindketten feleségül vettek egy-egy Cillei-lányt. Zsigmond király 1402-ben nádori címmel jutalmazta Garai Miklóst, aki haláláig (1433) töltötte be e méltóságot.

Nádorként nagy vagyon állt rendelkezésére, amiből a várat gótikus várkastéllyá építtette át.⁹ Az épületet új, külső fallal vették körül, de nem csak a belső falrendszert erősítették meg, hanem a várdombot is fallal vették körül. Az udvart U-alakban beépítették és a kastély udvar felőli részén faragott, gótikus oszlopokkal alátámasztott körtölyöső futott végig. Ekkor építették azt a gótikus zárterkélyt, amely a későbbi átépítések során megsemmisült, de előkerült darabjaiból rekonstruálták, így ma újra megcsodálható. Ebből az időszakból a legépebb állapotban az egyhajós gótikus kápolna maradt meg, melynek szentélye függönyíves ablakokkal záródik, mennyezete pedig hálóoltozatos. A bejárati oldalon csúcsíves karzat található. A bejárat felett helyezkedik el a Garaiak címere. A kápolna falát freskók díszítik, ezek közül ma is láthatók a Szenvedő Krisztust, Isten Bárányát, valamint Szent Lászlót és Toulouse-i Lajost ábrázoló freskók.

Az átépített várat 1441-ben hiába ostromolta Hunyadi János és Újlaki Miklós, elfoglalni nem tudták.¹⁰

Garai Jób 1481-es halála után a siklói várat Mátyás király fiának, Corvin Jánosnak adományozta, aki 1494-ben eladta azt egyik familiárisának, Bajnai Both Andrásnak.¹¹ Tőle 1507-ben Perényi Imre nádor foglalta el.¹²

Siklós a Perényiek idején

Az ostrom után a Perényiek jelentős átépítést hajtottak végre.¹³ A külső várfalat megbontották, a korábbi bejáratot beépítették, így a várat már a településen keresztül lehetett megközelíteni. A jobb védhetőség érdekében a belső szűk falszorosok feltöltésével ügyteraszokat alakítottak ki. A kápolna mögött, valamint a külső fal déli sarka előtt ötszögletű bástyákat emeltek. A lakóteret reneszánsz stílusban építették át, erről a Perényi-címeres kandalló mellett kőfaragványok is tanúskodnak. A reneszánsz építkezéseknek mára már csak nyomai találhatók a várkápolnában és a déli palotaszárny emeletén. A legjelentősebb munkálatok 1509 és 1511 között folytak, amikor az uralkodó távollétében Perényi Imre nádor irányította az országot.¹⁴

1526 után a siklói vár védelmét megerősítették, hogy védjék az ismétlődő török hadjáratok során. Ennek ellenére a vár 1543-ban török kézre került.

Siklós a török korban

A város életéről a török korban kevés forrásmunka áll rendelkezésre, ezek is a XVII. század második felében keletkeztek. A török Evlia Cselebi leírásán kívül Esterházy Pál említi meg a várost Mars Hungaricusában. 1664-ben a Zrínyi-féle hadjárat idején járt itt.¹⁵

⁸ *Johannes de Thurocz*: Cronica Hungarorum I. 215–217.; Textus ed. Galántai-Kristó II /12., Commentarii ed. Mátyusz-Kristó. Bp. 1988.

⁹ *Czeglédy I.*: i. m. 3–6. old.

¹⁰ *Johannes de Thurocz*: i. m. I. 239. old.

¹¹ *Kubinyi András*: Opponensi vélemény G. Sándor Márta: Reneszánsz Baranyában című kandidátusi értekezéséről. Művészettörténeti értesítő 1981. 68. old.

¹² Uo.

¹³ *Czeglédy I.*: i. m. 6–8. old.

¹⁴ *Kubinyi A.*: i. m. 69. old.

¹⁵ *Esterházy Pál*: Mars Hungaricus. Bp. 1989. 146. old.

A török kori Siklóst legrezsúlyosabban Evlia Cselebi tudósításából ismerjük, aki személyesen járt a városban. Az ő leírására kell hagyatkoznunk, mivel Siklóson nem volt rendszeres régészeti feltárás, sem a középkori város, sem a palánk területén. Milyennek látta Evlia Cselebi a siklósi várat? „Egy tágas síkságnak egészen az ég csücskéig felnyúló magas vára ez, melynél a belső vár magas csücskéig menve háromszoros erős kőfal van. A régi időben e vár a királyoknak saját palotájú volt.”¹⁶ A tulajdonképpeni várost alsó várnak nevezi és a következőket írja róla: „Összesen tizenhét erős, magas tornya van, melyeknek magas csücskét deszka fedi; mikor Szihrab Mohamed pasa kanizsai váli volt, akkor fedette be a tornyokat deszkával. Erős bástyák ezek. Az egyes tornyok között száz-száz lépés van. E számítás szerint az alsó várnak kerülete ezerhatszáz lépés. E vár körül csupa mély és széles sziklaárok van, ... Keleti oldalon egy kapuja van. A kapun kívül fahíd van, melyet csigákon minden éjjel felvontatnak.”¹⁷

A falak korabeli állapotát Joseph de Haüy császári hadmérnök 1688-ban készült helyszínrajza ábrázolja.¹⁸ Ez alapján tudható, hogy a törökök nem változtattak a városfalak középkori állapotán, csupán újjáépítették az ostromban elpusztult részeket. Haüy helyszínrajza a városfalon tíz félkörös bástyatornyot jelöl. Kaputornya négyszög alaprajzú. Ezt hasonlóan ábrázolja Giacomo de Rossi metszete is.¹⁹ Ezt a kaput a XIX. század során lebontották. A török időkben erre haladt a palánkra vezető út. A várost és a palánk területét széles vízesárok vette körül, kivéve a moosaras területeket.

A palánk az Evlia Cselebi által „külső városnak” nevezett városrész volt, amely a városhoz a keleti oldalon csatlakozott és palánkfal övezte. Leírása így hangzik: „Ez is árokkal és sorompófallal körülvett palánka erődítmény, azonban nagyon erős tomésfala van, itt-ott tornyai vannak, bástyái csak töméses sövénykerítések. Néhány helyen lőrésék vannak... Három kapuja van. Egyik a délkeletre nyíló Eszéki kapu, a másik az északra nyíló Pécsi kapu, a harmadik a nyugatra nyíló Szigetvári kapu.”²⁰

Haüy helyszínrajza sajnos csak a palánk egy részét ábrázolja, így nem ismerjük teljes kiterjedését. Annyi azonban bizonyos, hogy nem fogta teljesen körbe a várost, mivel a nádas-moosaras területeken nem építettek palánkot.

A törökök az elfoglalt városokban a templomokat átalakították dzsámikká. Siklóson Evlia Cselebi leírása szerint a belső várban lévő gótikus várkapornát alakították át dzsámivá, illetve az egykori Ágostonosok templomát, amely jelenleg a város plébániatemploma.²¹ A későbbi feltárások során egyik helyen sem kerültek elő a dzsámivá alakításra utaló török emlékek. Haüy helyszínrajza pedig azt mutatja, hogy a hódítók sem a várkapornát, sem a plébániatemplom gótikus alaprajzán nem változtattak.

A várat a töröktől 1686. október 28-án nyolcnapi ostrom után foglalta vissza Bádeni Lajos örgróf seregére. Az újabb átépítés már a XVIII. század elején történt és Aeneas Caprara császári tábornok nevéhez fűződik.

Rohály Vanda-Szabó Éva

A lövétei Álmos-vár és Székely Mózes udvarháza

Nehéz dolog várakat bemutatni, mesélni róluk úgy, hogy szinte semmi kézzelfogható nem áll rendelkezésre az illető várról, hiszen azt már régen megsemmisítette a történelem forgószela. Mégis belevágok ebbe a nagy feladatba, és ráadásul nem egy, hanem egyszerre két fába vágom fejszémemet, hiszen – amint az a címből is kitűnik – két régi épületről is szó lesz. Feltehetné valaki a kérdést, hogy miért írok mindkettőről, amikor egyet is elég volna bemutatni. Ez azért van így, mert én lövéteiként minél többet

¹⁶ Evlia Cselebi török világlátó magyarországi utazásai 1660–1664. Bp. 1985. 536. old.

¹⁷ Uo. 536–537. old.

¹⁸ *Joseph de Haüy*. Siklóst ábrázoló helyszínrajz 1688. Eredetije: Karlsruhe. Generallandesarchiv. VIII/23.

¹⁹ *Gerő László*: Hódoltságkori kutatások Baranyában. JPM évkönyve XVII–XVIII. (1972–1973). Pécs 1975. 236. old. 168. kép

²⁰ *Evlia Cselebi* i. m. 537. old.

²¹ *Evlia Cselebi* i. m. 536–537. old.

szeretnek közölni Lövete szépségeiből. Ezért először választottam az Álmos-várat, amely fontos történelmi emlék. A Székely Mózés-küriát azért vettem bele dolgozatomba – habár ez nem vár, csupán udvarház –, mert Székely Mózés fontos személyiség volt Lövete számára, és sok hiedelem és legenda maradt fenn a nép ajkán róla, amelyeket ma is ismernek a faluban.

Lövete és környéke

Lövete Székelyföld szívében található nagyközség, szinte teljes egészében magyar lakta település. A régi Udvarhelyszékhez tartozott, felülön fekszik Székelyudvarhely és Csíkszereda között a Kis-Homoród völgyében. Lövete határa egészen a Hargitáig nyúlik, és számos erdő és havasi legelő veszi körül, melyeket a Kis-Homoród, a Vargyas, Kiruly és az Aranyos-patak víze szabdalnak fel, magas dombokat és mély völgyeket alkotva.

Lövete székely település, lakosai szinte kivétel nélkül katolikus vallásúak. A Lövete név pontos eredetét nem ismerjük, a szájhagyomány a következőképpen magyarázza: „*Falamikor régös-régön az emberek fent a hegyekön laktak. Hét faluban, szerte-széjjel. Lázfalu, akkor Gábosháza... Lövétébe es vót egy; ott né Lövete patakába. Kápolna es vót ott. Gyermökkoromba édesanyám mutatta es a helyit. Úgy egy mator formálag egy darabocska fal még láiszott. A fene tudja mindegyik falunak a nevét. Lövete helyin mocsaras, nádas tó vót. Sok vadréce volt benne. Egyszer két vadász elment vadászni. Egyik meglátott egy vadrécét és meglátte. A másik megkérdezte: Lóvél te? Erről nevezték el Lövétének ezt a völgyet. Később a Vöröstoronyát az Ott völgyéi átvágatták. Tatár foglyokkal vágatták át. A sok víz lefolyt innen es, s az embörök teköltöztek a hegyekről. Ide a völgybe, ahol a mai Lövete van.*”¹ Ezt a mondát még ma is nagyon sokan ismerik Lövétén, és az öregebbek rendszerint elmesélik a gyermekeknek, fiataloknak, így tudtam én is lejegyezni igazi, élő lövéteti tájszólásban.

A falu keletkezéséről még egy népmonda tanúskodik, amely leírja, hogyan alakult ki a falu mai helyzete számos kisebb falu egyesülésével: „*Künn a Lázon, most úgy hívják, hogy Lázfalu dombja, ott volt egy falu. S osztán volt, jött egy nagy betegség, kolera vagy mi a fene. Úgy mondták, Szekerekkel hordták a holtakat Sópástyára a temetőbe. Minden szekér halottnak kondították meg csak a harangot, hogy ne ijesszék a népet. Akik osztán megmaradtak, beköltöztek a Nagyvíz mellé. Mert a betegséget a hívány lázi ivóvízre tartották. Lázfaluba kápolna es vót. Kerek kápolna. Még a helyit most es meg tudnám mutatni. A nagy halátozás miatt hívják az egész lázi odakünn Pokolláznak.*”² Ez a monda összekapcsolódik az előzővel, és azt aényt örökíti meg, hogy Lövete több faluból állt össze, és egy kolerajárvány következtében költöztek be a völgybe, a Homoród vize mellé megalkotva Lövete községet. A község nevének első írásos említése az 1332–1337-es pápai tizedjegyzékben még nem tisztázott. Az 1332-ből való, közvetlen Marosvásárhely után szereplő „Item Georgius sacerdos de Lueche solvit III. antiquos banales” bejegyzés Dávid László szerint Lövétével nem azonosítható. Orbán Balázs azt feltételezi, hogy az 1333-as évi tizedjegyzékben bejegyzett *Szentlőrinc* plébánia mögött („Item Lucas sacerdos de Sancto Laurentio solvit II. banales antiquos.”) egy – a mostani település elődjeként számontartott – elpusztult falu rejlik, mely a helyi hagyomány szerint Lövete-patak völgyében volt.³

A falunak egyetlen római-katolikus temploma van, mivel itt szinte mindenki katolikus vallású, ezért mondja Orbán Balázs: „*Lövete a katholicizmus végső bástyája, mert ezen atól már unitarius világ következik.*”⁴ A templom 1776-ban épült barokk stílusban, de a régi középkori templomból megmaradt gótikus stílusú keresztelőkút és egy pillér alakú szenteltvíztartó még most is megcsodálható a templomban. A régi, gótikus kápolna Sópástván volt, de sajnos, semmi nem maradt belőle az említett tárgyakon kívül. A templomtoronyban három harang és egy *halátszengettyű* található. A templomot a Boldogságos Szűz születésére szentelték, a nép Kisboldogasszonynak nevezi.

A legjobban talán Haáz Ferenc Rezső szavaival lehetne röviden jellemezni Lövétét: „*Udvarhelyszéken, a Hargita délnyugati szélén, a Homoród vize két partján fekszik Lövete község. Székely vonatkozásban nagy falu. 3600 székely lakja. Jellegre merőben élit a többi székely falutól. Tipikusan hegyi jellegű. Keskeny utcák, emeletes kőházak. Oly szűk itt a Homoród völgye, hogy egyetlen háznak sem tett*

¹ Györgylőrinc, Imréné Mag Anna. *Mihály János* saját gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. szám. 12. old.

² Mihály Domokos (Szöcs). *Mihály János* saját gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. szám. 12. old.

³ *Mihály János*: Lövete középkori emlékei. Megjelent a lövéteti falutalálkozó alkalmából Székelyudvarhelyen 1996. 3. old.

⁴ *Orbán Balázs*: Székelyföld leírása, 1868 I. k. 84. old.

kerire. A falu főtucáján folyik a Homoród malomárka, az utóbbi a község ősrégi három malma kedvéért, még pedig egymással párhuzamosan, körülbélül másfél méternyi szintkülönbséggel. A falu népe az ősihe- csudálatosan ragaszkodik. Az egész Székelyföldön talán ők őrizték meg legtisztábban viseletükben is az ősit.”⁵

Álmos vára

„Fétőrával Lövéten alól a havast elhagyó s Almásnál lapályosabb vidékre kiérő Homoród két magas hegy szűk nyílata közti ront át. A baloldali (Almás feletti) kopár hegyet Szármány-nak, a jobb oldali büszke ormot Várhegynek nevezik.”⁶ Ezekkel a szavakkal irányítja Orbán Balázs figyelmünket a Várhegyre A Székelyföld leírása című művében. A Várhegy Lövéte területének nyugati határát jelenti, 810 méterre emelkedik a tengerszint fölé. „E hegyről, mint a két Homorod közének legmagasabb csucsáról, nagyszerű kilátás nyílik. Körülte szépen fekvő faluk; nyugatról H. Keményfalva és Abásfalva; keletről Lövéte; délről Almás, és tovább a két Homorod völgye festőileg sorozott, egymást sűrűn követő faluival le az egyesült két folyó Oltha szakadásáig, és az Oltvölgy a nagyszerű fogarasi havusok háttérével; a Zöld Riz felett pedig a Barcza bérczóriásai pillaninak át; jobbról a kénosi Veresmart, a büszke bogyói csucs, oldalából kikacsintgató faltujával, közhöl a telekfalvi kőlyukak kopár hegyéle. Jobbról pedig a közel lévő almási barlang nagyszerű szikla kapuja, hátul a Lácna erdőkoszoruzott, sok helyen füstölgő tere feletti a büszke Hargita, a szép tájcsoporthoz ez összefüzdődő panorámának nagyszerű középpontja.” – írja Orbán Balázs.⁷ A Várhegy tetejére feljutni fáradságos, hiszen észak és dél felől is nagyon meredek a domboldal. Nyugati irányban – a várhegy egyfajta meghosszabbításaként – hegygerinc található. A hegy déli és délkeleti oldalát ma is fenyőerdő borítja.

„Ezen önállólag feltornyosodó hegy ormán a hagyomány szerint egy vár állott, még akkor, midőn a tereket s alantibb hegyeket víz borította.” – olvashatjuk Orbán Balázs szövegét.⁸ Tehát a Várhegyen valamikor egy földvár állott, amelynek emlékét nagyon jól megőrizte a népi emlékezet, hiszen a Várhegyet mind a mai napig Várnyakának hívják, és talán senki sem tudja, hogy tényleg volt ott egy vár, pedig kézzel fogható bizonyítékaik vannak. Orbán Balázs a vár építését Álmos fejedelemnek tulajdonítja, állapotáról a következőképpen számol be: „Hogy itt ugyancsak volt valami vőreösség, annak csalhatatlan jelei vannak. Ilyen egy három öl átmérőjű, s még most is két öl mélységű kúthely, mely válogatott lapos kővekkel volt kirakva, s hol kardvasat s más régi fegyvereket találtak.”⁹ A vár alaprajzát 1895-ben Téglás Gábor közli vaskori várnak tartva, megállapítja, hogy védelme részben hármassánc, részben talán palánkerősítés volt. „A vár a két Homoród-mellék mentsvára lehetett – írja Téglás – s éjszakra a Hargitán fel a Görgényi hegyekig, délre a Rika vonulát, keletre a két Küküllő közén hullámzó vidéket egészen a Firtosig jól áttekinthetjük. Kiténő megfigyelő állomást szolgálhatott abban az őskorban, a mikor a természeti viszonyok ilyenét előnyivel is beérhették egy kis módosítással a hadakozó felek.”¹⁰ Ásatást utóbb Solymossy Endre tanár végzett Ugron János alispán megbízásából¹¹ a vár területén, de a felszínre került leletek sorsáról nem tudunk.

Az 1970-es években a vár területén Ferenczi Géza és Ferenczi István végeztek régészeti, helyrajzi megfigyeléseket, de módszeres, korszerű kutatás a helyszínen ekkor sem történt. Rövid beszámolójukat román nyelven a kolozsvári Acta Musei Napocensis 1979. évfolyamának 422–423. lapján közölték. A földvár valamely történelmi korba való besorolására – kézzelfogható bizonyítékok hiányában – ők sem vállalkoztak.

1990-ben Mihály János, lövétei történelem szakos tanár, a Várhegyen járva, bronzkori eszerp- edény-töredékeket talált, majd egy évre rá az úgynevezett „belső vár”¹² északi oldalán újabb bronzkori (Wietenberg-kultúra) és vaskori leletek kerültek elő. Ezek alapján megállapíthatnánk a vár korát is, de

⁵ Mihály János: Lövéte néprajzából

⁶ Orbán Balázs: i. m. 85. old.

⁷ Orbán Balázs: ugyanott

⁸ Orbán Balázs: ugyanott

⁹ Orbán Balázs: ugyanott

¹⁰ Dr. Téglás Gábor: Dák várak Udvarhely megye keleti és éjszaki hegyvidékén. Erdélyi Múzeum 1895. VI. füzet 313. old.

¹¹ Dr. Téglás Gábor: i. m. 314. old.

¹² A hármassánc vonalán levő területet nevezték így.

ezt szakemberek még nem támasztották alá, így csak feltételezés az is, hogy a vár a bronzkori vagy kora vaskori (Hallstatt) korban épülhetett. Téglás Gábor szerint a vár területén három, kövekkel körülhatárolt sírhalom volt¹³, ezek ma már nem látszanak. A várfalak eltűntek, de a hegy tetejét nagy halom kő és épületrom borítja. A régi sáncokból is kivehető még néhány, főleg a Várhegy délnyugati oldalán.

A hagyomány szerint Álmos várát még a honfoglalás idején építtette Álmos fejedelem, sőt arról is szól a történet, hogy miután Álmos megöregedett, ide húzódott vissza, itt élte utolsó éveit, és itt is temették el.

Egy monda is kapcsolódik a Várhegyhez, amit így mondott el egy idős lövétei ember: „Várhegyen volt egy vár, abba óriások laktak. Eccer az óriás leányka kinézött a várból, és látta, hogy valami mozog a mezőn. Egy embőr volt, szántott az ökrökkel. Lement hezsa, markába vette, s vitte fel az édesapjához, hogy ne, mit kapott. Ez miféle bogár? Azt mondta az édesapja: Vidd vissza leányom ezöket a bogarakat, ahonnan elhoztad, me' mü azok után élünk.”¹⁴

Szekely Mózes udvarháza

Szekely Mózes fontos szerepet töltött be Lövete életében, hiszen egy hosszú évtizedig a falu ura volt, ami sok változást jelentett az itt élők számára, és azóta is számos monda kering róla a nép körében.

Szekely Mózes kb. 1553-ban született Székelyudvarhelyen sókereskedő családban. Apját Jánosnak hívták, szekely löfőember volt. Mózes heves vérmérsékletű ember volt, így nagyon illett neki a katonáskodás, amit Báthory István szolgálatában kezdett. Már ifjúkorában nevet szerzett magának vitézségével, a harcokban mutatott bátorságával. 1576-ban elkísérte Báthoryt Lengyelországba, ahol harcolt az oroszok ellen is. Vitézsége jutalmául Báthory „szentelt vitézzé” avatta, címerét is a maga vitézségével érdemelte ki „István királytól” (címerképe: két ágaskodó oroszlán tart első lábával egy kivont kardot, míg felül két csillag, valamint két-két – növekvő és fogyó – hold látható). Lengyelországi tetteit Báthory Zsigmond 1583. június 10-én Lövétén 10, Siménfalván 6, összesen 16 nemesi részjósággal és azok tartozékaival jutalmazta meg.¹⁵ Később, 1591-ben, megkapta Báthory Zsigmondtól Lövétén a kincstár kezén lévő összes birtokot, tartozékaikkal együtt – ideértve a vashámort is.¹⁶ E birtokok és a házassága (benősült a híres-neves homoródszentpáli Kornis családba) tettek lehetővé fölemelkedését és befolyását. Szekely Mózes ezután már „Erdély nagyságossai” közé számíttatott. Hamarosan Udvarhelyszék kapitányává és királybírójává is kinevezték. Gyakran fordult meg a fejedelmi udvarban és részt vett minden hadi vállalkozásban a következő bő egy évtizeden át. Szekely Mózes minden csatában kitűnt vitézségével és hátorságával, és nemegyszer a halállal is szembenézett. A fejedelmektől ezért újabb hírtokokat kapott. Rövid ideig Mihály vajda oldalán is harcolt, aki nagyon megkedvelte és a legjobb vitézének tartotta.

Szekely Mózes rövid ideig bár, Erdély egyetlen szekely fejedelme volt. Végső vágya az volt, hogy felszabadítsa Erdélyt a Habsburg uralom alól, és önálló fejedelemséget hozzon létre. Ezért Temesvárról török segítséggel indult el, a nemesek nagy része a pártjára állt, és kiküldötték fejedelmnek. Gyulaféhvárt csapatai 1603. május 9-én, tizennyolc napos ostrom után vették be, s e naptól kezdte használni hivatalosan a fejedelem címet. Azonban nem viselhette sokáig, mert a Rudolf császár által feligazgatott Radu vajda és Giorgio Basta generális hadai Brassónál 1603. július 17-én megverték a seregét, és maga a fejedelem is elesett a csatában.

A Szekely Mózes-féle udvarház, a múlt századi leírások szerint, Lövete község közepén, a Kis-Homoród jobb partja fölé emelkedő sziklás talajú magaslaton épült. „A falu derekán (jobb parton) egy kiszakellő előfok van – írja Orbán Balázs –, melyet Udvarhelynek hívnak, hol nemrég még jelentékeny rommaradványok voltak. Itt állott a hagyomány szerint Szekely Mózes udvarháza.”¹⁷

Sándor István ezeket jegyezte fel róla: „(...) a fejedelem Szekely Mózes udvarházhelyéhez sieténk, mely különben is utunkba esék. Ez a falu alsó felében s a Homoród közelében egy olyan kies közsiklás különálló dombnak szép térs tetején vagyon, hogy nem csak Szekely Mózes, de akármely más józlelésű tehetős ember is, midőn módja lett volna henne, az egész faluban bizonyosan ezt választotta volna a

¹³ Dr. Téglás Gábor: i. m. 313. old.

¹⁴ id. Mihály János lejegyezte Mihály János, történelem szakos tanár

¹⁵ Szekely Oklevéltár IV. Bp. – Kolozsvár 1895. 86–88. old.

¹⁶ Történelmi Tár Új f. II. Bp. 1901. 443–444. old.

¹⁷ Orbán Balázs: Szekelyföld leírása. 1868, I. k. 84. old.

templom helyen kívül, mely hasonló szép teres hegyveskén van, magának lakhelyül. Itt volt, azt mondják, az ő nagyszerű és pompás ugyan, de mégis különő kőháza és egyéb gazdasági épületei. Ma annak romjai, hihető, azért nem látszanak, mert Székely Mózes és családja elemésztevel ide telepedett lakós mostani nagy deszkás faházat éppen annak romjaira építvén, eltakarította, vagy elfedte azt.¹⁸

Az udvarház építéstörténetére vonatkozó közvetlen írásos adatokkal nem rendelkezünk. Az udvarház meglétére utaló első hiteles adatot az 1600. január 24-én kelt oklevél tartalmazza,¹⁹ melyben Mihály vajda, mint tanácsosát és hadi főkapitányát, Székely Mózeset „az addig birt javaiban megerősíti, részint pedig újakkal adományozza” meg. Az oklevél Székely Mózes számos birtokát felsorolja, köztük a siménfalvi, lövétei, nagykedei udvarházakat is a részjóságokkal együtt.

Székely Mózes halála után más és más nemesi családok (Kornis, Huszár, Rédei, Ugron) birtokolnak Lövétén, köztük fia, ifj. Székely Mózes is, kinek 1634–1636-ban, hűtlenség vádjá alatt, 12 falura kiterjedő birtokát I. Rákóczi György udvari hívének adományozta. A lövétei fejedelmi birtokot 1635. augusztus 31-én, étékfogójára, brenhidai Huszár Mátyásra, Marosszék főkirálybírójára iratta. 1654. április 30-án, II. Rákóczi György az ábránfalvi Ugron Jánosnak, Istvánnak és Mihálynak adományozta. A birtok további tulajdonosairól nincs adatunk.

Az udvarház, sajnos, már rég nem látható, de a népi emlékezet számos hiedelmet őrzött meg. A tavábbiakban idéztek néhányat ezek közül, amelyeket még ma is élő idős emberek meséltek el. *„Fűt az biza” az ezerhatszáz esztendőbbe* ’lehetően itt a királybírói család. Ahogy apósoméktól hallottam én régen. Hogy idebent itt volt a kastély. Ahol Gál Jánosék laktak, a főúrnál. Még a kőfalak nemrég látszóttak, csak most, hogy építkeztek, úgy bontották le Gál Inrreék. Apósomtól sokszor hallottam, hogy a főúrtól ki Sényhegyéig mind a Székely Mózes birtoka volt. Ő nagygazda volt. Elment a háborúba, s akkor az asszony idehaza maradt. Erősen rosszféle asszony volt. Az emberekkel szántatott, faekével szántatott. Mert ő meg akarta kóstolni az emberen szántott kenyeret. Csak épp annyit kegyelmezett nekik, kifelé nem házatta az ekét, csak befelé. Osztán a háborúba iratta, írta a férjének, hogy »No édes uram, mindenféle kívánságom teljesül, még az is, hogy emberen szántott kenyeret egyek.« De nem volt szerencséje hozzá, mert jöttek a tatárok. A tatárok osztán éjjel az ágyából felriasztották az asszonykát, s elkergették ki, itt nálunk úgy mondjuk most, hogy Csúfhegyekőze. Ott akkor szaladt ki azon mezőitáb. Eleget kiabált segítségért, de senki sem segített. A hegyen bossikabokrok voltak és akadt bele a szoknyájá. Szaladt ahogy tudott, s a tatárok mentek utána. Az asszony kiabálta vissza: »Hinda-linda veres szoknya, jaj de csúnya ez a hegy!« Ebből maradt vissza az, hogy Csúfhegyekőze. A háború után eltárvereztek az egész Udvarkeretet. A felesége meghalt, a királybíró valahova odamaradt, s eltárvereztek az udvarhelyi urak. Itt volt egy nagyapánk, szóval már dédnagyvapja a férjének. Az vette volt meg az Udvarkeretöt. Az öreg Kála András volt az a vénember, aki megvette. Megmondták, hogy mennyi pénzt kérnek érte, s elvitte Udvarhelyrég, egy tarisznya pénzt, de azt mondták, nekik aranypénzbe kell. Az osztán kért két héti szabadságot, hogy hát ő tudja a pénzt beváltatni. Hogy hol s mint járt, nem tudom, de beváltatta a pénzt aranypénzbe, s így lett az Udvarkert Kála-birtok. Egy véka aranypénzért.”²⁰

Van még egy nagyon szép monda, ami ehhez hasonlít, de más a mondanivalója: „Székely Mózesnek nagy birtoka vót, ott ne, oda le az Udvarkeretbe, ahol most az iskola van. A felesége, azt mondják, egy gonosz asszony vót. Háborús idők vótak akkor. Béfogatta a jobbágyait az eke elé s úgy szántatott velök. Szántás közben az egyik jobbágy vissza-visszanézött, s megint vissza. Az asszony nem tudta mire vélni. Egyszer osztán megkérdezte:

– Mondd meg neköm, az Isten szerelmire, mit nézöl annyit hátra?

Én azt, hogy az eke taliga kerekének hat fala van, s mind a hatra elfordul.

Ezzel azt akarta mondani, hogy a szerencse kereke forgandó, s ami ma rajtok történik, az holnap az asszonyon is megtörténhet. Fordult es egyet olyat... Az ura, Székely Mózes a háborúba valahol elmaradt, s a tatárok az asszonyt elkergették.”²¹

A harmadik monda talán a legizgalmasabb, igazi rejtély: *„Azt mondták apósomék, hogy az Udvarkeretbe valahol elásva, csak nem tudták ők sem, hol. Három méter mélyre van Székely Mózes kincse heásva. A háború előtt az asszony elásvatta, hogy hát nehogy elvigyék a tatárok. Én osztán mikor idejöt-*

¹⁸ Mihály János: Lövéte középkori emlékei. Székelyudvarhely 1996. 20. old.

¹⁹ Történelmi Tár Új f. II. Bp. 1901. 443–444. old.

²⁰ András Lajosné Lázár Rozália. Mihály János gyűjtéséből. Kulturális Figyelő 2003. 2. évf. 2. sz. 12. old.

²¹ Györgylőrincz Imréné Mag Anna. Ugyanott

tem férjhez, nem tudtam, hogy hát... én erről nem hallottam addig. Akkor beszélt apósom... Egy hajnalba' ki kellett szaladjak, s akkor láttam, megpillant az Udvarkertben valami. Úgy egy méternyi formálag olyan setétkek láng lobogott fel. Mikor másnap mondtam apósomnak, akkor ő azt mondta, mér' nem mondtam meg, me' Székely Mózes kincse oda van elásva, de még idáig pontosan nem tudták, hogy hol van. Ha akkor mondtam volna, ő éjjel kiment volna s megjegyőzte volna... Ez a láng megjelenik április... áprilisi hónapba', de minden hetedik évben egyszer jelenik meg... Szent György napja körül. Én osztán azután itt az Udvarkertbe' kapálgattam sokat, mert én már ötven éves asszony vagyok itt, de pénzfélit nem kaptunk soha. Az úgy el van ásva, a Székely Mózes kincse, hogy az soha többé elé nem kerül."²²

Vezető tanár: Mirk László

Mihály András

Lövetei székely népviselet (Orbán Balázs: A Székelyföld leírásából)

²² András Lajosné Lázár Rozália. Ugyanott

Tóth Dezső nyolcvan éves

Dr. Tóth Dezső ny. könyvtáros, helytörténeti kutató, a Veszprém Honismereti Egyesület tb. Elnöke Dákán született 1928. február 20-án, felesége Treszkai Ilona. 1957-ben a veszprémi Lovassy László Gimnáziumban érettségizett, majd 1966-ban az ELTE BTK-n szerzett magyar-könyvtár szakon diplomát. 1976-ban lett egyetemi doktor.

1945-ben elvitték, mint leventét, ahonnan 1945 májusában tért haza. 1952-ig szülei gazdaságában dolgozott. 1952-től előadó lett a Veszprém Megyei Tanács népművelési osztályán. 1956-ban a zirci járási kultúrház igazgatója volt, majd 1958-tól módszertani osztályvezető a Pápai Járási és Városi Könyvtárban. 1971-től osztályvezető-helyettesként dolgozott az Eötvös Károly Megyei Könyvtárban. 1977-től osztályvezető az OOK-ban. 1989 után könyvtáros a veszprémi Vetési Albert Gimnáziumban.

Az első hazai médiatár létrehozója. 1972 óta gyűjtötte és publikálta a Veszprém megyei kéziratok, helytörténeti művek bibliográfiáját. Az általa kezdeményezett dákai millenniumi parkban található a 40 pedagógus nevét őrző, Tanítóink emlékfája. 1948-tól volt a dákai EPOSZ elnöke, 1979-től 1982-ig a Magyar Könyvtárosok Egyesülete országos elnökségi tagja. 1989-től a dákai Szülőföld Baráti Kör alapító elnöke. 1990-ben a Veszprém Megyei Neveléstörténeti Társaság alapítója tagja. 1995-től alelnöke volt. 1991-től a Veszprém Megyei Honismereti Egyesület alelnöke, titkára és elnökeként dolgozott. 2002-től az Egyesületünk tb. elnöke. Több műve jelent meg Dákáról és az ottani Batthyány-kastélyról is. Tavaly a Batthyány évforduló kapcsán sikeres áttekintő kiállítást rendezett Veszprémben a Március 15. utcai Könyvtárban. Több mint 40 periodikában jelentek meg könyvtár tudományi, olvasásszociológiai és helytörténeti írásai. 1997-től a Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok több kötetét szerkesztette és ő állította össze a kötetek periodikáját. A sok kitüntetés között talán az egyik legértékesebb lehet, hogy Dáka díszpolgárának választották 2006-ban.

Somfai Balázs

Az emlékezetből (majdnem) kitörölt költő

Az osztrák Habsburg-ház jármában szenvedő országnak az Európán végigsöpörő forradalmak hatására 1848-ban elérkezett az idő, hogy megszerezze függetlenségét. Ennek a forradalmi hangulatnak, később szabadságharcnak Petőfi Sándor volt a lángelkű költője. Egy másik Sándor töltszázaddal később, akit szintén költőnek teremtett a Teremtő, saját szemével látta, amint a sátáni gonosztevők Trianonban felnégyelik hazáját, s prédának vetik oda a konkra éhes balkáni népeknek. Maradhatott-e csendben, bezárkózhatott-e a költői elefantsonttoronyba? Petőfi Sándor nem arra buzdította volna-e nemzetét, hogy ne törődjön bele a kárpát-medencei egység szétarabolásába, és ahogy lehet, minden eszközzel: „karddal és/vagy a sző erejével” szerezze azt vissza a bitórlóktól? Tehet-e mást az igaz költő, minthogy – Petőfivel élve: „a nép ajkára hullatja keblének mennyei mannyáját?” Ezt tette Sajó Sándor is – mert róla van szó –, aki nem akart gyáva csendet, fel kellett hát ráznia népét, hallókká és látókká tenni őket, hogy ami történt, a Kárpát-medence földrajzi, gazdasági, politikai és kulturális egységének szétszaggatásába. Szent István országának csonkolásába nem törődhetnek bele. S nem egyedül Sajó Sándor volt az, aki a világba kiáltotta tiltakozását, hanem Gárdonyi Géza, Jászai Mari, Krúdy Gyula, Kosztolányi Dezső, Lyka Károly, Tóth Árpád, Végvári (Reményik) Sándor, Babits Mihály, Juhász Gyula, Szabó Dezső, József Attila (a sor folytatható), de Sajó Sándor volt az, akit a következő évtizedek „magyar” politikája kiiktatott a költők közül, s majdnem sikerült teljesen kitöröltetnie az emlékezetünkől. Hogy mégsem, arra az alább következő sorok a bizonyíték.

Sajó Sándor 1868. november 13-án született Hont vármegye székhelyén, Ipolyságban. Szülővárosában járt elemibe, Selmechányán középiskolába, majd a budapesti bölcsészkaron magyar-latin szakot végzett. Nyitrán kezdte meg középiskolai tanári pályafutását, Újverhászon folytatta, ahol családot is alapított. Délvidékről Jászberénybe került, majd a budapesti III. kerületi gimnáziumba, onnan Kőbányára, ahol 1917-től – a kommun időszakát leszámítva – a Szent László Gimnázium főigazgatója lett.

Tanári érdemei elismeréseként 1909-től az Országos Középiskolai Tanáregyesület titkára, majd főtitkára, 1917-től a Kisfaludy Társaság tagja, 1921-től tankerületi főigazgató, majd több szervezet is tagjai sorába választja, mint pl. a Magyar Tanárok Nemzeti Szövetsége, a Szent István Akadémia, valamint 1932 őszén a Magyar Tudományos Akadémia is (levelező) tagjai sorába iktatja. Ezen Négyesy László, az esztétika professzora köszönti az új tagot: „Akadémiánk mindig válogatós volt költőkkel szemben. A választással ebben az esetben is hangsúlyozta azt, hogy Téged kiemelkedő egyéniségnek ismer el a magyar költészet terén. Köteteidnek sorában igazi eredeti lírai tehetség szólal meg... Mi költészetekben a művészi értéket helyezzük mindenk fölé, a tartalom és a forma benső összhangját, a nyelv muzsikáját...”

Akadémiai tagságát nem sokáig élvezhette. 1933. február 1-jén, 65 éves korában budai otthonában elhunyt. Budapest főváros 500 pengős díszsírhelyet jelölt ki számára. Búcsúztatásán Aprily Lajos mondott gyászbeszédet: „... a szenvedélyes nemzetszeretem a meghatározó vonása költészetének... Is-ten-döbbenő látomássá nő területi eltorzulásunk, lírai vallomássá az elesettség orcpirító szégyene s a felemelkedés jövőit kápráztató víziója. Fogadalmi líra ez, a nemzetéért égő lélek állandó tücrakása, melynek lobbanásai az erdélyi Végvári-versek lármatüzeivel váltanak rakonjeteéseket... Keserűségében is nemzete életigenlésének a poétája volt s maga is tele volt léletszeretettel.”

Sajó első költeményei, zsengei három év alatt címmel még selmechányai diákoskodása alatt látnak napvilágot. A Fiatal szívvel című 1904-ben követi az Utközben, amelyben az ún. nagy versekből is találunk már (Magyarnak születtem, A tarpataki völgyben...). A Gordonka címűben jelenik meg a leghíresebb költeményei közül a Magyarnak lenni. Aztán a további kötetek (Gyertyaláng, Tegnapról holnapig, Muzsikaszó...) és költemények (Magyar ének 1919-ben, Rendületlenül, Hit, Mohács után, Magyar fiú éneke...), de drámákat is írt, melyek közül a Zrínyi György házasságát a Nemzeti Színház is sikerrel játszotta, valamint írt irodalmi tanulmányokat, műfordításokat...

Ő, Sajó Sándor az a költő, akít majdnem sikerült az emlékeztől kitöröltetni. Igaz, nemzedékek nőttek úgy fel, köztük tanárok is, akik mit sem sejtettek arról, hogy van a magyar irodalom jeles alkotói között egy Sajó Sándor nevezetű is, akít méltó hely illetné meg irodalmunk jeles képviselői között.

Ebből a tetszhalott állapotból kétséget kizáróan a Szent László Gimnázium Öregdiák Baráti Köre ébresztette fel a szűk közvéleményt. Szoboszlai Pálnak, Hertelendy Gyulának, Bakay Györgynek és társaiknak köszönhető, akik az 1990-es évek végén megkeresték szeretett főigazgatójuk „díszsírhelyét” a Kerepesi temető dzsungelében, kiszabadították az akácok, izzalagos, vadkomlós sűrűjéből, vadonátúj síremléket állítottak saját költségükön és elértek azt, hogy a Szent László Gimnáziumban Sajó-verseket mondjanak a diákok...

Ezt követte a kapcsolattfelvétel a Palóc Társasággal, amely 2000. november 19-én emléktáblával jelölte meg a költő Káptalan utcai házát Ipolyságban. Az emléktábla avatásán dr. Csáky Károly helytörténész mondott emlékeszédet a szülőföldhöz való hűség költőjéről. Majd Medvigy Endre irodalomkutató előadását hallhatta a közönség a költő életútjáról, aki hazatalált. Költeményei Cs. Szabó István előadóművész tolmácsolásában hangzottak el. Az alkalomra jelent meg a Ménrót Kiadó gondozásában a Nem akarok gyáva csendet című válogatott magyarságverseket tartalmazó kötet.

2000-től a Palóc Társaság önként vállalt fő leteteményese a Felvidéken Sajó Sándor költői és emberi hagyatékának népszerűsítésében. „Magyarnak lenni: nagy s szent akarati!” címmel évente meghirdeti a magyarságverseket mondó alap- és középiskolák diákjainak versenyét a költő születésnapjához közeli hétfégen. Kezdetben 15-20-an jelentkeztek és csak a felvidékiek, később többen és az Ipoly mindkét partjáról. A legutóbbi 2007-es versenyen a versmondó magyar fiatalok száma megközelítette az ötvenet. A szervezők örömet fokozza, hogy nemcsak az Ipoly mentéről jönnek el a fiatalok a versenyre, hanem tavaly még a Mura vidékéről, Alsólendváról is érkeztek, és helyezésekkel mentek haza. A versmondóknak két költeményt kell előadniuk a szakmai értékelő bizottság előtt, mégpedig egy szabadon választott Sajó-versest és egy másikat a magyar hazafias költészetből választva. A versenyt legtöbbször egyéb kulturális rendezvények egészítik ki, így például járt az emléknapon Praznovszky Mihály irodalommuzeológus, Kalász Márton költő, az Írószövetség elnöke, Döbrentei Kornél, Balassi-kardos költő. Volt felvidéki filmbemutató (Sacra Korona) a rendező Koltay Gáborral.

Az ipolysági emléknapoknak helyi támogatói vannak, akik közül ki kell emelnünk a városi hivatalt és a könyvtárat. A Honti Múzeum és Galéria és a baráti kör, a Csemadok-alapszervezet, az MKP részt vesznek a koszorúzáson, a sajtó is tudósít az eseményről, de egyetlen tévés műhelyt – még a Duna TV-t sem – érdekelte eddig a határtalan, a magyar fiatalok egységes nemzetben való gondolkodását célul kitűző rendezvény. Nyilván téves hozzáállásuk ellenére töretlenül – rendületlenül! – folyik Sajó Sándor „rehabilitálása”. Örömmel nyugtázzuk, hogy egyre több helyen és alkalommal hangzik el egy-egy Sajó-költemény. Mít bizonyít ez? Nem mást, mint azt, hogy az eddigi fáradozás nem volt hiábavaló, hogy a kitartó, türelmes és céltudatos munka megérleli gyümölcsét.

Ezen a téren jelentős eredmény születhet a 2008-as esztendőben. Tudniillik 2008-ban kettős évfordulója van Sajó Sándornak. Születésének 140. és halálának 75. Ebből kiindulva döntött úgy a Palóc Társaság, hogy 2008-at Sajó Sándor Emlékévknek nyilvánítja.

Az emlékévk első jelentős eseménye a költő halálának 75. évfordulójához kapcsolódva már lezajlott. Február 1-jén a Palóc Társaság koszorúzási ünnepséget tartott a költő Fiumei úti sírkertjében levő sírjánál, ahol a szülőváros képviselőjében Pálincás Tibor, a Honti Múzeum és Galéria igazgatója, Csemadok-alapszervezeti elnök szólt az Ipolyságról érkezett és a fővárosi Sajtó-tisztelőkhoz, öregdiákokhoz és fiatalokhoz. A másik emlékező Vödrös Attila író, újságíró volt, az Új Idők főszerkesztője. Egy ipolysági diák, Köpönczei Csilla Sajó-verseket mondott, mielőtt a költő sírját ellepték volna az emlékező szervezetek (pl. Trianon Társaság) és egyének virágai. Erre a kezeletes megemlékezésre a Palóc Társaság meghívta a Magyar Tudományos Akadémiát, az Írószövetséget, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetét. Bár egyik intézmény, szervezet képviselője sem jelent meg, mégis óvatos bizakodással várható, hogy már nem kell sokáig várni Sajó Sándor elismerésére. Az Írószövetség elnöke, Vasy Géza szavaiból érződik ez leginkább, aki azt írta levelében: „... a századfordulónak számos íróját feledte el az utókor. A tárgyilagos értékelés az irodalomtörténet írás feladata lenne. Remélhetőleg erre sor fog kerülni, és egy újabb évfordulói alkalommal vagy attól függetlenül érdemlegesen meg lehet emlékezni Sajó Sándorról is.”

A megemlékezés a várbeli Linea Könyvesbolt és Teaházban folytatódott két előadással. Az egyiket Szidiropulosz Archimédész történész, a 2007-ben létre hozott Trianon Kutató Intézet vezetője tartotta a 88 évvel ezelőtti országosonkítás és nemzetellenes döntések következményeiről, a magyarság jövőképeivel kapcsolatban, a másikat Kiss Dénes babérkoszorús költő, a Magyar Írók Egyesülete és a Trianon Társaság elnöke Sajó Sándorról, a trianoni fájdalmat megénekelő-elsírató költőről.

Az emlékévk kicsúcsosodását a novemberi születési évforduló idejére tervezett nagyobb szabású rendezvény-sorozat jelenti majd. Ennek keretében egy konferenciát készít elő a Palóc Társaság, mely által közelebb kerülhetünk Sajó Sándor költői érdemeinek elismertetéséhez s az őt megillető helyre emeléséhez. Költeményei illusztrációiból kiállítás nyílik majd. Oláh Szilveszter Sajó-versekhez készült rajzai a versekkel együtt albumban is megjelennek majd. Természetesen sor kerül a hagyományos magyarság-verseket mondó fiatalok versenyére s azt szeretnék a szervezők, hogy erre a versenyre az egész Kárpát-hazából jelentkezzenek és részt vennének a magyar diákok, kifejezésre juttatva ezzel magyarságunk összetartozását, egységesülésének akaratát. Bizonyára érzelmekre is ható lesz a magyarság-verseket megzenésítő előadók fellépése, a megzenésített Sajó-versek ünnepi előadása. Az emlékévkre a Sajó Sándor-mellszobor avatási ünnepsége teszi fel a koronát Ipolyságon.

Mindezek alapján remélhető, hogy Sajó Sándor nem lesz a magyarok emlékezetéből kitorölt költő, ellenkezőleg: gyakran olvasott, búban-bajban vigasztaló, megalázottságban lekierőt adó, az ifjúság hazafias nevelésében útmutató, szeretett költő. Mert igaz:

„... a nagy csodát is hinni kell még, –
De amikor a szörnyű nemlét
Már a fejünkön csapkod át:
Nem égrenéző szemmel állni,
Nem várni, várni, egyre várni, –
Csinálni kell a nagy magyar csodát!”

Z. Urbán Aladár

A bagaméri zendülésre emlékeztek

Száztíz esztendeje, 1898. január 12-én reggel történt Bagamérban a Kisújsoron. A rossz termés utáni adóvégrehajtás során a végrehajtó 1 forint 50 krajcár útdóhátralék fejében egy zsák tengerit foglalt le Balogh Imréné, a gazda azonban az utcabeli Vecsei Sándor biztatására vissza akarta szerezni a zálogot (egy mázsa tengeriért 4 forintot adtak akkortájt). A végrehajtó kíséretében lévő két esendőr káplár egyike szuronyával életveszélyesen megsebezte a dulakodó Baloghot, de végül is túlélte. A hír futótűzként terjedt a faluban. Dél tájban már félezer ember tolongott a községháza – a mai óvoda – körül. Délután félreverték a harangot is. Elkezdődött az ostrom, melynek során a esendőrök kilöttek az ablakon. A népharag ellenük, valamint Sártory Endre jegyző ellen irányult, akit kijövele után lakásában is zaklattak. Neki, aki 1883 óta vezette a nagyközség adminisztrációját, sokat köszönhetett a falu, ám úri modoráért, közigazgatási szigoráért a gazdák sem kedvelték. Az éj leple alatt el is menekült a faluból.

A lapok az adózendülést mindenáron agrárszocialista színben igyekeztek feltüntetni. Nem tagadható, hogy a „szocialista vándorapostolok” tanai a káptalani uradalomban dolgozó szegénység körében ismertek lehettek. Ám a gazdák – köztük esküdtek – is vállalták a felelősséget! Az emberek a jegyző fölgyújtott istállója mellett este „hazafias nótákat, meg Kossuthról valót” énekeltek.

A falu jó időre *ostromállapot* alá került. Csendőrök és a Debrecenben állomásozó 39. es. kir. gyalogezred egy százada szállta meg. Kiss Albert, a székelyhídi kerület függetlenségi párti képviselője (korábban bagaméri, 1883 óta debreceni református lelkész) hiába interpellált. A bűnvádi eljárásban, melyben a hírneves váradí ügyvéd és szerkesztő, Hegyesi Márton védte a bagamériakat, mondhatni a fél falu érintett volt – 65-en vádlottként, még többen tanuként –, a 8 fővádlottat 15-18 havi börtönre, 53 személyt pedig enyhébb (1-12 hó) fogházbüntetésre ítélték; 63-an összesen 40 évet meghaladó szabadságvesztés-büntetést kaptak.

Ma már csak a legidősebbek tudnak, ők is csak hallomásból, e XIX. század végi eseményről, amit a tizkötetes *Magyarország története* is megőrkítettett, s ami az egykori *hajdú virtus* utolsó föllobbanása volt a faluban. Mint a váradí Szabadság, a kormánypárt lapja írta 1898. június 14-én: „...a bagamériakat a szociális irányú lapok, különösen a megboldogult »Földművelő« dolgozták meg nagyon alaposan. Az anélkül is szilaj hajdú vérek pedig egyébként sem kell.”

Ezt az eseményt felidéztek a Bagaméri Kör által szervezett 2008. január 12-i ünnepségen, amit az ezer bagaméri hajdúnak Báthori Gábor erdélyi fejedelem által adott kiváltságlevelére (1611. január 17.) is emlékezve tartottak.

Ruszoly Barnabás

Emléktáblát avattak az egykori „Buga Jakob” Gimnáziumon

Az idősebb korosztály még jól emlékezik a Tenkes kapitánya című televíziós filmsorozatra és annak hősére Buga Jakabra, akit Szabó Gyula színművész formált meg a filmen. Az 1960-as évek közepén az ózdi József Attila Gimnázium II. számú intézményét a diákok Buga Jakabra keresztelték el. A névadás nem nyert ugyan hivatalos elismerést, bejegyzést, de idővel még az oktatási vezetők is így nevezték.

Révay Zoltán, a térség neves kőfaragó mestere, lokálpatrióta, a szóbanforgó intézményben érettségizett annak idején. Nemrég elhatározta, hogy emléktáblát készít egykori iskolájának falára. Az elhatározást tett követte és a mű hamarosan el is készült. Felavatására ünnepélyes keretek között került sor. Nagy meglepetés volt a szép számmal megjelent egykori diákok és vendégek számára, hogy az emléktáblát *Szabó Gyula*, a nemzet színésze leplezte le.

Az egykori Buga Jakob tanintézményben jelenleg Átképző Központ működik.

Kerékyártó Mihály

Újabb jászjákóhalmi emléktáblák

A Honismeret 2003. 1. számában jelent meg cikkem Jászjákóhalmi emléktáblák címmel. Azóta néhány új táblát is elhelyeztünk különböző egyesületek és hivatalok jóvoltából, mielőtt azonban ezeket bemutatnám egy olyanról kezdem, mely sajnálatosan kimaradt a cikkből, bár már a cikk megírásakor is fenn volt a Gazdakör falán.

1996-ban az Önkormányzat és a Jászok Egyesülete helyezte el az alábbi szövegű táblát:

CZETTLER JENŐ
1879-1953
A JÁSZJÁKÓHALMI VÁLASZTÓKERÜLET
ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐJE 1920-1935
ÉS A JÁSZOK EGYESÜLETE
ALAPÍTÓJA EMLÉKÉRE
ÖNKORMÁNYZAT
JÁSZOK EGYESÜLETE 1996

Ez a tábla azért került a gazdakör épületére, mert Czettler közigazdászként mezőgazdasági szakértő volt, s országgyűlési képviselőként és konzervatív kisgazda tagként jutott be a Parlamentbe. Az ő képviselősége idején – 1929-ben – épült a gazdakör épülete. 1920-ban ő alapította meg – jászárokszállási születésűként – a mai Jászok Egyesületének elődjét.

2002. április 3-án az Öreg iskola falára (Fő út 70.) felkerült egy tábla az alábbi szöveggel:

1849. ÁPRILIS 3-ÁN VÁMOSGYÖRKRŐL KÖZSÉGÜNKBÉ
ÉRKEZETT, S ITT TÁBOROZOTT A HONVÉDSEREG
II. AULICH HADTESTE, MELYET
E NAPON SEKULICH ALEZREDES PARANCSNOKOLT,
ÁPRILIS 4-ÉN PEDIG TÖVÁBB VONULT FARMÓSRA.
ÁLLÍTTATTA A 80. ÉVFORDULÓN A HADIMŰZEU
KEZDÉSÉRE JÁSZJÁKÓHALMA KÖZSÉG KÖZÖNSÉGE.
AZ EMLÉKTÁBLA A HONVÉDELMI MINISZTERIUM
ZRINYI KOMMUNIKÁCIÓS SZOLGÁLTATÓ KHT.
TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT. 1929-2002

A tábla szövegének értelmezéséhez némi magyarázat szükséges. Levéltári kutatásaim közben az 1929-es képviselőtestületi jegyzőkönyvben került kezembe az az információ, mely szerint abban az évben volt egy olyan országos kezdeményezés, mely arra hívta fel a figyelmet, hogy azon a településen, ahol történt valamilyen jelentős esemény az 1948/49-es forradalom idején; helyezzenek el emléktáblát a 80. évfordulóra. Kapóra jött, hogy 2002-ben – választási év volt – a Honvédelmi Minisztérium jelentős összeggel támogatta a Tavaszí Hadjürat útvonalát bejáró, 1989 óta zajló történelmi lovas felvonulást, melynek községünk is részese. Megemlítettem a szervezőknek, hogy az akkori képviselőtestület döntött még az elhelyezendő tábla szövegéről és az elhelyezés helyéről is, viszont utána nem valósult meg a terv; nem lehetne-e ezt most pótolni. I.ehetett! A minisztériumi illetékes nagyon jónak találta az ötletet. Így történt, hogy abban az évben az Öreg Iskola előtt elhaladó lovasmenet megállt néhány percre, hogy az ünnepség részeként lelavassa a Bankos István jászapáti vállalkozó által elkészített táblát, melynek költségeit is felvállalta a Minisztérium. A tábla szövege önmagáért beszél, alatta a jobb sarokba pedig a támogató kht. neve mellett a szöveg megfogalmazásának eredeti éve és a megvalósulás éve került.

2002-ben közvetlenül az önkormányzati választások előtt telepleztünk egy újabb emléktáblát a Batthyány u. 9. számú régi kis házon – Fejes János szülőházán – az Ipartestület és a Honismereti Szakkör közös szervezésében az alábbi szöveggel:

FEJES JÁNOS 1812-1975
AZ IPARTESTÜLET ALAPÍTÓ TAGJA ÉS ELSŐ ELNÖKE
SZÜLETÉSÉNEK 110. ÉVFORDULÓJÁN E TÁBLÁT ELHELYEZTE
AZ IPARTESTÜLET ÉS A HONISMERETI SZAKKÖR
2002. 09. 13.

Azért volt közös az elhelyezés, mert Fejes János – amellet amit vele kapcsolatban a tábla megörökített – több éven át tagja volt a honismereti szakkörnek is. Az elhelyezés dátuma a nevezett születésnapja.

2003 elején emléktáblát avattunk a Kék Golyó kocsma falán (kék szemű volt a tulajdonos, innen a név). Egy másfél évszázaddal korábbi legendás eseményre emlékeztünk:

EZEN A HELYEN ÁLLT AZ AZ
ISTÁLLÓ, MELYET RÁGYÚJTOTTAK
A ZSANDÁROK
FAZEKAS DÁVID
JÁKÓHALMI BETYÁRRA
– 150 ÉVVEL EZELŐTT –
1853. JAN. 25-ÉN.
HONISMERETI SZAKKÖR
2003

Fazekas Dávid fejére vérdíj volt kítűzve, amikor a jákóhalmi istállóba hazajött Szentlászlópusztáról – a 130 km-re lévő mai Jászszentlászlóról –, mely akkor a községhez tartozott. A gazda kihívta a zsandárokat Jászberényből, akik rágyújtották az istállót, mert másképp nem voltak hajlandók a társával kijönni. Amikor már hullott a zsarátnok a nyakukba, kiugrottak, de Dávidnak a gatyaszara beleakadt a garágyába, mikor át akarta ugrani és elfogták. 4 nappal később kivégezték Gyöngyösön, elfogóját pedig Ferenc József kitüntetésével jutalmazták, melyet a jákóhalmi főtérén adtak át László Antalnak. Ez a hiteles történet, azonban a nép ajkán mindenféle anekdoták terjedtek el az eseményről, sőt még Ráth-Végh István könyvében (Hatalom és pénz) is olvasható a történet. A tábla avatása is romantikus formában zajlott: a körsmában emlékeztem meg az eseményről, s a jelenlévők forralt borral lettek megkínálva. A tulajdonos különösképpen díjazta a dolgot, hiszen kell nagyobb reklám egy körsmának, mint egy betyártörténet?

2003 júniusában avattuk Katkó István emléktábláját, aki 1923-ban született, mégpedig nem 17-én, hanem 15-én; ugyanis korábbi jákóhalmi látogatása alkalmával elmondta, hogy két nappal korábban született, mint az a lexikonban van, de csak később jelentették be. Úgy mutatkozott be, mint a Halámadár unokája, mert a nagypapja egy temetkezési társulánsnak volt az intézője és úgy becézték.

E HÁZBAN SZÜLETETT
KATKÓ ISTVÁN ÍRÓ
1923–2000
HONISMERETI SZAKKÖR
2003

Katkó Istvánnak számtalan regénye jelent meg; évrizedeken át szerkesztő volt a Magyar Televízióban, ő vezette a Nyitott könyv című műsorsorozatot.

2006-ban – némileg meglövögölva a hamarosan következő helyhatósági választást – furcsa tábla került a volt mozi épületére az alábbi szöveggel:

„ISTEN ÁLDJA A TISZTES IPART”
AZ IPARTESTÜLET MEGALKULÁSÁNAK
100. ÉVFORDULÓJÁRA
ÁLLÍTTATTA AZ IPARTESTÜLET
2006-BAN

Hogy miért furcsa? 1906-ban ugyanis nem alakult Ipartestület Jákóhalmán, csak 1931-ben. Ebben az évben Iparos olvasókör alakult, azonban az Ipartestület akkori – azóta elhunyt – elnökhelyettese úgy értelmezte, hogy az tulajdonképpen az volt. Ezt a magyarázatot átvette a testület többi tagja is, azonban megvan az Ipartestület tényleges alapító okirata és az is tény, hogy az Iparos Olvasókör az államosítás-kor szűnt meg: márpedig saját magával nem működhetett párhuzamosan. (Tudván véleményemet; biztonság okáért – az előzetes egyeztetés ellenére – mégsem kértem meg, hogy én is emlékezzem a táblánál.) Az is megalapozza a kampányhoz igazodást, hogy az 1906-os alakulás májusban volt és nem ősszel. Az épület egyébként 1997-ben került az iparosok tulajdonába, amikor a megszűnt mozi épületét

kapták meg jelképes áron a régi, elkallódott épületük helyett – nekik ugyanis nem maradt fenn, mint a gazdáké.

2003 végén még egy tábla került elhelyezésre, azon sajnálatos esemény miatt, hogy nyáron elhunyt Szabó Szabolcs díszpolgárunk, kinek temetésén ott voltam Debrecenben. Hogy legyen jákóhalmi emlékhelye, ezért a gyógyszerterát – szülőházát – jelölték meg:

E HÁZBAN SZÜLETETT
SZABÓ SZABOLCS
RAJZFILMRENDEZŐ
1927–2003
– A VÍZIPÓK-CSODAPÓK
ALKOTÓJA –
HONISMERETI SZAKKÖR
2003

Meg kell jegyezni, hogy a JÁKOB (= Jákóhalmiak Baráti Egyesülete) is kapcsolódott a Honismereti Szakkör mellé, azonban nem írták rá a nevét. Ezt talán hamarosan pótolják, mivel renoválás miatt ideiglenesen levették a táblát.

2006-ban volt az óvoda alapítója születésének 180. évfordulója, melyet a JÁKOB és az óvodavezetés meg kívánt ünnepelni és el akarta nevezni is az óvodát az alapítóról. Ehhez az önkormányzat azért nem járult hozzá, mert az óvoda nem önálló, hanem az Általános Művelődési Központ része. A tábla végülis felkerült a már korábban fent lévő két tábla alá, a következő évben viszont az elnevezés is megvalósult, mert átszervezés miatt megszűnt az ÁMK.

A tábla szövege:

POLDERMAN JÚLIA
SZÜLETÉSÉNEK 180.
ÉVFORDULÓJA
ALKALMÁBÓL
2006.

Iu tartunk jelenleg. Ötlet persze még van bőven - és biztató, hogy olyan szervezetek, intézmények is állítanak emléktáblát, melyek korábban inkább elcseréltek az ilyesmin, mint például az Ipartestület.

Fodor István László

„...egy csöppnyi tett!”

A Palóc Társaság magyarságismereti diákpályázatáról

A történelmi Hont és Nógrád megye palóc érzelmű és tudatú magyarságát összefogó, de az egész Kárpát-medence magyarságában gondolkodó *Palóc Társaság* 2007-ben is meghirdette honismereti pályázatát. Olyan dolgozatok írására ösztönözték a fiatalokat, amelyekben magyarságukról, szülőföldjük-höz, lakóhelyükhöz való kötődésükről, történelmi gyökereikről vallanak, vagy a Himnusz manak szülői üzenetét tolmácsolják. Most kibővült a témakör, Mátyás királyról is születtek pályamunkák: „*Mátyás királyról álmodtam*”, „*Vendégségben Mátyás királynál*” és hasonló témákban.

A 12. alkalommal meghirdetett pályázatra összesen 179 dolgozatot küldtek, főleg általános iskolások, kevesebb, mint ötödük érkezett középiskolástól. A saját hazájában nyolc felé szakadt magyarság fiataljai három országból, 48 iskolából vettek részt a pályázaton, nagyobbik felük a Felvidékről, hármaduk a maradék Magyarországról, a többi a Délvidékről. A számok azt mutatják, hogy viszonylag kevés számú iskolából pályáztak, de iskolánként csaknem négyen; onnan tehát, ahol akadt a magyar sorskérdések iránt fogékony pedagógus, s fel tudta kelteni a diákok érdeklődését. Mert amint a Pályázat kiírója megfogalmazta: „*tengernyi könnynél többet ér egy csöppnyi tett!*” S mi kell hozzá még? Néhány olyan pedagógus, aki – Kodály szavaival – „nem dobja vissza a déli harangszókor a maltet a ládába.”

A pályázatokat a Palóc Társaság Kölcsey Himnusza megszületésének évfordulója alkalmából hirdeti meg, ezért ez eredményhirdetésre most is a *Magyar Kultúra Napjának* közlésében, ez alkalommal január 20-án került sor a *Magyar Kultúra Alapítvány* budapesti székházában. A pályázók mintegy harmada vett részt személyesen – szüleikkel, tanáraikkal – az ünnepségen, ahol *Urbán Aladár* tanár úr, a Palóc Társaság elnöke és *Kolczonay Katalin* egyetemi oktató, a zsűri vezetője méltatta a diákok munkáját. Kiemelték a dolgozatokban szereplő magvas gondolatokat, a stílus szépségét, különösképpen pedig a fiatalok szülőföldjük iránti érdeklődését, szeretetét, a magyarság sorkérdéseivel kapcsolatos felelősségteljes gondolkodását.

Tizenöt civil szervezet – köztük a Honismereti Szövetség –, intézmény és magánszemély által összedot jutalmakkal (nyári táborozás, folyóirat-előfizetés, könyvek stb.) díjazták a fiatalok munkáját. Az ünnephez méltó megjelenésű diákok megindítóan szép részleteket olvastak fel dolgozataikból, bizonyítva, hogy elhamarkodottan ítélnék azok, akik úgy általában beszélnek a fiatalok érdektelenségéről és értéktelenségéről. A mai magyar fiatalokban is ott van a talentum fényes aránya, csak legyen, aki előhívja, kibányássza belőlük. Mint egy ilyen pályázati lehetőség, aminek híre sajnos kevesekhez jutott el, de ahová elért, ott eredményes volt.

A Palóc Társaság nemzetismereti pályázatának sikere azonban nem csak a diákoké. Teljesítményükben ott van – képletesen vagy valóságosan – az értékrendjüket megalapozó család, valamint az érdeklődésüket irányító tanárok munkája is.

Isten áldása legyen mindannyiukon!

Halász Péter

In memoriam

Kisfalusi János

2007. február 1-én helyeztük végső nyugalomra Kisfalusi Jánost, c. görögkatolikus esperest. Egész hosszú, 87 esztendeig tartó életét otthoni környezetben, a Csereháton töltötte. A vidék apró falvainak, lakosainak, szokásainak kiváló ismerője volt. Már 40 évvel ezelőtt figyelmeztetett a táj elnéptelenedésének, a falvak előregedésének, ahogyan ő fogalmazott: „... a Cserehát végső pusztulásának” veszélyére. A „végeken” őt állva prédikációival erősítette, írásaiban védelmezte a még falujukban maradt embereket, főleg az öregeket, mert a fiatalja – munkát keresve – elvándorolt falujából.

Próbálta elősegíteni a legelmaradottabb réteg – a cigányság – lehetséges felzárkózását. Rakacán (ma nagyjából cigánylakta falu) szolgált 34 évig. Nyolc papot nevelt ebből a kis faluból. Gyűjtögette és kutatta a környező apró falvak írásos emlékeit, regéit. Mondáit és vallási szokásait. Ezeket feldolgozva megjelentette. Összesen 18 könyve látott napvilágot saját költségén, némelyik több kiadást is megért. Tartalmilag főleg vallási bcállítottságúak, és a környék hívő népének vallási népszokásait mutatják be. *Ünnepi népszokások a Keleti Egyházban* – a *Fallósküti Mária-kápolna* című, három kiadást megért könyve a környékbeli búcsújárók népi énekeit, vagy a cserehádi földművesek hitvilágát (Isten és a Szűzanya a földműves életében). Összegyűjtötte és kiadta a környező falvakban még meglévő *Betlehemes és pásztortjátékokat*, ellátva kísérő szöveggel: miért éppen úgy játszóak, miért éppen úgy mondják.

Kiemelkedő falukutató munkája *A védett Cserehát* (2001) és *A szép Cserehát* (2002). Olyan apró falvak történetét írja le ezekben a könyvekben, amelyek az északi dombháton „még” vannak, de amelyekről a legtöbb ember azt sem tudja, hogy léteznek. Múltjuk a levéltárak sárga lapjain van feljegyezve, de a közelmúltbeli történelmüket is csak idős emberek ismerik.

Egyik könyvében így ír magáról: „A nép között születtem. Itt nőttem fel és itt életem le az életemet. Úgy írom le, ahogy a nép látja és érzi – a tiszta valóságot”. Bátor, ha kellett szókimondó ember volt, ezért a múlt rendszer alatt a rendőrség figyelemmel kísérte – bár semmi vádat nem tudtak rábizonyítani. Ötvennél több néprajzi pályázatot küldött be. Miskolcon Istvánffy Gyula-díjat nyert. A 2000. jubileumi évben elsők között kapta meg a *Magyar Kultúra Lovagja* kitüntetést „A magyar néprajzi hagyományok gyűjtéséért és fejlesztéséért”.

Még idős korában is szolgálta a viszlói görögkatolikus híveket. Udvarának kapuja, házának ajtaja és nagy szíve mindenki előtt és mindig nyitva volt. Mindenkit szeretettel fogadott, örült örömeiknek és

vigasztalta őket bánataikban. Akinek szüksége volt segítségre, erejéhez mérten segített neki. Ő rendelte éveken keresztül számomra is a Honismeretet, mert Szlovákiában nem lehetett előfizetni. Aztán kézen-közön, néha jókora késéssel, a határon át, de minden szám hozzám került.

Végezetül egy részletet idézek Gy. Horváth László ref. lelkész barátjának verséből, amit a temetésére írt és mindennél többet mond róla.

(...)

*Jöttek vigaszért hozzá hívők, pogányok,
Katolikusok, protestánsok, hitetlenek,
Magyarok, tótok és cigányok,
Boldog, vagy megtört emberek.
Isten szavának vigaszát megadni,
Ő még éjjel sem volt fáradt sem álmos,
Emlékünkben így fog megmaradni,
Az Ember: viszlói Kisfalusi János!*

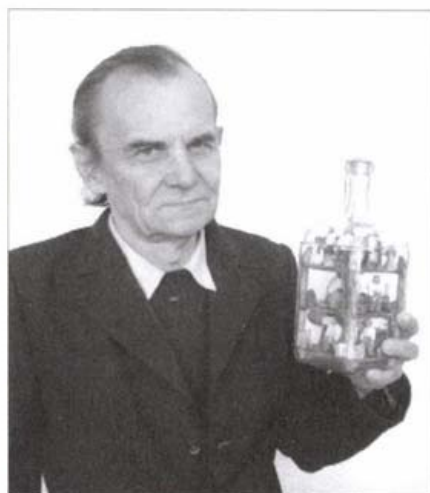
Boldog nyugalmat adjon Neked Urunk, nekünk pedig köztünk örök emléket Rólad.

Szilágyi László

Viktor Gyula (1933–2007)

2007. december 17-én súlyos betegség következtében elhunyt *Viktor Gyula* okleveles könyvtáros, *Istvánffy-díjas* néprajzkutató, a bányászati hagyományok gyűjtésének és feldolgozásának országos hírű szakembere.

1933. június 17-én született *Alsótelekesen*, de családjával még gyermekkorában átköltözött a közeli *Rudabányára*, haláláig itt élt és dolgozott. Szülei: *Viktor József* (eredetileg falusi kovácmester *Alsótelekesen*, majd 1937-től a rudabányai vasércbánya dolgozója) és *Nemes Erzsébet* voltak. Elemi iskolai tanulmányai után a bányászgyerekek korabeli életpályájára készült: Miskolcon villanszerelő szakmát szerzett, és 1949-ben a rudabányai vasércbányánál helyezkedett el. 1954-ben házasságot kötött *Kerepesi Piroskával*. Négy gyermekük született: *Katalin, Gyula, Anett* és *Zita*.

Viktor Gyula,
kezeben általa készített türelemműveg
(Kovácsné Fendrik Zsuzsa felvétele,
2005. november 17.)

Egy váratlan üzemi baleset és más egészségügyi problémái miatt azonban hamarosan új mederbe terelődött a sorsa: leszázalékolták, ezért csak könnyebb munkát vállalhatott. Mivel feleségével együtt már az 1950-es évek közepén bekapcsolódott a helyi kulturális és közéletbe, 1956-ban a bányász szakszervezeti könyvtár vezetését bízták rá. A következő években folyamatosan képezte magát: leérettségizett, majd előbb főiskolai, később egyetemi szintű könyvtárosi diplomát szerzett Budapesten. Kereken negyven évig, 1996-ban történt nyugdíjazásáig állt a nagy múltú és jó hírű rudabányai könyvtár élén. Felesége 1992-ben elhunyt, ő maga 1996-ban súlyos szív-műtéten esett át. Ez a két szomorú körülmény beárnyékolta életének utolsó másfél évtizedét.

Hivatali feladatai mellett az 1950-es évek végén színjátszócsoporthoz és irodalmi színpadot szervezett, színházi és egyéb előadásokat rendezett, s ezekben gyakran szereplőként is fellépett. Nagyszínházakba való darabokat is színpadra vitt (*A köszívű ember fiait*, *Scapin furfangjai* stb.), amelyekhez a díszleteket saját maguk készítették, a jelmezeket pedig a miskolci kölcsönzöből szerezték be. Említést érdemel, hogy a ruda-

bányai színjátszók között kezdődött a később világhírűvé vált citeraművész, *Pribojszky Mátvás* pályafutása.

Akkoriban a műkedvelő együttesek színvonalas műsorok híján voltak, ezért *Viktor Gyula* a különböző alkalmakra megpróbált a helyi viszonyokhoz illő forgatókönyveket összeállítani. Így indult meg később kiteljesedő sokoldalú irodalmi és helyismereti-néprajzi munkássága, ami a nevét széles körben ismertté tette.

Első próbálkozásait – rövid hírek, tudósítások a bánya és a település életéből – a *Vasérbányász*-című sokszorosított üzemi lap közölte 1963–1965-ben. Később a szépirodalommal is megpróbálkozott: elsősorban verseket és – kislányai inspirálására – meséket írt, ezek a megyei és országos lapokban láttak napvilágot az 1970–1980-as években (*Észak-Magyarország, Nők Lapja, Családi Lap, Képes Újság, Kisdobos* stb.)

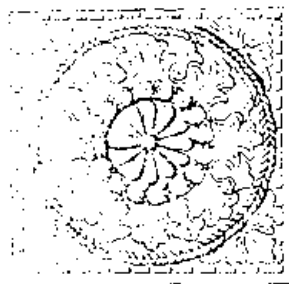
A helyi bányász hagyományok iránti érdeklődése korán felébredt, s mivel neki is a bányászsors jutott osztályrészül, gyermekkorától alkalma volt megfigyelni szokásaikat, életmódjukat, munkájukat. A látottakat, hallottakat elraktározta emlékezetében, hogy azután felelevenítse és leírásaiban megörökítse azokat. A különböző néprajzi gyűjtőpályázatokon sorra elismeréseket kaptak beküldött anyagai, míg végül 1983-ban a *Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Múzeumi Igazgatóság Istvánffy-díjjal* jutalmazta néprajzkutatói munkásságát. Rendszeres szerzője volt a *Szülőföldünk...* című megyei honismereti kiadványnak, valamint a Budapesten kiadott vállalati újságnak, az *Érc- és Ásványbányász*-nak. Ezek mellett más lapokban is megjelentek a bányászattal kapcsolatos néprajzi és művelődéstörténeti írásai. Az 1960-as évek végétől arra is gondot fordított, hogy a lakóhelyére vonatkozó könyveket, tanulmányokat és cikkeket gyűjtse és feldolgozza: több bibliográfiai összeállítás tanúskodik erről. 1987-től (1989-ig – könyvtárvezetői teendői mellett – a rudabányai *Érc- és Ásványbányászati Múzeum* igazgatója volt).

Viktor Gyulát nem csak kiemelkedő szellemi képességek jellemezték, hanem rendkívüli közügyességel is rendelkezett: intarziákat, fatáragásokat készített, jól rajzolt és festett, olyannyira, hogy írásait sokszor maga illusztrálta. Ilyen irányú tehetségének csúcsát a bányász türelemüveg-készítés jelentette. Ennek a különleges díszlángnak a kultusza Magyarországon már csaknem feledésbe merült, amikor a rudabányai múzeumban látott régi darab, valamint a szakirodalomban olvasottak hatására 1982-ben megpróbálkozott egy türelemüveget „előállítani”. A kísérlet nagyszerűen sikerült, ezután sorra születtek az újabb és újabb, változatos formájú és tartalmú üvegek, amelyeket a hazai és főként a külföldi gyűjtők mindenfelé eljuttattak. Hamarosan európai hírnévre tett szert ezzel a tevékenységével. Huszonöt év alatt több száz üveg került ki a kezéből. Sok hazai és külföldi múzeum, valamint számtalan magángyűjtemény örzi palackba zárt alkotásait. A németországi *Dinkslagenben* állandó kiállításon láthatók művei. Könyvekben, folyóiratokban, újságokban is gyakran írtak róluk.

Viktor Gyula sokirányú, színvonalas munkásságával hírnevet szerzett nem csak magának, hanem szeretett lakóhelyének is. Évtizedeken keresztül az egyedüli krónikása volt a rudabányai bányász hagyományoknak, amik nélküle már régen a feledés homályába veszttek volna. Ezt a feladatot belső indítatásból, önzetlenül, mindenfajta segítség, támogatás nélkül végezte. Sajnos az efféle tevékenység a vidéki, s különösen a bányatelepi környezetben nem keltett különösebb figyelmet, így szűkebb pátriájában ő sem részesült olyan megbecsülésben, amilyen kijárt volna neki. Utolsó éveit visszavonultan, egyedül, betegségekkel küszködve volt kénytelen leélni. Ilyen körülmények között már nem volt kedve és lehetősége rendszeres alkotómunkát kifejtetni – ki tudja, mit vitt magával a túlvilágra...

Viktor Gyula hamvait 2007. november 21-én helyezték örök nyugalomra a rudabányai katolikus temetőben. Emléke sokáig fog élni mindazokban, akik ismerték és tisztelték, nyomtatásban megjelent munkái és az ország különböző múzeumaiban, tudományos intézményeiben őrzött kéziratai pedig örökre fenntartják a nevét.

Hulobás Sándor

KÖNYVESPOLC

Könyvek Nagyszalonta 400. évfordulójára

Nagyszalonta hírnevét mindenekelőtt az ott született jeles személyiségek munkássága sugározta a köztudatba. Népe azonban azt is számon tartja, hogy ők a mai Románia egyetlen hajdúvárosának lakói. Boeszkai István fejedelem háromszáz vitézének – hűségük, bátor helytállásuk jutalmaként – 1606-ban kollektív nemességét adományozott, és reájuk bízta Erdély itteni határának megvédését a közelben tanyázó törökökkel szemben.

A centenáriumi és a bicentenáriumi az osztrák abszolútizmus körülményei között meg nem ülhettek. Először 1906-ban, a háromszázadik évfordulón az akkori idők szellemében emlékeztek meg. Ennek ma is látható bizonyítéka a Székely László tervezte, kimagaslóan szép városháza, és az Eder Gyulával megfestetett, egész alakos Boeszkai-kép. Ezen kívül a képviselőtestület elhatározta, hogy az ünnepség kezdetéig, azaz 1906. június elejéig meg kell írni Nagyszalonta történetét. A kiűzött időre el is készült a dr. Móczár József tanár szerkesztette *Nagyszalonta 1606–1906* című, 280 lapra terjedő monográfia. A felkért tíz szerző 16 tárgy körében mutatta be a három évszázad során megvalósult fejlődést, változásokat.

A helybeli nyomdatechnika színvonalát bizonyító mű feltételezhetően 500 példányban került a közönség elé. Tapasztalatom szerint csupán két-három évtizeden át töltötte be ismeretközlő, s a szülőföld szeretetére nevelő szerepét. Az egykori könyvbarátokat a két világháború szétzarta, de a honmaradottak utódai sem igen ügyeltek dokumentum értékű örökségükre. Napjainkban esetleg tucatnyi rejtőzhet a fölüllegessé vált limlomok halmazaiban.

A 400. évforduló közeledtével fölvetődött a monográfia újrayomlásának a gondolata. A történettudományban jártasak ezt a megoldást azzal az indokkal ellenézték, hogy egy évszázad során a szaktudósok új adatokra bukkantak, amelyek helyenként ellentmondanak a korábbiaknak. Egyébként a XX. század oly mélyreható változásokat hozott Bihar megye második legnagyobb helységének gazdasági, társadalmi, művelődési életében, amit vétek és kutatói érdektelenség említetlenül hagyni. A reprint ötletének elvetését még egy tényező indokolta. E sorok papírja vetője az utóbbi másfél évtized során forráskiadványokat, levéltárak anyagát tanulmányozva napjainkig föltárta a hajdúváros múltjának több vetületét, s ezeket tíz önálló kötetben boesátotta közre.

Ekkor a Török László polgármester vezette rendezőbizottság kijelölte az ünnepségsorozat legfontosabb eseményeit, s a megvalósítandó javaslatokat. Tervükben szerepelt a Hajdúhét előadássorozata, emléktábla-avatás, a hajdúalapítást megőrkítő szoborkompozíció (Deák Árpád alkotása), egy gulyásfőző világrekord, s megannyi, a város szépítő, lakóinak változatos szórakozást nyújtó műsorszám. Természetes, hogy e felsorolásból egy jubileumi könyvkiadás szándéka nem hiányozhatott. Azonban a már ismertetett helyzet folytán egy újabb vá-

rostörténet megírására nem sok remény ígérkezett. Akkor milyen kiadvánnyal lehetne emlékeztetessé tenni az évfordulót? Az ünnepséget előkészítő hónapokban a válasz körvonalazódott. A monográfiát több művel helyettesítették, amelyek közül egyesek a múltba tekintenek, mások jelentünk néhány részletét mutatják be.

A nem remelt bőség folyamatát az önmagát Sinka utódjának valló népi költő, Gábor Ferenc *Írta az ől mögött* című verscsokra nyitotta meg, közreadva „fél évszázad limlom verseit”, amint alcímként maga minősítette ezeket.

Egy hónapnyi idő sem iramlott tova, amikor a C. Patócs Júlia szerkesztette *101 versben Nagyszalonta* című antológia bemutatására került sor. A harminckét szerzőt felvonultató kötetben szóhoz jutottak az itt születettek (Arany János, Zilahy János, Sinka István, Gábor Ferenc, Fábiny Sándor és Imre, Koncz Ferenc, Magyar Barna), az erre vetődött (Petőfi Sándor, Lévyay József, Sas Ede, Erdélyi József, Szemlér Ferenc, Kányádi Sándor stb.) és a csupán gondolathatban idelátogatók (Csokonai Vitéz Mihályról Toth Árpádig). A lírai vallomásokat egyhegyűjtő köziro reméli, hogy kötetének végigolvasói átérzik, megértik: a hajdúváros mai lakói olyan, el nem orozható kincsét bíróknak, amit rozsdá meg nem emésztt, s az idők foga szét nem marcangol.

A harmadik kiadvány több szempontból rendhagyónak tekinthető. A képzőművészeti alkotások kedvelői kezébe e városból mindeddig nem jutott szalontai graffikusok gyűjteményes kötet. Most az önmagát Gy. Szabó Béla tanítványának valló Domján Sándor amatőr fémestész 44 táj- és városképet felvonultató, *Metszéspontok* című, nagyformátumú albumát adta ki a bizottság. A metszetek Arany-költészetének is a közelébe kerültek. A művész lánya, Domján Laura mindenik képhez egy-egy versrészletet társított.

Mivel az egykori háromszáz hajdú június első napjaiban telepedett le a Toldi családtoi szerzett birtokon, az ünnepségsorozat lénypontja, az emlékműavatás is ekkorra vált esedékessé. Ehhez a történéshöz három könyvhemutató társult. Június 1-jén az itt született, de már-már elfeledett Bihar (Baumann) Klára legszebb gyermekmeséit tartalmazó, *Nagyszalontai varázslat* című kötetet avatták föl, óvodások, kiskisaklások jelenlétében. Június 2-án e sorok írójának néprajzi tanulmányai jutottak *Biharország népi világa* címmel az érdeklődők kezébe. Noha a gyűjtemény hat bihari helység eltűnő hagyományvilágát tárta föl, e hajdúváros szellemi néprajza központi helyet foglal el. E lapokról megismerhetők az időközben kihalt ragadványnevek, az egykor gazdag mondavilág mai állapota. Petőfi és Arany itteni barátkozása, Kodály, Viski, Szendrey hagyománymentő munkássága. Június 3-án a *Szülőanyánk, Nagyszalonta* nyújtott kronológiai tájékoztatást az itt történekről 1606-tól a 400. évfordulójáig. A csaknem 200 oldalnyi szövegből a város dióhéjba tömörített történetje ismerhető meg. Június 5-én a *Salonta in 101 de imagini, Nagyszalonta 101 képben* című vastkos albumot mutattuk be. Részben a

helybeliek, részben az ide látogató külföldiek számára készült. Az utóbbiakra való tekintettel bevezetésként a helység tomor története román, magyar, angol és német nyelven olvasható. Ezt követik az egykori levelezőlapok megőrkötete, de a bő évszázad során elűnt terek, épületek, melléjük helyezve a napjainkban láthatókat. A szövegek szerzője s a kötet szerkesztője e sorok írója.

Az ünnepség legfontosabb eseményei kezajlottak ugyan, de a könyvbemutatók még folytatódtak. Szeptember végén jutott el az olvasók asztalára Dánielisz Endre *Nagyszalonán vásár tartatik* társadalmnéprajzi monográfiája, amely az árucserének évszázadokra visszatekintő módozatát, változó színhelyeit tárta föl.

Az évforduló előregzéséhez tartozik ama örvendetes tény, hogy a Nevelésügyi Minisztérium 2007 februárjában a kisváros legpatinásabb tanügyi intézményét „Colegiu National”, azaz főgimnáziumi rangra emelte, és a helység halhatatlan szülötteről nevezte el. Ha IV. Henrik francia király számára Paris vaut bien une messe, azaz Párizs megért egy misét, akkor e kiüntetés megérdemelt egy román s egy magyar nyelvű iskolatörténetet. *Colegiul National „Arany János” - Arany János Főgimnázium*. (Szerkesztését, megírását – az intézmény egykori diákja, majd tanáraként – már hecsületből illet elvállalom.)

Az együtvé tartozást kifejező, azonos fedőlappal készült könyvsorozat záró kötete a szintén 2007-es évszámot viselő tizenegyedik, C. Patócs Júlia szerkesztette a *Nagyszalonai négy századok esztendeje* című emlékkönyvet, amely az eseményeket, a maradókat megvalósításokat sorolja föl részletesen, nem feledkezve meg a pillanatszerű élményt nyújtó műsorszámokról sem. Az a tény, hogy csupán e visszatekintés száz oldalát töltött be, ékes szövege bizonyította e hajdúváros mai lakói eleik iránti elismerését, őszinte tiszteletét.

Dánielisz Endre

Vác város levéltárának forráskiadványai¹

Ha csak tehetem, figyelemmel kísérem más levéltárak, múzeumok és könyvtárak által megjelentetett kiadványokat. Legutóbb a Nógrád Megyei Levéltár kiadványa, a *Senkiföldjén* című kötet látván tógott el a sárga irigység. Kiváló munka, csak ílyet, vagy ennél még jobbat érdemes kiadni, gondoltam magamban. Az alcíme szerint a kötet a történeti Nógrád megye zsidósága holokausztjára vonatkozó adatokat, forrásokat és dokumentumokat tartalmazza. Mindezt 746 oldalon, gazdag tartalommal, jól áttekinthető szerkezethen, kiváló kontóshen és tipográfiával, ráadásul könyv és cd-formában is.

Levéltárunk kiadványkészítési tevékenysége során természetesen mi is arra törekszünk, hogy a lehető legjobb színvonalat érjük el, de mindjárt hozzáteszem – nem mentségként –, hogy a lehetőségeink jóval kisebbek, mint egy-egy megyei intézményé, vagy egy-egy megyeszékhelyen működő városi levéltaré. Elsősorban nem az anyagiakra gondolok, hanem azokra a szakemberekre, akik nagyobb létszámban, differenciáltabb felkészültséggel működnek azokban az intézményekben.

¹ Ellhangzott Vácott, 2007. szeptember 29-én, a Komisereti Kiadványok szerkesztőinek X. tanácskozásán. (Nérek.)

Vác Város Levéltárának forráskiadvány-sorozata a *Váci Történelmi Társ* címet viseli. Az első kötetet még a Pest Megyei Levéltár intézményi keretén belül adtuk ki 1996-ban mint a megyei levéltár váci osztálya, majd a megyei levéltárból 2004-ben történt kiválás után immár a városi levéltár lett a sorozat gazdája. Az önállóssággal kedvezően változtak meg a lehetőségeink. Míg a megyei keretek között csak a pályázati úton és szponzoroktól megszerezhető forrásokkal számolhattunk – ámbár ez is nagy szó, hiszen a megyei keretek között rendszerint az anyaintézmény szokott élvezni elsőbbséget a pályázatokon –, addig önálló városi intézményként nemcsak pályázhatunk, hanem költségvetésünkkel is rendelkezünk a kiadványok megjelentetéséhez. Valószínű, hogy ezt egyre kevesebb intézmény mondhatja el magáról.

Ki legyen a forráskiadványok célközönsége, célolvasója, vagyis kiknek készítjük e kiadványokat?

Itt szükséges elmondani, hogy a város viszonylag nagyszámú, szakemberek és amatőr helytörténészek által készített helytörténeti kiadvánnyal rendelkezik. Alapvető művek jelentek meg a XIX. század végén és a két világháború között, majd az 1980-as évektől a Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága *Studia Comitatensis* és a váci Trágor Ignác Múzeum *Váci könyvek* sorozatában, városmonográfia, illetve több régészeti, történeti, néprajzi tanulmány látott napvilágot. Ezek között azonban csak elvétve volt olyan, amely Vác múltjára vonatkozó írott történeti forrásokat közölt. Amikor a *Váci Történelmi Társ* elindítottuk, úgy gondoltuk, alapvető célunk az legyen, hogy népszerűsítő formában, de a történettudomány eszközeivel olyan forrásokat adjunk ki, amelyek sokféle formában mutatják be a város történetét. Ennek érdekében első lépésként négy kötet kiadását terveztük, egy olvasókönyvet, ami a „kezdetektől”, vagyis az első írásos említéstől, Vác esetében 1074-től a rendszerváltásig mutatta be az írott forrásokat. Másodikként egy régészeti és építészeti kötetet, harmadikként egy a képes ábrázolásokat (terképeket, metszeteket, tervrajzokat, fényképeket, képeslapokat) bemutató kötetet, negyediként pedig képző- és iparművészeti alkotásokat. E négy kötetből kettő készült el, az olvasókönyv, és a tervekhez kepest szűkített tartalommal egy képeslap-könyv. Az olvasókönyv jellegénél fogva kötetű műfaj, s ennek keretén mi sem akartuk változtatni. Tartalmában talán annyival adunk többet más olvasókönyveknél, hogy 940 oldalon több lehetőségünk volt nemcsak az alapvető város-történeti források, hanem a hétköznapokra vonatkozó dokumentumok bőségesebb közvételére is. A második kötetben a váci képeslapok közül közel háromszáz darabot tettünk közzé. Nem a képeslapgyűjtő szemével válogattuk össze a kötet anyagát, hanem rövid város-történetet is összeállítva, a képeslapokat történeti forrásként kezelve mutattuk be a várost az 1896 és 1950 között megjelent képeslapok segítségével.

A sorozat célközönsége minden, a város múltja iránt érdeklődő diák és felnőtt. Talán a városi és iskolai könyvtáros kollégák tudnák megmondani, hogy e köteteket milyen gyakran használják, kik és milyen célra. Mindenesetre az ezer példányban megjelenő 1 kötet két év, a 750 példányban kiadott második kötet háromnegyed év alatt elfogyott. Persze az embernek ne legyenek illúziói. Amikor ma egy-egy „amatőr” kiadvány a kezembe ke-

ról, rögtön kitűnik, hogy szerzője milyen forrást használt, kiől veszi és vette át – akár többszörös áttétellel is – a hibás vagy elferdített adatokat. Egy kissé keserűen kell megállapítani, hogy az olyan, csöppet sem olvasmányos kiadványokat, mint pl. a régészeti topográfiát, az ásatási leírásokat, netán a végrendeletek szövegeit tartalmazó köteteket alig-alig használják a helytörténettel foglalkozók

A sorozat aculatát 2006-ban, vagyis amikor városi intézményként adtuk ki a következő kötetet, módosítottuk és tematikáját bővítettük. A levéltárak törvényben előírt alapfeladatai közé tartozik ugyanis az, hogy az őrzésükben levő iratanyagot feldolgozzák, publikálják, forráskiadványként adják ki. Ekkortól kezdve tehát nem tekintünk a sorozat alapvető céljának, hogy csak népszerűsítő kiadványokat jelentessünk meg benne, hanem olyan forráskiadványokat és olyan monográfiákat, amelyek alapvetően új, eddig még nem közölt ismeretanyagot tartalmaznak. Ezért kezdtük meg – hasonlóan néhány más levéltárhoz – a végrendeletek publikálását. A végrendeleteknek mint történeti forrásnak a jelentőségét nem szükséges Önök előtt ismertetnem. Vác esetében e források közlésével szeretnénk segíteni azt a várhatóan meginduló történeti feldolgozó munkát is, melynek során a Vácot megtalált XVII-XIX. századi mumifikálódott tetemek és a mellettük fellelt tárgyi anyag segítségével egy sok szempontú városrajz készíthető el. A sorozat következő kötetének kiadásához egy történelmi évforduló adott alkalmat. Két kötetben, csaknem 1200 oldalon adtuk közre az 1956-os forradalom váci eseményeivel kapcsolatos dokumentumokat, levéltári és múzeumi forrásokat, visszaemlékezéseket, családi albumok mélyéről előkerült fényképeket, és állítottuk össze a forradalomban résztvevők életrajzi adatait és a forradalmi intézmények legfontosabb adatait. Hogy e rövid időszakról milyen keveset is tudnak még maguk a benne résztvevők is, az az anyaggyűjtés során derült ki. Célunk tehát adott volt: nemcsak az 56-os forradalom 50. évfordulójáról akartunk a magunk módján megemlékezni, hanem olyan forrásokat az olvasók elé kívántunk tárni, amiből megismerhetik az eseményeket, a résztvevőket, amit fel lehet használni az oktatás és a történeti feldolgozó munka során.

Vájon egy városi levéltár milyen földrajzi területre vonatkozó forráskiadványokat adjon ki?

E kérdést megválaszolni első hallásra viszonylag egyszerű. Természetesen elsősorban olyanokat, amelyek a várost érintik. A sorozat eddig megjelent kötetei mind csak Vácra vonatkozó forrásokat tartalmaztak, melyekben természetesen más településekkel kapcsolatos adatok is találhatóak. De tudjuk, hogy egy-egy település nem önmagában létezett, hanem számos függőségi viszonyban, különféle jogi keretek között. Az egyik ilyen meghatározó tényező volt Vác esetében, hogy 1848-ig földesúri mezőváros, a váci püspöki uradalom egyik hirtoka volt. Ezért a terveink között kettős céllal szerepel az, hogy egyrészt kiadunk egy immár fél évszázada lappangó, nemrég megtalált kéziratot, Szarka Gyula egyháztörténész A váci püspökség gazdálkodása a török hódítás korában című munkáját. Másrészt nemcsak egy szűkebb földrajzi területre, Vác városára vonatkozó kiadványt jelentetünk meg, hanem az egész – több közigazgatási me-

gye területére kiterjedő – váci egyházmegye török kori történetét bemutató munkát.

Milyen tárgyú forráskiadványokat jelentessünk meg? Kik készítsék a helyi forráskiadványokat?

A két kérdés szorosan összefügg a kiadó, ez esetben a levéltár nagyságával, azaz, hogy rendelkezik-e elegendő szakemberrel, továbbá – szubjektív tényezőként – az intézmény vezetőjének szűkebb érdeklődési területével. Rögtön hozzáteszem, hogy ez utóbbi szempontot, amennyire lehet, nem tekintem alapvetőnek. Úgy gondolom, hogy a váci levéltárnak fel kell vállalnia minden korszakra és ezen belül minden fontosabb témára vonatkozó forráskiadvány elkészítését.

Ilabár a levéltáros munkája során találkozik középkori oklevéllel, feudális kori összeírással és tanácsú ügyiratokkal, ezeket az iratokat rendezi, nyilvántartást is készít róluk, de azért a levéltáros – véleményem szerint – nem történész, pláne nem minden történeti korszakban otthon levő „ezermester”. Ezért valamilyen formában, ha szükséges, a kiadványok előkészítésébe olyan szakembereket is bevonunk, akik ismeretségük alapján nemcsak nagyobb „rangot” adhatnak egy-egy kiadványnak, de szakértelmükkel jobba is tehetik e köteteket. E célból lektorálta az első kötetet két neves történész, vett részt társszerzőként a II. kötet munkálataiban egy levéltáros-képeslapgyűjtő, fordította a III. kötet latin nyelvű forrásait egy tehetséges fiatal levéltáros, gyűjtötte össze az 56-os kötet anyagát két levéltáros és egy országos hírű történész – ez utóbbi bevezető tanulmányt is írt hozzá –, és kértünk fel a törökkori kötet szövegének gondozására egy kiváló szaktörténészt. A háttér – akár szakmai, szerkesztési, tördelési vagy pénzügyi kérdésről volt szó – azonban mindig a levéltár volt.

Mik legyenek a forráskiadás alapelvei?

A forráskiadás során számtalan problémát meg kell oldani, itt most csak kettőre szeretnék kitérni. Az egyik ilyen kérdés – függően attól, mikor keletkezett a forrás –, hogy betűhíven, vagy modern átirásban közöljük-e a forrásokat. Az általunk kiadott olvasókönyvben az első megoldási választottuk, sőt nemcsak betű-, hanem sok esetben formahűen közöltük a szövegeket, alaposan megnehezítve ezzel az olvasók dolgát. Biztos, hogy ma már nem ezzel a módszerrel élünk. A másik probléma a végrendeleti kötet összeállítása során merült fel, hogy az idegen nyelvű – német, latin és héber-jiddis – szövegeket csak az eredeti nyelven közöljük-e, vagy csak a fordításukat, vagy netán mindkettőt. Ez esetben az utóbbi mellett döntöttünk megint csak azt a célt nézve, hogy e kötetek lapjait remélhetően nemcsak szakemberek, hanem laikusok is fogják forgatni.

Kik végezték a kiadványok műszaki előkészítését?

Azt szokták mondani, szegény ember vízzel főz. Vagyis amit csak lehetett, azt a levéltár munkatársai végezték el. E kiadványok esetében csak a képeslap-könyvet tördelte külső szakember, míg a többiben csak a képes oldalakat és a borítókat, amiket levilágitottak, míg a szöveges, pauszra printelt oldalakat a levéltár munkatársai tördelték. Ezzel olcsóbban tudtuk előállítani e köteteket.

Milyen formában, hány példányban jelentek meg a forráskiadványok?

Természetesen sok függött attól, milyen pénzügyi kerettel rendelkezünk, mekkora a kiadvány iránt várható kereslet. Mindezeket megfontolva úgy gondoltuk, hogy a sorozat kötetei nem egyszeri olvasásra állítjuk össze, hanem remélhetően több alkalommal kézbe veszik majd az olvasók, ezért keményfóklíval, célműfűzéssel készítettük el a könyveket. Igyekeztünk szép, csinos köteteket előállítani.

A példányszámot nehéz előre megbecsülni. Mundhatnám azt is, jó könyvet kell készíteni, s azt majd elkapkodják az olvasók, a dolog azonban nem ilyen egyszerű. A képeslap-könyvet a mai napig keresik a boltokban, de már régóta nem kapható, újbóli kiadásával hiába próbálkoztunk. Mivel az 56-os kötet iránt a megjelenés előtt rendkívül nagy volt az érdeklődés, 800 példányban adtuk ki. Lehet, hogy én vagyok túrelmellen, de tavaly decembere óta csak a kiadvány fele fogyott el.

Mit mérhetjük le egy-egy kiadvány sikerét?

Egy-egy munka végétével mindannyian érezzük, hogy jól dolgoztunk-e, vagyis létezik önkontroll és önértékelés, de kell a külső szakmai értékelés is. Szükség van lektorokra és recenzorokra, akik véleményükkel az összeállítók és az olvasók dolgát segítik. Szűk körnek, netán csak a szakmabelieknek imi nem érdemes egy-egy kiadvány sikerét ténáz azon mérhetjük le, ha a könyvek eljutnak a célolvasóhoz, ha a köteteket nemcsak megveszik, hanem használják, olvassák is. Erről azonban minden kiadó keveset, vagy semmit sem tud. Arról meg sejtéseink sem lehetnek, hogy kései utódaink miként fogják értékelni a kiadványokat.

Horváth M. Ferenc

Dél-alföldi haszonbérleti szerződések 1906–1945

A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatóságának forráskiadvány sorozata elérkezett a XII. kötetéhez. Mindez elsősorban *Tolnay Gábor szorgosságának* köszönhető. Nem véletlen, hogy e kötet éppen az ő gyűjtésének eredménye. A 300 oldalas kötet 500 példányban jelent meg, csakúgy, mint a sorozat többi darabja. Izz bizony szűföld példányszám, főleg, ha meggondoljuk, hogy múzeumaink és levéltáraink szakkönyvtárai csaknem száz példányt „fölfesznek”, aztán vegyük a megye, az Alföld könyvtárait, az egyetemi könyvtárakat, tanszéki könyvtárakat, s mire fölöcsüdünk, máris azt tapasztaljuk, hogy az effajta fél ezres példányszámú kötetekből egy-két év múltán szinte nem marad példány. Tegyük hozzá, hogy a haszonbérleti szerződésekrol még eddig nem jelent meg forráskiadvány. Levéltárakban, múzeumokban, magánszemélyeknél ezernyi ilyesfajta szerződés „lappanghat”, s e kötetet olvasva bizonyára más tájakon is akad olyan érdeklődő vagy kutató, aki kedvet kap hasonló kiadvány összeállítására. Aki erre vállalkozna, annak már könnyebb lesz a dolga, mint Tolnay Gábornak volt, hiszen jelen kötet módszertani útmutatás lehet majd mindenki számára.

A földbérlet, illetve a haszonbérlet európai és magyarországi történetét foglalja össze röviden a bevezető tanulmány. Ezt követi a gyűjteményben olvasható szer-

ződések tartalmi elemzése: a haszonbérlet fogalma, nevei, a szerződés formái, tárgya és egyéb jellemzői.

A kötetben 88 haszonbérleti szerződést közöl Tolnay Gábor az 1906–1945 közötti időszakból. Jórészt Békés megyei szerződéseket olvashatunk, amelyeket többnyire a Békés Megyei Levéltárban gyűjtött. Akad azonban néhány olyan is, amely a Tolnay-család magánlevéltárában maradt fenn. Alighanem a családi iratok átnevezése készítette arra a kötet összeállítását, hogy hasonló irományokat keressen a levéltárakban. Az irományok teljes szövege mellett nagyon fontos, hogy egyéb jellemzőiket is pontosan leírja, pl. hogy eredeti vagy másolat, milyen papírra íródott stb.

A szövegek közlés után néhány soros megjegyzéseket is tesz a közlétező. Pl.: „A szerződő felek elmúlásukra is gondoltak. A halálukat követő átmeneti időre szóló rendelkezéseik útmutatásul szolgáltak a hátramaradók részére” (Szeghalom). „A nagy tanyaudvar használatáért jelentős mennyiségű állatot adtak a tulajdonosnak a haszonbérlet” (Ócsöd). „Nagybirtokkal kötött kishaszonbérleti szerződés, amelyet professzionista módon fogalmaztak meg a nagybirtokos jogászai” (Békés). „Ebben a szerződésben jelenik meg először a „késedelmi kamat”, mint a haszonbérleti szerződésben foglalt kötelezettségek kikényszerítésére alkalmazandó eszköz” (Szarvas, 1917). „A közterhek fizetését a tulajdonosok legtöbb esetben áthárították a haszonbérletre” (Csabacsüd). „A lakóépület gondozását közösen viselték. A nagyobb anyagi ráfordítást igénylő javítás a tulajdonos gondja volt, a kisebb a bérlet” (Erdőd). „A hat holdas tanyaudvaron fűt artzi kútra a feles bérletnek különös gondot kellett fordítania” (Ócsöd).

A bérletekkel, haszonbérletekkel. A szerződésekkel kapcsolatos válogatott magyar nyelvű bibliográfia több mint tízoldálny, azaz készszáznál több telti tartalmaz, ami imponáló mennyiség. Ezt követi a kötethez fölhasznált irodalom jegyzéke. A földrajzinév-mutató és a névmutató igen-igen hasznos, hiszen a helytörténet-honismeret iránt érdeklődő könnyűszerrel kikeresheti az egy-egy településre ill. családokra, személyekre vonatkozó adatokat. A gondosságra mi sem jellemzőbb, mint az, hogy az uszonyok mind leánynevükön, mind asszonynevükön megtalálhatók.

Documentatio Historica XII. Közreadja, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel és mutatókkal látta el *Tolnay Gábor Szolnok*, 2007. (Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága)

Csorba Csaba

Szucság hét évszázada

Kalotaszeg magyar népe és történelme iránt érdeklődő olvasó újabb helytörténeti monográfiát vehetett kezhez. A település első okleveles említésének 710. évfordulóján megjelent *Amat Szép Halkó és Bán Mária szucsági származású szerzőpáros Szucság hét évszázada* című kötet.

A szerzők alapos kutatómunka – könyvtári és levéltári búvárkodás, adatgyűjtés információi – alapján írták munkájukat, ami saját bevallásuk szerint „nem szigorú értelemben vett monográfia, hanem gyűjtemény mind-

annak a történelmi, néprajzi, kulturális civilizációs ismeretanyagának, amire rátaláltunk, s ami a múltunkról és jelenünkéről szól!”

A Kolozsvártól nyugatra 10 km-re fekvő település első írásos említése 1297-ben, egy kolozsmonostori határbejárásokról történt, neve nyelvészünk szerint szláv, mások bolgár-török eredetűnek tartják. A honfoglalás korában a vidék első leteleplői a *Borsa-nemzetség* tagjai lehettek, később a település kismemesi lakossága a felbomló királyi várhírtok szabad katonáskodó rétegéből formálódott. A szerzők szerint a falu élő hagyományja is kismemesi származásúnak tartja magát, amit az is bizonyít, hogy évszázados kapcsolataik a távolabbi fekvő nemesi falvak *Bodonkút*, *Csomafája*, *Kide* - felé mutattak és kevésbé a szomszédos kalotaszegi falvak irányába.

A kötet felidézti Szucság szenvedéseit a XVII. századi török-tatar pusztítások idején, amikor a szomszédos kisebb települések – *Bóc*, *Orad*, *Saság* – végleg megsemmisültek. A Rákóczi-szabadságharc és az azt követő pestis a lakosságot tovább tizedelte, 1713-ban a faluban 33 pusztát tartottak össze, temploma romokban hevert. A XVII–XVIII. században elpusztult lakosság helyére a hegyek felől új betelepülők érkeztek, akik megváltoztatták a falu etnikai viszonyait. Az 1848–49-es forradalom harcai tovább fokozták a pusztulást, 1850-ben a faluban 28 özvegy asszonyt írtak össze, akiknek döntő többsége hunvéd-özvegy volt.

A szerzők bemutatják a település műemlék templomát, mely a tatárjárás után, az 1290-es években *Árpád-házi Szent Margit* tiszteletére épült. Szentélye román kori egyenes záródású – a gyalui, magyarfenesi, vistai templomokhoz hasonlatos – az időszak építészeti ízlésének megfelelően. *Kelemen Lajos* 1943-ban a következő sorokat írta róla: „Középkori eredetű, de átalakított temploma festői dombtetőt koronáz, melyet hajdan körülötte elterült völgy egykori, de már rég lecsapolt tava tett még védhetőbbé. Ma ez az épület Kolozsvár környékének legfestőibb fekvésű temploma, innen szép kilátás nyílik a falu egykor gyönyörű, de mára megrikított erdőire”.

Szucság reformációja az 1550-es években – Kolozsvárral egy időben – ment végbe, de a falu csak 1745-ben vált anyuegyházzá. Ezekben az években készítették a templom belső díszítését: a nyugati karzatot Kalotaszeg kedvenc festő-asztalos *Umling Lőrinc* 1742-ben, padjait és papi székét a kolozsvári *Asztalos Boka János* 1775-ben készítette és virágozta.

Igen érdekesek a monográfiának a falu gazdasági életéről szóló részei, elsősorban *Kelemen Benjámin* szucsági mintagazdaságának ismertetése számíthat az olvasó figyelmére. Az 1840-es években *Kelemen Benjámin Hesselényi Miklós* zsidói uradalmának jöszölgigazgatójaként az ottani újításokat Szucságon is bevezette: földjét korszerű mezőgazdasági gépekkel művelte, számos európai és amerikai nemes növénylejártat hozosított, állattenyésztésének messze földön híre volt. A szorgalmas szucsági gazdálkodóknak követésre méltó példával szolgált. A falu virágzásnak indult, 1910-ben büszkén írta a korabeli krónikás *Berde Béla*: „A falunak szép Nép-háza, fogyasztási szövetkezete, tejszövetkezete, gazdaköre, bankja, postája, üzleti „jó útja van”; majd így folytatja „nemcsak szépszámu intelligens elem a lakója, ha-

nem kies fekvése és jó levegője miatt nagy a nyaralókö-zönsége is”.

Meghatóak, helyenként megdöbbenőek azok a sorok amelyeket a szerzők idéznek arról, hogy miként élte meg ez a kis falu a nagy történelmi sorsfordulókat

Az 1940. augusztus 30-án történt bécsi döntésről, mely egy időre meghatározta Észak-Erdély népének sorsát, *Benedek Márton* felkész a következőket írta: „Amint a honvédség közeledett mind izgatottabb lett a falu. A beérkező huszarak lögdadására az asszonyok 20 kenyeret, 25 kopaszított csirkét és sok-sok tészta tütöttek. Megrakott kosarakkal mentünk szeptember 11-én a vasúti örházhoz az országúton bejövő honvédeket várni. Leírhatatlan, ami ott volt. A páncélfőnagyt érkező, az autójá-jövő első csoportok után érkeztek a kerékpárosok. Megállítottuk a vonatot, leszállítottuk az autósokat, öleltük, csókoltuk őket. A honvédek keményen megtáncoltatták a leányokat, asszonyokat... Az anyaországához való boldog visszatérés öröme [volt ez]”.

A rendkívüli lelkiismeretességgel összehajtott munka a „kis magyar világ” szucsági eseményeiről, a falu ünnepeiről, gondjairól sajnos nem ír, bár azt megemlíti, hogy 1942-43-ban két ONCSA-házat építettek, amelyet sokgyermekes szegény családoknak adtak

A legjelentősebb esemény, ami valaha Szucságon történt a *FIKE-Főiskolások Ifjúsági Keresztény Egyesülete* 1946. július 31–augusztus 4. között tartott XVIII. nyári konferenciája, ami – mint azt a monográfia hangsúlyozza – rendkívüli nagy jelentőségű, több évtizedre kiterjedő hatású eseménye volt az erdélyi magyar művelődési életnek. A konferencia újrafogalmazta azokat a kérdéseket, amiket az 1943-as *szászai tanácskozás* tett fel, és amelyekre a világháború olyan szomorú választ adott, de amelyre az erdélyi magyarság Szucságon reményteljes feleletet kapott a pozitív történelmi és népi értékeknek az Ige világosságába helyezésével. Az előadók több világnézeti képviselték, köztük a legnagyobb hatással *Benedek Marcell* irodalmár, *Buca László* jogász, *László Gyula* regész, *Szabó László* költő, *Szász Pál* közgazdász, *Tavaszy Sándor* teológiai tanár volt a hallgatóságra. Az erdélyi magyarság számára megdönthetetlen igazságot mondott ki *Buca László* világhírű jogtudós *Kelet és Nyugat határán. Erdély Európában* című előadásában, amikor hangsúlyozta: „A háborúnak részünkről való elvesztését felszabadulásnak titulálni, nemcsak gyermekre, de káros is, mert kötelezettségeink súlyosságán nem változtat, viszont logikai érveinkől fosztjuk meg vele magunkat. Abban reménykedni, hogy a nemzetközi jog igazságát fog szövegezzük valakinek a hatalmi kényszerrel szemben, naivitás, hiszen a jog mögött a hatalom kényszere áll”.

A monográfia felsorolja az erdélyi magyar értelmiség elítéléséhez tartozó hozzászólókat. *Asztalos Sándor* jogász, *Csik Lajos* biológus, *Dobai István* jogász, *Gy. Szabó Béla* grafikus, *Imreh István* történész, *Markos András* közgazdász, *Morvay Pál* tanár, *Nagy Miklós* mezőgazdász, *Tonk Emil* orvos. A konferencia levelet fogalmazott *Tamási Áronnak* és kérte e vitathatalan tekintélyű író hazatérését. A szucsági konferencia után a FIKÉ elfutott az erkölcsi megalkuvást nem ismerő úton, és ezzel kiváltotta a kommunisták és kollaboránsaik ellenségeskedését, a politikai üldözést.

A monográfia – *Pének Árpád* (1946–1963) helybéli lelkipásztor – később a Kolozsvári Református Teológia rektora – visszaemlékezései alapján beszámol az 1956-os tragikus esztendő történéseiről, mely év számunkra – írja – „szomorúsággal kezdődött és sirással végződött”. „Május első vasárnapján 75 ház égett le Bánfilyhunyadon – emlékezett a lelkipásztor – gyűjtötünk a testvér gyülekezetnek gabonát, szalonnát, sonkát és pénzt. Októberben megkezdődtek azok a véres események Magyarországon, melyek mérhetetlen károkat okoztak úgy emberéletben mint anyagiakban. Ez események fellángoltatták a nemzetiségi gyűlöletet is a faluban. A mi számunkra nem maradt más védekezési mód az imádságnál és a könyvekben való megfizetésnél. Ez jellemezte az október 31-i úrvacsoraszűzést is, mikor először vettünk úrvacsorát a sátoros ünnepeket is meghaladó létszámban (1)”

Érdekesek, de egyúttal elszomorítottak azok a részek, amelyeket a szerzők a falu lakosságának demográfiai helyzetéről, illetve magyarságának rohamos csökkenéséről írtak. Az első magyarországi népszámlálás idején (1784–87 között) Szucság lakóinak száma 572 lélek, ez a népesség 1910-re megkétszereződik, az 1190 lakosból 777 a magyar és 413 a román nemzetiségű. A XX. század második felében a település elérte a legnagyobb lélekszámát, az 1397 szucságból 774 magyarnak, 577 románnak és 46 cigánynak vallotta magát. Az ezredfordulóra azonban a nemzetiségek aránya fokozatosan megváltozott, ekkor a románság száma 600 fő, a magyarságé 500 fő, a cigányságé 160 fő körül mozgott. Sajnos, ez az irányzat tovább folytatódott, 2007-re a magyarság száma 433-ra csökkent, 2002–2006 között a református egyház anyakönyvében 24 keresztesítés mellett 44 halálüzleti vezettek be.

A szerzők azonban nem elégszenek meg a demográfiai adatok regisztrálásával, hanem a változások okát is kutatják. A magyar lakosság számának csökkenését – szerintük – két tényező befolyásolja alapvetően: egyik az elköltözötték igen magas száma, a második pedig a gyermekvállalási kedv csökkenése. Szomorúan állapítják meg, hogy ma már a faluban a házak nagy részében három személy lakik. Az elköltözés az 1970-es, 1980-as években az ingázási feltételek romlása miatt indult meg tömegesen a különböző erdélyi városokba és a környező falvakba, majd az 1985–1990-es években Magyarországra és a nyugati államok felé. Mondandójuk bizonyítására érdekes statisztikát állítottak össze, mely szerint 240–245 elköltözöttből 86 személy erdélyi városokba (Kolozsvár 69-en), 72 személy a környező falvakba (Kishácsba 48-an) és 83-an külföldre (Magyarországra 71-en) költözött. Ebből tehát az is kiderül, hogy az elköltözötték döntő többsége (kétharmada!) nem hagyta el az országot.

A lehangoló adatok mellett a szerzők optimizmusra készítő változásokról is beszámolnak. 2007-ben a faluban van munkát adó vállalat, elkészült az aszfaltos út és újraindult az autóbusszjárat.

A szerzők egybegyűjtötték a falu szokásait, hagyományait, azokat, amelyeket az új nemzedék már elhagyott, és azokat, amelyeket még őriznek, köztük ősi dalokat, szép magyar táncokat, a szucsági legényest, a lassú és gyors csárdást.

A monográfia lapjain felsorakoznak a falu híres szülöttjei. *Berde Aron* (1819–1892) természettudós, a Kolozsvári Tudományegyetem első rektora, *Iersényi György* (1852–1910) író, a szucsági népmesék gyűjtője és *Györfy György* (1917–2000) történész, akadémikus, a XX. századi magyar történettudomány jeles képviselője stb. Az olvasó megismerheti az iskola egykori neves pedagógusait: az *Apáczai Csere Jánossal* tokon *Apáczai Csere Martont*, *Kahos Emmát* a falu első monográfusát, *Kiss Ernő* festőművész-igazgatót, *Béldi Miklós* nemzetközi híró ornitológust, *Fejér Miklós* népszerű tankönyvek szerzőjét.

A kötetet grafikailag szebbé, az olvasó számára tartalmi vonatkozásban érthetőbbé teszi a gazdag illusztrációs anyag, a sok fénykép, archív fotó, dokumentum, térkép. A tudományos apparátus azonban helyenként pontosabb is lehetne.

Összességükben a kötetről elmondhatjuk, hogy a szerzők elérték céljukat: emléket állítottak elődeiknek, Szucság jelenlegi és eljövendő nemzedékének pedig követeésre méltó példákat mutattak anyanyelvük és kultúrájuk megőrzésére.

(Kolozsvár 2007.)

Sebestyén Kálmán

BUZINKAY GÉZA:

A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve

2007 őszén a Békéstarhosi Énekiskola mellett Magyar Örökség-díjjal részesült a budai Toldy Ferenc Gimnázium, s ez a kitüntetés az oktatási intézmények példáján világított rá nemzeti értékeink tág és megbecsülendő világára. Békéstarhos esetében egy a maga nemében páratlan kezdeményezést emeltek számon tartandó örökségünk tartományába, egy olyan példát, amely felragyogott, hogy aztán – amnyi más szép szellemi vállalkozáshoz hasonlóan – elenyésszen a közfigyelem erőtlensége miatt. A Toldy Gimnázium több mint másfél évszázados múltja viszont arról győz meg, hogy az adott kor lehetőségeit felhasználni képes iskola tartósan műhelye maradhat az egymást követő nemzedékek nevelésének. Elgondolkozhatunk azon, mi a magyarázata annak, hogy mikor következik be a kudarc, vagy hogy miért szegődik siker egy-egy iskolaalapításhoz. Az utóbbihoz kapunk szemléletes adalékokat *Buzinkay Géza* „Iskola a lovagvárban” című, „A budai Toldy Ferenc Gimnázium 150 éve” alcímű könyvéből, amit 2005-ben, jubileuma évében adott ki az iskola, s amelynek tanulságai messze túlmutatnak egy évfordulón.

A főcím posztmodern korunk igényét elégíti ki, amikor fő szempont, hogy valamit „el lehessen adni”. A *lovagvár* megjelölés, valamint a fülszövegben Harry Potter történetének emlegetése gesztus (engedmény?) a manák: a lényeg szempontjából azonban mindkettő érdektelen. Nem romantikus kalandoknak, s nem a szárnyaló fantázia alakjainak a színhelyéről, hanem a tisztességes és szívós aprómunka műhelyéről szól a történet. Az iskola bejárata fölött ott a köbe véset tanúságtétel: „Építette Buda főváros közönsége MDCCCLVII évben” vagyis épp 150 évvel ezelőtt –, s ott az iskolatípus megnevezé-

se: „K. Főreáltanoda”, amelyben a K. a „királyi” jelző rövidítése, és az iskola állami jellegére utal. Értethetünk ebből ma is: uralkodói rendelkezés és helyi polgári összefogás kellett ahhoz, hogy néhány esztendővel a magyar szabadságharc illúziókat romboló bukása után megjelenjen egy új iskolatípus, amely a reáliai jelentőségének felismeréséből indul ki, amikor tananyagát megtervezi. Az épület valóban impozáns palotaként emelkedett ki a korabeli apróbb házak közül, de nagyon is hétköznapi célra emelték. Ahogyan az 1851-es császári rendelet fogalmaz, ebben az iskolatípusban a feladat: „azon műtani képzettséget nyújtani, mely mélyebb tudományos tanulmányok nélkül elérhető, s ez által a tulajdonképeni iparúzó osztályoknak alkalmat nyújtani, a hivatásúra szükséges ismeretek kellő módon megszerzésére”. El kell ismemünk a Leo Thun kultuszminiszter nevéhez kapcsolódó új oktatási rendszer pozitív vonásait, noha érthető a korabeli egyházi intézmények ellenállása, s az is, hogy sokan a nemzeti elnyomás eszközeit látták benne. Pesten és Budán párhuzamosan létesült állami reáltanoda, s az új iskolák felépítéséhez szükség volt a helyi polgárság aldozatvállalására.

1855 novemberében kezdődött meg a tanítás *K. u. k. Ober-Realschule der k. u. k. hohen freyen Hauptstadt Ofen* nevű négyosztályos budai iskolában, ahol az oktatás nyelve a német, s a Slájerországban született bencés pap-tanárt, a tudós fizikust, Schenzel Guidót nevezték ki első igazgatónak. Hans Petschingnek adták megbízást a görög stílusú iskolaépület tervezésére, amelybe 1859 szeptemberében költöztek át ideiglenes helyükről. Ekkor már érik a tanítási nyelv megváltoztatásának lehetősége, 1860 decemberében engedélyezik a magyar tan nyelv használatát, ezt 1868-ig, fokozatosan vezetik be, hiszen a budai polgárság körében jelentős volt a német anyanyelvűek aránya. Evkönyveit 1855 és 1867 között német nyelven adta ki, 1861-től két nyelven, tehát magyarul is, 1868-tól maradt el a német nyelvű változat. 1861-ben magyar nevet adtak az intézetnek: *Budai Magyar Királyi Főreáltanoda*, amelybe 1865 júniusában Ferenc József császár is ellátogatott. Buda és Pest egyesítése (1873) után változott az elnevezés, s a *Budapesti II. Ker. Állami Reáliskola* 1877-é szétlét teljes nyolcosztályos intézményként, új tanterv szerint működik már. 1920-ban vette fel az iskola Toldy Ferenc nevét, majd az 1924. évi középiskolai reform nyomán fokozatosan reálgimnáziummá alakult át. 1934-től érvényesült az egységes gimnáziumi tanterv, s az iskola új nevet kapott: előbb *Budapesti II. Ker. Állami Toldy Ferenc Gimnázium*, majd 1936-tól *Toldy Ferenc Gimnázium*, 1945-től *Budapesti II. Ker. Toldy Ferenc Általános Iskola és Gimnázium*. Az elsőbűdő politikai nyomás jele lehet, hogy 1950-ben az *I. Ker. Füstös Sándor Általános Gimnázium* nevet adják az intézménynek, amely azonban 1954-ben visszakapta Toldy Ferenc nevét. Ez a név nagyon is illeszkedik az intézményhez. Toldy Ferenc (1805-1875) Schedelként született egy magyarországi német családban (csak 1847-ben vette fel a Toldy nevet), orvosi diplomát szerzett, oktatott is az orvoskaron, erős elhivatottsága azonban a magyar irodalom történetének bűvárává tette, a magyar nyelv és irodalom professzora lett a pesti egyetemen, s ma „a magyar irodalomtörténet-írás atyja”-ként emlegetjük.

Az iskolatörténeti könyv szerzője – a történettudomány kandidátusa, aki elsősorban sajtótörténészként lett ismertté nevét – maga is tölty diák volt. Antall József osztályában érettségizett, ami bizonyára szerepet játszott pályaválasztásában. Budapest története és a városi köznevelés története kutatójaként kiváló alapokkal rendelkezik ahhoz, hogy iskolája történetét megírja. Vannak e munkának figyelemreméltó előzményei Brozik Károly, János Béla, Németh József, Gergely László, Kiss István, Kozma Ferenc könyveiben, publikációiban, hiszen az iskola korábbi évfordulóin is adott ki történelmi áttekintéseket, Buzinkay Gézának azonban sikerült a korábbi eredmények és a maga tudásának sajátos szintézisét megteremtetni. Fő érdeme, hogy a széleskörű anyaggyűjtés, az árnyalt feldolgozás, a korabeli viszonyok megvilágítása mellett, a történelmi analízishez dokumentum- és szöveggyűjteményt, információban gazdag képanyagot is ad, megpedig úgy, hogy ezzel nem bontja meg könyve egységét. A jubileumi iskola igazgatójának nyilvánvaló támogatásával sikerült olyan művet létrehozni, amely a maga igényes, változatos, a színes nyomás lehetőségét kihasználó tipografiájával vonzó, szívesen forgatott, adatokban gazdag és olvasmányos kiadvány lett, méltó tehát az iskolához és az alkalomhoz.

Kiinduló kérdésünkhöz visszatérve elmondhatjuk, hogy kiténik a könyvből az iskola kiváló teljesítményének magyarázata, s jól követhető az a folyamat, amely az intézményt a magyar örökség részévé teszi. El kell ismernünk, ebben meghatározó szerepet játszik az iskola helye, társadalmi környezete. Egy Buda központi kerületében létesült, a reálistanokra oktató középiskola eleve számíthatott a sikerre. „Élő iskola” lett, mert ide könnyen tudtak rangos oktatókat találni, tehetséges tanuló ifjakat vonzani. A tanári karban olyan akadémikusok, mint Hankó Vilmos balneológus, Heller Ágost fizikus, Horváth János irodalomtörténész, János Béla esztéta, Klein Gyula botanikus, Paszlavszky József zoológus, Say Móric kémikus, Schenzel Guido meteorológus, Staub Móric paleobotanikus, Tokody László mineralógus. Az természetesen tekinthető, hogy a reáltudományokban erős iskolából kiváló mérnökök, természettudósok, közgazdászok kerültek ki, az viszont külön érdem, hogy az egykori diákok közül számosan a művészi pályán szerettek hírnevet, mint például Aba Novák Vilmos, Benkard Akos, Csók István, Feszty Árpád, Kamondy László, Mihalik Dániel, Németh László, Petrovics Emil, Szabó István, Tócsay Nagy László, s érdekes módon ebből a városi, polgári környezetből indult a néprajztudomány tudósa közül Honti János, Hoffner Tamás és Halász Péter. A Toldy-reáltól kapott útravalóval talán elgondolható Németh Lászlót idézni, aki kiemelte a tanári kar kiválóságát, s megvallotta: „iróvá válásomra alighanem az itt töltött két év volt legnagyobb hatással”, ebben pedig a humán tehetségeket átápoló Révai Önképzőkör játszott nagy szerepet. Az iskola szellemiségét meghatározta az a tény is, hogy a város és társadalmi történelmi útjával összhangban, szerves fejlődéssel lett a német nyelvű *realschule* a magyar természettudományi és humán kultúra műhelyévé, s miközben vállalta nemzeti küldetését, képes volt megőrizni a polgári gondolkodás európai gyökereit. Ennek azokon a történelmi pontokon

volt megkülönböztetett jelentősége, amikor felértékelődött a kiegyensúlyozottság, mert szélsőséges ideológiák határozták meg politikai életünket.

A budai Toldy Gimnázium története, amely három, fél-fél évszázadot átfogó korszakra épít mondanóját, érdekes és tanulságos olvasmány. 235 oldalán nemcsak az iskola egykori tanítványaihoz van üzenete, hanem a művelődéstörténet, a honismeret iránt érdeklődő minden olvasónak

Kovács Démet

EPERJESSY ERNŐ:

Puszták népe a Zselicben (1900–1950)

Knézy Judit, a könyv szakmai fektóra, előszavában „monumentális emlékmű”-nek nevezi ezt a terjedelmét tekintve is mérletes, teljességre törekvő opust, a Zselic uradalmi eselédségének leíró, rendszerező néprajzi monográfiáját. Somogy jellegzetes kistája erdős dombvidék, melyet a XI. század óta említenek írásban is a királyi adománylevelek, majd a disznópásztor szolgátlónépekről szóló levelek és a pápai tizedjegyzékek. A Baranya határára fekvő vidékről Gönyey Sándor, Nyíri Antal, Varga Károly, Hofer Tamás, Knézy Judit és mások jóvoltából a néprajztudománynak már eddig is volt egyfajta képe. Eperjessy Ernő könyvéből kiderül, hogy ez a kép meglehetősen lefolytalas, mert alapvetően a Nyugat-Zselic látványának református parasztságot ábrázolja, a „pogárság” települési-építészeti örökséget, gazdálkodási hagyományait, folklorműveltségét öleli fel. A Zselicről szóló ismereteket ez a kötet teljesíti ki a táj keleti, déli felén volt pusztai népesség, az uradalmi majorokban élő eselédség életének részletes, aprólékos dokumentálásával. Somogy és a Zselic szülőitől, történeti és néprajzi kutatói számára a teletmentés, az emlékmű-állítás, a vizsgált majorságok elhelyezése a térképen önmagában is felbecsülhetetlen érték. A könyvbe foglalt szövegek és képek megőrökökít a ligetes táj, a benne szétszórt régi majorok, puszták épületeinek, az urasági kastélyoknak a látványát. Nagy érdeme, hogy nem elégszik meg a hosszú eselédházak, a bennük zsúfolódó szegényes lakások és bútorok, a pajták, görék, magtárak és istállók bemutatásával (írásban és képen), de az intézők, ispánok, gazdatisztek módos házait és azok berendezését is megőrökökíti. Ilyenformán az olvasó fogalmat alkothat magának a számvevői irodáról éppúgy, mint a jószágkormányzó lakásának berendezéséről, sőt a paradés kocsisok által hajtott fogatok, a hintók, a eszák és lapnikák mibenlétéről, úri kényelméről is. Ezt a régen letűnt világot nagy iró erővel látatta már Illyés Gyula, Kovács Imre, s a nemrég elhunyt Lázár Ervin is, de az etnográfiai dokumentációt szakunk az elmúlt ötven-hatvan évben sem tudta teljessé tenni.

Eperjessy Ernő vasok kötéte a hazai néprajztudomány nagy adóságát törleszti a puszták életének széles körű dokumentálásával, minden eddigénél rendszerebb, módszeresebb megőrökökítésével. A kötet tematikája a pusztai jelenséglághoz igazodva hasznosítja a néprajzi tájmonográfiák általános szempontjait, de sok tekintetben el is tér azoktól, s nagyon eredeti szempontokat követ. Első fejezetei a Zselic tájnév eredetével, a táj tele-

pulészhálózatával, a zselici puszták „térképével”, a közeli uradalmak, falvak, városok topográfiájával, statisztikai jellemzősével foglalkoznak. A következő nagyobb egység a puszták társadalomszerkezetét jellemző és az uradalmi eselédség létvizonyait taglalja. Szól a eselédség történeti múltjáról, kialakulásáról is, de legbővebben XIX-XX. századi jogállását vizsgálja, különös tekintettel az 1907. évi eselédortvényre és a két világháború közötti fejleményekre. Önálló fejezetben mutatja be az uradalmi eselédék személyes iratait, munkavizonyuk alapidokumentumait, mint a szolgálati eselédkonyv, az elbocsátó level, a berlevel vagy szegődő-level irattipsusait, formuláit.

A szerző fontos fejezeteket szentelt a eselédbérek és a munkaidő alakulásának az 1920-1944 közötti években. Tanulságos, hogy a Zselicben, akárcsak az ország más uradalmi vidékein, akkoriban még mindig a természetbeni juttatások tették ki a hagyományosan *konvencion*nak nevezett eselédbért túlnyomó részét, amit kiegyesített a negyedévenként fizetett készpénz-járandóság. A konvenció fontosabb tételei – akárcsak a feudális századokban – a kenyérgabona, tűzifa, só, lakhatási lehetőség, kukoricaföld, kert és kaszáló, tehén-, disznó- és tyúk-tartás lehetősége. (Korábbi századok pásztorhéreibein, kontraktusaiban rendszeres tetel volt a lübbeli, a szürposztólóbl varrott ruházat, ami a kapitalizmus korában már kimaradt a eselédség béreéből. Egyes csoportjai, pl. paradés kocsisok, hajdúk azonban továbbra is megkapták a ruházatot.) Az ország több vidékén hiányzott már a eselédbérből a tehén-tartás lehetősége, ami a Zselicben még megtartottak. Ezzel együtt a két világháború közötti Magyarországon az uradalmi eselédék többsége nagyobb anyagi biztonságban élt, jobban táplálkozott, mint az alföldi városok emberpiaein sereglegő agrárproletárok tömegei, akiknek nem jutott kapanyél és bajszán nem hillegett morzsa. Mégsem volt jó uradalmi eselédnek lenni, mert a „biztonság” törekény volt, mert a eselédemhert nem vettek emberszámba, barmiföldet semmiségért megalázhatták és kiűzthettek az életet adó pusztából. Megrázó sorokat írt ilyen esetekről már Illyés Gyula, s számos példát sorol Eperjessy Ernő most megjelent könyve is. Nem véletlen, hogy terjedelmes fejezetet szentelt a eselédség kultúrájára, migrációjára tárgykörének, hiszen a felmondás és a „burculkodás” megszokott része volt a puszták életének. Ezt bizonyítják a könyvbe felvett egyeni életutak állomásai is. Tanulságos, hogy a Zselic eselédnépe viszonylag szűk földrajzi térségben mozgott, s olykor visszatért életének korábbi állomására. A munkaidő a pusztán is a naptárhoz, a gazdasági év teendőihez igazodott, s élesen elvált a téli és a nyári munkarend. Ezt a természetes rendet a XX. század első felének társadalmi változásai sem érintették. A puszták népet jellemző társadalomrajzhoz kapcsolódik a család-szerkezet, a rokonsági és szomszédági kapcsolatok ábrázolása, valamint az uradalmi puszták egészségügyi viszonyait leíró fejezet is.

Az anyagi kultúra szegényesebb, tartalmi kereteit tekintve is szűkebb, mint az önálló gazdaságot és kiterjedtebb háztartást működtető falusi „pogárparasztsággé” a Zselic nyugati felén. Erőmiles mondanivalója a termelés tekintetében csupán a eselédék állattartásáról, a zselici pásztorletről van. Ennél jóval több kutatóivalója

akadt a „fogyasztás”, az életmód területén. Önálló tartalmass fejezetet szentelt a lakásviszonyok, a ruházatkodás és a táplálkozás bemutatásának és a pusztai lakosok tárgyaló népművészetének. A szöveg-fónás, a himzés hiányát – a szerző véleménye szerint – mintegy ellenpontozza a színvonalas pásztorművészet, különösen a fafaragás.

A kötet második fele a néphit és népszokások, a vallási élet és az iskolázás, a mentalitás és erkölcsiség kérdéskörével, valamint a folklór különböző ágaival foglalkozik (szövegfolklór, zene- és táncfolklór, gyermekfolklór) és végül a zselici puszták népi nyelvének ismertetésével zárul. Joggal hangsúlyozza a szerző már a Bevezetőben, hogy a mesék, népdalok, táncok biztos tudói legtöbbször a pusztai cselédek, köztük is főként a pásztorok voltak. Ezért etnográfus elődeink (Herman Ottó, Vikár Béla, Bartók Béla), mint az archaikus népi kultúra hordozóira, a hagyomány letéteményesire tekintettek rájuk. (Ezt a szempontot a magyar népi kultúra konstruálására célzó művek gyakran figyelmen kívül hagyják.) Tegyük hozzá, hogy az anyagi kultúrában is találunk számos példát a cselédek által megőrzött, náluk gyűjtött vagy megőrkített archaikus tárgyakra, eljárásokra. Garay Akos szlavóniai pusztán látta és rajzolta le. pl. a *rudas pányva*, a *botos pányva* használatát, amint szilaj tönköket fogtak ki vele.

A magyar uradalmi cselédség csaknem egymillió tömegének is méltó emléket állít ez a könyv. Mindebben fontos szerepe van a kötet gazdag illusztrációjának és válogatott filológiai apparátusának. Fényképek tekintetében csupán a székesfehérvári múzeum egykori kiállítása és annak nivós katalógusa vetekedhet vele (*Demeter Zsófia - Lukács László: A puszták népe. A Mezőföld története. Székesfehérvár. 1980*). A kottamelléletek és a mives rajzok, grafikák ugyancsak a kötet igényes kivitelét dicsérik.

Végezetül a puszták népének nemzetpolitikai jelentőségéről kell tennünk egy megjegyzést. Eperjessy könyvének külön fejezetében elemzi a zselici cselédség nemzetiségi összetételét. Megállapítja, hogy az ottani uradalmak cselédségeinek anyanyelve és nemzeti tudata a XX. század első felében egységesen magyar volt, ha akadtak is közöttük idegen hangzású családnevek viselői. Ide kívánkozik az is, hogy ez a társadalmi csoport általánosságban római katolikus és szapora családokból állt. A szerző irodalmi források alapján szól arról, hogy az 1920-ban elesatott Burgenland, Dél-Bácska, Bánság uradalmainak cselédsége zömében szintén magyar volt. Az utóállamokban rekedt magyar cselédség azonban faluközösség és intézmények (templom, iskola) hiányában a társadalmi peremén tengődött. Illyés szavai erre a többszörösen kiszolgáltatott népességre még inkább érvényesek voltak, mint hazai sorstársaikra: *„A puszták népe, tapasztalatból, saját magamon észlelt tapasztalatból tudom, szolgánép. A puszták népe utazás: nem számításból, vagy belátásból az, hanem [] örökségből, szinte vérmérsékletből, évezredek tapasztalatból az.” (Illyés Gyula: A puszták népe. Budapest 1937. 8.)* Ezért kell igazat adnunk az *Ebéd a kastyélyban* szerzőjének, az akkor már korosodó és sokat tapasztalt Illyésnek, a magyar nagybirtokos osztály történelmi szerepének végső mérle-

gelésében is. Érveléséhez szolgáltatt újabb, cáfolhatatlan bizonyítékokat Eperjessy Ernő mostani kötete.

(H. n. 2006.)

Paládi-Kovács Attila

KÓKA ROZÁLIA:

Hegyen s völgyön járogatok vala...
Csángómagyarok közt hegyeken innen,
hegyeken túl

Kóka Rozália minden munkája híven tükrözi közvetlen előadástípusát, gördülékény, választékos gondolat-közlését, amellyel a megtalált adatok életszerűvé válnak, megelevenednek éppen úgy, mint az utazás és az ismeretszerzés bonyodalmai, vagy annak kellemlenségei, viszontagságai. Gondoljunk arra, hogy másfél évtizeddel ezelőtt a magyarországiak számára tiltott terület volt Moldova, és Ceaușescu híveinek kemény ökle a legelűgött helyeken is lesújtott, halgatásra kényszerítette a vendéglátókat, megbüntette őket, ha szállást adtak az idegeneknek.

A moldvai magyarok közötti gyűjtés régóta tele van nehézségekkel. Nemcsak a Trianoni békekötés után volt nehéz eljutni erre a vidékre, amikor még Erdélybe sem mehettek át a magyarországiak. Nemcsak Lükő Gábor, Veress Sándort, Domokos Pál Pétert és még többüket utasították ki ezekből a falvakból, hanem jóval később, bő fél évszázad múltán is mindenkit, aki odamerészkedett. A lelki terror mellett a járhatatlan utak is nehezítették Moldova megközelítését. Az Isten hátamögötti helyként lettek híresen hírhedtek a Szeret menti falvak, amit tetézett ezemlyi bürokratikus nehézség. A hegyek és völgyek közötti útjairól szól Kóka Rozália érdekes, izgalmas, őszinte beszámolója. Aki sohasem járt a moldvai magyarok között, el sem tudja képzelni, milyen viszontagságok közé kerülhet az ember, ha egyszeresak hírtelen megáll a zotyogó autó, mert leszakadt a hid, elvitte a vízmosás az utat. A világ végéhez hasonlítható tájakon jutott el a szerző Lészpedre, Szabófalvára, a Szeret menti falvakba. De az odajutás fáradsalmait azonnal feledtette az emberek közvetlensége, a kinyilatkoztatott szeretet, a szegénységben is nagyszerű vendéglátás.

A híradás nem csak a Moldvába látogatók szemzőgéből mutatja be az eseményeket, hanem a vendégszerető kedves emberek, a szállásadók kálváriájáról is szól. A különös kulturális kincsekkel hazatérő jó szándékú néprajzi gyűjtők sokszor nem is sejtették, miféle tortúra érte a házigazdájukat távozásuk után. A vendéglátás miatt őket egész évi kerestetüknek többszörösére rúgó büntetéssel sújtották, és a messizi faluban lévő miliciára emelték, megalázták, meghurcolták. Nem volt egyszerű a moldvai magyarok közötti élet sem, hiszen ők maguk is állandó félelemben éltek. A rendszerváltozás után másfél évtizeddel már-már hihetetlennek tűnnek a megélt esetek. Éppen ezért nagyon időszerű, hogy Kóka Rozália tolla alól az élmények a maguk valóságában árulnak elénk, hitelesítve az élet nehéz oldalát.

A néprajzi gyűjtések árnyoldaláról keveset tudunk, azt is főleg szájról szájra terjedő anekdotákból. Kóka Rozália kacagtatón írja le, a tisztaszobában támadó bol-

hák meg egyéb hivatalos vendégekkel történi kalandját, menekülését, félelmét a miliciától, a hivatalos bürokrácia útvesztőjét. Úgyszintén kevés feljegyzés örülködik az elődök gyűjtéséről, éppen ezért érdekes adalék, ahogyan a moldvaiak vallottak találkozásukról Domokos Pál Péterrel, Kallós Zoltánnal. Különös élményt ad a mai érdeklődőknek a könyv minden egyes részlete.

Domokos Pál Péter szellemi utárválójával indult el Kóka Rozália, hogy felkeresse a világ legárnyabb, legelhagyatottabb népcsoportját, a moldvai magyarságot. Fiatalon, lelkesen, tele ambícióval keft útra, és erről az erőpróbaról vall új könyvében. Az elindulás bonyodalma, a moldvai magyarokkal történt találkozás lelket erősítő különös élményét, meg annak minden ellenmondásosságát idézi az őszinte beszámoló.

A gyűjtési élmények körülményei és konkrét eredményei észrevétlenül kapcsolódnak egybe. Az előadóművész Kóka Rozália izes tajszólásának gyökerét is megtaláljuk. A sikerrel előadott élménytörténetek eredetét is megismerhetjük. Így például, a mindig nagy hatást kiváltott történetet az „első együttjárásról” Magyarfaluból hozta, amit a folklór ismerői Győri Klárától, Nagy Olga kiváló székfi adakozójától is olvashatták. A népi mán, siratók, keservesek, csiksomlyói csodák, hiedelméltörténetek, balladák, dalok felhangzásának, előadásának, átalakulásának módozatai tarulnak élénk az élményeket olvasva. Szinte minket is odavarázsol a gyűjtés színhelyére, megérezzük a jelenlévők szerepét, amikor egy-egy mesét, anekdotát idéz. Az előadóművész ezekből a személyes élményekből merített élete során számtalan alkalommal, és a helyszínen megtanult dialektus, mondatfűzés, tájszó révén gazdagította tudását, repertoárját, közvetve a mi ismereteinket.

A hegyeken s völgyön járó néprajzi gyűjtő a könyv címével egy archaikus moldvai ballada kezdősorait választotta. Írásában felidéz nem csak balladát, dalt, de hosszabb mesét, élettörténetet is. Az élményekben gazdag utatról szóló vallomás nem kronológiai rendet követ, hanem tartalmi, gondolatfi csomópontok szerint alkot kisebb-nagyobb egységet. Izeltűt ad a szajhagyomány gyönyörű alkotásából, majd elgazait a születés és a keresztelés gondjairól, a lakodalom, párválasztás összetett kérdéseiben, sőt annak anyagi terheiről, lelki és társadalmi összetevőiről, meg a halottbűcsőztatás szokásairól, és az emberi kapcsolatok megannyi változatáról is szól.

Az élet nagy fordulói között különös helye van a temetésnek. Régi rendjét a helyi adottságok teszik egyedivé. Az anyanyelv használatát iftű rendelkezők miatt az elhunytat otthon bűcsőztatták el a megszokott, régi szokásrend szerint, az iratlan törvények elvárásait betartva, mert tudták, hogy a temetésen egyetlen szó sem hangozhat magyarul. A hatalom és az egyház reguláit tudomásul vevő emberek nem adták fel az ősi örökséget, így a hagyomány rendje szerint vettek bűcsűt hozzátartozóiktól. A kettősségben osztozta meg tudatukat. A valláshoz ragaszkodó emberek számára visszatérő gond évszázadok óta, hogy nem gyónhatnak anyanyelvükön. Amikor ezer moldvai csángónak erre mégis lehetőség nyílt a pápálatogatás alkalmával, olyan elemi erőt szabadított fel, amire korábban nem volt példa. Megrendűtő élmé-

nyeket örökített meg szerző személyes tapasztalatok alapján.

Kóka Rozália csángókhoz fűződő kapcsolata nem ért véget a gyűjtéssel, a mesék kiadásával, a dalok megtanulásával, hanem barátságga erősödött. Mély emberséggel segítette, igazította moldvaiak közül többeknek sorsát budapesti háttérrel. Ebből a könyvből, személyes vallomásból mindenki megismerheti, hogy a magyar kulturális örökség iránti elkötelezettség, a moldvai magyarokért tenni akarás embert próbáló munkásságot követel. Olvassák szeretettel az érdekes világot élénk táro gyűjtési beszámolót.

(Fekete Sas Kiadó, Bp. 2006.)

Krizu Ildikó

UJVÁRY ZOLTÁN (szerk.):

A gömöri magyarság néprajza I., II.

A XX. század eleje óta számtalan tanulmány és közlemény látott napvilágot a gömöri magyarság néprajzáról. 1979-ben a Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Tanszéke a miskolci Herman Ottó Múzeummal közösen indított tervszerű kutatómunkát, s ugyancsben az évben született a Gömöri Múzeum létesítésének ötlete is. A tanszék és a múzeum munkatársainak kutatásai nyomán született kéziratok az 1985-ben indított, *Ujváry Zoltán* által szerkesztett *Gömrő néprajza* című sorozatban kaptak helyet, s gazdagítják a táj néprajzának irodalmát. *A gömöri magyarság néprajza* monográfiásorozat eddig négy kötetet számlál, és az eddigi megszületett kutatások segítségével tematikus fómában tárja élénk a tájegység történetét.

Az első kötet tanulmányai megismertetik az olvasót a megye történetével, természeti földrajzával, táji tagolódásával, valamint gazdasági szakosodásával. Átfogó képet kapunk a terület etnikai rajzáról, településnéprajzáról és végül az itt élő magyarság népi építészetről. A gömöri táj jellegzetessége a rendkívül eltérő természeti adottságokban, gazdálkodási és kulturális különbségekben rejlik. A nemzetiségi összetételt tekintve a hagyományok, a nyelv i embekek, az okleveles és statisztikai adatok arra utalnak, hogy Gömrő két nagy régióra, az északi szlovák és a déli magyar területre különíthető el, amelyek kultúrájára egyeb itt élő etnikumok (németek, rutének) is hatással lehettek. Ujváry Zoltán megjegyzi, hogy a nemzetiségek közti gazdasági, spari, kereskedelmi kapcsolat vizsgálata előtt feltétlenül figyelembe kell vennünk a vallási különbségeket is.

Gömrő es Kishont vármegye természeti földrajzát *Dávid Lóránt* mutatja be, a terület földtani felépítésének és kialakulásának története után a Gömrőben megtalálható sokféle ásványkincs eloszlását térképekkel szemlélteti. Hasonlóképp illusztrálja, és részletes táblázatokkal egészíti ki a domborzati és éghajlati viszonyok, a vízrendszer, a talajtípusok, a növényzet és az állatvilág leírását is. A szerző felhívja a figyelmet a természet- és környezetvédelem felr megvalósult és még el nem ért céljaira, amelyekhez feltétlenül szükséges az itt élő különböző nemzetiségek együttműködése.

A kötet szerkesztését képezi a *Havassy Péter* által írt, korabeli ábrázolásokkal és fényképekkel illusztrált történeti áttekintés. Több elmélet is született arra vonatkozóan, hogy milyen népségek éltek ezen a területen a honfoglalás idején és után, megtelepülésükkel a XIII. századra alakultak ki Gömör megye határai. A városzervezet felbomlásától 1802-ig a megyének a közéletben és bíraskodásban betöltött szerepébe betekintést nyújtanak az itt őshonos nemzetségekről és a birtokviszonyokról megírt művek. A társadalom szerkezetének változását és a mindennapi életet befolyásoló történelmi események után Havassy bemutatja az észak- és dél-gömöri gazdasági élet főbb jellemzőit az egyes korszakokban, majd tanulmányát Gömör vallási életével, az itt befolyást gyakorló egyházak történeti áttekintésével zárja.

B. Kovács István a gömöri népesség táji megoszlásának elemzése során figyelembe veszi a köztudalomban élő tájfogalmi mellett a vallási, etnikai hovatartozást, a XVIII. századi nagy telepítési hullámot, s kiter a közjogi állapotnak a népesség tagolódására gyakorolt hatására. Részletesen foglalkozik a *palóc* és *barók* elnevezések kialakulásával, valamint a két népcsoport történetével írott források alapján.

A táji tagozódás, a népcsoportok és a gazdasági szakosodás összefüggését vizsgálja *Paládi-Kovács Attila* Dél-Gömör XIX. századi történetében. A megye túlnyomórészt magyarok által lakott déli felében őt jellegzetes táji, népi egységet és gazdasági hagyományt körvonalaz. A gömöri bányavidék népességének kultúrája etnikailag és felekezetiileg is tagolt volt, s egy egységként szemlélve, társadalmi szerkezetéig igen eltér más gömöri tájakétól. Paládi-Kovács Attila a Karsztvidék és Szaraz-völgy (Gömör keleti pereme), a folyóvölgyi lapály (déli rész), a szlovák-magyar nyelvhatár két oldalán élő „falezakastályak” és a délnyugati erdővidék népességei munkaformáinak leírása során nem csak a munkaeszközökre, -módszerekre és munkamegosztásra, de az egyes csoportok közt kialakult társadalmi, gazdasági kapcsolatokra is kitér.

Gömör megye etnikai rajzának alakulását a honfoglalástól napjainkig Keményfi Róbert szintén a társadalmi, politikai és történeti folyamatokat figyelembe véve mutatja be. Munkáját harározott fogalmi, módszertani és forráskritikai alapokra építi. A megye etnikai arculatának és az etnikai határ változásának ismertetéséhez korábbi eredményeket, majd a XVIII. századtól népszámlálási adatokat vesz figyelembe. A földrajzi fekvés, az iparág és az etnikai kapcsolatok kialakulásának vizsgálatahoz Keményfi saját gyűjtéseit is felhasználja. Végül a népesedestörténeti folyamatokat a szok történeti, politikai okait követhetjük nyomon a honfoglalástól egészen napjainkig, az összeírások, statisztikák alapján megszerkesztett táblázatok és diagramok, etnikai térképek segítségével. A téma árnyalt és igen sok szempontú elemzése a tanulmány végén Jolsva XX. századi etnikai változásával, majd összefoglalásként az *etnikai határ és etnikai kevertség* fogalmának meghatározásával zárul.

Gömör települési viszonyainak leírását *Novák László* a nagybirtokos, kúriális és kisnemű családokkal, majd egyes községek birtokviszonyával kezdi. Az urbériség eltorzításával a jobbágytelki viszonyok és az új birtokstruktúra kialakulását a szerző gazdagon illusztrálja for-

rásoközléssel, s a határhasználat és uzemszervezet jellegzetességeit korabeli térképek segítségével mutatja be. A mai községekben a fényképek szerint megtalálhatók még a Gömörben jellegzetes szalagtelkek és gazdasági építményeik, a belsőségek egyes típusai a településrendszer legfontosabb egységeit képezik. A telek- és művelési viszonyokra vonatkozó XVIII–XIX. századi összeírásokat Novák László a tanulmány végén adattárban összesíti.

Az egyes területek építészete nem csak alapanyagában, de összképében is különbözik. *Dám László* igen részletes, fényképekkel és rajzokkal gazdagon illusztrált leírást nyújt a gömöri falu, sóvényfal és válogépitkezés különbségeiről, a különböző építészeti stílusok hatásáról a parasztházak kialakítására. A ház tagolódása függött attól, hogy mennyire módos gazda birtokolta, s hány családnak lakta azt, a tiszteletrendezésekre és a füstelenítésre is több megoldást ismerhetünk meg. A lakóház funkcionális tagolódásának változását a diagonális, majd a párhuzamos és centrális elrendezés alkalmazásában követhetjük nyomon, mindez szorosan összefüggött a lakók életének rendjével, s a területeként jellemző tárgyak használatával.

A monográfiásorozat második köteté Gömör gazdálkodási formáit, annak társadalmi viszonyait, a gazdálkodás által meghatározott egykori és részben jelenlegi életmódot mutatja be. *Kotocs József* a századelő, a két világháború közt, valamint a rendszerváltoztatás utáni időszak gazdálkodási stratégiáit tárja elénk. *Atakro* (Gömör), *mezo* (néhány dél-gömöri falu) és *mikro* (egy-egy gazda) szinten egyaránt keresi a választ arra, hogy vajon van-e kapcsolat a különböző korszakokban jellemző gazdálkodói magatartások között. A szerző a parasztüzemeket öt típusba sorolja aszerint, hogy önálló vagy árutermelő parasztgazdaságokról van szó, valamint hogy azokban milyen nagy súlyt kap az állattenyésztés és a földművelés, s ennek megfelelően elemzi gazdálkodási stratégiájukat is. A gazdálkodásban bekövetkezett változásokat az egyes gazdálkodási ágak statisztikáival is gazdagított, részletes elemzésével szemlélte, s felhívja a figyelmet nem csak az országos adatokhoz képest észlelt eltérésekre, de a gömöri kistájak közti különbségekre is. Szemléletes adatok állnak rendelkezésre többek közt az egyes falvak mezőgazdasági területeinek, állattalományának, foglalkozási megoszlásának összehasonlítására. Gazdasági napló és szóbeli közlések nyomán feltárható egy-egy családnak nem csak a gazdálkodási stratégiája, hanem az ehhez kapcsolódó életmód- és mentalitásbeli eltérések is. Mivel a mai viszonyok tekintetében alapvető eltérések vannak a magyarországi és szlovákiai, illetve egyes kistájak falvai között, a szerző a vizsgált régióban megfigyelt folyamatokat összeveti a magyarországi állapotokkal is. A régió gazdasági stratégiáiban bekövetkezett változásokat diagramokkal, statisztikákkal és egyes gazdaságok adatainak bemutatásával teszi a szerző értelmezhetővé.

Paládi-Kovács Attila igen sok gömöri faluban végzett kutatásokat és publikálta eredményeit, ezekből gazdagítja néhány a kötetet. A pásztorkodás, a gazdasági épületek, az erdőjárók és favágók, a szénégetés, a mészégetés, a bányászat és a szállítás kérdésköréhez egyaránt gazdag történeti forrásokra, szakirodalomra és saját

gyűjtésekre támaszkodik. Azon túl, hogy a gazdasági épületeket építési módjuk, formájuk, elhelyezkedésük, nagyságuk szerint leírhatjuk, illetve más tájak épületeivel való párhuzamokra, különbségekre találhatunk, a csűrök és rakodók árulkodnak a gazdaság típusáról, nagyságáról, az idő- és munkamegtakarítás fontosságáról. Elnevezésükből következtethetünk elterjedésük irányára, eredetükre. Az értelmezést fényképek, alaprajz és elterjedési térkép segítik. Valamennyi szakmánál nagy jelentősége van az eszközök, munkafolyamatok, építmények elnevezésének, a sajátos életmódnak, a bérezésnek és legfőképp az erdei munkák esetében a munkaszervezeti formáknak és a tájanként különböző mértékű migrációnak. A történeti előzmények és a természeti környezet okozta eltérő nehézségek felvázolása után a pástorkodás módjának elterjedését követhetjük nyomon, a juhfejés és tejfeldolgozás menetét, módjait és eszközkészletét, munkamegosztásban betöltött szerepét a szerző fényképekkel is gazdagon illusztrálja. Részletesen megismerhetjük a fadöntés különböző meneteit az adott faluban továbbörökített gyakorlattól és a fafajától függően, illetve ennek és a fa szállításának eszközeit fényképek és méretarányos rajzok segítségével. Hasonlóképp foglalja össze a szerző a cserhántók és cserezők, a botozók és gubaesszedők munkáját, amelyek – akár a többi mesterség – nem csak a táj, de az ország gazdasági munkamegosztásában is fontos szerepet tölthetnek be. A szénégetés és mészegetés is igen nagy szaktudást, jellegzetes munkaszervezeti formákat kívánt, és az ideiglenes szállások és ételek által is meghatározott sajátos életmód jellemezte. A szénégetők munkájához a fa kitermelése és szállítása is hozzátartozott, míg a mészegetők helyenként fuvarosokkal működtek együtt, és a bérezés is arányosan történt. Mindkét szakma esetében a szállításhoz *szánt, furkát* vagy megfelelően kialakított *szekeret* vettek igénybe. Gazdag történeti adatokra, adatközlésekre támaszkodik a szerző a régi gömöri bányászlet leírásakor, amely egészen a XX. század első feléig meghatározó volt a táji munkamegosztásban, és fontos szerepet töltött be az ország gazdasági életében is. A gömöri bányászlet nagy méltjáról árulkodnak a fényképezet leírásokkal is bemutatott munka- és szállítóeszközök, a bányában folyó munkával, munkamegosztással és a műszakkal kapcsolatos szak kifejezések, valamint nem utolsósorban a fölklőrelemek és az életmód.

A Gömör-Tornai karsztrvidék megnehezítette a kereskes járművekkel történő közlekedést, így a *hátkosarak*, *lőháti kosarak*, *kasoscskák* nem csak a falun belül (pl. Rozsnyó környéki falvak), hanem a termények, főként a gyümölcsök távolabbi területekre történő szállításában is nélkülözhetetlenek voltak. Használatuk leírásában a más tájakról ismert, hasonló és eltérő formák segítenek. *Patádi-Kovács Átilla* egy 1513-ból fennmaradt rozsnyói táblakép, a *Mezőrcia* alapján mutatja be a faszén szállítási-szállító *kasos szekeret* és a vaskészállítás egykori eszközét, a *vádszekeret*, a forrást történeti adatokkal gazdagon kiegészítve. Ezzel nem csak a szekértípusok, de azok alkotórészeinek, a *főcs*, a *saroglya* és a *kocsiszekere* típusainak alakulásához is adatokkal szolgál.

Az árucserre fajtáival már több kutató is foglalkozott, az ő eredmények, megfigyelések összefoglalásával, számos megközelítési és értelmezési mód felsorolásával

és forrásközlések segítségével kapunk egy átfogó képet *Dankó Imre*nek köszönhetően. A vándorlást, vándorárusítást befolyásolja a településföldrajz, s ezzel, valamint a piacozással, vásározással összefüggésben elengedhetetlen figyelembe venni a szállítás eszközeit, a fuvarozást, az útkercszetedszeknél és más fontos helyeken álló csárdákat, kocsmákat, azok kapcsolattételező szerepét. Az árucserének a tudás és a fölklőrelemek akár címkek közötti cseréjében is meghatározó szerepe van. Bár a megváltozott gazdasági viszonyok miatt az árucserre itt említett formái már nem élnek, az általuk létrejött társadalmi és kulturális kapcsolatokat nyomait ma is fellelhetjük. A szerző sok szempontú elemzése nem csak a gömöri, hanem bármely más térség esetében is szemléletmódban segítséget nyújthat az árucserre és társadalom kapcsolatának vizsgálatahoz.

(Debrecen 2001. 2006.)

Cselt Fruzsina

KÖRMENTI GÉZA:

Tata a vizek s a malmok városa

Körmentdi Géza Tata helytörténetének hosszú évtizedek óta kutatója, – a város XVIII–XX. századi történetjének alapműveivel járult hozzá a Tata története megírásához monográfiájához. Helytörténeti és néprajzkutatói pályájának eredményei tucatnyi önálló kötetben, száznál több cikkben, tanulmányban váltak elérhetővé, s lettek mára klasszikus alapművekké.

Helytörténetészként számtalan hosszabb-rövidebb írása és cikke mellett két könyvben monografikus igényű dolgozta fel szülővárosának XX. századi történetét. *A Tata és Tóváros története a két világháború között* (1998) és ennek folytatása az 1939–1949 közötti időszakról felülszintű helytörténeti munka (2001). Körmentdi számos néprajzi vonatkozású tanulmánya, cikke és könyve mellett jutott energiája szeretett városa ipartörténetének áttekintésére is. *A tatai téglá- és cserépgyárak története* (2000) című – komplex módszerrel építkező kötetének történettudományi módszertani mondanivalója is van. (Ismeretétét ld. Honismeret 2001. 2. 120. old.) Kutatásaihoz illeszkedik *Tata és Tóváros iskoláinak történetéről* írott összefoglalása (1984), s a gimnázium múltjáról publikált több tanulmánya. Ezek közül a *Piaristák Magyarországon* című kötetben (1992) foglalta össze az oktatási intézmény 1910 és 1948 közötti történetét. Más társadalmi munkái mellett az iskola nyugdíjas igazgatójaként kankadatan erővel szervezte a gimnázium volt diákjainak egyesületét. Folyamatosan szerkeszti a *Tatai Gimnázium Öregdiákjainak Évkönyveit* (1990–). Ezzel együtt szerves folytatás volt szerzőnek. *A Tatai Gimnázium Névára 1765–2002* című párját ritkító, példamutató filológiai igényességgel készült, többrétűen felhasználható oktatási- és helytörténeti alapműve.

Ennek bemutatójaként mondta Körmentdi Géza, hogy most már új írásokat nem várjanak tőle, életművét rendezgeti, s legjobb, válogatott tanulmányait adja közre. Ami azért így teljesen nem igaz, mert fáradhatatlanul dolgozik.

Így jelent meg 2006-ban a *Történetek Tatáról* című, válogatott írásait tartalmazó, jól szerkesztett kötet. Ebben a nagyobb tanulmányok mellett érdekes írás szól többek között a helyi Anna-bálok történetéről, vagy a tatai gázvilágítás bevezetéséről.

Mindezek után megjelent a szerző tizedik, ugyancsak összegző jellegű tanulmánykötete, *Tata a vizek s a malmok városa* címmel. Az itt közölt, a város monográfiájához tartozó korszak összefoglalásaiban Tata történetének egy-egy szakaszáról korábban írottakat tette ismét közzé. A tatai birtok Esterházyak által történt megvételéről (1727) a reformkor végéig, valamint 1849-től az I. világháború kezdetéig terjedő időszakról két mérőföldkőnek számító tanulmányt publikált. A tudományos feltáró munkán alapuló tanulmány a várossal foglalkozó munkák között elsőként tárta fel a két község dualizmus kori fejlődését. Ebben a város gazdasági és társadalmi életének alakulásáról, mezőgazdaságáról, iparáról és kereskedelméről, iskoláiról, továbbá színjátszásáról és színházairól, valamint lövészeneiről olvashatnak az érdeklődők.

Tata múltját uradalmi centrum jellege mellett éppen fejlett kézművesipara, mezőgazdasági-feldolgozó kapacitása és ennek köszönhető kistérségi szerepe határozta meg. A két község egyesülésekor a város közepes nagyságú gyárparral, megerősödött mezőgazdasággal, egyre bővülő kisiparral és minden igényt kielégítő kereskedelemmel rendelkezett. Kőrmendi Géza ezen megállapítását több, az előzményeket is számba vevő hely- és ipartörténeti, néprajzi tanulmányával támasztotta alá.

Néprajzkutatóként annak a nemzedéknek a tagja, akik az egykori, mára már eltűnt hagyományos gazdálkodás és életmód elemeit még ismerhettek és kutathatták. Ezért írt többek között a helyi jégvágásról, a megyei településnéprajzról és építkezésről, a népi táplálkozásról, a paraszti gazdálkodásról, a kézműves mesterségekről, a tatai fűszekességről és a vízimalmokról.

Klasszikus néprajzi tanulmány az idestova már 40 éve megjelentetett „*A tatai vízimalmok*” című, mára már fogalomná lett írása, amely minden bizonnyal ma is a legnagyobb érdeklődésre tart számot.

A (két községhéz és a mezővárosokhoz a középkor, de főként a XVIII. század óta a vízimalmok is hozzátartoznak. Sorsukat, múltjukat mutatja be Kőrmendi Géza az *Argumentum* kiadó jóvoltából, ismét megjelentetett legfontosabb tanulmányai között.

Tatán (és Tóvároson) összesen 16, a város határában további 6 malom meglétéről tud, és ír Kőrmendi. Tatán az 1930-as években is még 14 vízimalom őrlötte a környék gabonáját. Alul-, illetve felülcsapó technológiát alkalmaztak a Cseke-tó, illetve az Öreg-tó felsőlyó vizére szerelt malmok. Az egyszerű szerkezetek segítségével tizféle örményt, többek között fehér kenyérlisztet, főzőlisztet, nullás lisztet, félbarna kenyérlisztet állítottak elő. Tata minden malma az Esterházyak tulajdona volt, a víz használati jogával együtt. A molnárok, akik vezették, vagy keresztnevet őrizik az egyes malmok, csak bérlők voltak. *Pék-, Jenő-, (Hartl) Sándor-* (ma szálloda működik benne), *Czégény-, Ruppert-, Félber (Wéber vagy Konyogó)-, Atiklás* malom, s a többiek. A *Pötörke* malmot az uradalom az azonos nevű családtól vásárolta meg a XIX. század elején, amely később több következő bérlő

tévé egészen az államosításig (1950) működött. Ennek berendezésein szemléletesen mutatja be Kőrmendi a helyi vízimalmok szerkezetét, működését. A teljesen tonk-rendezett malmot az 1970-es évek végére helyreállították, alkotóházat rendeztek be benne. A *Miklós (Ruppert)-* malmot is felújították, ma néprajzi gyűjtemény található falai között. Az idők során új szerepet kapott a *Nepomucenus*-malom is, mely nevét a homlokzati fülkében álló Nepomuki Szent János szoborról kapta. Ma a Német Nemzetiségi Múzeumnak ad otthont.

Tata leghíresebb műemlék malma az Öreg-tó közepeső szilipjénél épült *Cifra*-malom. Elnevezését faragott faszlopairól – az egyikben az 1753-as évszám olvasható – és emeleti stukkós mennyezetű terméről kapta. Barokk kori átépítését Feller Jakab végezte. Az őrlés a malomban 1968-ban szűnt meg, berendezéseit 1973-ig leszerelték. Az 1980-as években helyreállították.

Kőrmendi Géza írásában kiír az inasok, segédek, molnárok életére, szokásaikra, ünnepeikre is – amíg voltak lakói, munkásai e mára már különössé lett építményeknek. Mert „az idő rájuk tette mindent elporlasztó kezét, és örökre megálltak a sok kíváncsit vonzó, álmosítóan zubogó malomkerekek.”

(*Argumentum*. Tata 2007.)

Dr. Horváth Géza

DR. RÓZSA JÓZSEF:

Adalékok a németbolyi zsidóság történetéhez

Örvendtes jelenség a helytörténeti művelőink megélt, érdeklődése településeik – sajnos már csak egykori – zsidó közösségei iránt. Annak felismerése, hogy ezeknek mindent nagyon fontos szerepe volt az adott falu vagy város életében erős ösztönzést ad múltjuk, emlékeik felkutatására és ennek eredményei nagyban gazdagítják a helytörténeti-honismereti szakirodalmat. A 2007. évi könyvtermés szép daraja a Bolyi helytörténeti Füzetek sorozatának negyedik tagjaként látott napvilágot, a szerző – aki köztisztviselőben álló pedagógus, helytörténész – magánkiadásában.

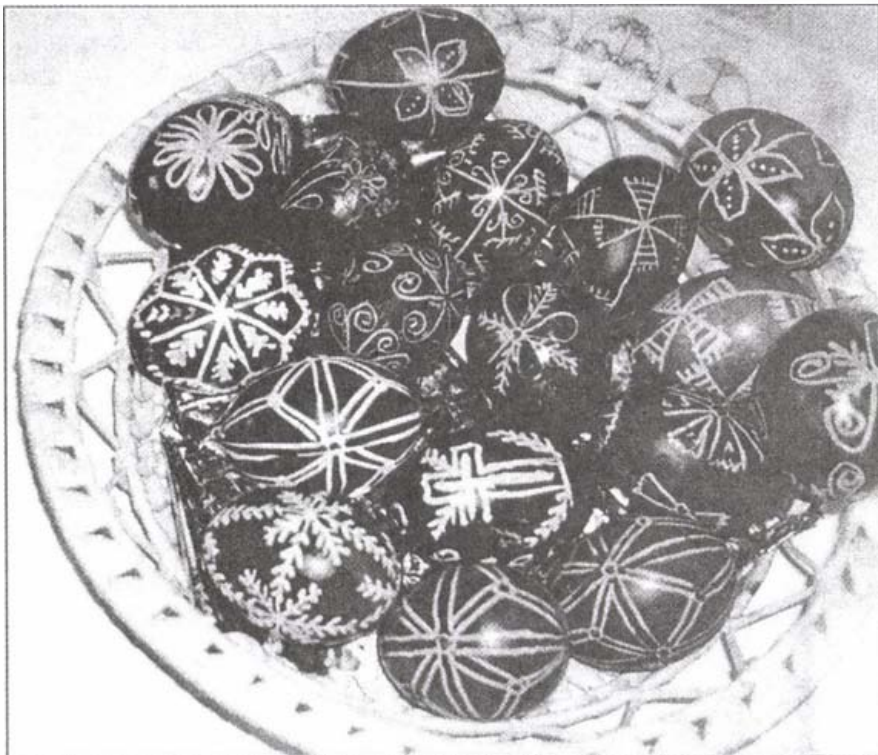
Szerény előszava utal a régebbi településmonográfiák adataira, amelyek egyre kevesebb terjedelmet szántak a helyi zsidóság történetének, az 1990-es tanulmány például már egy sort sem. Ezt a hiányt igyekszik pótolni a könyv. Első fejezete rövid áttekintést nyújt az egyetemes és hazai zsidó történelemről – az ifjúsg csekély tájékozottságát tekintve talán nem feleslegesen. A második és harmadik rész levéltári dokumentumok alapján szól a XVIII-XIX. századi Bolyi zsidóságáról. Sokatmondó az egyik fejezet címe: *A zsidóság szerepe Németboly polgárosodásában*. Nagyon érdekes egy 1780-as magyar nyelvű beadvány a magas „tűrcémi adó” ellen. Mint másutt is, a bolyi zsidók földesuraik alá tartoztak, érdemes megemlíteni az emlékévkben, hogy ut a Batthyányak jóindulatát élvezték. Talán ezért disziti a helyi Chevra Kadisa alapszabályát – amely egyébként 1831-es keltetésével megelőzi a pécsit – a bolyi Batthyány- kastély kőpé! A Bolyban született zsidók között van a napoleoni háborúk veteránja és diplomás orvos is, aki feltehetően még külföldön végzett. Sok adat, táblázat gazdagítja ezt

a részt, bizonyítván a szerző lábjegyzetekkel igazolt alaposágát. A negyedik fejezet a XX. századot mutatja be, címében utalva a Holokauszt tragédiájára. Ez a rész az előzőkhez képest merőben más: személyesebb a hangneme, arcélok villannak fel, család történetek – sajnos elpusztított családoké – elevenednek meg. Ez a kicsi zsidó közösség – ahogy másutt is – teljes békében élt német nemzetiségű szomszédjaival, munkája nemcsak saját boldogulását, hanem a faluja jólétét szolgálta. Előrehaladt az asszimiláció, sokan megkeresztelkedtek – de ez sem segítette rajtuk. Már a Jud Süß film vetítése után bevették a zsidók ablakait, majd a pécsi gettóból Auschwitzba vezették a szenvedések útja.

Mezei Imre, az egyetlen ma élő németbolyi zsidó visszaemlékezése a kötet egyik legértékesebb része:

lánytestvéreinek csak hajtincseit találta meg kifosztott házukban. Még három portré hozza közelebb az olvasóhoz a múltat, az egykor virágzó közösséget, ezt célozza továbbá a zsidó ünnepeket és szokásokat bemutató rész is. Néhány rövid fejezet követi a bolyi zsidók háború utáni sorsát, majd a holtak birodalmának, a zsidó temetőnek a feldolgozás zárja a könyvet. Ez a legalaposabban dokumentált rész, 1830-tól tárgyalja az önkormányzat által helyreállított temető történetét, sok rajzzal és fényképpel, elemzi a feliratokat, neveket, még a kőfaragókra is kiterjed figyelmé. Érdemes elolvasni ezt az igényes, szép helytörténeti könyvet!

Róbert Péter

*Viasszal batikolt hímestojások (Zoboralja: Geszte)
(Jókai Mária: Hamvázószerdától Szent Ivánig című könyvéből)*

Honismereti Bibliográfia

Arató Augusztia – Auguszt Olga: Auguszt Cukrászda. Egy cukrászdnaszta története, 1870–2006. Fotók: *Almás Csaba* és mások. Grafit Public Bp. 2007. 139 old.

Beneze Lajos: Múlt századi vadászemlékeim. Vadgazdálkodási és Gerinces Állattani Intézet Sopron 2007. 237 old.

Bihari Klára: Nagyszalontai varázslat. Szerk.: *C. Patócs Júlia*. Kiadta a Pro Salonta Alapítvány. Nagyszalonta 2006. 152 old.

Bíró Endre: Újpest – egy 100 éves város emlékei. *Ember, sorsok, dokumentumok*. Saját k. Újpest 2007. 201 old.

Bíró Endre: Újpest. Egy 100 éves város képei. Saját k. Bp. 2007. 81 old.

Bodor Péter: Kerékpárral a Fertő tó körül. Magyarország és Ausztria. 4. bőv. kiad. Frigoria Könyvkiadó. Bp. 2007. 135 old.

Csáky Károly: Néprajzkutatások, kutatók és gyűjtemények Hontban. *Ullium Aurum*. Dunaszerdahely 2007. 204 old.

Csernák Béla: Adatok a Királyhágomelléki (Nagyvárad) Református Egyházkerület történetéhez. Szerk.: *Baráth Béla Levente. A. D. Dr. Harsányi András Alapítvány kiadványai 11*.

Csöngé Attila: A Magyar Kommunista Párt iratai Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében (1945–1948). Kiadja a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár. Szolnok 2007.

Danielisz Endre: Arany János Főgimnázium. Tömör historia. Nagyvárad 2007. 88 old.

Danielisz Endre: Nagyszalontán vásár tartatik. (Az árucserre története és néprajza) Nagyszalonta 2006. 168 old.

Donatello, Claude André – Cseh Géza – Pozsonyi József: A muraszombati, szecsiszigeti és szapári Szapary család története. *Régi magyar családok. 6.* Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Tiszántúli Történeti Társaság. Debrecen 2007.

Flódeink öröksége képekben. Szerk.: *Sipos Tünde*. [Harmattan – Magyar Egyesületek Szövetsége Pécsi Tudományegyetem Néprajz-Kulturális Antropológiai Tanszék. Bp. – Pélmónostor – Pécs 2006. 160 old. *Vargyas Gábor* Beköszöntőjével, *Audrásfahy Bertalan* Bevezetőjével.

Az emlékezés könyve. A Németh István Általános Iskola története 1951 – 2007. Szerk.: *Füzi István*. VIP-Press. Kaposvár 2007. 78 old.

Az Erkel Ferenc Általános Iskola és Gimnázium évkönyve és antológiája, 2006–2007. Fel szerk.: *Maksa Katalin*. Kiadja az Iskola. Bp. 2007. 207 old. és 8 lap kép.

Ethnica. Szerk.: *Ujváry Zoltán*. Kiadja a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék. Debrecen 2007. 3. 69–104

old. – A tartalomról: *Illés Gabriella*. A földrajzi felszín, a növénytakaró, és a gazdálkodás Bihardíszeg, Székelyhid és Nyíracád helyneveiben; *Pacsai Imre*. A „hóharmat” népi meteorológiai terminussal kapcsolatos etnokulturális kapcsolatokról; *Balázs Géza*: „Ez is megvan még sincs este!” – Szógyakorlás és fogalmi körök a Magyar szóféltárban; *Feres Gábor*: Gömöri ácsolt ládák heves megyei gyűjteményekben; *Csáky Károly*: Péter-Pál és az aratás; *Szilágyi Miklós*: Egy családi beszélgetés hozadéka: kisújszállási hiedelem-adatok; *Duláné Madarász Annamária*: Szászfenési táncdallam; *Peikes József*: Szászfenési táncdallam; *Mezey Tibor*. Az eklézsia görbe tükré; *Viga Gyula*: =5 éve született Bodgál Ferenc; *Szonda István*: A tanyasi iskolák emlékművének avatása az endrődi Öregszőlőben.

Felföldi László köszöntése. *Varia Bibliographica*. Szerk.: *Csonka-Takács Eszter*. *Hoppál Mihály* bevezetőjével. Kiadja az Európai Folklor Intézet. Bp. 2007. 12 old.

Ferenczy Erika: Dokú 56 Siófok. Visszacmlékezősek. Balaton-press Kft. Siófok, 2006. 189 old

Fudor József: Püspök és katona – Bjelik Imre élete. *Szent László könyvek sorozat 1*. Szerk.: *Albert Katalin*. Duran's Kiadó. Nagyvárad 2007. 90 old.

Fodor József: Jóságos atya és püspök – Fiedler István püspök élete. *Szent László könyvek sorozat 2*. Szerk.: *Albert Katalin*. Duran's Kiadó. Nagyvárad 2007. 164 old.

Gavallér Lajos: Micske a helynevek tükrében. Szerk.: *Dukrét Géza*. *Partiumi füzetek 48*. Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség és a Királyhágomelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2007. 160 old.

Gömörország. Az északi magyar peremvidék főurma. Főszerk.: *B. Kovács István*. Rimaszombat 2007. 92 old. – A tartalomról: *B. Kovács István*: Arpád nagyfejedlem és népe; *Nevizánszky Gábor*. Ai honfoglaló magyarság régészeti kutatásának időszerrü problémái a maz Szlovákia területén; *B. Kovács István*: „Sunt latrones in silvis, Domine Dimén?” (jegyzetek a palócokról); *Major Zoltán*: Szabadság és gazdaság – Bernát István néhány gondolata az 1890-es évek első felének gazdaság- és társadalompolitikájáról; *Tóth Lajos*: „Ha megfordultunk, mindig a léger világosságát látuk”. *Sz. Hellenberger Kinga*: Szabó gyulára emlékezünk; *Gaal Lajos*: Gömör természeti öröksége 28; a Dobsinai jégbarlang; *Danis Ferenc*. Volt egyszer egy Szondy-emlék hely; *Fábry János*: Emlékirataim I (1830–1849); *Koncsol László*: A tettesekről – Felejtünk nem lehet, csak megbocsájtani.

Hegy Klára: A török hódoltság várai és várkapitányasága. MTA-Historia. Bp. 2007. 1–3. kötet

A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XLVI. Szerk.: *Véres László – Viga Gyula*. Kiadja a Herman Ottó Múzeum. Miskolc 2007. 743 old. – *B. Hellebrandt Magdolna*:

Mályinka – Dédestapolcsány – Verepce-vár és Miskolc-Kölyuk I.-barlang vasleletei; *Veres János*: Adatok Északkelet-Magyarország szkíta korához; Kisgyőr-Bubtető szkíta kori temető közelítően anyagának feldolgozása; *Gál-Mlakar Ildikó*: Komlóskán-Pusztavár régészeti feltárásának eredményei; *Hoffmann Tamás*: Émikumok a prekaptalista Európában; *Paszgai Péter*: A földhirtoklás változásai és a kisenemesség Torna megyében (XV–XIX. sz.); *Bodnár Tamás*: Birtokos nemesség Borsod vármegyéiben: a Basó és Hatvani családok; *Gyulai Éva*: Szabó- és szureszabó céhek Miskolcon a XVI–XIX. sz.-ban; **Udvari István* – *Tiga Gyula*: Bars vármegye XVIII. sz.-i jobbágy-parasztnak életviszonyaihoz; *Kapusi Krisztián*: Medtetrán ősz. Miskolci delegáció Fiumében (1869 szeptember); *Rénuás Tibor*: Miskolc mezőgazdasága (1918–1949); *Csikó Tamás*: Család és háztartás – struktúrák és tapasztalatok a két világháború közötti falusi társadalmakban; *Alahán Péter*: Adatok Borsodszentgyörgy történeti földrajzához és palóc társadalmához; *Orosz György*: „Elbeszélés a 12 péntekről” – Egy apokrif írás vándorúja az európai kultúrákban; *Fazekasné Majoros Judit*: Kossuth-kultusz Miskolcon; *Marozsán Zsolt*: Adalékok a karmeliták miskolci rendházának és templomának meghúszalt építkezéséhez; *Hársvölgyi Virág*: A tokaji Bérés Béla-gyűjtemény Galaktotrophusa ikonja és köre: Adalékok a Szoptató Istenszülő ikonográfiájához; *Pirui Andrea*: August von Pettenkofen magyarsággépéről a Miskolcon őrzött festmény eredetiségének vizsgálata kapcsán; *Szabó Lilla*: Zajti Ferenc festőművész és Medgyaszay István építész magyarságtudásai; *Hajdu Ildikó*: Tokaj-hegylajzi borászati gazdasági antropológiai vizsgálatának lehetséges területei; *Hegressy Gábor* – *Orosz András*: A Kazimery Ferenc Múzeum kabóca-gyűjteménye; *Hegressy Gábor*: Repási Gábor miskolci gombász hagyatéka a Kazimery Ferenc Múzeumban; *Tóth Péter*: A vallonok legkorábbi betelepülése Magyarországra; *Csoma Zsigmond*: A középkori francia-vallon hatás a magyarországi szőlő-borkultúrára; *Vízser Lajos*: Töketerelés és környéke Pesty Frigyes 1864. évi helynévtárában; *Vízser Lajos*: Német jövevényszavaink élete Cseréptálon nyelvjárásában; *János István*: Kodály Zoltán és a régi magyar irodalom; *Kovács Kornél*: „Fényesebb a lánennél a kard...” – A négyesi Szepessy nemzetség fegyvereinek hajdani díszesége; *Boross László*: Tokaj zempleni vármegyei nagyközség kataszteri birtokvázlata. 1904; *Tarcsai Béla*: Vae Vietis – adalékok a hadifogság történetéhez; *Molnár Sándor Károly*: Polihikai vagy onképző kör? (A miskolci Bethlen Gábor Kör története az értesítők tükrében); *Hidég Ágnes*: 70 éves a diósgyőr-vasgyári evangélikus templom; *Tóth Edina*: XIX. sz.-i stola restaurálása; *Porkoláb Tibor*: Kabdubó Forrást „Hármas Öltára”; *Szilágyi Miklós*: Hernád menti folklór-adalékok; *Zs. Újváry Mária*: Rendezyény Holló László születésének 120. évfordulója alkalmából.

Hirmann László: Híres újpestiek Kossuth. Bp. 2007. 189 old.

Kadlecovits Géza: 125 éves az Újpesti Főplébánia templom. Újpesti Városvédő Egyesület. Bp. 2007. 112 old.

Kalotaszeg. Kulturális közéleti havilap. Kiadja a Pro Kalotaszeg Művelődési Egyesület. Főszerk.: *Kisztoz Ti-*

bor. Bántfőlyhunad. 2007. 3. 16. old. – A tartalomból. *Várad-Kisztoz Gyöngy*: Posztumusz Magyar Művészetekért Díj Gróf Bántffy Miklósnak; *Boldizsár Zeyk Inre*: Neves közéleti személyiségek államférfiak és politikusok a Tamás Biszro vendégeként Tordaszentlászlón és környékén; *Ricci József*: Emlékezetes kirándulások; *Mann Gabriella*: Népdalvetélkedő a Riszgettőn; *Boldizsár Zeyk Inre*: A XVIII. Szent László kőrutáléalkozó megnyitójából; *Boldizsár Zeyk Zoltán*: Egy kis nyelvnyelvélés; *Janitsék Jenő*: Az elpusztult Dezsőfalva története; *Sebestyén Kálmán*: Czuczsa Emma; *Bizás Pál*: Szabó T. Attila kalotaszegi kutatásai.

Kapusmérő helytörténet. Szerk.: *Údvaros Dorottya*. Hagyomány és Haladás Közösségi Egyesület. Kaposmérő 2007. 49 old.

Kénosi Tözsér János – Uzoni Fosztó István: Az erdélyi unitárius egyház története I. Sajtó alá rendezte. *Hoffmann Gizella*, *Kovács Sándor*, *Molnár B. Lehel*. Bev. tanulmány: *Balázs Mihály*. Kiadja az Erdélyi Unitárius Egyház. Kolozsvár 2005. 971 old.

Készfábuszonót és a Műgyetemen, 1782–2007. Szerk.: *Szabó Zsolt*. Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Egyetemi Hallgatói Képviselői. Bp. 2007. 57 old.

Kudolányi János ifj.: Balatoni vadludak. Emlékek, vallomások. Szent István Társulat. Bp. 2007. 125 old.

Kondor Tamás dr.: A magyar nép épített öröksége Horvátországban *Hagyaték* I. évf. 2–3. sz. Magyar Egyesületek Szövetsége. Pélmónostor 2007. 184 old.

Kovács Emőke: A XIX. sz.-i Balaton világa. Széppaloma Könyvműhely. Bp. 2007. 135 old.

Kriza János Társaság Évkönyve 13. Tanulmányok Gazda Klára 60. születésnapjára. Szerk.: *Keszeg Vilmos*. *Tötszegi Tekla*. Kolozsvár 2005. 328 old. – Gazda Klára írásainak bibliográfiája; *Pávai István*: Az erdélyi nagytáj a néprajz- és néptánc-kutatás szemléletében; *Ólász Kata*: Ismeretlen magyar néppallda Szabó Sámuel diák-költőinek hagyatékában (Az ördögnek eladott leány); *Tiga Gyula*: A taj atalkáltása és a hagyományos népi kultúra korszakai (Néhány megjegyzés a Bodrogköz kutatásához); *Deáky Zita*: A női tisztaság és tisztátalanság: A menstruáció különböző aspektusai Magyarországon; *Balázs Lajos*: A keresetszűrés és komaság mint az átmeneti szokások alapintézményei; *Barabás László*: Írások a sóvidéki székely harisnyáról; *Gazda Andrea*: Tárgy és reprezentáció a haratosi hozománylevelekben; *Szűcsné Gazda Enikő*: Viseltörténeti adatok a XVII–XVIII. sz.-i háromszéki hozománylevelekben; *Székely Melinda*: Élő tárgy – halott tárgy; *Demeter Éva*: Párhuzamok a tojásornamentika értelmezéséhez; *S. Luckovits Emőke*: Török hatások a bakonyi és Balaton-felvidéki himzett református liturgikus textileken, valamint a paraszti himzésekben; *Berezki Orbán Zselyke*: Györgyfalu a női inghimzésről; *Tötszegi Tekla*: Gyűjtemény a mérei textiltáron.

Kunhegyesi Nagykné Kalendárium. Szerk.: *Új Mária*. Kunhegyes 2008. 403 old.

Tenyomatok. Ifjatal kutatók a népi kultúráról. *Kriza Könyvek* 28. Szerk. *Hlyés Sándor*, *Jakab Albert Zsolt*. Kriza János Néprajzi Társaság. Kolozsvár 2007. 211 old. – *Tajdu András*: Irodalom és tudomány között: egy ver-

ses helytörténeti kismonográfia; *Szűcs Levente*: A gyermekeiség (mint regionális identitás) reprezentációja a népi öneletrajzokban; *Nagy Réka*: Az írás szerepe egy szilágysági ember életében; *Kovácsné István Anikó*: A népvélel alakzatai székelyföldi és csángóföldi népművészek élettörténeteiben; *Bajkó Árpád*: Táltos-tanítvány-ság, egy magyarfenesi gyógyító biográfiája; *Peti Lehel*: Ritualizált közösségi látomás; a moldvai csángók napbanézése; *Vajda Szabolcs*: Az adenutista egyház a fiktív falusi közösségben; *Peti Borond*: Egy moldvai csángó falu [Kézse] szőlőtermesztésének és borkészítésének technológiai sajátosságai.

Limes. Tudományos Szemle. Főszerk.: *Virág Jenő*. Tatabánya 2007. 3. 164 old. – A fő téma: *Dunántúl, mint régó*.

Lokális cigányközösségek Gömörben. Szerk.: *Prónai Csaba*. Bp. 2005. 128 old.

A Magyar Művelődési Intézet és Képzőművészeti Lektorátus Évkönyve, 2008. Szerk.: *Földi András – Tóth Zsóka*. Bp. 2008. 214 old. – *Borbáth Erika*: Előszó; *Tóth Zsuzsanna*: „Üjjászólletés”; *Fekete Anett*: Bábok a reneszánszban; *dr. Peirevichné Matyeczko Olga*: Mátyás muzsikusai; *Györi Lajos*: Fotokulturális szolgáltatásaink; *Harasztosi Sándor*: Hatarok átjárhatóságának növekedése – új kihívások a közösségi művelődésben; *Halász Péter – Romhányi András*: Hagyomány és közművelődés; *Turpóli Nóra*: „Hatarokon át”; *Dáné Tibor Kálmán*: XII. Kárpát-medencei Magyar Kulturális Napok Kolozsváron; *Halász Péter*: A moldvai csángók magyar nyelvhasználatának tuneménye; *Kovács Edit*: Szövetkeztve; *Iarga Albin*: Együttműködésen alapuló kezdeményezések a Szombathelyi Kistérségben; *Hefner Erika*: Közkinés kerécsatolok Tolna megyében; *Csáki Rozália*: IV. Nyári Egyetem a közösségi részvétel fejlesztéséről; *Brüll Edit*: A BMK az évközpontok tanulásáért; *Iványi Károlyné*: Vác város és a kultúra; *Pálné Horváth Mária*: Megújult a kultúra központja; *Hafner Erika*: „Emlékek nélkül a nemzet híre csak árnyék”; *Várhalmi András*: 90 éves a pestorszebeti Csilli; *Margittai Katalin*: A hozzáadott érték; *G. Furulyás Katalin*: Rész-tanulmány a közművelődésben dolgozók munkálatói megbecsülése, egzisztenciális helyzete munkálatú kutatáshoz; *F. Gál Sándor*: Amíg kelta a feltár; *Wéhner Tibor*: A szobor helye a szoborhely-e?; *Sasvári Edit*: Szobor pályázatok 1950–2000 – könyvbemutató; *Talata-Dudás Katalin*: A helyi önkormányzatok kulturális kiadásainak és azok forrásainak alakulása, 1996–2006.

Magyar Néprajzi Bibliográfia 2001–2002. Szerk.: *Mészáros Borhála*. Kiadja a Néprajzi Múzeum. Bp. 2007. 312 old.

Magyarország és Európa. Tegnap és ma. Tanulmányok az Ady Endre Akadémia 15. évfordulójára. Szerk.: *Orosz István, Mazsu János, Pallai László*. Multiplex Media – DUP, Ady Endre Akadémia Alapítvány. Debrecen 2006. 388. old. – A tartalomról: *Orosz István*: Az Ady Endre Akadémia 15 éve; *Kalmár László*: Magyar sajtók Algernonnak az Európai laboratóriumában; *Szolnoki Erzsébet*: Hatarontúli magyar orvosok továbbképzése az Ady Endre Akadémián; *Pásán László*: Magyar-hanza gazdasági kapcsolatok a középkorban; *Draskóczy István*: Erdély sotermetése az 1520–1522 közötti időszakban; *Bárcsomy István*: A fejedelmi trónra ju-

lás típusai Erdélyben; *Gorun-Kovács György*: Vitéz Mihály – Egy közép-európai politikai karrier; *Papp Klára*: Debrecen és a Rákóczi-szabadságharc; *Angi János*: II. Katalin és a román fejedelemségek; *Gellén József*: Társadalom hálózati és migráció. A tengerentúli kivándorlás első nagy szakaszának néhány társadalomtörténeti tapasztalata; *Pallai László*: Megoldási kísérletek az utóállamok agrárfeleslegének elhelyezésére a világgazdasági válság idején; *Barta Róbert*: Magyar konzervatívok a világválság árnyékában – az Egységes Párt utolsó évei; *Püski Levente*: A magyar parlament szerkezete a Horthy-korszakban – kelet-közép európai kitekintésben; *Sághyosi László*: Az irásheliségi fejlődése a Magyar Királyságban a XI–XIII. sz.-ban; *A. Molnár Ferenc*: Az Ómagyar Mária-siralomról; *Batskey István*: Hungáriából Európába (Utazó magyarok a kora újkorban); *Takács Péter*; *Szepli Csombor Márton*: Európa; *Uj. Barta János*: Az agrárrodalom kezdetei Magyarországon európai összehasonlításban; *Egyed Ákos*: Mikó Imre, a történetirő; *Ujváry Zoltán*: Neprajz és nacionalizmus; *Sütő-Zakar István*: A régiók szerepe Európában és Magyarországon.

Mérey Klára T.: A Del-Dunántúl földrajza katonaszemmel a XIX. sz. elején. *Geographia Pannonica Nova I.* Lomart Kiadó Pécs 2007. 252 old.

Molnár András: Nemzetörök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849. *Lendvai füzetek 19.* Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. Lendva 2006. 136 old.

Molnár István: Népi játékok Jászszentandrásról. *Jászszági füzetek 40.* Jászberény 2007. 119 old.

Nagy Csaba: A Fertő-Hanság Nemzeti Park, ahol a puszták véget érnek. Alexandra Könyvkiadó. Pécs 2007. 207 old.

Nagy Molnár Miklós: Népi kerámia a Nagykunságban. Karcag 2007.

Nagyszalonta 101 képben – Salonta in 101 pictures. Fényképalbum: képek a XIX., XX. századból. Szerk.: *Danielisz Endre*. Prológ Kiadó. Nagyvárad 2006. 236 old.

Nagyvárad ipartörténete. Szerk.: *Dukrét Géza*. *Partiumi füzetek 50.* Kiadja a Partiumi és Bánsági Múemlékvédő és Emlékhely Társaság, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség és a Királyhágómelleki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2008. 286 old. – *Dukrét Géza*: Iparteremtő nagyvárad személységei a századelőn; *Makai Zoltán – Pászta Ottó*: Az ipar rövid története; *Makai Zoltán*: A Nagyvárad Villanytelep, 1-es és a 2-es számú Hőerőmű; *Pászta Ottó*: Tümföldgyár – Alumina; *Iesselenyi Gyula*: Tanulások városunk szerzőséggyártásának történetéből; *Pászta Ottó*: A nagyvárad vegyipar története; *Hochhauser Ronald*: Vesta vegyészeti gyógyszerárugyár; *Uő*: Aurora Aether és Vegyipari Rt.; *Makai Zoltán – Hochhauser Ronald*: Műanyagipar; *Pászta Ottó*: A Joney-féle Fa- és Széntelep – Hordógyár; *Uő*: A Széles Kálmán-féle Műbutor Asztalos Üzem; *Uő*: A faszarok-gyár; *Uő*: Alfú Bütorgyár Kombináti; *Makai Zoltán*: Lemnul Szövetkeztet; *Hochhauser Ronald*: Rosenberg Izsó Cementárugyár, Asphalt és Kátrányipar Rt. Nagyvárad; *Hochhauser Ronald – Makai Zoltán*: Melocco Román Ipartelepek – Cementgyár és Építőipari Rt.; *Makai Zoltán*: Téglaárugyár; *Hochhauser*

Ronald: A Carmen Cipőgyár: *Makai Zoltán*: Moszkovits Lárka és társai cipőgyár, ma Crişul Făvurii. *Uő*: A Criortex textilipari vállalat: *Béres-Ranyók Katalin*: A Miorita S. A. Kötőtűgyár; *Hochhauser Ronald*:

Neufeld Chronik 3. [A burgenlandi Lajtaújfalú története] Verdichtung der gesamten Ortshistorie als Folge- und Erweiterungsband von Lang- und Kurzfassung der 2002 erschienenen chronikartigen Geschichtsdarstellung. Neufeld. Stadtarchiv Neufeld. 2007. 299 old. (német nyelvű)

Népi vallásosság a Kárpát-medencében 7. Konferencia Sepsiszentgyörgyön. 2005. 1–2 Szerk.: S. Lackovits Emőke *Szőcsné Gazda Enikő*. Kiadja a Székely Nemzeti Múzeum és a Veszprém Megyei Múzeumi Igazgatóság, Sepsiszentgyörgy - Veszprém 2007. 482 és 418 old. I. S. Lackovits Emőke; Szucsavay Éva születésnapjára; *Gáspár Dorottya*: A Saturnalia tanulságai: *Urró Tibor*: A Szent Patrik kultusz magyarországi vonatkozásai; *Varga Éva Teréz*: Remete Szent Pál fia! Pápa; *Coroi Artur*: Altorjai Márton Miklós deák feljegyzései, 1702–1734: *Paál Zsuzsa*: Egy historia domus vallásnéprajzi tanulságai; Tuskevár: *Kovács Bálint*: Az erélyi örömmény társadalom szentiszteletének rétegei az újkorban; *Bárhó Dániel*: A történelmi szokások kutatás korai újkori forrásai; az unitárius szertartások nyelve; *Kurta József*: Középkori eredetű nagyheti énekek továbbélése az erdélyi református egyházkerületekben; *Alberti András*: Tofeus Mihály ref. püspök szerepe a XVII. sz-i erdélyi protestantizmusban; *Miklós-Sikés Csaba*: Adatok a magyar-germánmonostori református templom történetéhez; *Papp Miklós*: A fráter református szövőnyitálkozók; *Szigeti Jenő*: Az újprotestáns egyházak kialakulása a XIX. sz-ban Erdélyben és a Partiumban; *Rev. Kálmán*: Kik a habztisták és mióta léteznek a Kárpát-medencében?; *Kindó István*: ... az igazságot tanították, s azért tetszett, nem a pénzért! Szekletadasi tendenciák a háromszéki protestáns cigányoknál; *Reszei Viktória*: A hun kisközösség önállósodási törekvései, különös tekintettel a Hunok Szentegyházára; *Császai Irén*: Szakrális kismélekek Heves megyében; *Szőke Anna*: Útszéli kereszték Kishegyes település területén; *Demeter Lajos*: A háromszéki temetők jelképvilága; *Selmeci Kovács Attila*: A Magyarok Nagyasszonya, mint nemzeti jelkép a népművészetben; *Jánó Mihály*: Kire nyílaz a kun? (Adalékok a Szent László-légenda ikonográfiájához); *Nagy Mária*: Jászszági görög kereskedő szentföldi zárandoklata és zárandokikonja a XVIII. sz-ból; *Kovács Mária*: XVIII. sz-i ötvösmunkák a Sepsiszentgyörgyi egyházkerületek gyűjteményében; *Burabás Hajnalka*: Az egykori Kézdivászi református egyházainak feliratos és díszített onedényei; *P. Szalay Emőke*: Onedények a vajdasági református gyülekezetekben; *Felhősné Csizsár Sorozta*: XVIII. sz-i úrasztali terítők a délvideki és burgenlandi református egyházakban; *Csikóvári Anita*: Nagy Pál Miklós vallási botjai. II. *Szikszai Mária*: Szent Antallal kapcsolatos archaikus népi imák; *Zsigmond Győző*: Szólamondásaink egyházi-vallási vonatkozásairól; *Bornitz-Papp Bernadette*: A magyarországi német és a németországi vallásos nyomtatványok néhány párhuzama; *Alberti Ernő*: Kármokodás Csiki és háromszéki adatok; *Medgyesi-Schmikli Norbert*: XIX. sz-i népi kéziratok énekeskönyvek Genesapátrából és Perenyéből; *Kovári Réka*: Kájoni

Contionale éneket. Forrás: Magdolna Gregoria nyomában a háromszéki Szentföldön; *Lukács László*: A karácsonyi jászol, a karácsonyfa és az adventi koszorú megjelenése a szakrális térben; *Olosz Katalin*: Unitárius iskolások karácsonyi és húsvéti verskedő versei; *Demeter Éva*: A csikszentkirályi „Jézus-őrök” viselkedése, magatartása Nagyszombaton; *Balázs Lajos*: A gyermekágyas szabaddululásának és az újszülött beavatásának csikszentdomokosi rítusa; *Szőcsné Gazda Enikő*: Az elkeresztelés; *Féres Emese-Gyöngyvér*: Konfirmáció a barcasági csángó gyülekezetekben; *Vass Erika*: A lélek színeváltozása a csiksomlyói búcsú példáján keresztül; *S. Lackovits Emőke*: Megszentelt helyek, gyógyító és csodalatosságok a Veszprémi Római Katolikus Egyházmegyében, különös tekintettel a Bakonyra és a Balaton-felvidékre; *Kepéné Bihar Mária - Lendvai Kepe Zoltán*: Az őrszentvidi forrás különleges reneszánsza; *Urró Ágnes*: A Mária kongregációk és a Mária-lányok erkölcsnevelő törekvései és hatása a Székelyföldi Egyházmegyében; *Ács Anna*: Egyházfegyelem egy bakonyfalvi falu református gyülekezetében a XVIII. sz-ban; *Varga György*: Egyházfegyelmész Csúszán a XIX. sz-ban; *Lengyel Ágnes*: A szombat és az „első szombat” kultusza a népi vallásosságban; *Peti Lehel*: Offenziv magikus szokások a moldvai csángó falvakban; *Tánczos Vilmos*: A moldvai csángók népi vallásosságának kutatása; *Pilipkó Erzsébet*: Egyházi fogadalomtétel Kárpátalján; *Lancendorfer Zsuzsanna*: „A gyermek Isten ajándéka” – egy keresztény hába hitvallása; *Kovácsné István Hildkő*: „Tudom, hogy van egy Isten. ...” A népevélés vallásos mozgatórugói székely és csángó népművészek élet-történetében; *Kovács Flóra - Puskás Katalin*: „Emelj fel helyzetemből, míg kegyelmed le nem jár ...” Egy széki adventista asszony vallásos élete; *Schleicher Vera*: Nyaraló hívek, hívő nyaralók. Furdótelepi templomok és kápolnák a Balaton-parton.

Noszky Jenő új: Salgótarján és barnaszén-bányászata, különös tekintettel a néprajzi viszonyokra. Érc- és Asványbányászati Múzeum Alapítvány. Rudabánya 2007. 92 old.

Pejin Attila: A zenta hírlapok történelmi bibliográfiája (1875–1862). Kiadja a Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta 2004. 104 old.

Pejin Attila: Zenta politikai élete (1967–1945). Kiadja a Thurzó Lajos Közművelődési Központ. Zenta 2005. 104 old.

Péteri I. Zoltán: Nagyvárad műemlék épületei. Szerk.: *Dukréi Géza*. Partiumi füzetek 49. Kiadja a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlék helyi Társaság, a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség és a Királyhágomelléki Református Egyházkerület. Nagyvárad 2008. 342 old.

Regős László: Az Operaház. Előszó: *Marton Éva*. *Weilmann Nóra*: Az Operaház története. Alexandra. Pécs 2007. 177 old.

Róbert Péter: Kerületünk postatörténete. XIII. kerületi helytörténelmi füzetek 12. Angyalföldi József A. Műv. Közp. Bp. 2007. 38 old.

Róbert Péter: Kórház a Szaboles utcában. XIII. kerületi helytörténelmi füzetek 13. Angyalföldi József A. Műv. Közp. Bp. 2007. 40 old.

Sebő Ferenc: Vikár Béla népzenei gyűjteménye. Hagyományok Háza – Néprajzi Múzeum. Bp. 2006. 272 old.

Somogyi Honismeret. Kiadja a Somogy Megyei Honismereti Egyesület 2007. 2. 128 old. – **Dr. Magyar Kálmán:** Somogyvár Szent László korában; **Fülöp András-dr. Fülöp László:** Kaposvár az 1784-es térképen; **Lesz. Éva:** Kaposvár villamosításának rövid története (1893–1990); **Dr. Horváth József:** Hova lett Alsók hírneve? **Majtényi József:** Élt 78 évet... (Emlékezés a somodori iskolára); **Kovács József:** Emlékek Hollád zsidóságáról; **Tóth Jenő:** A segédsi szőlőkről; **Paizs Gábor:** A csokolyi templom jubileumára (1856–2006); **Gátné Jáger Márta:** Szobrok, emlékművel Somogyban; **Karacs Zsigmond:** Csokonai örügyén; **Hork Mihály:** Találkozásom Kodály Zoltánnal; **Fréch József:** Nem tudom elfelejteni... (Vendél József visszaemlékezése); **Sándor Márta:** Bél Mátyás-díjas a somogyi főlevéltáros – Gátné Jáger Márta;

Szabtyár Péter. Toronymagasán. Városháza. A mi Budapestünk. Bp. 2007. 79 old.

Szeged. Várostörténet, kulturális és közéleti magazin. Kiadja a Szegedi Ifjúsági Ház. 2007. 5. 48 old. – A tartalomról: Kéz a kézben történelmünkkel – a Pro Urbe díjas Blazovich Lászlóval beszélget **Tanács Lajos:** Horváth Ferenc: Városi regészet egykor és ma; **Nagy Adám:** „Egy nagy mű záróköve” – Egy királylátogatási aranyérem visszatért Szegedre; **Lengyel András:** A centenáriumi Buday-év; **N. Szabó Magda:** Bátut Sándor hagyatéka a néprajzi gyűjteményben; **Papp Katalin:** Rejtett szépségek. **Bányai Gitta:** Megújuló állomásunk – Kis vasútepitési történet.

Széphalom, 17. A Kazinczy Ferenc Társaság évkönyve. Szerk.: **Kovács Dániel.** Sátoraljaújhely 2007. 568 old. – **Fried István:** Egy elszó és „vidéke”; **Debreczeni Attila:** Izsénnyelv és nyelvi norma; Kazinczy és Földi vitája; **Váczy János:** Kazinczy legkiválóbb fordításai; **Orbán László:** Toldy Ferenc; Valami Kazinczy Ferenc életéhez; **Busa Margit:** Kazinczy Ferenc és Hergelst Nimi; **Tóth Kálmán:** Kiss János Kazinczy Ferencéről; **Kiss László:** Kazinczy Hont megyei levelezőtársa; **Majthényi László:** **Pranowszky Mihály:** 250 éve született Mocsáry Antal, Kazinczy-nógrádi barátja; **Tóth Orsólya:** Más/világ. A Kazinczy-kutatás néhány problémájáról; **Kazinczy Ferenc A. G.:** Erdélyi út Kazinczy Ferenc nyomában; **Csorba Csaba:** Kazinczyt követve Erdélyben és a Partiumban; **Fehér József:** Széjegyzetek erdélyi utunkhoz; **Gulyás László:** **Szabolcs:** Hegyaljai mezővárosok középkori oklevelei; **Drávai Mária:** Szent Margit legendája; **Kiss Endre József:** Gondolatok a patuki kollégium indulásáról; **Stefan, Eliás:** Kisdi Benedek egri püspök halála és temetése; **Zelenák István:** Erdőbénye, a legenda fölött; **Pocsamé Eperjesi Eszter:** A karácsonyi ünnepkör a néphagyományban; **Könyv Zoltán:** Kuzdólcem a saját szabadságáért a reformkori Zemplén vármegyében; **Somogyi Gábor:** A szemtanú emlékezése két miskolci eseményről az 1840-es évekből; **Éva Margit:** Kókai Kun Bertalan püspök élete és munkássága; **Bencsik János:** Tokaj-Ilegyalja és a Hernád völgye településeinek egymásrataltsága; **Oláh Tamás:** A Hegyköz területrendezési változásai 1848 és 1861 között; **Tamás Edit:** Adalékok Bodrogszadány reformátusságának tör-

ténetéhez; **Viga Gyula:** A Bodrogköz és környéke szőlő- és borkultúrájához; **Vincze Tamás:** Ady Lajos zilahi évei; **Dukrét Géza:** Két nagyváradi fürdő, ahol Kazinczy is járt; **Cap György:** A sátoraljaújhelyi harctéri-megfigyelőállomás. 1914–1919; **Komporday Levente:** Adalékok a Zemplén megyei levéltárnok megválasztásához; **Martinkák Jánosné:** A sátoraljaújhelyi Mezőgazdasági Szakképző iskola története; **Popik Nikolett:** A kisvasutak idegenturizmus szerepe Zemplémben és Szabolcsban; **Fekete Balázs:** 1848-as jelképek az 1956-os forradalom napjaiban; **Kovács Eleonóra:** A mese és filozófia összefüggése Vörösmarty műveiben; **Lavotháné Jáger Katalin:** Fay András állatmeséi; **Mihalovicsné Lengyel Alojzia:** Szigethi Wurga János; **Nyiri Péter:** Krasznahorka büszke vára és a hűség mítosza (A löcsei fehéru asszony); **Barsi Ernő:** „Szép fényes csillag mutatja a hazámat...” Emlékezés Novák Sándorra; **Tusnády László:** Az ősi zene nyomában. Száz éve született Adnan Saygun; **Bojtor István:** Sükös Pál, a lelkeszűrő; **Komáromy Sándor:** Kovács András Ferenc és a gyermekvers; **Mészler Lajos:** Közép Zemplén megyei magyar helynevek – 1864; **Kovács Dániel:** A sátoraljaújhelyi promontóriumok helynévi szótára; **Nyrkos István:** A kriegszülés a magyar nyelvben; **Balázs Géza:** „A magyar nyelv elé mozdításáról...”; **Halász Atadár:** A szöhből sem értünk mindig; **Nagy Levente:** Új intézmény a nyelvművelés szolgálatában; **Vályi Pál** utazási emlékeiből (1841–42) IV. (Közéleti Csorba Csaba); **Kovács Viktor:** Utazgatás Nyugat-Európában 1855-ben; **Köszeghy Elemér:** Elindulásom a művészi pályán; **Szabó Zoltán:** Sárospatak szerepe a magyar nemzeti életben (1942); **Koncz Sándor:** A nők lelkesi szolgálatáról (1979); **Páka Róbert:** Magyarok Angliában – 1956 előtt és után; **Rékly Lóránt:** A bühnánú Bathory Erzsébet; **Németh Tibor:** Kazinczy örökösai; **Kispán Árpád:** Nagyvárad nevezetességei; **Komáromy Sándor:** 100 éve született Dsida Jenő; **Tégsóné Fazekas Aranka:** Rakovszky József emlékezete; **Filiep Antal:** Berecz József emléke és igazsága; **Erdei-Szabó István:** Cseh Károly két kőtetéről; **Bolvári-Takács Gábor:** A Zemplén Múzeja első hat éve; **Kovács Eleonóra** – **Oláh Tamás:** Andrassy-emlékiállítás Betteben; Új tiszteltelt tagunk: Debreczeni Attila professzor, Épül a magyar nyelv kincsesháza; **KEF** Küldetésünk Dél-Biharban. **Dankó Géza:** Kazinczy Ferenc évkönyvünk közleményeiben.

A Sziklatemplom. Pálos Kolostor. Bp. 2007. 16 old.

Takács Istvánné: A kisbácsai mükedvelő ifjúság története. Győr-Bácsa Részönkormányzata. Győr 2007. 80 old.

TISICUM. A Jász-Nagykun-Szolnok-Megyei Múzeumok Évkönyve XV. Szolnok 2007. 303 old. – **Dr. Tolnay Gábor** köszöntése; **Cseh János:** Archeologis scythica; **Dobrovai Mihály:** Az ongni felirat datálásának kérdéséhez; **Czepléthy Katalin:** Földrajzi nevek és a magyar őstörténet; **Tokai János:** Római császárkori erőrendszer a Barbaricumban; **Langó Péter:** Régészeti és okleveles adatok a jászszög X–XV. sz-i településtörténetéhez; **Szathmáry István:** Rovásjelűs címer egy régi kardon; **Botka János:** A magyar banderális hadsereget 1715-ig; **Bagi Gábor:** Besenyszög történeti vázlata a török hódítástól a XVIII. sz. közepéig; **Töröcsk István:** A jászapati templom kerítésfala; **Nagy Márta:** Hadzi De-

meter proszkenetárónja Jászherényben: *Szerafinné Szabolcsi Ágnes*: Gróf Klebelsberg Kunó és Hóman Balint könyvtárpolitikája: *Tolnay Gábor*: Egy nagyközség gazdálkodása a két világháború között; *Tolnay Gábor*: A közigazgatás újjászervezése Dévaványán 1945 után; *Gy. Fekete István*: Szolnok és az 1956-os magyarországi forradalom és katonai intervenció; *Bagdi Róbert* - *Demeter Gábor*: A földrajzi adottságok szerepe a közösségek közötti kapcsolattartásban és a peremvidékek asszimilációjában Sáros megye példáján; *Füvesy Anikó*: Egy kevésbé ismert bútortészt stílusáról; *Szabó László*: A nád felhasználása a Közép-Tisza vidék falvainak építkezésében

Tisztelet a Gundeleknek. Gundel emlékkönyv. Szerk.: *Csapó Katalin és Török Lajos*. BGF Kereskedelmi, Vendéglátóipari és Idegenforgalmi Főiskolai Kar. Bp. 2007. 95 old.

A Toldy Ferenc Gimnázium Évkönyve 2006/2007. Szerk.: *Makra Tamás*. Bp. 2007. 128 old. – A tartalomtól: *Németh György*: Két 56-os gyereknapló; *Hajdú Zoltán*: Az országgyűlés és történetének megismerése; *Ungár Péter*: Modell és Valóság – Milyen Magyarországot képzelt el Antall József és mi valósult meg; *Németh György*: Március hatalma – a hatalom márciusa (emlékezések az 1972. március 15-i spontán megemlékezésre); *Németh György*: História Kör; *Kajtor Zsófia*: Erdői iskola 2007 – Pusztanarót.

Újpest, 1907–2007. A százéves város. Szerk.: *Estók János*. Képzőművészeti Alap. Szépirodalmi Osztály. Budapest, 2007. 446 old.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2007. 1. 32 old – *Jolsvai András*: Állok a hajdani ...; *Szöllősy Marianne*: Száz éve történt; *Rojkó Annamária*: Az újpesti városháza története; *Klma Lajos*: Az első gyilkosság Újpesten; *Fricszán Kálmán*: Friesánok Újpesten – Egy asztalos familia (házagos) története 5.; *Kriszán Sándor*: Villamosközlekedésünk a XIX. sz. utolsó éveiben; *Jozeffa Antal*: Újpesti történetek I.; *Hajek Márta Magdolna*: Újpest hollandiai nagykövete; *Dr. Tótosy Ernőné Fraknóy Éva*: Ott túl a ráveson. Menekülésünk története, 1957. január 28–29.; *Iványiné Konrád Gizella*: Berda József. A reverenda; *Dr. Kriska György*: Interaktív feladat-sor az újpesti virtuális tanteremben. *Hirmann László*: Újszászy László; *Szöllősy Marianne*: Egy nagyközség, amelyik ilyen városházat tud építeni... Beszélgetés dr. Derec Tamással, I.: *Salamon Lajos*: Népsziget.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2007. 2. 32 old – *Jolsvai András*: Valami különös...; *Szöllősy Marianne*: Száz éve történt; *Korompay Judit*: A Szent István tér; *Iványi János*: Az önálló újpesti római katolikus plébánia megalakulása; *Klma Lajos*: Miért épült kisebbre a katolikus templom; *Tauscher van den Bosch, Anna Maria*: A karmelita nővérek érkezése Újpestre; *Szöllősy Marianne*: Az Újpesti Zenede; *Lőrincz Róbert*: Térkép készül a Megyeri temetőről; *Jozeffa Antal*: Újpesti történetek. 2.; *Iványiné Konrád Gizella*: Berda József: Egy borpince felirataként Németh Kálmán; *Dr. Kriska György*: Az újpesti vizekben való fürdőzés biológiai veszélyei; *Hirmann László*: Gyökössy Endre; *Szöllősy Marianne*: Egy nagyközség, amelyik ilyen vá-

rosházat tud építeni... Beszélgetés dr. Derec Tamással, 2.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2007. 3. 32 old – *Jolsvai András*: Akkor most...; *Szöllősy Marianne*: Száz éve történt; *Dr. Sekeres József*: Újpesti horgonyos címere, a dunai révek, a hajók és az újpesti téli kikötő; *Klma Lajos*: A régi újpestiek és a Duna; *Szöllősy Marianne*: Száz éves helgyimnuszterumi engedély; *Dr. Gerber Attyas*: Az újpesti Kolping zászló a Kolping világszervezet ünnepén; *Kriszán Sándor*: Újpest közlekedése a várossá nyilvánítás előestéjén I.; *Jozeffa Antal*: A Hősök ligete; *Iványi János*: Sándy Gyula újpesti postapalotája; *Dr. Gerber Attyas*: Katolikus Élet; *Iványiné Konrád Gizella*: Berda József. A szellem nevében; *Kriszán György*: Városi élővilág; *Hirmann László*: Szalay Sándor; *Szöllősy Marianne*: Hatvanot évig volt hűséges a csernagázhoz.

Újpesti Helytörténeti Értesítő. Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány lapja. Szerk.: *Rojkó Annamária*. 2007. 4. 32 old – *Jolsvai András*: Dehiszen...; *Szöllősy Marianne*: Száz éve történt; *Kubonyi András*: Újpest községgé alakulása 1831–1849; *Jozeffa Antal*: Volt egyszer egy bőrripar; *Iványi János*: Egyháztanács, tanítás, temetés; *Kriszán Sándor*: Újpest közlekedése a várossá nyilvánítás előestéjén 2.; *Molnár István Gábor*: Az újpesti barakktelep; *Lőrincz Róbert*: Egy kézslap története; *Iványiné Konrád Gizella*: Berda József. Képzőművészet; *Dr. Kriska György*: Megtévészett szitakötők a Megyeri temetőben; *Hirmann László*: Mildemberger Márton; *Szöllősy Marianne*: Egy újpesti üsző- és vízipótló bajnok emlékeztető.

Vallási Néprajz 13. Tanulmánykötet. Szerk.: *Ieres Emese-Gyöngyvér*: Kiadja a Magyarországi Evangélikus Egyház Néprajzi Munkacsoportja. Az ELTE Folklore Tanszéke, Az MTA-ELTE Folklori Szövegértelmezési Kutatócsoportja. Bp. 2006. 168 old. – *Gáncs Péter*: „Szívügyek”; *Szigeti Jenő*: Bevezető; *Keriás Botond*: A magyarországi evangélikus konfirmáció története; *Gáncs Péter*: A konfirmáció szerepe a gyülekezetépítésben; *Völgli Vilmos*: Katekizálás, konfirmáció, vizitáció, művelődés; *Németh Tibor*: A konfirmáció Bakonytámasiban a visszaemlékezések és a források tükrében; *Ieres Emese-Gyöngyvér*: A konfirmáció gyakorlata és hatása a barcasági csángó gyülekezetekben; *Nagy László*: Konfirmáció a ceglédi Nagytemplomban; *Korönyi András*: „Nem hagy lak itt titeket arván...” – Mennybemenetel és pünkösdi valósága az egyház történetében; *Hajfenschel Károly*: Mennybemenetel – Pünkösdi több pillér, egy iv; *Völgli Vilmos*: A pünkösdi összehasonlító vallástudományi szempontból; *Finta Gergety*: Veni Creator Spiritus – Pünkösdi az egyházenében; *Tátrai Zsuzsanna*: „Meghozta az Isteb piros pünkösdi napját...”; *Krupa András*: Az evangélikus szlovákok mennybemenetel ünnepi és pünkösdi hagyományai; *Tabajdi Zsuzsanna*: A pünkösdi ünnepkör szokásai, különös tekintettel a Nógrád megyei evangélikusok hagyományaira; *Lakatos-Bakó Melinda*: A zölágázás a százföldi falvakban; *Ieres Emese-Gyöngyvér*: Kásaünnep és zöldfarsang a barcasági csángóknl.

Vasi Szemle. A Vas Megyei Közgyűlés Tudományos és Kulturális folyóirata. Szerk.: *Gyuróc Ferenc*. Kiadja

Vas Megye Közgyűlés. Szombathely. 2007. 6. 643–768. old. – A tartalomtól: *Tóth Endre*: Szent Márton lúdjá; *Páncsél Hegedűs János*: „Várjuk a királyt!” – A magyar legítizmus politikai küzdelmei a két világháború között és annak megyei vonatkozásai II.; *Kovács J. Attila*: A természetkutató Károlyi Árpád; *Hegedűs Elemér*: A katonái Mária Terézia Rend és vas megyei kötődésű vitezei; *Bakó Balázs*: A szombathelyi püspöki szék 1911. évi betöltése; *Molnár Zoltán Miklós*; Imre Samu emlékezete; *Lőrincz Zoltán*: Emlékek, templonok, emléktáplonok; *Tóth Zsuzsanna*: A Szapáryok tegnap és ma.

Víg Márta: „Itt születtem én ezen a tájon...” Kunhegyesi helytörténeti, néprajzi dolgozatok: *Kunhegyesi füzetek* 6. Kiadta a Kunhegyesiek Baráti Köre. Kunhegyes 2007. 262 old. – Kun fegyverből szimbolikus tárgy; Kunhegyes környékének csárdáiról, betyárjairól; Kunhegyes és környékének kunhalmairól, Kunhegyesi disznótörök; Kolerajárványok kunhegyesen.

Viga Gyula: Gazdasági kapcsolatok hagyományos formái. A Felföld és a Magyar Alföld táji kapcsolatainak néprajza. *Studia folkloristica et ethnographica*, 50. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke. Debrecen 2007. 264 old.

Vincze Gábor: A száműzött egyetem. A Ferenc József Tudományegyetem sorsa Kolozsvártól Szegedig (1919–1921). JATE Press. Szeged 2006. 279 old.

Vincze Gábor: Vasfüggöny Keleten. Iratok a magyar–román kapcsolatokról 1948–1955. Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta: *Fülöp Mihály*; *Vincze Gábor*. Kossuth Egyetemi Kiadó. Debrecen 2007.

Vízy László: Terézvárosi díszutak. Fényképezte: *Surányi András*. *Terézvárosi füzetek* 1. Terma. Bp. 2007.

Volentics Gyula: Szöd község történeti monográfiája 1255–2005. Társ szerzők: *Bíró Károly*, *Erdélyi István*, *Günther Miklósné*, *Klimász Jánosné*, *Láng József*, *Serfőző Mihály*, *Serfőző Szilvia*, *Szalachy Béla*, *Szalachy István*, *Tóth György*, *Volentics Istvánné*. Fotók: *Szabados Ferenc* és *Volentics Gyula*. Grafikák és borítótér: *Nagyréti Tamás*. Szöd Község Önkormányzata. Szöd, 2005. 632 old.

Zounek. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve 22. Szerk.: *Zádorné Zsoldos Mária*. Szolnok 2007. 372 old. – *Elek György*: A Gergely-halomtól a Karajános-gátig – tájtörténeti áttekintés II.; *Szikszai Mihály*: Szolnok vasútjai (1847–1975); *Csikós Gábor*: „Gazdák! Ne zárkózzanak el Önök a munkás előtt! (A munkásság érdekérvényesítési törekvései Jászárokszálláson az 1910-es években)”; *Gy. Fekete István*: Helyi alakulatok és hadi események a II. világháború éveiben Szolnokon; *Fülöp Tamás*: A „Karcagi precedens.” Szolnok megye rizstermelő szövetségeink megmozdulása az 1956-os forradalom időszakában; *Benedek Gyula*: Jász-Nagykun-Szolnok megyei iratok 1519–1789; *Győri János*: Adalékok a jászkeséri reformátusok letelepedéséről Ómoraviczára.

Zöld utak a Tisza mentén. Tokaj – Szolnok. Turistaatlász és útikönyv kerékpáros-, gyalog- és vizeitúrázók részére. Szerk.: *Körhánné Nagy Tünde*, *Nagy Rita*. Hortobágyi Nemzeti Park Igazgatósága, Szövetség az Elő Tiszáért Egyesület. Debrecen. 2007. 62 old.

Zsirka-Klein Karolin: Fejeztek a nagyszalontai zsidóság életéből. Nagyszalonta 2007. 72 old.

MEGRENDELŐLAP

Megrendelem a HONISMERET című folyóiratot példányban.

Az előfizetési csekket az alábbi címre kérem:

Név: irányítószám:

Cím:

Az előfizetés díja egy évre: 1980,- Ft, fél évre: 990,- Ft

A megrendelőlapot kérjük a Honismereti Szövetség címére visszaküldeni:

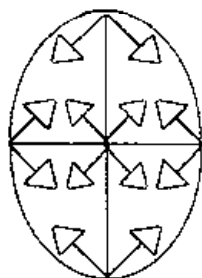
1370 Budapest, Pf. 364. Tel./fax: 327-77-61

Dátum:

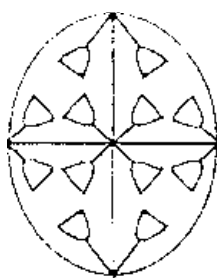
aláírás

Nyitra környéki húsvéti frott-tojás minták

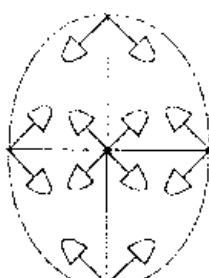
(Jókai Mária: Hamvazószerdától Szent Ivánig című könyvéből
(AB-ART, Pozsony 2003))

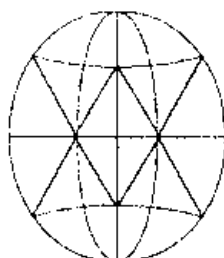
ásós

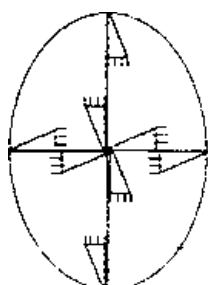
lapátos

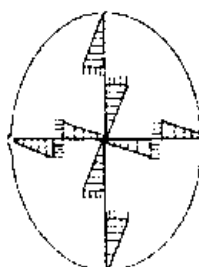
kapás

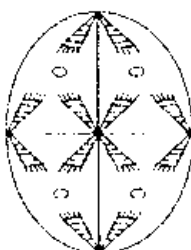
kilencpusztás

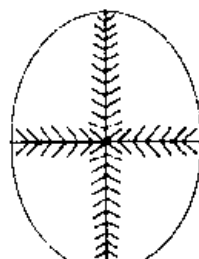
szélmalmos

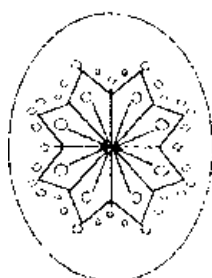
szélmalmos

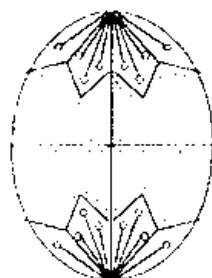
szegfűs

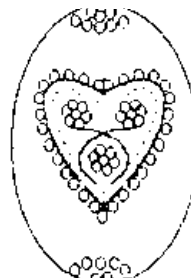
rozsmaringos

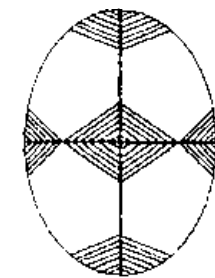
rendkívüli csillag

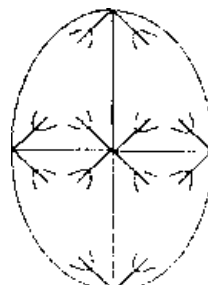
rendkívüli csillag

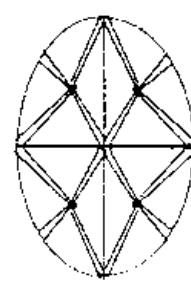
szíves

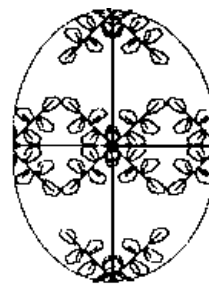
kásos, kosárkás

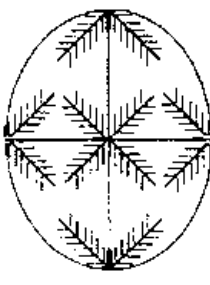
vasvillás

kantáros

barkaágas

rozsmaringágas

Képek a siklői várról (Rohály Vanda és Szabó Éva cikkéhez)

